Димитър Попов * Кирил Симов * Светломира Видинска

РЕЧНИК

3 a

ПРАВОГОВОР

ПРАВОПИС

и

ПУНКТУАЦИЯ

Речникът за правоговор, правопис и пунктуация в основната си част е обсъден в Секцията за българска лексикология и лексикография на Института за български език с участието и на Секцията за съвременен български език.

Авторите благодарят на рецензентките Лилия Крумова-Цветкова и Маргарита Димитрова, на участниците в обсъждането и на всички, които с критичните си бележки и препоръки или с насърчително одобрение помогнаха за отстраняване на някои пропуски или слаби страни на речника и ни внушиха увереност във възможността за подобряване на неговото качество.

* * :

Благодарим на Фондация "Отворено общество" за предоставената техника, което направи възможно осъществяването на проекта.

Използвани специални съкращения:

```
безл. – безличен глагол (вж. и Словоизменение)
бъд. – бъдеще (време)
вж. – виж
\Gamma\Pi_{-} - \Gamma\Pi a \Gamma O \Pi
ГСБКЕ – Граматика за съвременния български книжовен език (вж. и Източници)
дееприч. - деепричастие
деят. – деятелен (залог; причастие)
ед. - единствено (число)
ж. – женски (род); съществително име от женски род
лич. – личен, лично (м. и мест. лич.)
м. - мъжки (род); съществително име от мъжки род
мест. - местоимение
мест. лич. - лично местоимение
м/ж – съществително име от общ (мъжки и женски) род, вж. и в Словоизменение)
мин. несв. - минало несвършено (време)
мин. св. - минало свършено (време)
мн. – множествено (число); същ. име pl. tantum (вж. и Словоизменение)
нареч. - наречие
нп – неглаголен предикатив (вж. по-подробно в Увода)
нпрх. - непреходен (глагол)
нсв. - (глагол от) несвършен вид
об. - обикновено
об. мн. – обикновено множествено (за съществително име, което се употребява обикновено в мн. число)
ПГР – Правоговорен речник (вж. и Източници)
пов. - повелителен; повелителна форма
повтор. - повторен, повторено
ПР'95 – Правописен речник на съвременния български книжовен език, издание 1995 г. (вж. и Източници)
прил. – прилагателно име
прич. - причастие
прх. – преходен (глагол)
св. - (глагол от) свършен вид
сег. – сегашно (време)
c3. - съюз
ср. - среден (род); съществително име от среден род
срв. - сравни
удълж. – удължен, удължено
умал. – умалителен, умалително
ч. – число
част. – частица
```

Използвани специални знаци:

- ♦ придружените с този знак форми (в частта Словоизменение) се отличават със сравнително ниска степен на вероятност за образуване и употреба (което в повечето случаи означава и доста висока степен на неустановеност и несигурност по отношение на реалния им звуково-графичен облик);
- ◆ придружените с този знак форми (в частта Словоизменение) се отличават с подчертано ниска степен на вероятност за образуване и употреба (което в повечето случаи означава и подчертано висока степен на неустановеност и несигурност по отношение на реалния им звуково-графичен облик);
- **b**♦ **b**♦ представянето на придружените с предходните два знака форми в защриховани в определена степен полета има задачата само допълнително да онагледи и изтъкне тяхната ниска или подчертано ниска степен на вероятност за образуване и употреба, както и съответната повече или по-малко висока степен на неустановеност и несигурност по отношение на конкретния им звуково-графичен облик;
- Ø несъществуваща (нереализуема) форма;
- ~ реално непредставена променлива (част от) форма;
- (.) изпадане на (вметнат) звук;
- / с наклонена черта в Словника се отбелязва привеждането (с тълкувателна цел) на другата видова форма на даден глагол; напр. при глагол дотѝчам² в скоби и с наклонена черта е посочена формата за несв. вид (/дотѝчвам), което подпомата отъждествяването на заглавката като форма за св. вид на глагол дотѝчам/дотѝчвам и противопоставянето ѝ на омоним дотѝчам² форма за несв. вид на глагол дотѝчам/дотека̀
- ≠ придружената с този знак дума, макар и близка по звуков състав със заглавната, се различава (повече или по-малко) от нея по значение и двете не бива да се смесват формално и съдържателно;
- (←) преместване на ударението с една сричка към началото на формата;
- (⇐) преместване на ударението с две срички към началото на формата;

- (→) преместване на ударението с една сричка към края на формата;
- (⇉) преместване на ударението с две срички към края на формата;
- → преместване на ударението върху основната гласна или върху крайната сричка на дадената форма;
- ⇒ с предпочитание се употребява вариантът вдясно от знака;
- ← с предпочитание се употребява вариантът вляво от знака;
- ↑ по-горе;
- $\downarrow$ по-долу.

ПРЕДГОВОР

Уважаеми Читателю!

Предлагаме на вниманието ти този *Речник за правоговор, правопис и пунктуация* с надеждата, че с него сме осъществили замисъла си да създадем за твоя помощ един полезен, достатъчно пълен по обем, точен в определенията и сравнително лесно достъпен за работа справочник. Надяваме се, че той ще бъде добър съветник на всеки ученик, студент или преподавател във всекидневната им учебна работа, помощник в усилията на всички за решаване на немалкото и постоянно възникващи в процеса на устната и на писмената речева практика проблеми, свързани с верния изговор на думите и с тяхната правилна писмена форма, както и с правилата за употреба на препинателните знаци.

Съзнаваме, че и този речник има своите слаби страни, пропуски и дори грешки: някои от тях съвсем случайни, чисто технически; други – плод на авторова заблуда или резултат от съществуваща неустановеност в книжовноезиковата норма. И тъкмо поради това ние залагаме в най-висока степен на активността на читателя в процеса на търсене на верния отговор на възникващите пред него въпроси и на разумно-критичното му отношение към предложените в речника решения. Има неща – включително в този речник! – които човек осъществява лесно или получава почти наготово; има готови отговори, но има и такива, които се постигат с усилие и труд върху основата на определена предварителна подготовка. С пълното съзнание за качествата и особеностите на това помагало – не само като система от готови отговори, но и като сборник с богата информация и основа за самостоятелна работа, за разсъждения и изводи – ние ви обръщаме внимание, че то е предназначено за вас, любознателни и търсещи, можещи и знаещи хора, които искате и можете да научите повече. Предлагаме ви този справочник с вяра във вашата готовност за активна и критична работа с него и с убеденост във възможността да го използвате пълноценно за своя полза.

Работата с този речник не би трябвало да бъде прекалено сложна и непреодолимо трудна задача за никого, но в същото време не бива да се предполага и да се очаква, че тя може да бъде безпроблемно проста и лека за всеки. Старали сме се да не внасяме излишни усложнения, но и по никакъв начин не сме си позволили съзнателно да опростяваме проблемите, да заобикаляме и избягваме сложността на самата материя, която е обект на представяне и обяснение. Целта ни е да дадем в ръцете на читателя едно достатъчно надеждно помагало за сравнително бързо и безпогрешно намиране на правилния отговор на всеки състоятелен и сравнително точно формулиран въпрос из областта на правоговора, правописа или пунктуацията.
Внимателният, взискателен и настойчив читател – ученик, студент, преподавател или всеки друг, за когото правилната устна и писмена реч е професионално задължение или въпрос на лична амбиция и убеденост, – може да намери в този речник следната информация:

В Увода са представени основните и най-важни, необходими и достатъчни от гледна точка на целите и задачите на този речник понятия, правила и изключения, свързани с правилния изговор на думите в българския език, с тяхното вярно писмено представяне и с употребата на препинателните знаци в писмен текст

Съдържанието на уводната част е организирано и изложено по азбучния ред на включените в нея теми и езикови единици – главно с цел да се осигури полесно и бързо намиране на отговора, решението на който и да е конкретен правоговорен, правописен или пунктуационен проблем. Но както и при всеки друг възможен начин за подреждане на материала, задължително условие и предпоставка за успешна работа с тази част на речника, за бързото и сигурно намиране на търсените отговори е *предварителното достатьчно ясно и точно формулиране на възникналите въпроси*. От тук произтича обективната необходимост и изискването към всеки, който се обръща за помощ към този справочник, да има сравнително добра езиково-граматична подготовка. А за нейното постигане може да допринесе и цялостното предварително запознаване с този Увод. Предварителното запознаване с уводната част е условие, без което по-нататъшната работа с речника не би била пълноценна и достатъчно ползотворна.

Втората част на този речник представлява Словник, който се състои от над 50000 заглавни думи, подредени в азбучен ред. Всички думи са представени в своята основна (речникова) форма и с бележка за принадлежността им към съответната част на речта (лексико-граматичен клас). Всяка лексикална единица от изменяемите части на речта е съпроводена и от буквено-цифров показател (индекс), който отпраща към третата част (Словоизменението) и уточнява мястото в него на модела, образеца, по който тя се изменя, по който образува граматичните си форми. В отделни, твърде редки случаи някои думи са придружени с кратко определение, чиято цел е да посочи при какви смислови условия, в какво значение дадената форма е вярна. Третата част — Словоизменението в таблици и образци — съдържа пълно описание на парадигмите (моделите, образците), по които се изменят включените в словника глаголи, съществителни имена, прилагателни имена, числителни имена и местоимения. В тази част на речника читателят може да намери подробна правоговорна, правописна и словоизменителна информация за всички думи от изменяемите части на речта. Конкретни пояснения и упътване за начина на работа с тази част на речника и извличане на търсената информация са включени в съответните дялове за изменяемите части на речта.

Авторите

- * Автор на Увода *Правоговор, правопис и пунктуация* (Основни понятия, правила и изключения в азбучен ред), и на езиковедската страна от останалата част на речника е Д. Попов. Програмното осигуряване на компютърната обработка на лексикалния материал и систематизацията на словоизменителните образци са осъществени от К. Симов.
- ** Пунктуацията на някои от използваните за илюстрация в уводната част текстове, главно от художествената литература, е променена в съответствие с изискванията на утвърдените правила.

Основни източници:

Правописен речник на съвременния български книжовен език. Второ фототипно издание. Академично издателство "Проф. Марин Дринов". С., 1995.

П. Пашов, Хр. Първев. Правоговорен речник на българския език. Издателство "Наука и изкуство". С., 1975. **Речник на българския език** (незавършен), т. 1-8. Издание на Българската академия на науките. С., 1977-1995.

Речник на съвременния български книжовен език. Том 1—3. Издание на Българската академия на науките. С., 1955-1959.

Л. Андрейчин и др. Български тълковен речник. IV издание, допълнено и преработено от Д. Попов. Издателство "Наука и изкуство". С., 1994.

Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1-3. Издание на Българската академия на науките. С., 1982-1983.

- П. Пашов. Практическа българска граматика. Второ допълнено издание. Издателство "Просвета". С., 1994.
- Р. Ницолова. Съвременна българска пунктуация. ДИ "Народна просвета". С., 1989.
- Б. Кръстев. Морфологията на българския език в 187 типови таблици. Издателство "Наука и изкуство". С., 1984.
- Б. Кръстев. Граматика за всички. Популярно описание на българския език. Издателство "Наука и изкуство". С., 1994.
- К. Цанков. Езикова култура. ИК "Знак'94". В. Търново, 1994.
- Ел. Георгиева, Б. Георгиев. Правописни упътвания за малки и големи. С., 1995.

Помагало по български правопис и пунктуация. Съставили Р. Ницолова и В. Радева. Издателство "Наука и изкуство". С., 1980.

Л. Крумова, М. Чоролеева. Речник на съкращенията в българския език. Издателство "Наука и изкуство". С., 1983.

Правоговор, правопис и пунктуация

звуково значение на буквите.

(Основни понятия, правила и изключения в азбучен ред)

А а *А а* – първата буква от българската азбука, именувана 'à' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. ↓ *буква*). С буквата *а* в българското писмо се бележат две *фонеми*: а) фонемата /а/ – в думи като *бащà, майка, главà, пàдам, сегà*; б) фонемата /ъ/ – в окончанието на формите за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. в сег. вр. на глаголите от I и II спрежение (напр. *ѝда* /ѝдъ/, *ѝдат* /ѝдът/, *четà* /четъ/, *четàт* /четъ/, *берà* /бер| ъ/, *берàт* /бер|ът/, *грешà* /греш|ът/ в кратката форма на определителния член при съществителните имена от м. род (напр. *град* – *градà* /град|ъ/, *стал* – *стола* /столъ/, *бол* – *бола* /волъ/, *ред* – *редà* /ред|ъ/). В неударена сричка се реализира редуциран фонетичен вариант на фонемата /а/, който се сближава с фонетичния вариант на фонемата /а/ в неударено положение; в този случай буква *а* се чете повече или по-малко като неударено /ъ/, напр. в *кнѝга, пѐчка, сѝга, пѝтам, бащѝца, накло̂ напр. | в едукция*). Срв. също произношението на неударените гласни /а/ и /ь/ в думи като напр. | в *гъъл* и л | в *гал, рѐкъл* и вѝкал, чието изговорно изравняване може да породи грешки при писменото им представяне (вж. също вмятане; редуване). Забел.: 1. Неправилно е при изговор на думи като четі/а, *грешат, града* и под. да се реализира фонема /а/ вм. /ъ/; твърде често срещана, но груба грешка е да се изговаря /чета/ вм. /чета/ вм. /чета/ вм. /греш/вм/, /града/ вм. /града/ и т.н. Вж. също Ял.

Азбука се нарича съвкупността, системата от букви (разположени, подредени по установен начин), чрез които се предават звуковете на даден език. Българската азбука се състои от следните 30 букви: **а**, **б**, **в**, **г**, **д**, **е**, **ж**, **з**, **и**, **й**, **к**, **л**, **м**, **и**, **o**, **n**, **p**, **c**, **m**, **y**, **ф**, **x**, **u**, **u**, **u**, **u**, **u**, **v**, **b**, **v**, **s**. **b**. **к**. също: **буква**; **основно**

2. Неправилно е да се реализира фонема /ь/ вм. /а/ в членната форма на съществителните имена от ж. род -*ma*, когато тя е под ударение; широко разпространена правоговорна грешка е думи като *гордостта*, *есента*, *пролетта*, *солта*, *честта* и под. да се произнасят с ударена гласна /ъ/ на края: /

-азъм: За някои правоговорни и правописни особености във връзка с наставката -*азъм* вж. ↓ при -*изъм*.

гордостт $|\mathbf{b}/$, /есент $|\mathbf{b}/$, /пролетт $|\mathbf{b}/$, /солт $|\mathbf{b}/$, /честт $|\mathbf{b}/$ вм. /гордостт $\hat{\mathbf{a}}/$, /есент $\hat{\mathbf{a}}/$, /пролетт $\hat{\mathbf{a}}/$, /честт $\hat{\mathbf{a}}/$ и т.н.

-алня, -арня, -илня: Образуваните с тези наставки съществителни имена от ж. род за означаване на 'място, където се извършва някакво действие' понякога погрешно се изговарят и пишат с твърда съгласна пред окончанието (правописно а вм. я), напр. *занимална, *къпална, *пекарна, *перална, *пушилна вместо правилните занималня, къпалня, пекарня, пералня, пушилня, спалня, сушилня, читалня и пр. Причина за това може да бъде аналогията с подобни имена, образувани чрез субстантивация на съответните прилагателни: апаратен – апаратна, пожарен – пожарна, леярен – леярна. В по-редки случаи се среща и обратната грешка – когато съществителни като розоварна (образувано от прилагателното розоварен) се изговарят и пишат по модела на имената, образувани с посочените наставки: *розоварня (подобно на пекария). Очевидно не случайно понякога липсва единство в препоръките дори на безспорно авторитетни справочници, като напр. за ле|ярна (или *ле|ярня).

Апостроф (горна запетая) се нарича писменият знак ('), който изпълнява следните функции:

- 1. С апостроф се отбелязва изпускането на една или повече букви или цифри от дума или число, напр.: $\kappa' 60$ (за означаване на съкратено произношение на местоимението *какво*); Президентски избори 96 (които се провеждат през 1996 год.).
- Други примери: Варлаам помисли малко, па пошушна: Знайш ли к'во? Знам. К'во? (Ив. Вазов) Ама той, царят, не е най-главният, бат 'Кайо. <...> Бат 'ти Кайо от цар по-долу не играе! (Д. Дамянов) Ха разбери го хубаво, как 'Райне, че да ми се не чудиш, когато му се карам. (Чудомир) Във проза не мож 'ги описа. (В. Петров)
- 2. Апостроф се употребява в състава на някои чужди думи, главно собствени имена, напр.: *шаржè д'афèp, Жана д'Арк, Д'Анунцио, Бернардо О'Хигинс, Кот д'Ивоар*.
- 3. С апостроф се отбелязва мекостта на предходната съгласна при фонематична транскрипция на думите: напр. със запис /д'ул'а/ се предава фонемният състав на думата *драля*, което означава, че тя се състои от меки съгласни /д'/ и /л'/, след които се произнасят съответно гласните /у/ и /а/ (вж. също при *Ю* м. Я я).
- -ар / -яр: За изговора и правописа на определените, членуваните форми на съществителните имена, образувани с деятелна наставка -ар / -яр(или завършващи на -ар / -яр), вж. определителен член.

Асимилация (от лат. assimilatio 'уподобяване') се нарича сближаването (уподобяването) или изравняването на един говорен звук с друг в артикулационно (учленително, изговорно) и акустично (слухово) отношение. Нормативно явление в българския книжовен език е изравняването по звучност на предходен шумов съгласен звук със следващия го шумов съгласен звук (в българския език втората от две съседни шумови съгласни определя характера – по звучност/беззвучност – и на предходната: ако втората е звучна, предходната също се изговаря като звучна, и обратно – ако втората е беззвучна, съгласната пред нея не може да бъде звучна), резултат от което е изговорът на групи от две беззвучни или две звучни шумови съгласни, напр.: обсипвам произнася се /опсипвам/; надписвам – произнася се /натписвам/; изследвам – произнася се /исследвам/; врабец, врабец – произнася се /врабец, но врапче/; лъжец, лъжкиня – произнася се /лъжец, но лъшкиня/; смазвам, смазка – произнася се смазвам, но смаска/; сват, сватба – произнася се /сват, но свадба/; съграждам, сграда – произнася се /съграждам, но зграда/; думата отбор се изговаря /одбор/, а изток – /исток/; в отговор /т/ става /д/ под влияние на следващата звучна съгласна /гг/, а в подпис /д/ става /т/ под влияние на следващата беззвучна съгласна /п/. Изключение прави звучната шумова съгласна / в/: беззвучните съгласни пред нея не се озвучават, но самата тя пред беззвучна съгласна се обеззвучава, напр.: твой / твой / - всеки /фсеки/. Забел.: 1. По силата на морфологичния принцип на българския правопис промененият поради асимилация, уподобяване изговор на съгласните звукове не се отразява в писмото. Пише се напр. изток, подпис, градски, сграда, свой, а не исток, потпис, гратски, зграда, сфой и под. Еднаквите, повтарящите се съставки на сродни думи се пишат по един и същи начин, въпреки че може да се изговарят различно в зависимост от конкретните фонетични условия. Това означава, че в думата град и производните от нея морфемата град—се пише винаги с д, макар че крайната съгласна се изговаря ту /д/, ту /т/, напр.: град /грат/, градски /гратски/, градче /гратче/, град /я /град. 'град. градеж /градеж /градеж /градина / представките из-, раз-, с-, над-, nod-, om-, независимо от реалното им звучене в различните думи. Пренебрегването на това правило води до голям брой правописни грешки – когато се пише например испит вм. изпит, расказ вм. разказ, зграда вм. сграда и под. Само при някои думи резултатите от асимилационните процеси са се превърнали в правописна норма. Такива са напр. 2036а (от стара форма гостьба), здрав (от стара форма съдравъ), цъфтя (срв. с цвят).

- 2. Пред сонорните съгласни /л, м, н, р/ и пред съгласна /в/ озвучаването на беззвучните съгласни не е нормативно явление, но под диалектно влияние съгласната /т/ от представка *от* понякога се изговаря /д/ в думи като *отлагам* /одлагам/, *отменям* /одменям/, *отново* /одново/, *отричам* / одричам/, *отвръщам* /одвръщам/. Такъв изговор трябва да се избягва.
- 3. Не е нормативно обеззвучаването на съгласната /в/ (представка *в*-) в думи като *влизам*, *влюбен*, *вмъквам*, *внимавам* и под. Изговор /флизам/, /флюбен/, /фмъквам/, /фнимавам/ и т.н. представлява груба (и за съжаление твърде честа) правоговорна грешка, която трябва да се избягва.
- **Б б Б б** втората буква от българската **азбука**, именувана 'бъ' или 'бе' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /бе/ (по-рядко /бъ/), напр.: БНБ /бе-не-бе/, І "б" /първи бе/ клас, РБЕ /ръ-бъ-е/ Речник на българския език. С буква **б** в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /б/ и съответният мек съгласен звук /б'/, напр.: *бал* /бал/ и *бял* /б'ал/, *тръба* /тръба и *тръб* /в /тръб /в/. Изговаря се и като беззвучен съгласен звук /п/ в края на думите или пред беззвучна съгласна, напр.: *дроб* /дроп/, *робски* /ропски/ и под. (вж. *асимилация* и *обеззвучаване*).

тях само /х, х'/ нямат звучни съответствия.

Безличните глаголи означават действие или състояние, което протича сам*ò* по себе си, без наличието на формален изразител на идеята за субект, вършител на това действие или състояние. Вж. по-подробно в частта Словоизменение

Бройна форма за мн. число имат съществителните имена от мъжки род (главно за нелица!), чиято основна форма завършва на съгласна. Бройната множествена форма се употребява в съчетание с числително бройно име или с количествено местоимение *колко, няколко* или *толкова*, когато става дума за определен (точен или приблизителен) брой на означените предмети, напр.: *Купих два хляба.* * В стаята има десет дървени стола. * Продадени са малко повече от стотина билета. Показателна за разликата между обикновената и бройната форма за мн. число може да бъде съпоставката между изрази като: *Провери и ми кажи колко молива* има в кутията. ⇔ *Божичко, колко молива има в тази кутия!* Във второто изречение представата за определен брой е изместена от идеята за "неопределено голямо множество" и от изразеното по този повод учудване, поради което употребата на бройна множествена форма става безсмислена, неоправдана.

Забел.: 1. Когато при посочените условия се употребяват имена за лица, с предпочитание се използва обикновената форма за мн. ч., напр.: Колко ръководители на предприятия са дошли на съвещанието? Още по-силно изразено е предпочитанието към обикновената форма за мн. ч. при съществителни имена, употребени след мъжколичните числителни имена, напр. двама учители, трима работници, петима студенти. Разликата между условията, при които се употребява обикновената и бройната форма за мн. ч., може да се наблюдава при изрази от рода на: Двамата противници [лица мъже] излязоха на ринга. ⇔ Двата противника [отбори] излязоха на терена. Изключение от правилото представлява употребата на бройната форма за мн. ч. от човек − човека, която се употребява без ограничения след числителни имена и количествени наречия: Колко човека ще дойдат? На строежа работят стотина човека. Неправилно и неуважително е обаче да се пише така: Газ гризу отне живота на седем миньора. (Из печата) Само така нар. поетическа волност прави допустима употребата на бройна множествена форма в следния случай: Филми, книги, идеи, къде сте в живота / Нима сте измислица на два донкихота,... (В. Петров)

2. Бройната множествена форма на съществителното се определя от числителното пред него с твърде голяма сила, която се проявява и "на разстояние" (Купих си два много хубави молива), но при по-голямо отдалечаване на едното от другото съществителното може (или дори трябва) да се употреби в обикновената си форма за мн. число, както в следния, приведен от П. Пашов, пример за "...атмосферата на два големи и вълнуващи с борбите си за справедливост и красота градове". Поради което под въпрос може да се постави правилността на бройната множествена форма в следния случай: Заедно с иведския той [финският език] е единият от двата говорещи се в страната езика. (сп. БЕ) Срв. също: Рада чувстваще, че стотина любопитии поледи падат сега върху нея. (Ив. Вазов) За някои други правоговорни и правописни особености, свързани с бройната множествена форма, вж. също редуване [1.2].

Буквата е условен писмен знак, елемент на азбуката като средство за графично представяне на звуковете на човешката реч.

Забел.: 1. За названия на буквите обикновено се използват означаваните от тях основни (азбучни) звукове:

- 1.1. С нейотуваните гласни /а, ъ, о, у, е, и/ се именуват съответните букви a, b, o, y, e, u;
- 1.2. С йотуваните гласни /a/ и /y/ (/йа, йу/) се именуват буквите $\mathbf{n}$, $\mathbf{w}$;
- 1.3. Буквите, означаващи съгласни звукове, се назовават с помощта на съответния звук в съчетание с гласна /ъ/ или /е/ /бъ, въ, гъ, дъ/ и т. н. или /бе, ве, ге, де/ и т. н. Напр.: *А нещо друго... така... номера на колата, не запомнихте ли?* < ... > *Ами А Въ Съ беще, "аз вече софиянец", дето им викат.* (Д. Пеев) Главно вторият вариант се използва при четене, изговор на буквените съкращения, напр.: БНБ /бе-не-бе/, БДЖ /бе-де-же/, но и РБЕ /ръ-бъ-е/ Речник на българския език; както и в изрази от типа на VII "6" /седми бе или седми бъ/ клас;
- 1.4. За именуване на буквите ъ, ь се използват старите названия, съответно 'ер-голям' (наред с 'ъ') и 'ер-малък';
- 1.5. За буквата ѝ се използват названията 'и с кратка', 'кратко и', 'и кратко' или /йъ/.
- 2. Според звуковата си стойност (значение) буквите са еднозначни (еднозвучни) и многозначни (многозвучни). Еднозначни са буквите **ъ**, **у**, **о**, **е**, **и**, **й**. Звуковите стойности (значения) на буквите се делят на *основни* и *допълнителни* (вж. там).
- 3. Названията на буквите (с изключение на 'ер-голям', 'ер-малък', 'и с кратка') се употребяват като съществителни имена от среден род и се членуват с член -то (свързан чрез съединителна чертица), напр.: *а-то* /а̀то/, *б-то* /б|ъто/ или /бѐто/, *в-то* /в|ъто/ или /вѐто/ и т.н.

Бъдеще време – вж. *време* [2.6].

Бъдеще време в миналото – вж. време [2.7].

Бъдеще предварително време – вж. време [2.8].

Бъдеще предварително време в миналото – вж. време [2.9].

В в В в – третата буква от българската азбука, именувана 'въ' или 'ве' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. буква). В буквени съкращения и под. се чете /ве/ (и по-рядко /вь/), напр. ВВС /ве-ве-се/, II "в" /втори ве/ клас. С буква в в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /в/ и съответният мек съгласен звук /в'/, напр.: вал /вал/ и вял /в'ал/, ков ах / ковах/ и ков /ях /ков'ах/. Изговаря се и като беззвучен съгласен звук /ф/ – в края на думите или пред беззвучна съгласна, напр. нов /ноф/, дунавски /дунафски/ (вж. асимилация и обеззвучаване).

в или във: Предлогът *в (във)* се произнася звучно /в, във/ само пред звучните шумови съгласни (с изключение на съгласната /в/); във всички останали случаи се обеззвучава и се произнася /ф, въф/. Срв.: *в града* /воградъ/, *в близост* /воблизост/, *във водата* /въфоводата/, *в окопа* /фокопа/, *в морето* /фоморето/. За изговора и правописа на предлог в и удвоения му вариант във вж. също при *удвояване* (на предлозите *в* и *с*).

-вам: Вж. *-увам*.

Вид на глагола се нарича граматическата категория, проявяваща се в противопоставянето на две поредици глаголи или глаголни форми (за свършен вид и несвършен вид), в чието най-общо значение се съдържа информация за начина на протичане на глаголното действие по отношение на признака цялостност/нецялостност, наличие или отсъствие на вътрешен предел (независимо от реалното му траене), напр.: давам/дам, вземам/взема, казвам/кажа, споменавам/спомена. Всяка от изброените тук и подобните на тях видови двойки в езика се третират като форми на един и същ глагол в съответствие със следните положения, свързани с глаголния вид:

- 1. Всеки български глагол (или глаголна форма) принадлежи към един от двата вида:
- 1.1. Свършеният вид означава действието в неговата цялостност, изчерпаност, ограничено от вътрешен предел. Глаголите (формите) от този вид не могат да се свързват с показатели за започване, продължаване или прекратяване на процеса. Невъзможно е напр. да се каже *започвам (продължавам, свършеам) да дам (взема, кажа, спомена). Поради характера на общото значение на свършения вид парадигмата на свършените глаголни форми е непълна (дефективна) от тях не се образуват, не съществуват форми за сегашно деятелно причастие, за деепричастие и за отглаголно съществително на -не, т.е. нямат съответствия от свършен вид несвършените глаголни форми като казващ, казвайки, казване; изпитващ, изпитвайки, изпитване; отговарящ, отговаряще. При свършените глаголи не е възможно образуването и на отрицателна форма за повелително наклонение: *не кажи!, *не изпитвай!, *не отговори! (Вж. по-подробно при наклонение[2.3].

- 1.2. **Несвършеният вид** не съдържа в значението си показател за цялостност, изчерпаност, вътрешен предел на действието. Глаголите (формите) от този вид представят действието в неговото протичане.
- 2. **Категорията свършен** / **несвършен** вид се изразява чрез състава и строежа на глаголната основа: така напр., при глагола *кажа/казвам* всички форми за свършен вид са образувани от основа *каж- (каз-)*, а формите за несвършен вид от разширената със специална наставка основа *казв(а)-*.
- 2.1. В българския език повечето глаголи притежават основи (и образувани от тях форми) за свършен и несвършен вид образуват се видови двойки, еднакви по лексикалното си значение и различни само по вид, представляващи следователно една лексема, една дума, която в речниците (главно тълковните!) се представя и обяснява, тълкува се в обща речникова статия: давам/дам, вземам/взема и т.н. И макар че традиционно всяка видова основа се смята за основа на отделен глагол, а в граматиките често (или обикновено) се говори за "глаголи от свършен вид" (напр. дам, вземам) и за "глаголи от несвършен вид" (напр. давам, вземам), всъщност отделна дума, лексикална единица, глагол представляват двойките от форми за свършен и несвършен вид като цялостни единици.
- 2.2. Съществуват и глаголи, които имат форми само за единия от двата вида те са видово дефективни глаголи, главно от несвършен вид: бягам, вървя, мълча, спя, нуждая се. А от някои глаголи от свършен вид не може да се образуват несвършени форми по причини от формален характер: когато в състава на свършените основи вече има наставка, съдържаща звук /в/ (дотрябвам, заприказвам, зарадвам, извоювам, наобядвам се, побеседвам, посъветвам, продиктувам, съгласувам), та не е възможно образуването на вторични несвършени глаголи чрез добавяне на нова наставка -вам.
- 2.3. Първичните по произход глаголи (които не са образувани от друга дума в езика), както и глаголите, произведени от имена, са предимно от несвършен вид и са видово дефективни, напр.: бия, вия, водя, губя, дъвча, мия, чупя, ям, димя, зова, червя.
- 2.4. Около 50 първични (непроизводни) глагола са от свършен вид, напр.: благовол|я, благослов|я, вѝдя (има и несвършен глагол вѝдя), в|ържа, глоб|я, дам, дар|я, кажа, к|уля, плат|я, реша, река, род|я, скоча, спас|я, стро|я (с вторичен несвършен стро|явам), ст|ъля, хв|ърля, ч|уя и др. От тях с наставки се образуват форми от несвършен вид: дам давам, ида идвам, куля кулувам и т.н.
- 2.5. Неголям брой глаголи, главно от чужд произход, завършващи на *-ирам, -изирам*, напр. *анулирам, блокирам, бомбардирам, изолирам, организирам, хипнотизирам,* както и някои глаголи от домашен произход на *-ва-* или с наставка *-и-*, както и някои други (напр. *арестувам, атакувам, докладвам, образувам, публикувам, висна, вися, секна, коленича* и др.) са двувидови. В контекста на конкретната си употреба те получават определена видова семантика свършена или несвършена.

Забел.: Понякога (в много редки случаи) в Словника при дадена глаголна заглавка след наклонена черта (/) е посочена другата форма от видовата двойка с тълкувателна цел – за да се уточни значението, с което дадената заглавка е включена в речника и по отношение на което важат посочените форми.

Вметнати се наричат такива думи и изрази (словосъчетания или цели изречения), характерни преди всичко за непринудената разговорна реч и за художествения стил, които говорещият (или пишещият) вмъква, "вмята" в основното съобщение като страничен коментар, пояснение или допълнителна информация към цялото или към отделна негова част. С вметнатите думи и изрази говорещият или пишещият изказва своето или чуждо мнение или отношение, изразява увереност или съмнение, изказва предположение или заключение във връзка с основното съобщение, прави уточнения за източника или за автора на съобщението, за място или време, за ред, последователност на мисли или събития. В научни съчинения и в официално-деловия стил вметнати думи и изрази се използват преди всичко за означаване на последователност, за подчертаване на логическо следствие, заключение и под. Като вметнати се употребяват най-често думи и изрази като без съмнение, безспорно, вероятно, види се, все пак, всъщност, да кажем, за жалост, за щастие, значи, изглежда, както е известно, както казват, както се знае, като че ли, между другото, може би, навярно, наистина, от една страна, от друга страна, очевидно, по всяка вероятност, право да си кажа, прочее, разбира се, с една дума, сигурно, следователно, нали така, така да се каже, то се знае, първо, второ, трето, едно, друго и под.

Вметнатите думи и изрази не са елемент, част от синтактичната структура на изречението, в рамките на което са употребени. В устната реч те обикновено (но не винаги!) се отделят интонационно, с паузи, което при писане се отразява, маркира се чрез препинателни знаци: вметнатите думи и изрази (когато в устната реч са отделени интонационно!) се ограждат със запетаи или скоби или се отделят с тирета. Напр.: Вашето мнение по въпроса, както се казва, не ме интересува. * Този човек, следователно, не може да бъде мой приятел. * В днешно време, за съжаление, никой не се интересува от тези неща. * Сега очевидно не е време за такива разговори.

Други примери: Борбата, както казват, е епична. (Н. Вапцаров) Не става дума, разбира се, за ония смъртни, които сами са се обявили за богове. (Ив. Петров) — В тая къща винаги всичко има, дявол да го вземе, обаче едно нещо никога няма. (Д. Цончев) Всички мъже са отвратителни и, уви, необходими. (Б. Райнов) Някак си не ти идва желание да започнеш тъй с него. Първо, той нямаше червени бузи. Второ, гласът му беше чисто нормален. Трето (много важно!), беше от непукистите като нас. (Д. Цончев) Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя! ... (Абе не се знае! Здраве да е, па и берекет... Ами!) Изпищя влакът, потегли тренът. (Ал. Константинов) Килията — ако можеше така да се нарече тясната и тъмна стаичка, приспособена за временно запиране на арестанти — имаше само едно прозорче към задния двор. (Ем. Станев)

Забел.: 1. Думи и изрази като вероятно, всъщност, значи, като че ли, може би, навярно, например, наистина, обаче, очевидно, по всяка вероятност, следователно, според мене, сякаш, явно, които в съответствие с характера на значението си се употребяват преди всичко като вметнати, обикновено не се ограждат със запетаи, освен ако не е необходимо изрично да се подчертае, да се изтъкне вметнатият им характер. В най-висока степен това важи за думите например и обаче, които могат да бъдат само вметнати и поради това пунктуационното им маркиране като такива би могло да се смята за излишно, напр.: Той обаче не е прав. ⇔Той, обаче, не е прав. Вж. също ↓ [2]. В някои случаи при употребата на думи като обаче (вметната дума или съюз) се изисква по-голямо внимание и верен усет за словореда, за да не се пише напр. така: Едно подчинено изречение, въведено с че, обаче може да изпълнява и друга функция (вместо Едно подчинено изречение обаче, въведено с че. може да изпълнява и друга функция).

Друго е положението при *наистина* и *естествено*, които задължително *не се ограждат* със запетаи "само когато *не са* вметнати думи" (М. Янакиев), напр.: *Хората наистина не знаят какво става у нас*. Когато обаче са вметнати, *наистина и естествено* може да са оградени (когато имат собствено логическо ударение), но може и да не са оградени със запетаи, напр.: *Хората, наистина, не знаят какво става у нас*. *⇒Хората не знаят наистина какво става у нас*.

Други примери: *Мразя го и досега* – този човек с бяла престилка, който всъщност се бе грижил за мене. (Д. Цончев) За моите ордени **навярно**сте чували. (Г. Стоев) Дядо господ бе забравил, **изглежда**, да |и каже как се ядат тези плодове и тя ги ядеше с корите. (Ив. Петров). Вж. също запетая [1.7.2].

2. Запетая се пише задължително пред значи, като че, като че ли, обаче, очевидно, следователно, сякаш и под. тогава, когато те са употребени като съюзни думи и въвеждат обособени части или подчинени изречения, напр.: Детето се разплака, обаче никой не му обърна внимание. * Не знае урока, следователно вчера не го е прочел. Важно и абсолютно задължително е внимателно да се отчита значението и синтактичната функция на думите, за да не се допуска механично използване на запетаята, което може да изопачи смисъла на изказването или да обезсмисли написаното, както е в следния пример (из печата): Тези, които имат, обаче не искат, а тези, които още не са натрупали — не могат. Трябвало е да бъде така: Тези, които имат обаче, не искат, а тези, които още не са натрупали — не могат. Или още по-добре: Тези обаче, които имат, не искат, а тези, които още не са натрупали — не могат.

Други примери: На гърдите му имаше китка, значи заминаваше. (Й. Йовков) Тя все викаше, като че щеше да заплаче. (А. Дончев) Неблагодарни са жените, блажени вярващи, следователно не бива да им прощаваме прелюбодеянията! (Ив. Петров) Полето, сякаш се смалило, безнадеждно и пусто лежеше под изиъкленото небе. (Ем. Станев)

- 3. Задължително се отделят със запетая вметнати изрази или цели изречения, които са въведени с подчинителен съюз или са вмъкнати между частите на сложен съюз, напр.: Учебната година започна, както се казва, с голям ентусиазъм. * Бог да я прости и царство небесно да |и даде, до дясното си коляно да я тури, що има една реч, та барем там добре да |и е. (Ел. Пелин) Това изявление министър Стоилов направи, без, според собствените му думи, да се е запознал с действителното състояние на централата. (в. Капитал) Повече от един не мога да изпия, освен, разбира се, ако човек не иска именно да го свали. (превод)
- 4. Със скоби и тирета вметнатите думи и изрази се ограждат, когато са по-силно обособени и по силата на собственото си значение изискват след тях да се пише въпросителна или удивителна, напр.: Тогава тя остави детето на пясъка тя бе съвсем забравила детето! и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол. (Ив. Вазов) Краят на Пазвантоглу Видински би бил равен на още едно (за кой ли вече път!) разорение на България. (В. Мутафчиева) Той се свиваше от неувереност какво сам да прави и говори нататък? и от страх, че ей сега ще сгреши нещо непоправимо. (Д. Кирков) Юлика забелязала някакви кафяви петна сред тревата, за миг трепнала да не са мечки?!, но веднага се успокоила. (Д. Кирков) И го изпълняваше стриктно за разлика от полковник Цветанов, който не признаваще работното време ("То е за чиновниците!") в смисъл, че идваще колкото е възможно по-рано. (Д. Пеев) Ето аз дишам, работя, живея и стихове пиша (тъй както умея). (Н. Вапцаров) Тъърде късно уви! се разбира / колко сладко било да си млад. (В. Петров) Само националният пазар е в състояние да смекчи очертаващите се неразрешими (sic!) конфликти

на прехода. (Из печата) [Латинската дума *sic* 'тъй' се вмята, оградена в скоби и с удивителна след нея, за да се посочи, че дадена изненадваща или странна, парадоксална дума, израз или факт са възпроизведени точно и трябва да се приемат така, както са представени.]

- 5. Вметнати думи и изрази, с които се дават допълнителни, странични пояснения за място, време, принадлежност, авторство на цитат и пр., се ограждат в скоби, напр.: Елин Пелин (1877-1949) е роден в с. Байлово. * Според едни бай Ганю е обобщение на "всичко отрицателно в българщината" (Божан Ангелов), според други това са качества, присъщи на "всеки некултурен народ" (Б. Пенев). (Св. Игов) Безспорно явлението, което заслужава найголямо внимание, е възникването на Одриското царство (около началото на V в. пр. р. Хр.). (История на България) * "Къртицата на историята" (по определението на Хегел) започва да подкопава феодалното общество, наложено от турските бейове и спахии. (Здр. Петров)
- Забел.: В случаите, когато смислово и произносително вметнатата дума се слива с предходната част и двете образуват сложно название, може да се препоръча наложилото се вече в писмената практика свързване с дефис, както в следния пример: Въоръжен грабеж бе разкрит при акция на криминалисти от РДВР-София вчера. (Из печата) Вж. също Забел. към [10.3] при комбинирана употреба на препинателни знаци.
- 6. Когато еднородната част, която се въвежда със съюз *както и*, има характер на вметнат израз и се обособява, запетая се пише и след нея. Понякога това е свързано и с начина на съгласуване със следващата част на изречението. Срв. напр.: *Иван, както и Петър, е отличен ученик. Иван, както и Петър са отлични ученици.*

Други примери: Огнянов, както и Кондов, пръв път любеше. (Ив. Вазов) Много често в подчинените изречения от този вид, както и в изреченията от горната група, се изпуска глаголната лексема. (ГСБКЕ, т. 3, 367) Тук поставеният проблем, както и произтичащите от него въпроси се изясняват цялостно, в логическа връзка. (Рос. Попова)

- 7. Вметнатите думи за изброяване (първо, второ, трето) или за съпоставяне (едно, друго) се отделят от двете страни със запетая, напр.: Зараждането на българския туризъм се дължи, първо, на чуждото влияние и, второ, на чисто вътрешни подтици. (по П. Делирадев) Спрях се, едно, да си отдъхна и, друго, да огледам местността. (по П. Пашов) Когато в непринудена реч интонационната обособеност на този вид вметнати думи значително отслабва, при писане те може и да не се ограждат със запетаи: Към тяхната помощ прибягва голяма част от народа. Това се обяснява едно с невежеството, друго с ниските такси. (Г. Белев)
- 8. Нямат вметнат характер и не се отделят със запетая някои от думите, изброени □ в [Забел. 1], когато са употребени в безподложно изречение, напр.: *Какво ти е? Изглежда съм се простудил*. Следователно неправилно със запетая след 'изглежда' е оформен (по инерция!) следният текст: *В безсъзнание е и като помисли малко, добави: Да, изглежда, е хеморагичен, със скъсване на кръвоносен съд. (Д. Пеев)*

Вмятането (и *изпадането*) на гласните /ь, е/ е следствие на фонетична закономерност, в съответствие с която в българския език не са възможни съчетания от шумова и сонорна съгласна в края на думата или групи от шумова + сонорна + шумова съгласна в средисловие:

- 1. Когато в думи от домашен произход вследствие на изпадането на старата краесловна ерова гласна се образуват трудно произносими групи от шумова и сонорна съгласна, тази произносителна трудност се преодолява чрез вмятане на гласна /ъ/ или /е/, които при съответната промяна на условията отново изпадат, напр.: $\partial o b | \mathbf{vp}$ (от стб. добръ) но $\partial o b p | us(m)$, $\partial o b p | a$, $\partial o b p | a$, $\partial o b p | us(m)$, $\partial o b p | a$, $\partial o b p | us(m)$,
- Забел.: Вметната гласна /ь/ само в основната си форма имат: а) прилагателни имена, образувани с наставките **-ьл** и **-ьр**, като *бегъл, кръгъл, светъл, топъл, едър, храбър, щедър* и под., както и прилагателни имена и местоимения, образувани с наставка **-ьв**, като *еднакъв, мъртъв,*

инакъв, напр.: светъл, но светлия(т), светла, светло, светли; еднакъв, но еднаквия(т), еднаква, еднакво, еднакви; б) миналите свършени деятелни причастия от една група глаголи от I спрежение, като влязъл, влякъл, внесъл, донесъл, пасъл, пекъл, рекъл, напр. текъл, но текла, текло, текли.

- И в двата случая изпадането на гласната в другите форми (освен основната) може да бъде начин за проверка и за избягване на правописни грешки от типа на *uedap, *nepmas, *pekan (вм. uedap, nepmas, *pekan), каквито понякога се допускат поради редукцията на неударената гласна или от престараване и по аналогия с думи като negaparamapar
- 2. По същия начин тази произносителна трудност се преодолява и тогава, когато съчетание от шумова и сонорна съгласна е налице в краесловието на заети чужди думи, напр. *театър* (от рус театр, фр. theatre), но *театри; метър*, но *метри; бинокъл*, но *бинокли; идеализъм*, *комунизъм*, *социализъм* (но *идеализъм*) и т.н.

Отстъпление от общата закономерност е запазването на вметнатата гласна /ъ/ в членуваните форми *театърът, метърът, бинокълът* и пр., което обаче не важи(!) за съществителните с наставка *-изъм* (или *-изъм*): при тях членувани форми като **идеализъма, идеализъмът* – със запазена вметната гласна /ь/, е груба правоговорна и правописна грешка.

- Забел.: Не споделят същите особености съществителни имена като $\delta a \kappa | b p$, $\kappa a m | b p$, $\kappa a m | b p$, $\kappa a m | b p$, които са заети от турски език в този си вид и на българска почва няма вмятане, нито изпадане на гласната /ь/.
- 3. При присъединяването на наставка -*че* към съществителни имена, които имат в основата си съчетание от шумова и сонорна съгласна, в новообразуваните умалителни имена от среден род възникват групи от съгласни (шумова + сонорна + шумова, напр. *масл-о* + -*че* = *маслце), чието произношение се улеснява чрез вмъкване на гласна /ь/ след първата шумова съгласна, напр.: *масло масъпце*, *брашно брашънце*, *влакно влакънце*, *писмо писъмце*, *ребро ребърце*, *стъкло стъкъпце*. Осъзнаването на вметнатия характер на гласната /ь/ чрез сравнение с други думи от словообразувателното гнездо е начин за избягване на погрешно писане в тази позиция на *а* вместо ъ, напр. *масалце вм. *масълце*. Забел.: 1. За вмятането и изпадането на гласните /ъ, е/ вж. също *редуване*; *двойни (удвоени) съгласни* [2];
- 2. За вмятането на звук /й/ вж. йотация;
- 3. Съществуват някой единични, но с доста честа употреба случаи на вмятане или изпадане на гласни звукове, което е в противоречие с книжовната норма и обикновено е проява на езикова неграмотност, на ниска речева култура. Такива са напр. формите *nepecnekm|uва вм.nepcnekm|uвa, *nyбериm| ет вм. nyберт|ет. Почти също толкова нежелателен е и изговорът на някой думи с немотивирано изпадане на гласни, като напр. *unuuam| uва вм. unuuuam|uва, *opeum|ал, -ен вм. opuzum|ал, -ен.

Време се нарича граматическата категория на глагола, която отразява отношението на глаголното действие (или състояние) към момента на говоренето, който се приема за основен ориентир (основен ориентационен момент). Глаголното време намира израз в една изключително богата система от форми на българския глагол:

- 1. По форма глаголните времена в българския език се делят на прости (синтетични) и сложни (или съставни, аналитични):
- 1.1. При простите глаголни времена всички форми на глагола се състоят от по една словоформа за съответното лице и число. Прости времена в българския език са сегашно, минало св. и минало несв. (в изявително наклонение деятелен залог). Начинът на образуване на тези форми за всеки отделен глагол, включен в Словника, е представен като модел и образец в третата част (Словоизменение).
- 1.2. Сложните глаголни времена в изявително наклонение деятелен залог се образуват по следните начини:
- 1.2.1. С помощта на спомагателния глагол *съм/б|ъда*, който се свързва с миналото св. деятелно причастие при образуване на: минало неопред. време *чел съм*; минало предварит. време *бях чел*; бъдеще предварит. време *ще съм (ще бъда) чел*; бъдеще предварит. време в миналото *щях да съм (да бъда) чел*.
- 1.2.2. С помощта на спомагателния глагол *ща* в сегашно и в мин. несв. време (от сегашното време се използва формата за 3 л. ед. ч. *ще* като формообразуваща частица), който се свързва с формите за сег. време на спрегаемия глагол (или на спомагателния глагол *съм*) посредством частицата *да* или без нея за образуване на: бъд. време *ще чета*; бъд. време в миналото *щях да чета*; бъдеще предварит. време *ще съм (ще бъда) чел*; бъдеще предварит. време в миналото *щях да съм (да бъда) чел*.
- 1.2.3. С помощта на безличните глаголни форми *н*|*яма* (сег. време) и *н*|*ямаше* (мин. несв. време) като спомагателни глаголи (в съчетание със сег. време на спрегаемия глагол или на спомагателния глагол *съм/б*|*ъда*, свързани направо или посредством частицата *да*) за образуване на отрицателните форми на бъд. време, бъд. време в миналото, бъдеще предварит. време и бъдеще предварит. време в миналото, напр.: *няма да чета, нямаше да чета, няма да съм* (да бъда) чел, нямаше да съм (да бъда) чел.
- 2. Темпоралната система на съвременния български книжовен език включва следните девет глаголни времена:
- 2.1. Сегашно време (презенс)
- 2.1.1. В основното си значение сег. време изразява действие, което е съвременно по отношение на момента на говоренето, протича в момента на говоренето.
- 2.1.2. Формите на глаголите в сег. време (в изявително наклонение деятелен залог) се образуват по следните образци:

ompowania	Единствено число	Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.	
спрежение	1 л. 2 л. 3 л.	1 л. 2 л. 3 л.	

I	чет-а чете-ш чете	чете-м чете-те чет-ат
	мог-а може-ш може	може-м може-те мог-ат
	зна-я знае-ш знае	знае-м знае-те зна-ят
къп-я къпе-ш къпе		къпе-м къпе-те къп-ят
	вар-я вари-ш вари	вари-м вари-те вар-ят
II	мъч-а мъчи-ш мъчи	мъчи-м мъчи-те мъч-ат
	сто-я стои-ш стои	стои-м стои-те сто-ят
Ш	дава-м дава-ш дава	дава-ме дава-те дава-т
1111	каля-м каля-ш каля	каля-ме каля-те каля-т

2.1.2.1. Формите на глаголите за сег. време се образуват със специални окончания, които се прибавят към сегашната основа на глагола, след основната гласна (в горната таблица окончанията са отделени с дефис, а основната гласна е отбелязана с различен шрифт). Окончанията за сег. време са:

спрежение	1 ' '	Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.
I и II	—а, -я —ш —э /ъ/	—м —те -ат,-ят /ът/
III	—м —ш —э	—ме —те —т

- Забел.: 2.1.2.1.1. Във формите за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. на глаголите от I и II спрежение основната (тематичната) гласна липсва, а във формата за 3 л. ед. ч. на трите спрежения глаголите имат нулево окончание и завършват на основната гласна.
- 2.1.2.1.2. Окончанието за 1 л. ед. ч. на глаголите от I и II спрежение е /ь/, наследник на старобългарската гласна Ж. Пише се -а или (след мека съгласна) -я, но се изговаря /ь/. Произношение /чет|а, леж|а, благодар'|а, стой|а/ и пр. вместо /чет|ь, леж|ь, благодар'|ь, стой|ь/ е груба и за съжаление доста често допускана правоговорна грешка. Същото се отнася и за формата на 3 л. мн. ч. при тези глаголи, където трябва да се произнася /чет|ът/, а не /чет|ат/, /благодар'|ът/, а не /благодар'|ът/, а не /благодар'|ът/, а не /яд|ът/, и т.н.
- 2.1.2.1.3. Под влияние на глаголите от III спрежение окончанието -м за 1 л. мн. ч. на глаголите от I и II спрежение, прието като официална правоговорна и правописна норма, се заменя твърде често с окончание -ме в разговорната реч и в поезията.
- 2.1.2.2. Практически целесъобразно (и теоретически оправдано) е цялата изменяща се част (съчетанието от основна, тематична гласна + същинско окончание) в края на глаголните форми да се отдели в качеството |и на форматив (или окончание в широк смисъл на думата). Според характера на това окончание, което се наблюдава най-добре във формата за 3 л. ед. ч. на сег. време, глаголите се делят на:
- 2.1.2.2.1. Глаголи от I спрежение при които формата за 3 л. ед. ч. се образува с окончание -e (основата на сег. време), напр.: чета, чете, чете, кажа, кажеш, каже; пея, пееш, пее. Формативите (състоящи се от основната гласна /e/ + същинските окончания) за образуване на формите за лице и число при тези глаголи са:

ед. число 1 л. —а, —я /ъ/ 2 л. —еш 3 л. —е	примери чет а п ея чет еш п ееш чет е п ее	
мн. число 1 лем 2 л. —ете 3 л. —ат,—ят /ьт/	чет ем п еем чет ете п еете чет ат п еят	

2.1.2.2.2. Глаголи от II спрежение – при които формата за 3 л. ед. ч. се образува с окончание -и (основата на сег. време), напр.: говоря, говориш, говори; лежа, лежиш, лежи; стоя, стоиш, стои. Формативите (състоящи се от основната гласна /u/ + същинските окончания) за образуване на формите за лице и число при тези глаголи са:

ед. число	примери
1 л. − я, − а /ъ/	сп я леж а
2 л. —иш	сп иш леж иш
3 л. —и	сп и леж и
мн. число	
1 лим	сп им леж им
2 л. —ите	сп ите леж ите
3 л. —ят,—ат /ът/	сп ят леж ат

2.1.2.2.3. Глаголи от III спрежение — при които формата за 3 л. ед. ч. се образува с окончание -a (основата на сег. време; правописно -a или -a), напр.: 2.1.2.2.3. Глаголи, 2.1.2.2.3 гласна, 2.1.2.3 гласна, 2.

ед. число	примери
1 л. —ам (—ям)	давам сменям
2 л. —аш (—яш)	даваш см еняш
3 л. —а (—я)	дава сменя
мн. число	
1 л. —аме (—яме)	даваме сменяме
2 л. —ате (—яте)	давате сменяте
3 л. —ат (—ят)	дават сменят

- 2.1.2.3. Отрицателни форми за сег. време се образуват с частицата не.
- 2.1.2.5. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.1].

2.2. Минало свършено време (аорист)

- 2.2.1. В основното си значение мин. св. време изразява вършено или извършено в миналото, прекратено преди момента на говоренето действие, без указание за развитие, продължителност по отношение на определен минал ориентационен момент.
- 2.2.2. Формите на глаголите в мин. св. време се образуват по следните образци:

F			
	ATT	Единствено число	Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.
	спрежение	1 л. 2 л. 3 л.	1 л. 2 л. 3 л.

	чето-х чете чете	чето-хме чето-хте чето-ха
	пра-х пра пра	пра-хме пра-хте пра-ха
	каза-х каза каза	каза-хме каза-хте каза-ха
T	зная-х зная зная	зная-хме зная-хте зная-ха
1	капа-х капа капа	капа-хме капа-хте капа-ха
	вря-х вря вря	вря-хме вря-хте вря-ха
	yxa-x yxa yxa	уха-хме уха-хте уха-ха
	кри-х кри кри	кри-хме кри-хте кри-ха
	вари-х вари вари	вари-хме вари-хте вари-ха
	дели-х дели дели	дели-хме дели-хте дели-ха
п	брои-х брои брои	брои-хме брои-хте брои-ха
	мъчи-х мъчи мъчи	мъчи-хме мъчи-хте мъчи-ха
111	видя-х видя видя	видя-хме видя-хте видя-ха
	стоя-х стоя стоя	стоя-хме стоя-хте стоя-ха
	буча-х буча буча	буча-хме буча-хте буча-ха
	лежа-х лежа лежа	лежа-хме лежа-хте лежа-ха
TTT	дава-х дава дава	дава-хме дава-хте дава-ха
III	каля-х каля каля	каля-хме каля-хте каля-ха

2.2.3. Формите за мин. св. време при глаголите от всички спрежения се образуват със специални окончания за лице и число (отделени в горната таблица с чертичка), които се прибавят към аористната основа, след основната гласна (означена с отделен шрифт). Както се вижда от горната таблица, окончанията за образуване на формите за мин. св. време са:

Единствено число	Множествено число
1 л. 2 л. 3 л.	1 л. 2 л. 3 л.
—x —э —э	хмехтеха

2.2.4. Според характера на основната гласна в мин. св. време, независимо от съотношението |и със сегашната основа и без оглед на промените на предходните съгласни, т. е. според вида на формообразувателните морфеми (формативите за образуване на мин. св. време) сами за себе си, глаголите се делят на четири групи: 1) глаголи на -ax, -яx - с аористна основна гласна /a/ (правописно -a или, след мека съгласна, -я); 2) глаголи на -ux - с аористна основна гласна /u/, която във 2 и 3 л. ед. ч. се редува с /e/; 4) глаголи на -x, при които гласната пред окончанието е част от корена, а не основна гласна, т. е. не е част от форматива за образуване на мин. св. време. Напр.:

Групи глаголи според характера на формативите за образуване на минало св. време

1	2	3	4
казах думах калях	реших	четох	пих играх
каза дума каля	реши	чете	пи игра
каза дума каля	реши	чете	пи игра
казахме думахме каляхме	решихме	четохме	пихме играхме
казахте думахте каляхте	решихме	четохме	пихме играхме
казаха думаха каляха	решиха	четоха	пиха играха

- 2.2.5. Според характера на основната гласна в мин. св. време (наставката на аористната основа) в съотношение със сегашната основа и с оглед на промените на предходните съгласни глаголите се делят на разреди в границите на отделните спрежения (вж. представянето на глаголите според техните словоизменителни характеристики в частта *Словоизменението в таблици и образци*).
- 2.2.6. Отрицателни форми за мин. св. време се образуват с частицата не.
- 2.2.7. Преизказните форми за мин. св. време се образуват от миналото св. деят. причастие на -n от спрегаемия глагол + сег. вр. на спомагателния глагол -c**ьм** (с изпускане на -c**, с**-c**, с**-c**, о**-c**, о**

Забел.: Формите за преизказване на мин. св. време съвпадат с изявителните форми на минало неопред. време, с изключение на формите за 3 л. ед. и 3 л. мн. число: във формите за преизказване на мин. св. време не се запазват формите *е, са* на спомагателния глагол, с които се образува миналото неопред.

- 2.2.8. За начина на образуване на причастнострадателните форми за мин. св. време вж. залог [2.2.3].
- 2.3. Минало несвършено време (имперфект)
- 2.3.1. В основното си значение мин. несв. време изразява действие, съвременно по отношение на даден минал ориентационен момент.
- 2.3.2. Формите на глаголите в мин. несв. време се образуват по следните образци:

спрежение	глагол Единствено число 1 л. 2 л. 3 л.	глагол Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.
I	четя-х чете-ше чете-ше перя-х пере-ше пере-ше каже-х каже-ше каже-ше знае-ше капе-х капе-ше капе-х капе-ше вря-х вре-ше вре-ше ухае-х ухае-ше крие-х крие-ше крие-ше	четя-хме четя-хте четя-ха перя-хме перя-хте перя-ха каже-хме каже-хте каже-ха знае-хме знае-хте знае-ха капе-хме капе-хте капе-ха вря-хме вря-хте вря-ха ухае-хме ухае-хте ухае-ха крие-хме крие-хте крие-ха
варя-х варе-ше варе-ше деля-х деле-ше деля-х деле-ше деле-ше брое-ше брое-ше брое-ж брое-ше мьче-х мьче-ше мьче-х мьче-ше виде-х виде-ше стоя-х стое-ше стое-ше стое-х стое-ше буча-х буче-ше буче-ше буче-х буче-ше буче-ше лежа-х леже-ше леже-ше леже-ше леже-ше леже-ше леже-мете		варя-хме варя-хте варя-ха деля-хме деля-хте деля-ха брое-хте брое-ха брое-хте брое-ха мъче-хте мъче-ха виде-хме видя-хте видя-ха стоя-хме стоя-хте буча-хте лежа-хте лежа-хта пема-хта
III	дава-х дава-ше дава-ше каля-х каля-ше каля-ше	дава-хме дава-хте дава-ха каля-хме каля-хте каля-ха

- 2.3.3. Формите за мин. несв. време при глаголите от всички спрежения се образуват от специална основа, която от своя страна се образува от сегашната основа със следните особености:
- 2.3.3.1. Основната гласна -e- или -u- на сегашната основа (съответно за I и II спрежение), когато е под ударение, се заменя с основна гласна -я-(по произход от стара ятова гласна вж. там), с изключение на 2 и 3 лице ед. число: vem|a, vem|eu, vem|e, vem|e
- 2.3.3.2. При същите условия, но след съгласните ж, ч, ш или след гласна, основата на мин. несв. време се образува по два различни начина, съответно с a- и -e- или с -я- и -e-: греш|а, греш|иш греш|ах и греш|ех; стро|я, стро|иш стро|ях и стро|ех.
- 2.3.3.3. При всички глаголи от I и II спрежение с ударение върху вътрешна сричка основата на мин. несв. време завършва на -e: n|uua, n|uueu, n|uue n| uuex, n|uueue; гов|оря гов|ории, гов|ори гов|орем, гов|орем.
- 2.3.3.4. При глаголите от III спрежение основата на мин. несв. време съвпада със сегашната основа: n|umam, n|umam n|umax, n|umaue; отгов|арям, отгов|арям отгов|арям, отгов|аряме.

Към основата за мин. несв. време се прибавят следните окончания за лице и число (отделени в горната таблица с чертичка):

II	Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.
-х -ше -ше	-хме -хте -ха

2.3.3.4. Според характера на формообразувателните морфеми (формативите) за образуване на мин. несв. време, т.е. според вида на цялата изменяема част в края на глаголните форми, състояща се от основната гласна + същинското окончание, глаголите се делят на следните четири групи:

група според форматива	глагол Единствено число 1 л. 2 л. 3 л.	глагол Множествено число 1 л. 2 л. 3 л.
-ях	чет ях чет еше чет еше спях сп еше сп еше	чет яхме чет яхте чет яха сп яхме сп яхте сп яха
-ax/-ex	греш ах греш еше греш еше	греш ахме греш ахте реш аха греш ехме греш ехте греш еха
-ях/-ех	стро ях стро еше стро еше	стро яхме стро яхте стро яха
-ex	стро ех стро еше стро еше п ишех п ишеше п ишеше	стро ехме стро ехте стро еха п ишехме п ишехте п ишеха
	х одех х одеше х одеше	х одехме х одехте х одеха
-ax	давах даваше даваше	давахме давахте даваха
-ях	к алях к аляше к аляше	к аляхме к аляхте к аляха

- 2.3.4. Отрицателни форми за мин. несв. време се образуват с частицата не.
- 2.3.5. Преизказните и двойнопреизказните форми на мин. несв. време съвпадат с формите за преизказване на сег. време (вж. там, [2.1.2.4]).
- 2.3.6. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.2].
- 2.4. Минало неопределено време (перфект)
- 2.4.1. В основното си значение минало неопред. време посочва наличието в сегашния момент на някакво състояние или факт, актуални в сегашния момент като резултат от минало действие, вършено или извършено преди момента на говоренето, но без указание за връзка с определен минал момент; чрез минало неопред. време се означава, че действието се е извършило преди момента на говоренето, но без да се посочва минал момент, в който действието е приключило, а само се изтъква резултатът, следствието от него като състояние или факт към момента на говоренето, поради което то може да се определи и като сегашно резултативно време.
- 2.4.2. Формите на минало неопред. време се образуват чрез свързване на миналото св. деятелно причастие на спрегаемия глагол (което в ед. число се изменя по род) със спомагателния глагол *съм* в сег. време, напр.:

учип (-а -о) съм	на учил (-а, -о) съм
	на учил (-а, -о) си
	на учил (-а, -о) е
III.	
учили сме	на учили сме
учили сте	на учили сте
учили са	на учили са

- 2.4.3. Отрицателни форми за минало неопред. време се образуват с частицата ne, след която спомагателният глагол получава ударение. Срв.: H|ие сме ψ | ели ψ

Забел.: По формални причини – поради наличието на причастие $\delta | u \pi (-|u, -|o, -|u)$ в обикновените преизк. форми – миналото неопред. и минало предварит. време нямат двойнопреизказни (засилено преизказани) форми.

- 2.4.5. За начина на образуване на причастнострадателните форми на минало неопред. време вж. залог [2.2.4].
- 2.5. Минало предварително време (плусквамперфект)
- 2.5.1. В основното си значение минало предварит. време посочва, че в определен минал момент е налице дадено състояние или факт като резултат от действие, приключено преди това, в друг минал момент, който не се изтъква, не се уточнява; основното в значението на миналото предварит. време е резултативността (по отношение на определен минал момент), поради което то може да се определи и като минало резултативно време.
- 2.5.2. Формите на минало предварит. време се образуват чрез свързване на миналото св. деятелно причастие на спрегаемия глагол (което в ед. число се изменя по род) със спомагателния глагол съм в мин. несв. време, напр.:

б ях учил (-а, -о)	б ях на учил (-а, -о)
б еше (бе) учил (-а, -о)	б еше (бе) на учил (-а, -о)
б еше (бе) учил (-а, -о)	б еше (бе) на учил (-а, -о)
біяхме іучили	б яхме на учили
б яхте учили	б яхте на учили
б яха учили	б яха на учили

- 2.5.3. Отрицателните форми на минало предварит. време се образуват с частицата не.
- 2.5.4. Формите за преизказване на минало предварит. време съвпадат с преизказните форми на минало неопред. време.
- Забел.: Във връзка с липсата на двойнопреизказни (засилено преизказани) форми вж. 🗆 забел. при минало неопред. време.
- 2.5.5. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.5].
- 2.6. Бъдеще време (футурум)
- 2.6.1. В основното си значение бъд. време означава действие, което е следходно, бъдно по отношение на момента на говоренето; което ще се върши или ще се извърши след момента на говоренето.
- 2.6.2. Формите на бъд. време се образуват от формите за сег. време с помощта на поставена пред тях частицата ще:

ще ч|ета (|уча, отгов|арям, на|уча)
ще ч|етеш (|учиш, отгов|аряш, на|учиш)
ще ч|ете (|учи, отгов|аря, на|учи)
ще ч|етем (|учим, отгов|аряме, на|учим)
ще ч|етете (|учите, отгов|аряте, на|учите)
ще ч|етат (|учат, отгов|арят, на|учат)

Забел.: 2.6.2.1. Между частицата *ще* и формата за сег. време се вмъкват: а) възвратните частици (ще *се* върна, ще *си* дойда); б) кратките форми на личните местоимения (ще *го* видя, ще *я* помоля, ще *му го* дам). Понякога може да се вмъкне и въпросителната частица *ли*: *ще ли ми кажееш*?(но обикновено: *ще ми кажееш ли*?).

2.6.3. Съществуват и някои архаични разновидности на формите за бъд. време, от които най-съвременна употреба имат образуваните с помощта на частицата *ще* и *да* + формите за сег. време, изразяващи понякога определени модални отсенки, напр.: Той ще да знае нещо по въпроса. Други архаични форми на бъд. време се образуват от инфинитива на спрегаемия глагол + формите на спомагателния глагол *ща, щеш, щем, щем, щем, щемете, щат* (или в обратен ред, при който е възможно вмъкване на думи под ударение между тях), напр.: *Вид|я щем по-подир.* * В кипящото вино **щат** сп|омен уд|ави. (П. Яворов) 2.6.4. Отрицателни форми за бъд. време (наред със стандартните, образувани с помощта на отрицателната частица *не*, които имат до известна степен книжен характер) се образуват с помощта на неизменяемата (безлична) глаголна форма *няма* + да:

н|яма да чет|а (|уча, отгов|арям, на|уча)
н|яма да чет|еш (|учиш, оттов|аряш, на|учиш)
н|яма да чет|е (|учи, отгов|аря, на|учи)
н|яма да чет|ем (|учим, отгов|аряме, на|учим)
н|яма да чет|ете (|учите, отгов|аряте, на|учите)
н|яма да чет|ат (|учат, отгов|арят, на|учат)

Забел.: 2.6.4.1. Частицата $n|\mathbf{x}\mathbf{n}\mathbf{a}$ да е винаги под ударение, а частицата $\mathbf{u}\mathbf{e}$ е обикновено неударена, но получава ударение след отрицанието $\mathbf{n}\mathbf{e}\mathbf{a}$ непосредствено пред въпросителната частица ли ($\mathbf{u}\mathbf{e}$ $\partial|o\tilde{u}\partial a$, $\mathbf{n}\mathbf{e}$ $\mathbf{u}|\mathbf{e}$ $\partial|o\tilde{u}\partial a$, $\mathbf{u}|\mathbf{e}$ $\mathbf{n}\mathbf{u}$ $\partial|o\tilde{u}\partial a$, $\mathbf{u}|\mathbf{e}$ $\partial|o\tilde{u}\partial a$, $\mathbf{u}$ $\mathbf{e}$ $\mathbf{u}$ $\mathbf{e}$ $\mathbf{u}$ $\mathbf{e}$ $\mathbf{u}$ $\mathbf{u}$ $\mathbf{e}$ $\mathbf{e}$

- 2.6.4.2. Възвратната частица и кратките форми на местоименията стоят непосредствено след частицата *н яма* да (*няма да се срещнем, няма да му го дам*), а въпросителната частица *ли* между *няма* и *да* (*няма ли да ми кажеш?*).

Съществуват и вариантни, по-нови и по-рядко употребявани форми за преизказване на бъд. време, които се образуват чрез свързване на формите за бъд. време на спомагателния глагол съм с миналото несв. деят. причастие на спрегаемия глагол: uec съм vem vem

Нови и по-рядко употребявани вариантни форми за засилено преизказване на бъд. време се образуват чрез прибавяне на причастието $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{u}\boldsymbol{n}$ (- $|\boldsymbol{a},$ - $|\boldsymbol{o}\rangle$, - $|\boldsymbol{u}\rangle$ към формите за бъд. време на спомагателния глагол $\boldsymbol{c}$ **ъм** в обикновените преизк. форми: $\boldsymbol{u}$ не $\boldsymbol{c}$ то $\boldsymbol{u}$ не $\boldsymbol{c}$ н

2.6.5.2. Отрицателните преизк. форми за бъд. време се образуват със: а) преизк. форма на безличния спомагателен глагол *н*|*яма* (*н*|*яма* да чет|а – н|*ямало* (съм) да чет|а, н|*яма* да чет|еш – н|*ямало* (си) да чет|еш; н|*яма* да чет|е – н|*ямало* да чет|е и т.н.), и б) с отрицателната частица **не** (не щ|ял съм да чет|а / не с|ъм щ|ял да чет|а; не щ|ял да чет|еш; не щ|ял да чет и т.н.), с изпускане на **е**, са съответно в 3 л. ед. и 3 л. мн. число. Съответните вариантни отрицателни преизк. форми с **н**|*яма* и с **не** се образуват по следните образци: н|яма да съм чет|ял (-а, -о) / не щ|е съм чет|ял (-а, -о); н|яма да чет|ял (-а, -о) / не щ|е си чет|ял (-а, -о); н|яма да чет|ял (-а, -о) / не щ|е чет|ял (-а, -о) и т.н.

Двойнопреизказните отрицателни форми се образуват с отрицателната частица $\boldsymbol{u}$ е или с $\boldsymbol{u}$ | $\boldsymbol{u}$ мало $\boldsymbol{\delta u}$ $\boldsymbol{n}$ | $\boldsymbol{o}$ по следните образци: $\boldsymbol{u}$ е $\boldsymbol{u}$ | $\boldsymbol{s}$ $\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) $\boldsymbol{o}$ $\boldsymbol{a}$ че $\boldsymbol{m}$ | $\boldsymbol{a}$ / $\boldsymbol{u}$ е (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) $\boldsymbol{o}$ $\boldsymbol{u}$ че $\boldsymbol{n}$ | $\boldsymbol{a}$ / $\boldsymbol{u}$ е (- $\boldsymbol{a}$) $\boldsymbol{o}$ $\boldsymbol{u}$ 9 че $\boldsymbol{u}$ 9 че $\boldsymbol{u}$ 9 не $\boldsymbol{u}$ 9 не

2.6.6. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.6].

2.7. Бъдеще време в миналото

2.7.1. В основното си значение бъд. време в миналото изразява действие, което е следходно, предстоящо, бъдно спрямо определен минал момент; в свършения вид на глаголите бъд. време в миналото обикновено означава неосъществено действие, напр.: *щях да падна, щях да забравя* и под. 2.7.2. Формите на бъд. време в миналото се образуват от спомагателния глагол *ща* в мин. несв. време + *да* + спрегаемия глагол в сег. време:

шіях да четіа (јуча, отговіарям, најуча)
шіеше да четіеш (јучиш, отговіаряш, најучиш)
шіеше да четіе (јучи, отговіаря, најучи)
шіяхме дачетіем (јучим, отговіаряме, најучим)
шіяхте да четіете (јучите, отговіаряте, најучите)
шіяха да четіат (јучат, отговіарят, најучат)

Забел.: Съществуват и други, по-рядко употребявани форми на бъд. време в миналото, образувани чрез свързване на частицата **ще** с формите за мин. несв. време на спрегаемия глагол: **ще** чет | ях, **ще** чет | еше и т.н.

н|ямаше да чет|а (|уча, отгов|арям, на|уча)
н|ямаше да чет|еш (|учиш, отгов|аряш, на|учиш)
н|ямаше да чет|е (|учи, отгов|аря, на|учи)
н|ямаше да чет|ем (|учим, отгов|аряме, на|учим)
н|ямаше да чет|ете (|учите, отгов|аряте, на|учите)
н|ямаше да чет|ат (|учат, отгов|арят, на|учат)

- 2.7.4. Формите за преизказване на бъд. време в миналото съвпадат с преизказните форми на простото бъд. време (вж. там).
- 2.7.5. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.8].

2.8. Бъдеще предварително време

- 2.8.1. Бъдеще предварит. време означава действие със сложна ориентация то се извършва преди определен бъдещ момент, за който се говори, следователно е предходно по отношение на един бъдещ спрямо момента на говоренето допълнителен ориентационен момент, напр.: Утре по това време ще съм прочел книгата.
- 2.8.2. Формите на бъдеще предварит. време се образуват чрез свързване на формите за бъд. време на спомагателния глагол $c extbf{-} b extit{-} d extbf{a}$ с миналото св. деят. причастие на спрегаемия глагол:

```
ще си (ще б|ъдеш) ч|ел (-а, -о) / проч|ел (-а, -о) ще е (ще б|ъде) ч|ел (-а, -о) / проч|ел (-а, -о) ще сме (ше б|ъдем) ч|ели / проч|ели ще сте (ще б|ъдете) ч|ели / проч|ели ще са (ще б|ъдат) ч|ели / проч|ели
```

- 2.8.2. Отрицателните форми се образуват посредством съответните отрицателни форми на спомагателния глагол, образувани с отрицателната частица *не* или (по-често) с безличната глаголна форма *няма*, напр.:
- а) н|яма да съм проч|ел (-а, -о), н|яма да си проч|ел (-а, -о) и т.н.;
- б) н|яма да б|ъда проч|ел (-а, -о), н|яма да б|ъдеш проч|ел (-а, -о) и т.н.;
- в) не щ|е съм проч|ел (-а, -о), не щ|е си проч|ел (-а, -о) и т.н.;
- Γ) не щ $|e\ b|$ ъда проч $|e\pi\ (-a, -o)$, не щ $|e\ b$ ъдеш проч $|e\pi\ (-a, -o)$ и т.н.
- 2.8.3. Преизказните форми за бъдеще предварит. време се образуват от изявителните форми, като спомагателният глагол (т.е. частицата $\boldsymbol{u}\boldsymbol{e}$, получена от сег. време на спомагателния глагол $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{a}$, $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{e}\boldsymbol{u}$ и пр.) се заменя с преизказните форми $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{s}\boldsymbol{n}$ съм, $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{s}\boldsymbol{n}$ си, $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{s}\boldsymbol{n}$ и пр. + $\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$: ще съм (ще $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{s}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) съм $\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ съм ($\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$); ще си (ще $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{e}\boldsymbol{u}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) си $\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ си ($\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{e}\boldsymbol{u}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) $\boldsymbol{u}|\boldsymbol{s}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) си $\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ си ($\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{e}\boldsymbol{u}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$); ще си ($\boldsymbol{u}\boldsymbol{e}$ $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{e}\boldsymbol{u}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) о а е ($\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{a}$ $\boldsymbol{\delta}|\boldsymbol{b}\boldsymbol{\delta}\boldsymbol{e}$) ч $|\boldsymbol{e}\boldsymbol{n}$ (- $\boldsymbol{a}$, - $\boldsymbol{o}$) и т.н.

Отрицателните преизк. форми се образуват с отрицателната частица ne или с n|smano по следния образец: u|sn (-a, -o) cьм da cьм (da d|ъda) v|en (-a, -o) u не u|sn (-a, -a) u не u|sn (u) u не u) u не u0 не u1 не u2.8.3.1. Двойнопреизказни (засилено преизказнии) форми се образуват чрез засилено (удвоено) преизказване на спомагателния глагол с помощта на добавеното причастие u0 не u1 не u1 не u2 не u3 не u4 не u4 не u4 не u4 не u4 не u4 не u5 не u6 не u7 не u7 не u8 не u9 не

Отрицателните двойнопреизказни форми се образуват с отрицателната частица *не* или с *н*|*ямало бил*|*о* по следните образци:

- 2.8.4. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.7].
- 2.9. Бъдеще предварително време в миналото
- 2.9.1. Бъдеще предварит. време в миналото означава действие със сложна ориентация то се извършва преди определен минал момент, който обаче е бъдещ, предстоящ спрямо друг минал момент, за който се говори, напр.: Тогава аз се досещах, че след един час, когато уроците щяха да започнат, той щеше да е изчезнал.
- 2.9.2. Формите на бъдеще предварит. време в миналото представляват съчетание от формите на бъд. време в миналото на спомагателния глагол съм (бъда) и миналото св. деят. причастие на спрегаемия глагол:

щ|ях да съм (да б|ъда) ч|ел (-а, -о) / проч|ел (-а, -о) щ|еше да си (да б|ъдеш) ч|ел (-о, -о) / проч|ел (-а, -о) щ|еше да е (да б|ъде) ч|ел (-а, -о) / проч|ел (-а, -о) щ|яхме да сме (да б|ъдем) ч|ели / проч|ели щ|яхте да сте (да б|ъдете) ч|ели / проч|ели щ|яха да са (да б|ъдат) ч|ели / проч|ели

- 2.9.3. Отрицателните форми на бъдеще предварит. време в миналото се образуват посредством мин. несв. време на безличния глагол *ияма* и (значително по-рядко) с отрицателната частица *ие*:
- a) н|ямаше да съм ч|ел (-а, -о) / (проч|ел, -а, -о) и т.н.;
- б) *н*|ямаше да б|ъда ч|ел (-а, -о) / (проч|ел, -а, -о) и т.н.;
- в) не *ш*|ях да съм ч|ел (-а, -о) / (проч|ел, -а, -о) и т.н.;
- г) не щ|ях да б|ъда ч|ел (-а, -о) / (проч|ел, -а, -о) и т.н.
- 2.9.4. Формите за преизказване на бъдеще предварит. време в миналото съвпадат с преизказните форми на бъдеще предварит. време (вж. там, [2.8.3]).
- 2.9.5. За начина на образуване на причастнострадателните форми вж. залог [2.2.9].

Въпросителната е препинателен знак (?), който се пише в следните случаи:

- 1. В края на просто въпросително изречение (същински въпрос, реторичен въпрос, въпрос-молба) или в края на сложно изречение, в което главното просто в сложното съставно или поне едно от простите изречения в състава на сложното съчинено е въпросително, напр.: Кой не си е написал домашната работа? Ти ли пак? Защо? * С какво ни привлича образът на Бойчо Огнянов? * Кой не е проклинал поробителите на тоя народ? * Бихте ли затворили прозореца? * Знае ли някой как се решава тази задача? * Не можех да се откажа, пък и нима трябваше? (В. Петров) * Кой не знай Чавдар войвода, / кой не е слушал за него? (Хр. Ботев)
- Забел.: 1.1. След подчинено допълн. изречение с характер на косвен въпрос не се пише въпросителна, когато главното просто изречение в сложното съставно не е въпросително, напр.: Никой не знае как се решава тази задача.
- 1.2. След въпросителни по форма изречения, употребени като заглавия, може да се пише или да не се пише въпросителна според това дали пишещият подчертава въпроса, или не. Срв.: *Иде ли?* (Ив. Вазов); *Кой в Русия живее добре* (Н. Островски)
- 1.3. Понякога и след съобщителни по форма изречения (по-често в заглавия на публицистични текстове) се пише въпросителна когато съдържанието на изречението или израза "се поставя под въпрос": *Преврат в Кремъл?* (Из печата)
- 1.4. След въпросителни по форма изречения, които са възклицателни по цел на изказването и имат характер на реторичен въпрос, може да се пише не въпросителна, а удивителна, напр.: А бе какво съм седнал да разговарям с тебе! * Не пей ми се. И защо ли да пея / в тез години, аз в каквито живея!... (П. Р. Славейков)
- 1.5. Въпросителна се пише и след въпросителна частица или каквато и да е друга дума, употребена с въпросителна интонация, като самостоятелен въпрос: На улицата ги чакаше Веселин лицето му се бе удължило от нетърпение. Е? попита той изразително. (П. Вежинов) * Виж какво, сега трябва да вдигнем тоя балатум. Моля? (Д. Цончев) * Чиновничката: А това за посрещането в Египет истина ли беше? Колоездачът: Почти. Чиновничката: Тоест? (В. Петров)
- 2. След вметнати изрази или цели изречения с въпросително значение, оградени със скоби (или с тирета), напр.: Нима така смешно аз, който нямах нищо (кога ли съм имал?), ядох и пих, качвах се и слизах по въжето, <...> все на едната юнашка вересия? (Д. Цончев) * Веднага след тази операция бай Ганю разгърна пакета с жълтата книга, извади какво мислите? цяла дузина кърпи и започна да ги раздава на присъствующите. (Ал. Константинов) 3. Въпросителен знак с идеографска (йероглифна) функция може да бъде поставен обикновено в скоби и в комбинация с удивителна след която и да е дума в изречението в ролята на неизказан, неизречен вметнат израз, съдържащ въпрос, недоумение, съмнение и под., напр.: Някои били казали, че той ми е пръв(?!) приятел. * Няколко години по-късно (839-842?) българска войска се отправила на запад срещу сърбите. (История на България) Вж. също: скоби; комбинирана употреба на препинателни знаци.
- Γ г Γ г четвъртата буква от българската азбука, именувана 'гъ' или 'ге' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. $\delta y \kappa \varepsilon a$). В буквени съкращения и под. се чете /ге/ (по-рядко /гъ/), напр.: БГА /бе-ге-а/, ЕГН /е-ге-не/, блок 10, вх. Γ /вход гъ/. С буква г в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /г/ и съответният мек съгласен звук /г'/, напр.: гол /гол/ и гьол /г'ол/; г/уру/ и Γ и гроро /г'уро/. Изговаря се и като беззвучен съгласен звук /к/ в края на думите и пред беззвучна съгласна, напр.: сияг /сн'ак/, флагче /флакче/ (вж. асимилация и обеззвучаване).

Главни се наричат буквите, отличаващи се с по-голям размер (а често и по форма) от останалите — обикновени, или малки — букви в текста (в писмения ред), напр.: *Учителят каза на Иван: "Иване, да прочетеш романа "Под игото" от Вазов!"*Обусловеността на употребата на главни букви в текста бива три вида: а) *синтактична* — в зависимост от мястото на думата в изречението и по

отношение на употребените препинателни знаци; б) *морфологична* – във връзка с разликата между съществителните нарицателни и съществителните собствени имена и графичното им разграничаване; в) *стилистична* – за израз на положително отношение (традиционно закрепено или конкретно-индивидуално мотивирано). Употребата на главна буква се подчинява на следните конкретни правила:

1. Главна буква се пише в началото на всеки текст или на всяко отделно изречение, започващо след точка или друг препинателен знак (въпросителна, удивителна, многоточие), с който се отбелязва край на предходно изречение. Напр.: — Това са глупости. Не разбираш ли? Ти просто си въобразяваш... Няма за какво да ми благодариш! Аз исках да ти помогна, но... вече е късно. (по Д. Цончев)

Забел.: 1.1. Текстът след обръщението в писма, молби, заявления и под., когато е на нов ред, започва с главна буква и тогава, когато пред него има запетая, а не краен препинателен знак. Напр.:

Мили родители.

Получих писмото ви преди няколко дена, но не можах да ви отговоря веднага, защото...

Уважаема госпожо Лиректор.

Моля да ми бъде разрешено в продължение на един месец да не участвам в занятията по физкултура поради ...

- 1.2. Не се пише с начална главна буква текстът след обръщение в писма и под., когато той продължава на същия ред след запетаята, напр: Скъпи приятелю, не ми се сърди за това, че толкова дълго време не съм ти писал, но ...
- 1.3. С главна буква започват оградените в скоби вметнати изрази с характер на самостоятелни изречения, не свързани синтактично с основния текст авторови ремарки в драматически и други художествени произведения, бележки за източника на дадена информация и под. Изключение правят ремарките непосредствено след името на действащото лице в драматическо произведение. Срв.:

В=л=а=д=и=к=о=в (скоква от мястото си). Подлец! (Откачва от стената револвера.) * М=а=к=е=д=о=н=с=к=и (към Христович). Благодарим! Стискай ръката сега! (Ръкува се с Христовича.) (Ив. Вазов)

- 1.4. Когато препинателният знак (въпросителна или удивителна) се отнася до отделна дума или израз в състава на изречението, обикн. вметната дума или израз, частта от изречението след него продължава с малка буква, напр.: Веднага след тази операция бай Ганю разгърна пакета с жълтата книга, извади какво мислите? цяла дузина кърпи и започна да ги раздава на присъствующите. (Ал. Константинов) Във въздуха се носеше неспирен, опиващ ек, като че някой викаше през всичкото време о-о-о!, а двете кани продължаваха да летят и да пищят...(Ем. Станев) Сърдечен, мил и добър. Силен и решителен, и даже груб защо не? мъж трябваше да бъде той, а не хлапак. (Д. Цончев)
- 1.5. Когато многоточието отбелязва пауза вътре в изречението, частта след него не се пише с главна буква: Тръгвам, та ако ще... не знам какво да стане! клатеше онзи глава. (Д. Дончев)
- 1.6. За употребата на главни букви в текст с пряка реч и цитати вж. там.
- 2. С начална главна буква се пишат подзаглавията на литературни произведения и други съчинения (понякога оградени в скоби), както и кратките пояснителни текстове под заглавия или под изображения (снимка, картина, рисунка, схема и под.), с които се посочва видът и съдържанието им. Напр.:

Хъшовете – герои и мъченици

(Преразказ с елементи на разсъждение на І и ІІ глава от повестта "Немили-недраги" на Иван Вазов)

Какво поражда тревогата на Алеко при срещата с Новия свят?

(Отговор на литературен въпрос)

ЧИЧОВИИ

(Галерия от типове и нрави български в турско време) Повест от Иван Вазов

Съществителни имена

Обобщение

Изречение

(Обобщителни упражнения)

3. С главна буква се пишат всички собствени имена. В много случаи в основата на правописния проблем стои тъкмо това – да се реши дали в конкретния случай дадена дума или словосъчетание са употребени като собствено име (и следователно се пишат с главна буква), или като нарицателно (и се пишат с малка буква). Сполучлив пример за разграничаване на двете намираме в "До Чикаго и назад", където авторът в началото пише за "нюйоркския централен парк" (без главна буква, както при всяко описателно название), но малко по-нататък същото съчетание е употребено като собствено име – "да се качим на трамвая и да идем в Централния парк".

С главна буква се пишат:

- 3.1. Имена на лица (лични имена, презимена, фамилни имена, прозвища и псевдоними), както и имената на богове и на герои от митологията, напр.: Андрей, Борис, Владимир, Андрей Борисов Владимиров, Вазов, Боримечката, Македонски, Рачко Пръдлето, Петко Мравката, Иванчо Йотата, Елин Пелин, Ран Босилек, Хитър Петър, Димитър Общи, Плиний Стари; Артемида, Бакхус, Богородица, Исус Христос, Буда, Аллах, Мохамед, Зевс, Перун, Тангра.
- 3.2. Имена на животни: Белчо, Сивушка, Шаро.
- 3.3. Нарицателни съществителни имена, употребявани като приложения към собствено име, се пишат с главна буква тогава, когато цялото истинското собствено име заедно с приложението към него се употребява и се възприема като собствено име, напр.: Баба Тонка, Бачо Киро, Дядо Иван (Русия), Чичо Стоян (авторски псевдоним), Хаджи Димитър, Отец Паисий, Патриарх Евтимий, Пипин Къси, Майка Тереза. В контекста на темата за детската приказка характер на собствено име е придобило и се пише с начална главна буква съчетанието Братя Грим: Приказките на Братя Грим не ни потискат. (Здр. Петров) (За разлика напр. от братя Миладинови, братя Данчови и др., макар че и в този случай при определени условия употребата на главна буква не е изключена.) Когато приложението запазва характера си на нарицателно съществително име, то се пише с малка буква: баба Илийца, дядо Либен, кака Сийка, чичо Денчо, патриарх Максим.
- Забел.: 3.3.1. В "Немили-недраги" Вазов пише баба Тонка с малка буква в контекста на повестта нарицателното съществително име баба е обикновено приложение към собственото име. Едва по-късно цялото съчетание започва да се възприема като единно собствено име, което може да се пише с начална главна буква, напр.: Макар и епизодично, в повествованието са включени Левски. Баба Тонка, Ботев.

По подобен начин съчетанието от същинското собствено име *Ганьо* и неизменно свързаното с него приложение *бай* – *бай Ганьо* – се превръща в собствено име (или прозвище) *Бай Ганьо* – вече име не на конкретното лице, на Алековия герой, а на обобщен образ на българина или на "прост, недодялан, хитър и недоверчив човек". Например: *Представях си демокрацията другояче*. <...> *Но един богат Бай Ганьо от нов тип ни управлява днес.* (Д. Дамянов)

Сравнително по-лесно от езиковото съзнание се възприемат като собствени лични имена чуждите съчетания от приложение и лично име от типа на *дон* Кихот и *дон* Жуан. Употребени като собствено име на дадения герой извън контекста на литературната творба, откъснато от конкретната историческа обстановка или в качеството им на прозвище, за означаване на лице, притежаващо качествата, свойствата на известен от историята, митологията или литературата носител на това име, те се пишат с главна буква и в речниците се отбелязва, че *Дон Кихот* е изобщо "човек, който се отличава с качества, присъщи на *дон Кихот*, героя от романа на Сервантес", а *Дон Жуан* е всеки "мъж, който се стреми към любовни приключения". Вж. и 1 3.3.2.

- 3.3.2. Следващата стъпка в семантичното развитие на този вид собствени имена е преминаването им в нарицателни, които по правилата на българския правопис се пишат с малка буква, напр. юда, донжуан, донкихот, дулцинея, колумбовци, херкулесовци, шерлокхолмсовци и под., напр.: Тия свенливи провинциални донжуани не смееха да открият своята самоличност. (Д. Димов) Ние бяхме много разгневени на злите великани <...> за това, че омагьосват нашите дулцинеи и ни ги отнемат... (Ст. Стратиев) Броните ни блестяха на слънцето, росинантите ни цвилеха и летяха по прашните пътища. (Ст. Стратиев) Времената на шерлокхолмсовците отдавна са минали. (Д. Пеев) Само из средата на такъв един народ може да излязат апостоли на непротивене на злото п/о Христосовци от самия Христос, които байганьовците на мисълта наричат донкихотовци. (П. П. Славейков) Все още има потенциални пилати! (Ч. Айтматов, превод)
- 3.3.3. Не съществува правило, което да урежда избора между метафорична употреба на този вид собствени имена и съответните нарицателни съществителни. Срв. напр.: "Херувимчета!" А после **Нерони** и **Ксантипи**. (Г. П. Стаматов)

   Тия хора предпочитаха да водят безличен светски живот,

безразлични и немощни към съдбата на тая страна, която ти искаш да спасиш от разните кондаревци и сировци. (Ем. Станев)

- 3.4. Нарицателните съществителни имена за означаване на професии, длъжности, звания и титли (академик, директор, доктор, инженер, председател, професор и др.) се пишат с главна буква тогава, когато са употребени като приложения към собствени лични и фамилни имена извън свързан текст или самостоятелно (без собственото име) като обръщения в молби, заявления, изложения, доклади и под. Вж. приложения¹¹....
- 3.5. С главна буква се пишат нарицателни съществителни имена (и местоимения), употребени като собствени имена на обобщени образи, лица или олицетворени понятия и предмети в художествени произведения, като Бащата, Синът, Майката; Младият, Старият, Студентът; Волът, Конят, Кучето; Доброто, Живота, Злото, Неволята, Смъртта и под. Например: И наистина Колоездачът и Чиновничката се появяват нейде встрани от екрана, ... Старият и Младият изчезват в тъмнината. (В. Петров) Откъм северната страна се показало такова едно нещо, което накарало Нищото да се запре още веднъж, а лебеницата да замъччи и да се приготви да слуша чуждите заповеди така също, както Нищотослуша неговите. (Л. Каравелов) Сред гъмжилото на палубата бяха Той и Тя, красиви, загорели от слънцето и, естествено, влюбени. (Д. Кирков) Стаява се бавно Денят / и гъсто и силно ухае на Лято. / Раздвижва щурец отмалялата Вечер, / а тя залюлява полята. (Д. Добрева) (Последният пример дава известно основание да отбележим, че не бива и да се прекалява с този вид употреба на главните букви, което може да доведе до обезценяването им като похват!)
- 3.6. Псевдоними, прозвища и названия с форма на словосъчетания, в които втората част не е и не се схваща като собствено име сама по себе си, се пишат с главна буква само в началото, напр.: Поразяващата ръка, Зоркото око, Смелият бик, Самотен листец. При някои псевдоними и двете съставки поначало се създават или по-късно започват да се възприемат като собствени имена лично и фамилно име и се пишат всяко поотделно с главна буква, срв. напр.: Самотен листец, но Сирак Скитник.
- 3.7. Прозвища като горните могат да се съчетават с истински собствени имена (Пипи Дългото чорапче, Ричард Лъвското сърце). 3.8. Имена на герои от приказките и от художествената литература или на исторически личности, в които и двете части са загубили смисъла си на нарицателни имена, се пишат с две главни букви, напр.: Баба Марта, Баба Меца, Кумчо Вълчо, Зайо Байо.
- 3.9. Собствени лични и фамилни имена в мн. число се пишат с главна буква (освен в случаи като описания □ в [3.3.3]), напр.: Какво знаем за братя Миладинови? В класа има двама Димитровци и две Марии. Отивам у Еленини. Бях на гости у Петрови.
- 3.10. Числителните редни имена, когато са част от името на владетел, висше духовно лице и др., се пишат с главна буква, напр.: *Иван Асен Втори, Петър Първи, иар Борис Трети, папа Йоан Павел Втори.*
- 3.11. Нарицателните съществителни имена княз, хан, цар и под., употребени като приложения, се пишат с главна буква тогава, когато приложението е елемент, част от съставно название, което като цяло се използва в качеството на собствено име, напр.: ул. "Княз Борис I", ул. "Екзарх Йосиф", читалище "Братя Миладинови" и пр.
- 3.12. С начална главна буква се пишат имената на празници като Бъдни вечер, Великден, Заговезни, Ден на детето, Нова година, Света Троица, Свети Дух, Трети март.
- Забел.: Прилагателното свет и се пише с главна буква тогава, когато е част от имена на празници, църкви, манастири и др. (напр.: Свети Дух, Свето Богоявление (Йордановден), манастир "Свети Димитър", храм "Света Петка Българска", остров Света Елена) и с малка буква когато се употребява като епитет на светците, на църквата и на църковните служби (свети Димитър, света Елена, света литургия и др.). Срв.: Православната църква възпява света Богородица като пазителка на православното семейство.

   Църквата "Света Богородица" във Варна е изградена през 1602 година. *
  Йоан постъпил за монах в манастира "Свети Димитър".

   Иконографските изображения на свети Димитър и свети Георги са близки.
- 3.13. Имена на селища, местности, планини, реки, държави, континенти и под., както и имената на небесни тела от *Слънчевата система* и други обекти от *Вселената* се пишат с начална главна буква: *България, Република България, Витоша, Европа, София, Искър, Дунав, Стубел, Леденика, Магурата; Вселена, Земя, Луна, Слънце, Галактика, Венера, Млечен път и под. Думите земя, луна, слънце, космос, вселена, галактика се употребяват и като нарицателни имена и тогава се пишат с малка буква. Срв.: <i>Хората обработват земята с машини. На обяд слънцето грее силно.* □ *Планетата Земя прави една обиколка около Слънцето за около 365 денонощия.*
- 3.14. Втората част в двусъставни географски имена, която сама по себе си е собствено име, се пише с главна буква и в рамките на цялото, напр.: Бели Искър, Велико Търново, Стара Загора, Горни Лозен.
- 3.15. Втората част в съставни географски имена и имена на местности, която сама по себе си е нарицателно име, се пише с малка буква и в рамките на цялото име, напр.: Стара планина, Ново село, Горна баня, Горски извор, Балкански полуостров, Черно море, Велики океан.
  Забел.: Втори и трети съставни части на чужди собствени географски и др. имена (когато не се превеждат) се пишат с главна буква, както са в чуждия
- заоел.: Втори и трети съставни части на чужди сооствени географски и др. имена (когато не се превеждат) се пишат с главна оуква, както са в чуждия език, независимо от значението им, напр.: Буенос Айрес (от Buenos Aires), Лонг Айлънд (Long Island), Рио Гранде (от Rio Grande), Солт Лейк Сити (Salt Lake City), Царское Сел о и под. Срв. обаче: Скалистите планини (преводно, побългарено название на Rocky Mountains), Йостеррайхише рундфунк гезеливафт (описателно название, при което характерът му на собствено име и в чуждия език се маркира само от началната главна буква). Вж. също чужди собствени имена [18.5].
- 3.16. Съществителните имена изток, запад, север, юг се пишат с малка буква, когато са нарицателни с общо значение за посока или място (Черно море е на изток от България. Витоша е на юг от София. Отправихме се на запад), и с главна буква когато са употребени като собствени имена за означаване на части от света, на страни и народи, напр.: В Американската история се говори за война между Севера и Юга. Между Запада и Изтока съществуват сериозни различия и противоречия.
- Забел.: 3.16.1. При съчетанията Близък изток, Далечен изток и под. с главна буква се пише първата съставна част.
- 3.16.2. Нарицателните имена изток, запад, север, юг, град и др., употребени като приложения, уточняващи съставки в географски названия, се пишат с малка буква и се свързват с основното име чрез дефис, напр.: София-север, София-град, София-окръг, Марица-изток, Варна-запад и под. 3.17. Прилагателните имена източен, западен, северен, южен и под. се употребяват както в състава на словосъчетания с главна част нарицателно име, където се пишат с малка буква (източно изложение, западна посока, северен вятър, южните склонове на Стара планина, северозападната част на
- Франция), така и в съставни собствени географски имена, които означават точно определени природно, политически или културно обособени географски области и се пишат с главна буква, напр.: Северна и Южна България, Северна Корея, Южна Африка, Северна и Южна Америка, Източна Германия.
- Забел.: Официалната препоръка (ПР'95, с. 37), според която прилагателните източен, западен, северен и южен, когато "влизат в състава на определено географско название", трябва да се пишат с главна буква, се тълкува твърде разширено и в правописната практика се прилага недостатъчно точно като безизключително задължение тези прилагателни имена (включително североизточен и югозападен) да се пишат с главна буква във всички случаи, когато поясняват собствено географско име. Една по-строга формулировка на правилото би трябвало да уточни, че тези прилагателни имена се пишат с главна буква тогава (и само тогава!), когато влизат в състава на сложни названия, имащи като цяло характер на собствени имена утвърдени названия на географски, политически, културно или исторически обособени области. Не е оправдано съчетанията с посочените прилагателни имена да се пишат с начална главна буква във всички случаи, включително при названия от типа на употребените в следните примери: Древните римляни превърнали северозападна Африка в чудно цъфтяща области. * Цяла северна Африка била завоювана от арабите. * Русия е предимно земеделска страна; областта на чернозема (в южна Русия) бе една от житнищите на Европа. * Примирието предвижда изтеляне на руските войски от южна Чечения. * В югоизточна Аляска има много консервни фабрики. Защото би трябвало да може да се прави разлика, например, между Източна Германия (бившата ГДР) и източна Германия (източната част на днешна Германия).
- 3.18. С главна буква се пишат официалните описателни, сложни названия (собствени имена) на единични обекти:
- 3.18.1. Имена на институции, предприятия и учреждения, на институти, учебни заведения, географски области и др., напр.: Народно събрание, Велико народно събрание, Президиум на Народното събрание, Българска академия на науките, Институт за български език, Софийски университет "Св. Климент Охридски", Радио София, Съюз на българските писатели, Дворец на културата, Театър 199, Българска народна банка, Пловдивска област и под.
- Забел.: 3.18.1.1. Когато конструкциите, съчетанията от този вид са употребени не като индивидуално название (собствено име) на единичен обект, а като описателно название на множество еднородни обекти, с характер на нарицателно съществително име, те се пишат с начална малка буква. Срв.: Беше създаден съюз на българските писатели.

   Той е член на Съюза на българските писатели.
   Той е член на Съюза на българските писатели.

  * Някои бяха вложили парите си в Първа частна банка

  Това беше първата частна банка в България:
- 3.18.1.2. В подобни сложни названия началното съществително име (или съчетание от прилагателно и съществително) може да не се схваща като (част от) собствено име и следователно не се пише с главна буква, напр.: храм-паметник "Александър Невски", читалище "Пробуда", язовир "Батак", физкултурно дружество "Славия". Срв. също: Театър 199 (цялото се употребява като собствено име) и театър "Сълза и смях" (където съществителното театър не е част от собственото име);
- 3.18.1.3. Субстантивираната форма за среден род на прилагателните имена на *-ски*, когато е употребена като географско название, има характер на собствено име и се пише с главна буква, напр.: *Българско, Влашко, Трънско, Пловдивско* и под.

- 3.18.1.4. С начална главна буква се пишат груповите лексикални съкращения, които се употребяват като индивидуални названия (собствени имена), напр.: Булгарплод, Главпроект, Софстрой.
- 3.18.2. Заглавия (имена, названия) на книги, списания, вестници, произведения на изкуството, закони, документи и под., напр.: вестник "Независимост", романът "Под игото", разказът "По жицата", Библията, Кодекс на труда, Закон за защита на детето. И в този случай едно и също съчетание от думи може да бъде употребено и като общо название, и като индивидуализиращо собствено име. Срв.: Това е залегнало в Закона за защита на детето. В някои страни все още няма закон за защита на детето.
- 3.18.3. Нарицателни съществителни имена или именни съчетания (обикн. членувани), се пишат с главна буква, когато са употребени като собствени имена на индивидуални, точно определени, конкретни събития или дати, исторически епохи и под., напр.: Средновековието, Възраждането, Априлското въстание, Освобождението, Трети март (или: 3 март), Двайсет и четвърти май (или: 24 май), Съединението, Великата френска революция, Първата световна война. Срв.: Пръв идеолог на Възраждането е Паисий Хилендарски □ Това е периодът на възраждането на българската държава. * Този ден − трети март 1878 година ни спомня винаги един връх. <...> И едно <...> знаме Самарското)! <...> Няма българин, който да не знае, че се пише с главна буква. (сп. Везни)
- 3.19. Широко известни и често употребявани названия на сортове растения и породи животни, марки и фирмени названия на автомобили, машини, напитки, материали и др. (напр. автомобили "Волга", "Москвич" и "Лада", пиво "Загорка", вино "Гъмза", цигари "Арда") могат да се употребяват и самостоятелно като нарицателни имена и да се пишат с малка буква, напр.: Пътувахме с волгата. Поръчаха си по една гъмза. * <... > Ако не те кефят беемветата, готов съм и мерцедес да ти купя!... (М. Вешим)
- 3.20. Притежателните прилагателни имена на *—ов*, *—ев*, *—ии*, образувани от собствени лични и фамилни имена или от две собствени имена (лични или лично и фамилно), се пишат в зависимост от характера си по два различни начина:
- 3.20.1. С главна буква когато означават лична принадлежност или съчетанието има характер на собствено име, название на точно определен единичен обект, напр. Ботеви стихове, Иван-Вазови произведения, Крумови закони, Айфелова кула, Дарвиново учение, Радини вълнения, Мариините родители, Кирило-Методиево дело, Кант-Лапласова теория;
- 3.20.2. С малка буква когато значението им за лична принадлежност е изместено от терминологично или преносно, качествено значение или ако цялото съчетание е придобило идиоматичен характер и допълнителен смисъл, преминавайки в категорията на нарицателните имена, напр.: авгиеви обори, адамова ябълка, базедова болести, валпургиева нощ, виенско колело, дамоклев меч, евклидова равнина, морзова азбука, пирова победа, сизифов труд. Когато разказваме легендата за шестия Херкулесов подвиг, ще говорим за Авгиевите обори (и ще пишем и двете съчетания с начална главна буква, защото става дума конкретно за оборите на цар Авгий и за подвига на Херкулес). Но когато говорим изобщо за нещо изключително занемарено, мръсно или объркано, за чието почистване са необходими много усилия, тогава съчетанията авгиеви обори и херкулесови усилиястават нарицателни и се пишат с малка буква. Разликата между едното и другото може да се илюстрира и със следния шеговит, но и сериозен (тъй като се основава на действително наблюдавани грешки) пример: Напоследък забелязвам, че някои погрешно наричат Танталовите мъки сизифов труд, а Сизифовия труд танталови мъки.
- 4. За израз на уважение, на почтително отношение или като проява на учтивост с начална главна буква се пишат:
- 4.1. В официална кореспонденция, молби, заявления и под. учтивата форма за мн. число на личните и притежателните местоимения *Вие, Вас, Ви, Ваш.* Вж. и Приложения¹¹ 2 и 3.
- 4.2. В официални документи и други текстове титлите на държавни ръководители (*Президентът, Кралят*), както и други административни, научни и пр. титли, употребени без личното собствено име или в съчетание с притежателните местоимения за 2. и 3. л. ед и мн. число, напр.: Г-н Председател (Председателю), Уважаеми г-н Директор, Уважаема г-жо Председател, Г-н Професор, Ваше Величество, Негово Високопреосвещенство. Напр.: Кой е виновен за църковния разкол, Ваше Високопреосвещенство? (Из печата) Пристигна Негово Величество Симеон Втори. (Из печата) Вж. също Приложение ¹ 3.
- 4.3. С главна буква може да се пишат нарицателни съществителни имена като човек, живот, баща, майка, братство, свобода, родина, отечествои др., както и заместващите ги лични и притежателни местоимения, за да се изрази висока степен на положително емоционално-оценъчно отношение, изключително висока степен на уважение, преклонение, любов към означаваните понятия и обекти: За него Живота направил бих всичко. (Н. Вапцаров). Аз пак те обичам, Родино на Гоце и Даме, защото израснах, защото закрепнах във Теб. (Н. Вапцаров)
- Забел.: 4.3.1. Нарицателното съществително бог, съответните синонимни названия и заместващите ги местоимения се пишат с главна буква, когато с тях от името на говорещия или пишещия се изразява определено отношение. Напр.: Вярвам в един Бог Отец, Вседържител, Творец на небето и земята, на всичко видимо и невидимо. И в един Господ Иисус Христос, Сина Божи, Единородния, Който е роден от Отца преди всички векове. <...> И в Духа Светаго, Господа, Животворящия, Който от Отца изхожда, Комуто се покланяме и Го славим наравно с Отца и Сина. (Из Символа на вярата) * Благодарим Ти Христе Боже наш, че ни насити с Твоите земни блага. (Из Молитвата след ядене) Наспорил беше Бог земята с тежък плод и хората работеха. (Й. Йовков) Разбира се различен е подходът към този вид употреби на главните букви в специализирани религиозни текстове и в светските съчинения
- 4.3.2. Употребата на главна буква при съществителното *бог* извън тези (и подобни на тях) условия е проява на излишно и неоправдано престараване, резултат от което са грешки от следния вид: *Имам сили, вярвам си и, дай Боже, да го направя*. (Из интервю в печата) Тук са допуснати следните грешки: а) във фразеологичното съчетание (идиоматичния израз) *дай боже* със значение 'дано, нека' употребата на главна буква е напълно необоснована, тъй като в случая няма обръщение към бога, и б) съчетанието *дай боже* тук няма вметнат характер, не е отделено с паузи и ограждането му със запетаи не отразява реалното му произношение в състава на цялото. Излишна е употребата на главна буква и в следния пример: *Слава Богу, хората вече разбраха това*. (Из интервю в печата) Вж. също *запетая* [3.7].

Графика се нарича съвкупността, системата от всички писмени знаци на дадена писменост и съотношението, взаимните съответствия между тези средства и означаваните чрез тях фонеми и фонологични единици. Към графичната система се отнасят и препинателните знаци.

Грешки – *правоговорни*, *правописни или пунктуационни* – са всички случаи на нарушаване на утвърдените норми на книжовния език. Най-често срещаните в устната или в писмената реч грешки са свързани със следното:

- 1. Изговор на гласна /а/ вм. /ъ/ в следните случаи:
- 1.1. Груба и досадна правоговорна грешка е изговорът на гласна /а/ вм. /ъ/ в някои глаголни окончания. Окончанието за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. в сег. вр. на глаголите от I и II спрежение (наследник на старобългарското окончание -Ж, -ЖТЪ) е съответно /ъ, 'ъ/ или /ът, 'ът/ (с твърда или мека предходна съгласна). Правописно гласният звук в тези окончания се представя с буквите а или я. Пише се чет на правописно гласният звук в тези окончания се представя с буквите а или я. Пише се чет на правописно гласният звук в тези окончания се представя с буквите а или я. Пише се чет на правописно гласният звук в тези окончания се представя с буквите а или я. Пише се чет на подел доли подел на подел на правописа, на писмената форма на думата, е неправилен и трябва да се избягва!
- 1.2. Грешка, подобна на горната, е изговорът на гласна /а/ вм. /ъ/ в определената (членуваната) форма на някои съществителни имена. Определителният член на съществителните имена от м. род е /ъ, ът/ (или с мекост предходната съгласна), което правописно се представя с -а, -ът и -я, -ят. Пише се град|а; сън |ят; гер|ойъ, гер|оят, гер|оят, но трябва да се изговаря /град|ъ; сън |ът, сън |т, гер|ойът. Промъкващото се понякога под влияние на правописа, на писмената форма на думата произношение /град|а, сън |ат / е неправилно и трябва да се избягва!
- 2. Изговор на ударена гласна /ъ/ вместо ударената гласна /а/ в окончанието на основната форма и в определителния член на съществителни имена от ж. род. Твърде често и от мнозина форми като *гор* | *а*, *вод* | *а*, *плании* | *а*, *властт* | *а*, *плании* | *а*, *плании* | *а*, *властт* | *а* под. се изговарят неправилно (със силна редукция на неударените гласни, опростяване на двойните съгласни и − което е в центъра на вниманието ни тук! − с ударена гласна /ъ/ на края): /гур | ъ, вуд | ъ, плънин | ъ, влъст | ъ, ръдуст | ъ/. Този изговор − с ударена гласна /ъ/ в края на думите от този вид − е плод на диалектно влияние, няма нищо общо с нормативната редукция на неударените гласни и не се допуска от правоговорните норми на книжовния език.
- 3. Правоговорни и правописни грешки, резултат от редуциране на гласните:
- 3.1. Особено внимание от правоговорна и правописна гледна точка трябва да се обръща на глаголите, образувани с представките о- или у-, които в резултат на редукцията се изравняват в учленително и акустично (слухово) отношение и поради това твърде често се смесват (напр. оказвам указвам), което се проявява като груба грешка при писане. Вж. редукция.
- 3.2. За възможните правоговорни и правописни грешки при глаголите, образувани с представките *пре* или *при* (напр. при *преп\ucsam* и *прип\ucsam*), резултат от редукцията на неударената гласна /e/, вж. *редукция* [6].
- 4. Грешка, която не би трябвало да се среща в речта на ученици, студенти и другите образовани българи, е изговорът на твърда (вместо мека) съгласна пред окончанията за 1 л. ед. и 3 л. мн. число в сег. време при голям брой глаголи от II спрежение и някои глаголи от I спрежение, като напр. /в|одъ/ вм. в| одя, /гов|оръ/ вм. гов|оръ/ вм. гов|оръ/ вм. гор|я, /гор|ъ/ вм. гор|я, /тор|ъ/ вм. гор|я, /гор|оръ/ вм. гор|я, /гор|оръ/ вм. гороря, /гор|оръ/ вм. горора, /г

- 5. Голям брой типични, често срещани правоговорни и правописни грешки са свързани с определителния член, с определената (членуваната) форма на съществителните и прилагателните имена:
- За неправилния изговор на определителния член -ma под ударение при съществителните имена от ж. род вж. □ [2];
- 5.2. За неправилния изговор на определителния член -а, -ьм (-я, -ям) при съществителните имена от м. род вж. 🗆 [1.2];
- 5.3. За употребата (в устна и писмена реч) на пълен или кратък член, на твърд или мек вариант на определителния член при съществителните имена от м. род и при съгласуваните с тях прилагателни имена, числителни и местоимения вж. *определителен член*.
- 6. Категорично отхвърляно от едни или с много уговорки приемано от други е окончанието -ме във формите за 1 л. мн. ч. в сег. време на глаголите от I и II спрежение (20в ориме, м ислиме, п ишеме, чет еме), при които съответните книжовнонормативни форми се образуват с окончание -м: 20в орим, м ислим, п ишем, чет ем). По-подробно вж. при -ме.
- 7. Голям брой и твърде сериозни правописни грешки (от типа на *потписвам вм. *подписвам*, *расказвам вм. *разказвам*, *зграда вм. *сграда*, *нарот вм. *народ*, *талантлиф вм. *талантлив*) произтичат от недопустимото писмено (графично) отразяване на *асимилацията* (уподобяването) и обеззвучаването на шумовите съгласни (вж. там).
- 8. За възможните, често срещащи се и силно нежелани акцентни грешки при изговора на определени думи или на отделни техни форми от типа на *б| юро вм. бюр|о, *стр|уктура вм. структ|ура, *училищ|а вм. уч|илища, *напис|ах вм. нап|исах, *разказ|ах вм. разк|азах, *разглед|ах вм. разгл|едах и др. вж. ударение.
- 9. Във връзка с двойните съгласни и често срещащите се правоговорни и главно правописни грешки при употребата на думи като с*транно, законност, радостта, беззвучен, раззеленявам се, наддавам* и под. вж. *двойни съгласни*.
- 10. За правилната употреба на предлозите в и с и техните удвоени варианти във и със вж. удвояване [на предлозите]. Вж. също: в или във.
- 11. За смисловото, произносително и правописно разграничаване на наречието (и съюза) затова от съчетанието за това вж. слято писане[1.3.1.3].
- 12. Една твърде често срещана правоговорна грешка се свързва с преместването на ударението върху последната сричка във формата за мин. св. време на глаголите. По подобие на допустимите (но не препоръчвани!) акцентни дублети от рода на $\kappa as|ax$, nuc|ax, $\epsilon osop|ux$, $\delta as|ax$ (наред с основните форми $\kappa|asax$, n|ucax, $\epsilon osop|ux$, $\delta as|ax$) в речта на немалко хора се срещат и форми като *paskas|ax, *напис|ax, *sarosop|ux и пр., които са напълно погрешни и абсолютно недопустими. По-подробно вж. при p0 дерение [2.1].
- 13. За неправилния изговор на повелителните глаголни форми на -|*u*, -|*eme* с отмятане на ударението върху началната сричка (напр. *p|азпни го вм. *разпн|и го*), вж. *ударение* [2.2].
- 14. Една от най-честите пунктуационни грешки е изпускането, "забравянето" на втората, затварящата запетая при обособени части и подчинени изречения, каквато беше допусната в следните примери: *Боян, големият син на Васила, се дигна от софрата да му отвори*. (К. Петканов) * *Напролет, щом снеговете се стопили, той започнал да го търси*. (Н. Хайтов)
- 15. Пренебрегването на правилото, че никоя форма за мн. число при съществителните имена и местоименията нормално не завършва на $\check{u}$, води до правоговорни и правописни грешки от рода на $zep|o\check{u}$, $zep|o\check{u}$ втакива употреби като: *Геройте са уморени. *Това са мойте учебници. *Чий са тези тетрадки? Вж. също при редукция [7.1].
- 16. Като грешка се оценява честото пренебрегване на старите *падежни форми* (определяни още като пряко- или косвенообектни) при въпросителните и производните от тях неопределителни, отрицателни, обобщителни и относителни местоимения когато се казва напр. *Няма на кой да се оплаче човек* вм. *Няма на кого да се оплаче човек* или (по-архаичното или книжно) *Няма кому да се оплаче човек*. Вж. по-подробно при *падеж* и при *местоименията* в третата част.
- 17. Във връзка с твърде често срещаната правоговорно-правописна грешка, която се състои в неправилна употреба на формата за ед. вместо мн. число на миналото св. деятелно причастие в рамките на учтивата форма за мн. число (напр. Вие не сте ме разбрал вм. Вие не сте ме разбрали), вж. съгласуване. 18. При глаголи като влек а, пек а, пек а и под., макар и не особено често, се среща погрешен подчертано диалектен и просторечен изговор на съгласна /ч/ вм. /к/ във формите за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. в сег. време: влеча и влечат, печа и печат, реча и речат, тъча и тъчат (по аналогия с останалите форми на същите глаголи). По подобен начин и в същата степен погрешно понякога (но много по-рядко) се изговаря *м|ожа и *м|ожат вм. м| ога, м|огат.
- 19. Твърде често напоследък се среща в устна и писмена реч едно неоправдано удвояване на глаголния елемент в състава на неопределителните местоимения и местоимении наречия от типа на който и да е (който и да било), какъвто и да е (какъвто и да било). Употребяват се несъстоятелни и напълно погрешни форми като *който и да е било, *какъвто и да е било. Вж. и при местоимения в частта Словоизменение (стр.....).
- $\mathcal{A}$ $\mathcal{A}$ $\mathcal{A}$ петата буква от българската **азбука**, именувана 'дъ' или 'де' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /де/ (или по-рядко /дъ/), напр.: БДЖ /бе-де-же/; Π "д" /втори де или втори дъ/ клас; блок 1, вх. $\mathcal{A}$ /вход дъ или вход де/. С буква ∂ в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /д/ и съответният мек съгласен звук /д/, напр. ∂ дал/ и /д'ал/, ∂ дода/ и ∂ дода/ и ∂ додъ/ и ∂ додъ/
- да: Пунктуационните проблеми, свързани със съюза или частицата ∂a , може да се обобщят в следните правила:
- 1. Не се пише запетая пред еднократно употребен съюз да, когато с него се въвежда подчинено изречение (допълнително, определително, подложно, сказуемноопределително или подчинено обстоятелствено за цел), което се намира след главното, както и пред частицата да в съставно глаголно сказуемо, напр.: Наближаваше обяд и хората взеха да излизат от работа. *Стана горещо и някои започнаха да се оплакват. *Гледай да не ме ядосаш. * Напразно се мъчех да изгоня тая мисъл от главата си. *Неговите родители му забраняваха да играе на улицата. *Хората не бяха готови да откликнат на призива му. *Друг път не беше ми се случвало да ме молят за помощ. *Същинско удоволствие е да пътува човек с открита кола. * Полицаите нямаха заповед да го задържат. *Няма по-подло от това да се усмихваш някому, а зад гърба му да го клеветиш. *Ужасно е това да не знаеш къде те водят. *Всяка сутрин той отиваше в парка да се разхожда. *Не ми беше минавала мисълта да отида при него. *Хванаха го да краде ябълки в градината. *Добре би било да отиде някой при него.
- Забел.: 1.1. Когато частицата или съюзът да са употребени повече от веднъж, съответно в съставно сказуемо с повече от един полуспомагателен глагол или в сложно съставно изречение с две или повече последователно подчинени изречения, те (като нееднородни части) са в качеството на еднократна употреба и пред тях също не се пише запетая, напр.: Ти вече трябва да вземеш да се грижиш за себе си. * Добре би било да отиде някой при него да му помогне да стане.
- 1.2. Пред съюз **да**, въвеждащ подчинено определително изречение, се пише запетая (или тире) тогава, когато подчиненото изречение пояснява съществително име, съпроводено с показателно местоимение, и има обособен характер, напр.: *Тази мисъл, да зарежа всичко и да тръгна да пътешествам, никога не ме е напускала.* * Странно ми е, че това съобщение, да тръгнем веднага, идва чак сега.
- 1.3. Подчиненото определително изречение, въведено със съюз **да**, се отделя от предхождащото го главно с тире или с двоеточие, когато с тях се отбелязва пауза и промяна в интонацията, напр.: Искам само едно: да няма война. * За него няма по-страшно от това да му отнемеш властта.
- 2. Когато съюзът да въвежда подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка или за цел (в редки случаи, когато да е употребено в смисъл на за да), подчиненото изречение се отделя със запетая независимо от мястото му спрямо главното, напр.: Да знаех какво ме чака тук, нямаше да дойда. * Камък да стисне, вода ще пусне. * От желязо да е човек, пак няма да издържи. * Той се измъкна тихичко, да не го усети никой. * Дядо господ го поздрави, подгъна пурпурната си мантия, да не я измачка, и приседна срещу него. (Ив. Петров) * Я качвай се, качвай се по-скоро, да не припкаме пак подир машината каза наставнически бай Ганю. (Ал. Константинов) Дядо Господи, прости ми, / моля ти се от душа, / с ум и разум надари ме, / да не мога да греша. (Ив. Вазов) Срв. обаче: След малко ще изляза да се разходя.
- 3. Когато подчиненото изречение, въведено със съюз ∂a , е преди главното, след него (подчиненото изречение) се пише запетая независимо от характера му, напр.: Да разговарям с този човек, аз не исках. * Да си науча уроџите за толкова кратко време, беше просто невъзможно. * Да пътува човек по тези места, е истинско удоволствие. * Да общува духовно с баща си, не е имал възможност бил е твърде малък. (Д. Пеев)
- 4. Когато съюзът *да* е употребен в състава на сложни съюзи от типа на *без да, за да, макар да, преди да, стига да* и под., запетаята се пише преди целия сложен съюз, напр.: Ядоса се и излезе, без да се обади на никого. * Отидох при него, за да му се извиня. * Няма да почиваме, преди да сме свършили работата.

няма голямо значение. * Дали този човек е живял и преди в този град, е много важно за следствието. * Хората не се интересуват от това дали аз живея добре, или не. * Дали прозорецът е бил отворен, или пък в уплахата и в отчаянието си тя го е отворила, не се знае. (Й. Йовков)

Дати или периоди от време се означават с цифри или комбинирано с цифри и думи (или съкращения) по следните образци: 1. IX. 1996 г. * 01. 09. 1996 г. * 1 септември 1996 г. * XII—VI в. пр. н. е. (или: XII—VI в. пр. р. Хр.; XII—VI в. пр. Хр.) * Бесите въстанали през 15 г. пр. н. е. (или: пр. р. Хр.; пр. Хр.) * Александър Велики умрял на 13 юни 323 г. пр. р. Хр. (или: пр. н. е.; пр. Хр.) * През 681 г. държавният център бил преместен в Плиска. * Мохамеданското летоброене започва от годината, когато Мохамед избягал от Мека в Медина (622 г. сл. Хр.). Традиционният при означаването на дати начин за отбелязване на месеца с римска цифра все повече отстъпва място на арабските цифри (срв.: 1. IX. 1996 г. и 01. 09. 1996 г.). Уточнението от н. е. (или: сл. р. Хр.; сл. Хр.) обикновено се изпуска, тъй като се подразбира. Вж. също запетая [4.1]; точка [2.4].

Двоеточие се нарича препинателният знак (:), който се употребява в следните случаи:

- 1. След обобщаваща дума или израз за да се означи, че следва изброяване, изреждане във формата на еднородни части на изречението или на цели изречения, напр.: Определете лексикалното и граматичното значение на думите: радост, микроскоп, играя, вятър, котка. * По състав и по граматическа структура изреченията биват два вида: прости и сложни. * Съществителното име в нашия език има следните граматически категории: род (мъжки, женски и среден), число (единствено и множествено) и определеност (нечленувана и членувана форма). (П. Пашов) На света има три вида щастие: първо щастието на свинята: да яде и да тъстее; второ щастието на змията: да лъсти и да хапе; трето щастието на птицата: да обича небето и да люби. (Ел. Пелин) Във купето има трима: баба, старец и младеж: (Н. Вапцаров) Аз искам да те помня все така: бездомна, безнадеждна и унила. (Д. Дебелянов)
- Забел.: 1.1. В ролята на обобщаваща дума при изброяване се използва и предлогът като, когато с изброяването изречението завършва, напр.: Плавателни са реки като: Дунав, Волга, Рейн, Сена и др.;
- 1.2. Употребата на двоеточие (или тире) след обобщаващата дума при изброяване е задължителна, но отсъствието на обобщаваща дума не прави употребата на двоеточие пред следващо изброяване недопустима, напр.: Установено е да се пише: повърхност, мъртва, гръмоотвод, кръвоокаден, кръвообращение, а не със съответното премятане на ъ по правилото. (ПР'95) Не е препоръчително обаче използването на двоеточие след изрази, които не съдържат достатъчно ясно изразена идея за следващо изброяване, както е в следния пример: Препишете по един пример: за правописна грешка; за пунктуационна грешка. (Из учебник по бълг. език);
- 1.3. Аналогична е ролята и на тирето, когато с него се означава пауза, с която еднородни части на изречението се отделят от предходна обобщаваща еднородна част, напр.: *Тази популярна граматика е предназначена за много широк кръг от читатели ученици и родители, работници и селяни, търговци и чиновници.* (Граматика за всички) Вж. също *еднородни части* [4].
- 2. Преди дума, словосъчетание или изречение, които в някакво отношение уточняват, изясняват, конкретизират съдържанието на предходната част или посочват основанието, причината за това, което се говори в нея. В някои от случаите двоеточието стои на мястото на изпусната съюзна връзка. Напр.: Ето една интересна тема за обсъждане: "Какъв приятел искам да имам?" * Спокойно гледам в бъдещето ази: там мойте песни все ще се четат. (Ив. Вазов) Дядо Моско ходи, връща се, но едно беше ясно: нямаше пари. (Й. Йовков) Това е напълно в стила му: да прояви доверие, за да спечели доверие. (Б. Райнов) И в студа, в тишината / аз се спрях изумен: значи, могат нещата / да се случват без мен! (В. Петров) Ако някога ми се поиска да се забавлявам с някой шут, аз не го търся много: смея се на себе си. (Сенека)
- Забел.: Вместо двоеточие в тези (или подобни на тях) случаи може да се употреби и тире: *Тогава ти се възлага важна задача да разбереш от баща ти какъв човек е Тороманов.* (П. Вежинов) *То се вижда, не ще мога да дочакам Големанова имам работа в редакцията.* (Ст. Л. Костов)
- 3. След думи на автора, въвеждащи пряка реч или цитат, при което в повечето случаи двоеточието се комбинира с тире или с кавички, напр.: Странджата дойде в умиление и като вдигна чашата си с разтреперана ръка, каза развълнувано: Благодаря ви, братя мили, за честта. (Ив. Вазов) Сюлейман безумний сочи върха пак и вика: "Търчете! Тамо са раите!" (Ив. Вазов) Вж. също при **пряка реч**.
- 4. Между цифри, с които се означава: а) резултат от състезание като съотношение между числово изразените показатели за постиженията на участниците, напр.: Мачът завърши при резултат 2:1 за домакините; Гостите спечелиха с 1:0; б) съотношение между величини, напр. размери на геометрични фигури, мащаб и др.: Кутията е с размери 10:20:30 см. Топографската карта е обикновено с мащаб от 1:25 000 до 1:200 000. В устната реч и при четене двоеточието в тези случаи се замества с предлозите на или към.
- 5. Като знак за графично оформяне след думата, която въвежда подписа или името на автора в края на официално писмо, заявление, молба, разписка и под. Вж. Приложение ¹¹ 2 4.

Двойни (удвоени) съгласни в състава на думите възникват главно при образуването на нови думи или форми – когато две еднакви съгласни от различни морфеми (представка и корен, корен и наставка или два корена) се окажат в непосредствено съседство на морфемната граница. Двойните съгласни имат задължително единно, но удължено по време учленение. Неспазването на правилото за удължен изговор на двойните (удвоените) съгласни е правоговорна грешка, чието отразяване в графичната форма на думите е абсолютно недопустимо. Правоговорни и правописни грешки, свързани с неспазване на правилото за двойните съгласни, са възможни главно в следните случаи:

- 1. При членуване на съществителните имена от ж. род, чиято основна форма завършва на /т/, както и при някои числителни имена, напр.: власт властта, вест вестта, пещ пещта, пет петте и под. Произношение /власт а/ е неправилно, а да се пише *власта (с едно m) е още по-груба грешка.
- 2. Поради изпадане на суфиксното /e/ при прилагателни имена, образувани с наставка -en (стб. -ьнъ) и завършващи на -nen в основната си форма, се получава двойно n във формите за ж. и ср. род и за мн. число, в съответното наречие и в някои производни съществителни имена, напр.: временен временна, временна, временни; единен единна; есенен есенна; йонен йонна; каменен каменна; коренен коренно; ценен ценно, ценност. Вж. също редуване [2].
- Забел.: 2.1. В много случаи изпадане на суфиксното /e/ не се осъществява: а) поради причини от фонетичен характер, напр. при болезнен болезнена, жизнен жизнена, неприязнен неприязнена, устинен устнена, където форми като *болезнна, *жизнна, *неприязнна, *устнна и под. биха били произносително невъзможни, и б) по семантични причини при относителните прилагателни имена за веществен произход, напр. бирен бирена, винен винена, глинен глинена, копринен копринена, ленен ленена, шоколаден шоколадена. Причината от семантичен характер обаче допуска и някои изключения, като напр.: бетонен бетонена, но и бетонна.
- 2.2. Честа правоговорна и правописна грешка е неоправданото удвояване на съгласна /н/ в останалите форми на прилагателното фин, чиято основна форма не съдържа предпоставки за това. Погрешно се изговаря и пише *финна, *финно, *финни (вм. фина, фино, фини), от където грешката се връща назад към основната форма (неопределената форма за м. р.), която нерядко, но напълно погрешно се представя и като *финен.
- 2.3. Отделен проблем поставят прилагателното [именен (от стб. именьнъ) и неговият скъсен вариант |имен (в съчетанието имен ден). Единствено логично е да се приеме, че наложилият се в езика скъсен вариант се освобождава от влиянието на своя произход и сега се изменя в съответствие с общите закономерности, та образува формата си за мн. число без удвояване на съгласната и. Срв.: именни списъци (от именен списък), но имени дни (от имен ден). Старата форма именьнъ може да има отношение към допустимостта, правото на съществуване на прилагателно |имен, но не може да оказва влияние върху неговото изменение, да определя характера на неговите форми. Срв. също без имен, без имени и без именни, без именни. В официалните справочници обаче се узаконява правилността на формите |имен, именния(m), именни, с което сме длъжни да се съобразяваме.
- 3. Двойни съгласни възникват на границата между представката и корена в производни думи, при които крайната съгласна от представката (*от*—, *зад*—, *под*—, *над*—, *без*—, *из*—, *раз*—) съвпада с началната съгласна на корена, напр.: *беззаконие, беззвучен, изземвам, раззеленявам се, поддържам, поддавам, наддавам, наддумвам, оттам, оттенък, оттичам, оттеглям* и под. Важността на правилния изговор и на точното писмено представяне на този вид думи се осъзнава добре при съпоставянето им с други, различаващи се от тях само по наличието на единична (а не двойна) съгласна, напр. *надавам и наддавам, подавам и поддавам, надумвам и наддумвам, отичам и оттичам.*
- 4. Двойни съгласни в произносителен, правоизговорен план възникват и при свързване на представките *над*—, *под*—, *зад* или *без*—, *из*—, *раз* с основа, започваща съответно с /т/ или /с/, напр. *надтичвам* /наттичвам/, *подтиквам* /поттиквам/, *безсилен* /бессилен/, *безстрашен* /бесстрашен/, *изсмивам се* / иссмивам се/, *разсеян* /рассеян/ и под. Възможната и често срещана правописна грешка при тези фонетични условия е резултат от нарушаване на основния (морфологичен) принцип на българския правопис, според който представките не променят графичната си форма, независимо от произношението им в конкретната дума. Напр. в *надминавам* /надминавам/ и *надтичвам* /наттичвам/, в *бездомен* /бездомен/ и *безсилен* /бессилен/ представките *над* и *без* трябва да се пишат все по този начин (съответно с *д* и з на края) и тогава, когато се произнасят с беззвучна крайна съгласна, съответно /т/ или /с/. Вж. също *асимилация; уподобяване на съгласните*.

5. С двойни съгласни се изговарят и пишат също ограничен брой рядко употребявани думи от чужд произход, като *алл*|*ах, гюлл*|*е* (но и *гюл*|*е*!),*д*|*анни, даскалл*|*ък, м*|*анна, ос*|*анна* и др., при които удвояването на съгласните няма обяснение от гледна точка на българския език и тяхната форма просто трябва да се запомни, а при колебание да се прави справка с речника. За писането на двойни съгласни при представяне на чужди собствени имена вж. там [7]. -дд.- За някои правоговорни и правописни особености, свързани с удвояване на съгласната /д/, вж. *двойни (удвоени) съгласни*.

Деепричастието е неизменяема нелична глаголна форма, означаваща добавъчно, съпътстващо действие, представено като пояснение на основното действие в изречението, при което двете действия имат един и същ вършител, напр.: *Тя извади хляба и му го подаде, знаейки, че преди всичко хляб беше потребен на бунтовника.* (Ив. Вазов)

Забел.: 1. В изречението деепричастията функционират като обособени обстоятелствени пояснения, които винаги се отделят (ограждат) със запетая: Влизайки в стаята, човекът се препъна на прага. Повечето ученици, очаквайки да бъдат изпитани, се бяха подготвили добре.

- 2. Не се пише запетая между неударен едносричен съюз и следващо обособено обстоятелствено пояснение, изразено с деепричастие, напр.: След половин час аз съм готов и гледайки в бележника си, аз си спомних, че днес съм щастлив. (Хр. Смирненски) Вж. също запетая [1.6.4; 3.8].
- 3. Отрицателната частица не никога не се пише слято с деепричастието: Той вървеше, не виждайки нищо около себе си.

Дефис (или съединителна чертица) се нарича малкото тире. То се определя като знак за графично оформяне на текста и се използва в следните случаи: 1. При полуслято писане на сложни думи (кандидат-гимназист, кандидат-студент, гост-диригент, научно-технически). По този начин в качеството им на сложни думи се оформят (може би и под чуждо влияние) и цели изрази, като напр.: Военният министър иска да остане в армейската памет като един намерил-много-пари-министър. (Из печата); Единственият ни популярен сънародник, изкарал книжка след "напред-назад"-изпита е естествоизпитателят Петър Берон. (Из печата) ...два ухилени солдата, / три греди, една дъска — / сякаш нова лудория / в макс-и-морицовски стил, ... (В. Петров)

- 2. При оформяне на двойни лични и фамилни имена, включително съчетанията от фамилно име с приложения от типа на *син*, *баща*, *младши*, напр.: *Иван-Асен*, *Теодоров-Балан*, *Ал*. *Дюма-баща*, *Джон Кенеди-младши*.
- Забел.: За разделното писане на съставни чужди имена от типа на Сен Тропе, Порт о Пренс, Ле Бо де Прованс, Ортега и Гасет, Гонгора и Арготевж. чужди собствени имена [18.3].
- 3. За свързване на частиците за сравнителна и превъзходна степен със съответните прилагателни имена и наречия, напр.: *по-добър, най-добър, по-добре, най-добре.* Вж. също *полуслято писане* [2.3].
- 4. При писмено представяне на разчленено изговорени думи при скандиране (*Ис-ка-ме хра-на! До-лу!*) и на някои междуметия и звукоподражателни думи (*ха-ха-ха, дрън-дрън*), напр.: *Гор-чи-во! Шишт!* вдигна той показалец под носа си. (Д. Кирков).
- 5. За оформяне на графически и други съкращения от типа на *г-н, д-р, у-ще, зам.-директор, зам.-главен (редактор), чл.-кор.* (вж. също *полуслято писане; съкращения*.
- 6. За отбелязване на изпуснатите еднакви втори части при свързани със съюз *и* две (по-рядко три) сложни думи по следния образец: *старо- и* среднобългарски паметници, централно- и източноевропейски страни, радио- и видеоклипове, радио- и тв дебати, звуко- и термоизолация, аудио-, видео- и битова техника, бизнес- и политически кръгове, топло- и енергоносители, агро- и зоотехника; няма два космоса (макро- и микро-). Вж. също изпускане на втората основа.
- 7. За свързване на цифрата с останалата част от означената, написаната по този начин сложна дума (10-годишен, 100-процентов, през 20-те години, след 1989-та, 3-ма колеги). Вж. също **тире** [9.2.5]
- 8. За свързване на названията на буквите (при членуване) с определителния член -mo: a-mo /|aтo/, б-mo /б|ьто/ или /б|ето/, в-mo /в|ъто/ или /в|ето/ и т.н. Напр.: Няяма, проточи "я"-то жената, без да го поглежда. (Д. Кирков) (За една неточност при оформянето на последния пример вж. при удължени гласни.)
- 9. С дефис се свързват буквената и цифровата част на сложни названия от типа на *CTAPT-2, Г-7* и пр.; по подобен начин се оформят също съставни названия от типа на *AEЦ-Белене*, "*Coòu*"-*Девия, РДВР-Кърджали* и пр. Когато втората част е употребена с характер на вметната дума (пояснение за място), тя се отделя с тире и се огражда със запетая. Не е оправдано в подобни случаи да се съчетава полуслято писане с ограждане със запетая, както в следния пример: *Гръмко обявената продажба на* "*Codu*"-*Девия*, *е на път да се провали*. (Из печата) Вж. също *забележските при вметнати думи и изрази* [5]; комбинирана употреба на препинателни знаци [10.3]. Срв. с полуслято писане [2.1.8] за характера на конструкции от типа на *МВР акция*, *ОДС пропаганда*, *Интернет-страница* и пр.
- 10. При разделяне на думите за пренасяне на нов ред.

Деятелен залог – вж. *залог*.

Допълнително звуково значение се нарича онази звукова стойност на дадена буква в определена позиция, която (стойност) представлява основно (азбучно) значение на друга буква, напр.: буква ∂ има основно (азбучно) звуково значение /д/, което се реализира в д*ом, вода, градове*, и допълнително значение /т/, напр. в *град* /грат/, *градски* /гратски/, което е основно значение на буква *m*; буквата *a* има основно звуково значение /а/ и допълнително значение /ь/. Познаването на правилата за правопис и правоизговор предпазват от грешки при писане и четене (изговор) на думи, в които се реализира допълнителното звуково значение на една или друга буква. Добър пример за това са думите, в които буквите *a* и *я* (вж. и там) реализират допълнителното си звуково значение — съответно /ъ/ или /'ъ, йъ/, напр.: *са* /съ/, чет|а /чет|ъ/, *стоя* /стой|ъ/, *благодар*|я /благодар'|ъ/, *град*|а /град|ъ/, л|екарят /лекар'ът/, *сън*| ят /сън'|ът/ и под. Вж. също *основно звуково значение*.

Дублет (фр. doublet, от double 'удвоен, двоен') се нарича всяка от двете (или повече) разновидности, варианти на дадена езикова единица. Най-често се говори за акцентни дублети — фонетични варианти на една и съща дума (или словоформа), различаващи се по място на ударението, напр.: в ино и вин о, ж ито и жито, м исло и маслю, с ело и селю, раб от и работя; кр ило и кралю, царю и царю; п исах и пис их, х одих и ход их и т.н. В по-широк смисъл дублети са всички общоприети, нормативни изговорни и правописни форми, варианти на една и съща дума (или словоформа). Следователно към вече посочените може да се добавят и дублетни двойки като изп олзувам и изп олзвам, ч увствувам и ч увствам; един адесет и един айсет, дв адесет и дв айсет, обец и обиц и, отред и отр ид, обед и об ид, обред и обр ид. Дублетността е нормално, естествено явление във всеки език, но то има и своите противници. В много случаи дублетните форми са напълно равностойни помежду си (както в повечето от посочените дотук примери), но твърде често в нормите на езика и речта се отразява тяхната функционална или стилистична неравнозначност, както е напр. при акцентните дублетни форми за мин. св. време на глаголите от I и II спрежение от типа на п исах и пис и х од их, при които вариантите с ударение върху окончанието се допускат, но не се препоръчват (вж. също ударение [2.1]).

Дублирането на дадена част на изречението представлява изказване на тази част с други думи. Втората, дублиращата част може да бъде обособена, но може и да не се обособява (което е повече присъщо на народния език). Подлогът може да се дублира и от показателното местоимение това. Напр.: Тя, майка ми, никога не ни се е карала за такива работи. Той баща ти май не те е разбрал добре. Мързелът му, товаго мъчи. Работата, това го плаши него най-много. Оная зад него, тя е жена му. Ти май не го обичаш твоя приятел. Мене ме изпитаха вчера, него ще го изпитват днес. За нас, учениците, ваканцията е най-хубавото време. Приятелите, игрите, развлеченията – това са нещата, които го занимават. Други примери: Тя, бедната дама, започна да плаче. (Н. Вапцаров) Той пеел човека. (Н. Вапцаров) "Тя — моята — свърши....Ще висна обесен." (Н. Вапцаров) Той май не ме мрази тоя човек. (Д. Цончев) Мразя го и досега — този човек с бяла престилка, който всъщност се бе грижил за мене. (Д. Цончев) Защото вярата, това е нравственост, морал, търпимост. (сп. Везни) — Кой е? — обади се Фей. — Аз съм, Кейт. (Дж. Стайнбек, превод)

Е е E е — шестата буква от българската **азбука**, именувана 'e' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). С буквата e в българското писмо се бележи звукът, фонемата /e, напр. 6|e6e, dem|e, nem|en, p|edpopma, uem|e. В неударена позиция звукът /e/ леко се редуцира, но изговор на гласната /e/ в неударена сричка като /u/ (напр. /дит|e, пит|eл, риф|opma/ вм. /дет|e, пет|eл, реф|opma/) е груб диалектизъм (вж.

също *редукция* [7]). За някои правоговорни и правописни особености, свързани с непостоянната гласна /e/, вж. *непостоянни гласни*; вмятане; редуване; двойни (удвоени) съгласни [2].

-ea-/-ua-: В думи от чужд произход (напр. при прилагателни имена с наставка —anen, като гениален, идеален, материален) тези съчетания се изговарят и пишат без йотация на гласната /a/ (вж. и йотация). Грешка е да се изговаря и пише *гениялен, *идеялен, *материялен, *инициятор, *пияно, *пиянист и под. Изключение правят думите софиянец, софиянски, християнин, християнски, християнство. Подобна грешка, но с "обратен знак", и то при дума от домашен произход, се прави твърде често — може би поради престараване, — когато се изговаря и се пише *odeало вм. odeяло. Като опора за разпознаване, откриване на правилната форма в този случай може да се използва съпоставката със сродното съществително име одеяние. Правилно е също миялен, миялня, а не *миален.

Еднородни части на изречението са онези, които изпълняват еднаква синтактична служба, имат еднакво отношение към определена дума в словосъчетанието или в изречението, намират се в съчинително отношение помежду си и отговарят на един и същ въпрос. Всички части на изречението − подлог, сказуемо, допълнение, определение и обстоятелствено пояснение − може да се изпълняват от съчетания от две или повече думи със съчинителна връзка помежду им, т. е. могат да бъдат еднородни части. Например в изречението *Онзи ден, вчера и днес Иван и Петър непрекъснато се качваха и слизаха по старата тясна и скърцаща стълба с някакви пакети и вързопи в ръце има еднородни обстоятелствени пояснения за време (онзи ден, вчера, днес), еднородни подлози (Иван, Петър), еднородни сказуеми (се качваха и слизаха), еднородни определения (тясна, скърцаща) и еднородни допълнения (пакети, вързопи). В устната реч еднородните части се отделят с пауза, която при писане се отбелязва със запетая, или се свързат чрез съюз: и, или, но, а, ала, ами, обаче, само (че), дори (и), напр.: Иван, Петър и Стоян са ученици. Те са добри, послушни и внимателни деца. Учениците слушат урока напрегнато, с интерес. Неточното пунктуационно отразяване на произносителните особености на съчетанията с еднородни или с нееднородни части може да доведе до изопачено писмено представяне на смисъла на устната реч. Срв. напр. разликата между следните две изречения: Вчера се върнах късно следобед. В вчера се върнах късно, следобед.*

Други примери: Почваше се усилна работа. **Трионът, теслата, длетото, брадвата** не си почиваха по цели дни. (Ел. Пелин) Той беше **неугледен, тромав и прост** човек, който само **работеше и мълчеше**. (Й. Йовков) В това **работно време, време на труд, на пот, на мъка и усилие – дали болни, дали полска работа да гледат**. (Ел. Пелин).

- Забел.: 1. Поради по-голямата му сложност въпросът за еднородните (и нееднородните, разнородните) определения трябва да бъде представен и обсъден отделно:
- 1.1. Към казаното за същността на еднородните части като цяло трябва да се добави, че еднородни са определенията, всяко от които пояснява общото определяемо *пряко*, без посредството на другото определение. Еднородни определения са например прилагателните *добър* и *честен*, *строг* и *справедлив*, *горещ* и летен в изреченията: *Той е добър и честен човек. Децата уважсават своя строг, но справедлив учител. Това се случи през един горещ, летен ден. Разликата между еднородни и нееднородни определения може да се наблюдава и в следните две двойки съчетания: а) <i>интересна, занимателна книга; ужасна, отвратителна гледка* и б) *българска народна песен; нова футболна топка*. Прилагателните в първите две съчетания определят съответното съществително име (*книга, гледка*) по един и същи начин: пряко и независимо едно от друго; те могат да се свържат помежду си и съюзно: *интересна и занимателна книга; ужасна и отвратителна гледка*. Във втората двойка съчетания, които могат да бъдат представени по схемата [прил. + (прил. + същ.)], прилагателните се отнасят към съществителното, което определят, по различен начин второто прилагателно име определя съществителното пряко и независимо от първото, а първото определя цялото съчетание от прилагателно име: [*нова (футболна топка)*]. Този вид определения са нееднородни.

Еднородни във всички случаи са определенията, които се отнасят до различни обекти, означени с едно и също съществително име, напр.: Той се интересува от български, руски и английски автори. В библиотеката му имаше книги на български, руски и английски език.

- 1.2. Определенията в дадено съчетание от съществително и съгласувани с него прилагателни имена не са във всички случаи еднородни или нееднородни "по природа", по силата на собственото си лексикално съдържание. В привидно едни и същи словосъчетания определенията могат да бъдат употребени и като еднородни, и като нееднородни. И съответно могат да бъдат по различен начин пунктуационно оформени. Така например, първото и третото от съчетанията студен януарски ден и топъл януарски ден, горещ юлски ден и хладен юлски ден (в този им вид всички определения са нееднородни) могат да бъдат редактирани и по друг начин като съчетания с еднородни определения: студен, януарски ден и горещ, юлски ден. С това се променя съдържанието, смисъла на изказването второто прилагателно име и в двете съчетания се натоварва с пояснителна функция по отношение на първото и двете изразяват идеята, че денят е студен (горещ), тъй като е януарски (юлски). Второто и четвъртото съчетание обаче не могат да бъдат променени по същия начин, защото не е логично да се каже топъл, януарски ден; хладен, юлски ден, тъй като не е характерно за януарския ден да бъде топъл и за юлския ден да бъде хладен.
- 1.3. Важно е от правоговорна и правописна глелна точка ла се знае. че:
- 1.3.1. В българския език съчетанията от този вид, когато съгласуваните определения са в ед. число, се оформят с определяемо съществително име също в ед. число, напр.: В магазина продават прясно и кисело мляко. Вземи си стария и новия панталон. Възможно е в примери като цитирания по-горе определяемото съществително име да се употреби и в мн. число "български, руски и английски езици", но е прието и по-естествено звучи, когато прилагателните се свързват със съществително име в ед. число (както то е употребено в изходните съчетания: български език, руски език, английски език). Срв. също: Главното и подчиненото изречение в състава на сложното изречение се отделят със запетая. (Речник по бълг. език) □ Българските държавници не проявиха прозорливост нито през Първата, нито през Втората световни войни. (сп. Везни) Вж. също определателен член [2.4] 1.3.2. Определеността на означаваните предмети (или единичен предмет) се изразява чрез членуване на всяко от еднородните определения, кафяватачанта. (Срв. със съответните изрази, в които определенията не са еднородни: Хубавата тролет радваше душата му. Вземи новата кафявачанта. (Срв. със съответните изрази, в които определения поясняват един предмет: Младите се радваха на спокойната и тиха нощ.) Недопустимо е да се членува само едното от съозно свързаните еднородни определения към съществително име в ед. число, с което се означават различни предмети, както е напр. в следното изречение: *Документът е адресиран към българската и световна общественост.).
- 2. Особен вид еднородни части са повторените думи или части на изречението, които се отделят помежду си със запетая, напр.: Деца, вие трябва още много, много да учите. * Моканина дълго, дълго гледал след каруцата. * Доволен, пленникът престана да се кланя, седна и отправи умилени и пълни с религиозно съзерцание очи към Земята, която бавно, бавно се издигаше на небето. (Ел. Пелин) Трябва да се отчита разликата (изговорна и правописна) между този вид еднородни части и сложните наречия от типа на бавно-бавно, бързо-бързо, важно-важно, едва-едва и под. Едните се отделят със запетая, а другите се пишат полуслято, напр.: Тя много, много го обича. □ Тя много-много не го обича. Вж. също запетая [1.1.1]; повторени части.
- 3. В изречения като: Той изпитваше особена благодарност към тези слаби, миришещи на йод и риванол ръце. Той изяде набързо претоплената, останала от предишния ден супа (ПР'95, с. 67) определенията слаби, миришещи на йод и риванол (ръце) и претоплената, останала от предишния ден (супа) са еднородни; второто от тях е разширено, но не е обособено, поради което няма основание за ограждането му от двете страни със запетая. Обособяване на определението, което се огражда със запетая, има при друга синтактична организация на израза, напр.: Към тези ръце, слаби, миришещи на йод и риванол, той изпитваше особена благодарност. Към тези слаби ръце, миришещи на йод и риванол, той изпитваше особена благодарност. Срв. също: ...когато рогата на бика разкъсват корема на някой нещастен, облечен в злато и коприна тореро. (Д. Димов) ...особено дамите: облечени с бели, чисти, по най-последната мода летни костоми, ... (Ал. Константинов)
- 4. Когато преди или след поредица от еднородни части има друга, обобщаваща еднородна част, тя се отделя от останалите с двоеточие или с тире: когато обобщаващата част е в началото, след нея се пише двоеточие или тире (Аз обикновено съм си у дома и там можеш да ме търсиш по всяко време: и сутрин, и на обед, и вечер); когато обобщаващата част е в края, преди нея се пише само тире (Нито майка му, нито баща му, нито учителите никой не можа да го убеди). Вж. също двоеточие [1.3].
- 5. Въпросът за съществуването на еднородни сказуеми е спорен в българската граматика. Тук приемаме, че за еднородни сказуеми може да се говори тогава, когато "сказуемите, отнасящи се към един и същ подлог, или нямат свои пояснения, или пък имат общи пояснения" (П. Пашов). Напр.: Отидохме и се върнахме само за един час. * Мисли и говори каквото искаш и както искаш.

ЖжЖже – седмата буква от българската азбука, именувана 'жъ' или 'же' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. буква). В буквени съкращения и под. се чете /же/ (и по-рядко /жъ/), напр.: БДЖ /бе-де-же/, ЖСК /же-се-ка/. С буква же в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /ж/ и (само в чужди думи, главно собствени имена) съответният мек съгласен звук /ж'/, напр. жаба, желязо, бижу,

Жюлиен (среща се напр. и разговорно-просторечният изговор с мека съгласна /ж/ ухажьор). Изговаря се и като беззвучен съгласен звук /ш/ – в края на думите и пред беззвучна съгласна, напр. гараж /гараш/, дръжка /дръшка/ (вж. асимилация и обеззвучаване).

3 з 3 - осмата буква от българската азбука, именувана 'зъ' или 'зе' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /зе/ (и по-рядко /зъ/), напр. *БЗНС* /бе-зе-не-се/ – Български земеделски народен съюз; о.з. /о-зе/ – офицер от запаса. С буква з в българското писмо се бележи звучният съгласен звук /з/ и съответният мек съгласен звук /з'/, напр. з|ала /зала/, коз|а /коза/, л|азя / лаз'ъ/, лоз|я /лоз'а/, б|ездна /бездна/. Изговаря се и като беззвучен съгласен звук /с/ – в края на думите и пред беззвучна съгласна, напр. з|алез /залес/, ск| азка /скаска/, безпол|езен /бесполезен/ (вж. асимилация и обеззвучаване).

Заглавие се нарича названието, името на дадено произведение (съчинение, текст) или на отделна негова част. То стои в началото на съответния текст (или негова част) и се отличава със следните правописни и пунктуационни особености:

- 1. Заглавието е графически и пространствено ясно обособено, отделено е от основната част на текста и след него (когато има характер на съобщително изречение, включително отделна дума или безглаголно словосъчетание) не се пише препинателен знак.
- 2. В края на заглавия (отделна дума, словосъчетание или изречение), които са въпросителни, подбудителни или възклицателни по форма, съответният препинателен знак (въпросителна, удивителна или комбинация от двете), се пише главно тогава, когато авторът подчертава въпросителния, подбудителен или възклицателен характер и на целия текст в съдържателен аспект. Напр.: Защо не съм? (Хр. Ботев) Това ви чака! (Хр. Ботев) Решен ли е черковният въпрос? (Хр. Ботев) Де е България? (Ив. Вазов) "Елате ни вижте!" (Ив. Вазов) Какво? Швейцария ли?!...(Ал. Константинов) Да бъде ден! (Хр. Смирненски) "Смело, товарищи!" (Хр. Смирненски) Жив! (Хр. Радевски) Какво е тя? (Хр. Радевски) Срв.: Гответе почва (Ст. Михайловски) Недей навежда чело (Д. Полянов) Що казват кокичетата (Д. Полянов) Умри, но дай връзка (Д. Цончев)
- 3. Многоточие се пише в края на заглавие, което има характер на прекъснато, незавършено изречение, включително цитат от друг текст, напр.: Когато розите... (В. Петров) Вж. също многоточие.

Забел.: За правописното и пунктуационно оформяне на подзаглавието вж. там.

Залогът е граматическа категория, показваща отношението на глаголното лице към изразяваното от глагола действие, което може да бъде активно (деятелно) и пасивно (недеятелно). В основата на опозицията деятелен залог — страдателен залог (актив — пасив) е противопоставянето между: а) глаголните форми, при които глаголното лице съвпада с вършителя на действието и не съвпада с неговия получател, напр. Всички прочетоха книгата (деятелен залог), и б) глаголните форми, при които глаголното лице съвпада с получателя на действието, напр. Книгата се прочете от всички (страдателен залог):

- 1. Когато граматически изразеното в окончанието на глагола глаголно лице съвпада с вършител на действието (глаголното лице е вършител на действието), тогава говорим за деятелен (активен) залог, напр.: (аз) говоря, (ти) пишеш, (човекът) мисли, (хората) се радват.
- 1.1. Деятелният залог има в състава си различни по начин на образуване форми:
- 1.1.1. Форми, образувани от глаголи с проста (синтетична) структура в основната си форма, напр.: Аз пиша писмо. Кой е написал тази книга?
- 1.1.2. Сложни, аналитично оформени структури със се или си като словообразуващи или формообразуващи частици, напр.: Той се гордее със сина си. Облечи се бързо. Всички си отидоха. Купих си книги.
- 1.2. Деятелният залог се отличава и със семантична нееднородност, която се определя от различното отношение на глаголното лице към получателя на действието:
- 1.2.1. Когато глаголното лице е вършител, но не е свързано с получателя на действието (вж. 1.2.2), деятелните глаголи се разделят на:
- 1.2.1.1. Преходни деятелни глаголи, напр.: пиша писмо, чета книга, създавам блага.
- 1.2.1.2. Непреходни деятелни глаголи, които нямат формален показател за непреходност, напр.: ходя, скитам, спя.
- 1.2.1.3. Непреходни деятелни глаголи, образувани с частица *се* (която няма възвратно значение, а е показател за непреходност), напр.: *безпокоя се, движа се, отчайвам се, радвам се, стряскам се.* Тук спадат и малък брой глаголи, образувани с първа съставна част *само* + *се*, напр.: *самозабравям се, саморазправям се* (вж. ↓ 1.2.2.3). Като непреходни деятелни са представени в третата част на речника всички глаголи с такава словообразувателна структура.
- 1.2.1.4. Преходни и непреходни деятелни глаголи, в състава на които влиза словообразувателната частица си, напр.: въобразявам си, отивам си, отяждам
- 1.2.1.5. Непреходни глаголи, образувани от глаголна форма в 3 л. + me, mu, mu ce, напр.: fonu me, fonume, f
- 1.2.2. Когато глаголното лице е вършител и същевременно съвпада с получателя на действието (срв. с 1.2.1), тогава е налице възвратен вариант на деятелния залог, при който се обособяват няколко групи:
- 1.2.2.1. Собственовъзвратни глаголни форми, образувани от деятелни глаголи с формообразуващата частица се (или с местоименната форма си), която показва, че действието се възвръща към глаголното лице като негов пряк (или непряк) обект, напр.: обличам се, мия се, бръсна се, купувам си, шия си. 1.2.2.2. Взаимновъзвратни (или взаимни) глаголни форми с дефективна парадигма (употребяват се само в мн. число), означаващи едновременно извършващи се еднакви действия от двама или повече вършители, всеки от които е и получател на действието на другия (другите), напр.: Те двамата много се мразят.
- 1.2.2.3. Собственовъзвратни глаголи (както ги определят повечето автори), образувани с първа съставна част *само* и частицата *се*, напр.: *самоизтезавам се*, *самоизключвам се*, *самоконтролирам се*, *самоубивам се*. Със същата структура се срещат непреходни деятелни глаголи като *самозабравям се*, *саморазправям се* (вж. ↓ 1.2.1.3).
- 2. Когато граматически изразеното в окончанието на глагола глаголно лице не съвпада с вършителя (не е вършителя) на действието, а изпитва върху себе си действието на друго лице или предмет, тогава залогът е страдателен (пасивен), напр.: Урокът се учи (от учениците). От кого се пише домашната работа? Вратата беше отворена (от вятъра). Залогът е морфологична категория от формообразувателен (словоизменителен) тип и следователно формите за страдателен залог не са самостоятелни глаголи, а заедно с формите на деятелния залог образуват една и съща лексема, при което деятелният залог се приема за основен и неговите форми се дават като заглавки в речниците. Страдателнозалоговите глаголни форми са образувани от деятелните форми на преходни глаголи, от които се различават граматически, но не и по лексикалното си значение. За изразяване на страдателно значение в българския език се използват следните форми:
- 2.1. Страдателни форми, образувани от преходните деятелни глаголи с частица *ce* (по произход от възвратното местоимение *ce*, поради което се наричат и възвратноместоименни). Възвратноместоименните страдателни форми се образуват от съответните изявителни форми на деветте глаголни времена с прибавяне на частицата се, напр.: Ученикът чете урока Урокът се чете от ученика; Ученикът чете урока Урокът се чете от ученика; Ученикът щеше да се чете от ученика, и т.н.
- 2.2. Форми, образувани от спомагателния глагол *съм* (б|ъда, б|ивам) + мин. страд. причастие на спрегаемия глагол (поради което се наричат и причастнострадателни), напр.: урокът беше научен от учениците, домашното ще бъде написано от всички, задачите никога не биват решавани лесно. Причастнострадателните форми на отделните времена се образуват както следва:
- 2.2.1. За сег. време чрез свързване на формите за сег. време на спомагателния глагол cъм (по-рядко бивам) и страдателното прич. на спрегаемия глагол, напр.: oбл|ечен (-a, -o) / oбл|ичан (-a, -o) / oбл|и
- 2.2.1.1. Преизказната причастнострадателна форма за сег. време (за всички сегашни и минали времена) се образува от преизказната форма за сег. и мин. несв. време на спомагателния глагол cbm и миналото страд. прич. на спрегаемия глагол, напр.: $\delta|u\pi$ (-|a, -|o) cbm $oб\pi|eveh$ (-a, -o); $\delta|u\pi$ (-|a, -|o) $of\pi|eveh$ (-|a) $of\pi|e$
- 2.2.1.2. Отрицателните форми се образуват с частицата ne, след която спомагателният глагол cbm е под ударение: ne сne облne ечен ne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne облne ечен ne
- 2.2.2. За минало несв. време чрез свързване на формите за мин. несв. време на спомагателния глагол cъм (по-рядко δu вам) и страдателното прич. на спрегаемия глагол, напр.: δsx δsz δs
- 2.2.2.1. Преизказната причастнострадателна форма за мин. несв. време (за всички сегашни и минали времена) се образува от преизказната форма за сег. и мин. несв. време на спомагателния глагол *съм* и миналото страд. прич. на спрегаемия глагол, напр.: $\delta |u\pi (-|a, -|o) c_{\infty} o \delta \pi |even (-a, -o) / o \delta \pi |uvan (-a, -o); \delta |$

 $u\pi$ (- $|a, -|o\rangle$) си обл|eчен (- $a, -o\rangle$) / обл|uчан (- $a, -o\rangle$); б $|u\pi$ (- $|a, -|o\rangle$) обл|eчен (- $a, -o\rangle$) / обл|uчан (- $a, -o\rangle$); б $u\pi|u$ сме обл|eчени / обл|uчани; б $u\pi|u$ обл|eчени / обл|uчани.

- 2.2.2.2. Отрицателните форми се образуват с частицата ne, след която спомагателният глагол cbm е под ударение, напр.: ne 6|nx obn|even (-a, -o) / obn|uvan (-a, -o) ne c|bm 6|nx (-a, -o) obn|even (-a, -o) / obn|uvan (-a, -o).
- Забел.: Същите форми се употребяват и в мин. св. и мин. предварит. време.
- 2.2.3. За минало св. време както при мин. несв. време, но без формите, които се образуват със спомагателния глагол *бивам* (чрез свързване на формите за мин. несв. време на спомагателния глагол *съм* и страдателното прич. на спрегаемия глагол), напр.: *бях обл\even(e-a, -o) / обл\uvan (-a, -o)*. Употребява се, макар и рядко, и архаизираната форма, образувана с миналото св. време на спомагателния глагол: *бид\oxidolox* (*бид\even u m.н.*) *обл\even(e-a, -o)*. Напр.: *Той биде предаден,...* (Ив. Вазов) Отрицателните форми се образуват с частицата *ие*.
- 2.2.4. За минало неопред. време както при сег. време.
- 2.2.5. За минало предварит. време както при мин. несв. време.
- 2.2.6. За бъдеще време чрез свързване на формите за бъд. време на спомагателния глагол cъм или $\delta|$ ъdа и страдателното прич. на спрегаемия глагол, напр.: wе cъм $(\delta b \partial a)$ oбл|ечен (-a, -o) / oбл|ичан (-a, -o). Причастнострадателни форми се образуват и със спомагателния глагол $\delta|$ ивам oбл|ечен (-a, -o) / oбл|ичан (-a, -o).

Двойнопреизказната причастнострадателна форма за бъдещите времена се образува от преизказната чрез добавяне на причастието $\pmb{\delta}|\pmb{u}\pmb{\tau}$ (- $|\pmb{a}$, - $|\pmb{o}$), $\pmb{\delta}\pmb{u}$ л $|\pmb{u}$: $\pmb{u}$ | $\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$) съм $\pmb{\delta}$ $|\pmb{u}$ л (- $|\pmb{a}$, - $|\pmb{o}$) $\pmb{\delta}$ $\pmb{a}$ съм ($\pmb{\delta}$ $|\pmb{a}$) обл $|\pmb{e}$ чен (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{\eta}$ л (- $\pmb{a}$, - $\pmb{o}$); $\pmb{u}$ $|\pmb{u}$ л (- $\pmb{u}$) обл $|\pmb{u}$ 2 сме ($\pmb{d}$ $\pmb{a}$ б $|\pmb{b}$ дем) обл $|\pmb{u}$ 3 сме ($\pmb{d}$ $\pmb{a}$ б $|\pmb{b}$ дем) обл $|\pmb{u}$ 4 сме б $\pmb{u}$ 7 $|\pmb{u}$ 7 сме б $\pmb{u}$ 7 $|\pmb{u}$ 8 сме ($\pmb{d}$ $\pmb{a}$ б $|\pmb{b}$ дем) обл $|\pmb{u}$ 9 сме б $\pmb{u}$ 7 $|\pmb{u}$ 9 сме б $\pmb{u}$ 7 $|\pmb{u}$ 9 сме б $\pmb{u}$ 7 сме б $\pmb{u}$ 7 $|\pmb{u}$ 9 сме б $\pmb{u}$ 7 сме

Освен с частицата ne отрицателните форми се образуват и с n|ямало или с n|ямало (+ da): n|ямало (-da)0 (-

- 2.2.7. За бъдеще предварително време както при бъд. време.
- 2.2.8. За бъдеще време в миналото чрез свързване на съответните форми на спомагателния глагол съм (бъда) и страдателното причастие на спрегаемия глагол, напр.: *щях да съм* (да б|ъда) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о). Отрицателните форми се образуват с частицата не или с н|ямаше: н|ямаше да съм (да б|ъда) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о). Възможни са, но почти не се употребяват форми с бивам + мин. страд. причастие: *щ*|еше да б|ива обл|ичан (-а, -о) и и|еше да б|ива обл|ечен (-а, -о). Същото се отнася и за съответните отрицателни форми с н|ямаше: н|ямаше да б|ива обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о).

Забел.: Преизказните причастнострадателни форми за бъдеще време в миналото се образуват както съответните форми на бъд. време (вж. там).

- 2.2.9. За бъдеще предварително време в миналото както при бъд. време в миналото.
- 2.3. Съществува и т. нар. безличен пасив или безличен вариант на страдателния залог, при който реален вършител на действието не е означен, тъй като не е известен или е без значение, но в семантиката на съответните форми не е включена и представата за глаголно лице като граматичен подлог, който да е реален обект на прякообектно въздействие, напр.: В стаята е влизано. В чантата ми е ровено. По тревата е стъпвано. Не трябва да се съжалява за нишо.
- 2.4. За повелителните страдателни форми вж. повелително наклонение (при наклонение [2.6]).
- 2.5. За условните страдателни форми вж. условно наклонение (при наклонение [3.3]).

Запетаята (,) е разделящ или ограждащ препинателен знак, който се употребява много по-често в сравнение с останалите препинателни знаци. Вж. напр. броя на запетаите в следния кратък откъс от текст на Ив. Вазов: Седнеха, например, лятна вечер, по месечина, на праговете си, гологлави, по риза и по бели гащи, обути на босо, и захващаха да си бъбрят мирно за това и за онова, за политиката, за кокошките, или за преждата, или за луната. Правилата за употреба на запетаята са многобройни и тяхното усвояване е в пряка зависимост от доброто познаване на общите принципи, върху основата на които тези правила са формулирани, а именно: а) че запетаята е препинателен знак, с който се отбелязва кратка пауза в рамките на изречението, но главно такава, която е свързана със синтактичното му членение, и б) че със запетая се означават и местата на синтактично и смислово разчленяване на изречението, които не винаги задължително са свързани с пауза. Обикновено конкретните правила за употреба на запетаята се разделят на четири групи: а) правила за употреба на запетаята в рамките на простото изречение; б) правила за употреба на запетаята като знак за графично оформяне на текста; г) описание на случаите, когато не се пише запетая.

- 1. **В рамките на простото изречение** употребата на запетая се подчинява на следните правила:
- 1.1. Със запетая се отделят безсъюзно свързаните еднородни части на изречението (вж. и там), напр.: Иван, Стоян и Петър отиват на екскурзия. * Поголямата част от децата изучават някой от следните чужди езици: руски, английски, френски или немски. * Този човек е млад, здрав, умени много приятен. * Почука се и в стаята влезе приятен млад мъж с високо чело, светли очи и права руса коса.

Други примери: Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти всякога **сериозно, мълчаливо, навъсено** и замислено. (Л. Каравелов) **Мечтател, идеалист, ветреник** – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото. (Ив. Вазов) Тя работеше **пъргаво, мълчаливо, безропотно**. (Ел. Пелин)

- Забел.: 1.1.1. Запетая се пише между повторени (вид еднородни) части на изречението когато се повтаря една и съща дума без изменение или втората е близък синоним или семантико-словообразувателен вариант на първата, напр.: Алчен човек е той на него пари, пари му дай! * Ходили, ходили, па седнали да си починат. * Чакай, чакай да ти обясня! * Ела, ела да ти разкажа нещо интересно! * Много, много ми се иска да отидем на разходка в планината. * Скрито нейде поплачи / и не казвай нищо, нищо... (Н. Вапцаров)
- 1.1.2. Когато повторено наречие се свързва без пауза в сложна дума, тя се оформя със съединителна чертица между съставящите я части, напр.: Всички се изплашиха и бързо-бързо си отидоха. * На другия ден се събудих рано-рано. * Той се спусна бавно-бавно по стълбите на грамадното скеле. (Ел. Пелин) Тези крилати и безполови същества дядо господ създаде в изобилие по-късно, когато не се доверяваще много-много на човеците. (Ив. Петров) 1.1.3. За пунктуацията при един по-особен случай на разширени еднородни определения вж. еднородни части [3].
- 1.2. Запетая се пише пред съюзите от типа на а, ами, ала, но, обаче, само (че), дори (и), с помощта на които се свързват еднородни части на изречението, напр.: Той е умен, но мързелив ученик. * Учителят ни е строг, но справедлив човек. * В почистването на училището взеха участие ученици, учители, че дори и родители. * Ние се нуждаем от анализ, а не от саморазправа, от вярна оценка, а не от взаимни обвинения, от консолидация, а не от раздори. (Из печата) Една, че две, че три усилни / и паметни години... (П. Яворов) Хаваджиев беше умен, само чепорочен и мързелив. (Г. Караславов) 1.3. Запетая се пише пред изяснителния съюз или когато той се употребява в смисъл на тоест, сиреч, с други думи, иначе казано и поставя в синонимна връзка две названия на един и същ предмет или признак, при което втората от двете еднородни части е обособено приложение, та се огражда със запетаи (или се поставя в скоби), напр.: "Българският Великден, или страстите български." (Т. Жечев) Първият език, който човек научава, е неговият майчин, или роден, език. * Изреченските структури, или структурите на изреченията, в българския език са изключително разнообразни. * Господинът има къща на три ката, или триетажна. * Ако това "поведение" е активно, деятелно, казваме, че глаголът (или глаголната форма) е в деятелен залог. * Това момиче, Христана Ацова Ненова, или Тана, беше почти забравено, както много други. (Ст. Ц. Даскалов) Вж. също или [2.2] Срв.: Изпитваше кой е сърцат, сиреч честен, / участник да стане във подвига свят. (Ив. Вазов)
- 1.4. Запетая се пише пред втората (и пред всяка следваща) част на съотносителните разделителни и съпоставителни съюзи и... и, или... или, ни... ни, нито... нито, ту. хем... хем, я... я, било... било, дали... или, ли... или, както... така и, не само... но и и под., свързващи еднородни части на изречението, напр.: Двадесет хиляди са и много, и малко. (А. Гуляшки) Толкова много четял, че и по пътя, и на нивата, и с биволиците на паша хората все го виждали с книга. (К. Георгиев) Тия хора нямат ни срам, ни очи. (Л. Каравелов) Кат лъвове тичат по страшний редут, не сещат ни жажда, ни труд. (Ив. Вазов) Подчиненото изречение може да стои и пред, и след, и вътре в главното изречение.(ГСБКЕ) Всяко съществително име е или от мъжки род, или от женски род, или от среден род. (Граматика за всички) * Дотогава я камилата, якамиларя. Срв. ↓ с [2.2.3].
- Забел.: 1.4.1. Необходимо е да се прави разлика между а) повторителен съотносителен съюз u... u, и б) повторен, повторно употребен съюз u. В първия случай пред втората съставка на съотносителния съюз се пише запетая, докато пред втория (и всеки следващ) обикновен съединителен съюз запетая не се пише. Срв.: 3аминаха и Иван, и Петър $\Box$ Наредиха им и Иван и Петър веднага тръгнаха. * Сричките се делят и на това може да се обсъжда и да се оспори основателността на запетаята пред последния съюз u в следния пример: Tой така беше скрил и замаскирал

микромагнитофона, че и по-опитен, и по-подозрителен събеседник не би го открил. (Д. Пеев) Такава разлика има също между повторен, повторно употребен разделителен съюз или, от една страна, и съотносителен съюз или... или, от друга. Напр.: Ще купя или молив, или химикалка. □ Решил съм да купя някаква писалка или химикалка или каквото и да било за писане. Във втория пример вторият по ред съюз или може да се третира като присъединителен (вж. присъединяване) и тогава пред него се пише запетая. Срв. също: Час или два, или три преди убийството на професора по стълбите е минал човек. (А. Гуяшки) Присъединителна връзка отразява запетаята и в многократната последователна употреба на съюз и в следния пример: Ще догоряват залези и хора, / и спомени, и чувства, и мечти. (П. Пенев) Обаче обикновеното повтаряне на обикновения съединителен съюз и не е основание да се пише запетая пред втория и следващите повторени, напр.: Иван и Петър и Стоян са ученици. Както и в следните примери: Аз съм пътят и истината и животът. * И е жълто и тихо, с оня мирис на есен, такъв влажен и гнил и приятен и пресен! (В. Петров) Винаги трябва да оставиш нещо, чрез което да бъдеш опознаван още и още. (Из печата)

- 1.4.2. Не се пише запетая пред втория от два последователно употребени съюза *u*, когато първият е присъединителен, а вторият е обикновен съединителен съчинителен съюз, напр.: Събрахме се много хора; и Иван и Петър дойдоха. С оглед на тези особености може да се обсъжда въпросът за характера на двата съюза *u* и за пунктуацията в следния пример: Другарко, сещам аз последний час настава, / час сбогом *u от теб и от света* да взема. (П. П. Славейков)
- 1.4.3. С оглед на изложеното дотук интерес представлява пунктуационното оформяне отразяващо характера на съюзите в следното изречение: *Каквото излезе такова. Все едно дали ти или Йозо, или пък двамата ще отговаряте за убийството.* (Д. Цончев) В случая въпросителната частица *дали* образува съотносителен разделителен съюз с втория от двата разделителни съюзи *или* и затова пред него се пише запетая. Функцията на първия от двата разделителни съюза е само да свързва думите от двете си страни, той няма отношение към частицата дали и затова пред него не се пише запетая.
- 1.5. Запетая се пише пред съюзната дума *отколкото*, която въвежда подчинени обстоятелствени изречения за количество и степен (често елиптични, съдържащи понякога само обекта на сравнението), напр.: Лепо по-лесно ще влезе в гроба, отколкото да се раздели с нея. (Ел. Пелин) Този ми харесва повече, отколкото другия. * Днес всичко ми изглежда по-трудно, отколкото вчера. * Учениците се интересуват повече от футбол, отколкото от уроците си.
- 1.6. Със запетаи се отделят обособените части (вж. обособяване) в простото изречение определения, приложения, обстоятелствени пояснения, сказуемни определения и сравнения. В устната реч те се отделят с пауза и се изговарят с по-особена интонация. Напр.: Госпожа Петрова, нашата нова учителка, е добър и сърдечен човек. * Уморен от дългия тът, човекът легна да поспи. * Хората, потресени от станалото, не знаеха какво да правят. * Той не очакваше, че сега, към края на учебния час, може да го изпитат. * Действието се разви точно там, по средата на улицата. Други примери: Калуда, циганката, продаваше дребни неща. (Й. Йовков) Пъргав и трудолюбив, той бе работил през целия си живот и бе сполучил да удвои и утрои имотите, останали от баща му. (Ел. Пелин) Едното заптие, стар и дебел турчин, плесна с бича си и ги изпсува. (Ив. Вазов) Забързани, възторжени и экиви, / засмени, неизмислени, красиви, ний влизаме във класната си стая... (П. Дубарова)
- Забел.: 1.6.1. Обстоятелствените пояснения, изразени с *деепричастие* (вж. там), имат характер на обособена част в изречението и винаги се отделят със запетая: *Влизайки в стаята, човекът се препъна на прага. * Повечето ученици, очаквайки да бъдат изпитани, се бяха подготвили добре.* Вж. и ↓ [1.6.4]. 1.6.1.1. За обособяването на обстоятелствено пояснение, което уточнява, конкретизира друго, предходно обстоятелствено пояснение, вж. *обособяване* [Забел. 1].
- 1.6.2. По-силното интонационно изтъкване на обособяването в устната реч при писане се отразява чрез ограждане на обособената част (главно обособено определение или приложение) с тирета или със скоби, напр.: С нашите близки (родители, роднини, съученици, приятели) общуваме неофициално. Други примери: Мечтател, идеалист, ветреник той искаше да вкуси от сладостите на неизвестното и новото. (Ив. Вазов) Цели четиридесет години от млада булка до старица тя се движеше в кръчмата между мъже усмихната, жизнерадостна. (Ел. Пелин) И вече чезнат зад рътлината / ведно с угасващия ден, / и тя по-писка от двамината по-първа скрива се за мен. (В. Петров) Работници жени, мъже, деца —се разщракваха нагоре-надолу и се отправяха на дружини към полето. Дядо Йордан ги изпращаше до портата и като гледаше на изток ясен, побелял от предвестни зори, говореше възхитено. (Ел. Пелин) (В последния пример тирето пред обособената част се комбинира със запетая накрая вж. също комбинирана употреба на препинателни знаци [10.3].)
- 1.6.3. Трябва да се прави разлика и с оглед на пунктуацията между обособено определение към допълнението, от една страна, и сказуемно определение към допълнението, от друга. Обособеното определение се отделя от допълнението, към което се отнася, със запетая (Влязох в класната стая и видях нашия учител, застанал прав до катедрата, да обяснява урока), докато между допълнението и сказуемното определение към него не се пише никакъв знак (Запомнил съм нашия учител застанал прав до катедрата да обяснява поредния урок). Изключително тънката смислова разлика между два текста, оформени по единия или по другия начин, е описана (В. Попова) и илюостириана с един хубав и твърде показателен пример, представен тук в съкратен и изчистен вид: Скулпторът е изобразил майката на поета, седнала пред къщния праг. Скулпторът е изобразил майката на поета седнала пред къщния праг. Съдържателно и формално възможни и правилни са и двата варианта, но само вторият (който е адекватен с оригинала) отразява поточно мисълта на автора.
- 1.6.4. Не се разделят със запетая неударен едносричен съюз и следваща обособена част, започваща с причастие или с деепричастие, напр.: В същата секунда левият кон се изправи на задните си крака и уплашен от машината, скочи върху другия. (Ем. Станев) Ева скочи на крака и пламнала от щастие, се завъртя на всички страни. (Ив. Петров) Той знаеше, че уплашен от звъна, крадецът навън щеше да хукне по стълбите. (П. Вежинов) След половин час аз съм готов и гледайки в бележника си, аз си спомних, че днес съм щастлив. (Хр. Смирненски) Вж. също ↓ [3.8].
- 1.6.5. Когато се обособяват, обстоятелствените пояснения и допълненията с предлог *вместо, въпреки, за разлика от, освен, наред с, независимо от, с изключение на* и под. (вж. ↓ [3.9)] се ограждат със запетаи, скоби или се отделят с тирета, срв.: *Въпреки неуспеха аз съм доволен. Аз съм доволен въпреки неуспеха.* □ *Въпреки неуспеха, аз съм доволен. Аз, въпреки неуспеха, съм доволен.*
- Други примери: Едва ли други хора на света, **освен двамата до него**, край масата, знаеха толкова точно и добре кога този бъдещ архитект е доволен от своите думи. (Д. Цончев)
- Срв.: От тая страна на вагона няма нищо за гледане освен вода и небе. (Б. Райнов) Лелята бе поласкана и освен снимките |и предостави още няколко папки с бележки и писма. (Ив. Петров) В момента на убийството тук сте седели всички с изключение на доктор Беровски. (А. Гуляшки) За разлика от своето "мамино детенце" бъдещият писател се труди на различни поприща. (Лит. за 7. клас) Вж. също обособяване [4].
- 1.6.6. Със запетая се отделя (или се огражда) втората част от дублиран подлог, когато има обособен характер, напр.: *Тя, случката, станала в село Могила*. (Н. Вапцаров) *Бедната Лалка, тя трябва да е много нещастна*. (Ив. Вазов)
- 1.6.7. В зависимост от мястото на обособената част в изречението, запетая се поставя преди, след или от двете |и страни. Една от най-често срещаните пунктуационни грешки е изпускането на втората, "затварящата" запетая.
- 1.7. Със запетая се отделят (ограждат) вметнати думи и изрази (вж. там) в простото изречение, както и вметнати изречения в състава на простото или сложното, напр.: Вие всички, без съмнение, сте си научили урока. * Професорът, както ти е известно, не търпи такива неща. * Днес, струва ми се, времето ще бъде хубаво.
- Други примери: Не става дума, разбира се, за ония смъртни, които сами са се обявили за богове. (Ив. Петров) По тези земи, значи, ще си основат държава един ден българите. (Ив. Петров) Вие сте, както се изрази моята секретарка, един противник, разбира се, пак в теоретичен аспект. (Б. Райнов) Борбата е безмилостно жестока. / Борбата, както казват, е епична. (Н. Вапцаров) В скоби казано, Борислав от доста време насам се мъчи да не пуши. (Б. Райнов) Освен ако, разбира се, не е сбъркал неволно. (в. Труд)
- Забел.: 1.7.1. Вметнатите думи и изрази или цели изречения може да се отделят също с тирета или да се ограждат в скоби, с което по-силно се подчертава качеството им на страничен елемент в потока на речта (вж. вметнати думи и изрази [4]).
- 1.7.2. Думи и изрази като вероятно, впрочем, всъщност, значи, изглежда, като че ли, може би, навярно, например, наистина, обаче, очевидно, по всяка вероятност, следователно, според мене, сякаш, които поради характера на значението си се употребяват преди всичко като вметнати, обикновено не се ограждат със запетаи, освен ако не е необходимо да се подчертае, да се изтъкне вметнатият им характер. Срв. напр.: Значити не искаш да ми помогнеш? Ти, значи, не искаш да ми помогнеш? *Ти не искаш да ми помогнеш, значи? Вж. също вметнати думи и изрази[Забел. 1].
- Други примери: Мразя го и досега този човек с бяла престилка, който всъщност се бе грижил за мене. (Д. Цончев) За моите ордени навярносте чували. (Г. Стоев) Впрочем говореше той, а те го слушаха разсеяно. (Ив. Петров) Очевидно, разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците, що бяха нахлули в България преди три години. (Ив. Вазов) Изглежда, и други истински неща трудно могат да бъдат заличени. (К. Донков) Един ще запали плевника, значи, двама ще пазят отстрани. (Чудомир) Аз не ще ви послушам, естествено, / но това е отделен проблем. (В. Петров) Впрочем, всичко у него беше някак едро, тромаво, неподвижно. (Г. Райчев) Присъствието |и тук е нелепо, както, впрочем, и моето. (Ст. Гечев) 1.7.3. Задължително се отделят със запетая вметнати изрази с характер на подчинено изречение, които са въведени с подчинителен съюз, напр.: Бог да я прости и царство небесно да |и даде, до дясното си коляно да я тури, що има една реч, та барем там добре да |и е. (Ел. Пелин) Аз, дето рекъл онзи, сега съм сам като кукувица. (Чудомир) Неотбелязването с препинателни знаци на вметнатия зраз в следващия пример поставя читателя пред невъзможността да реши къде е мястото на наречието днес към основното изречение или към вметнатата част: Това революционно перчене както се

- вижда днес ни струва доста скъпо. (Из печата) 1.7.4. Показателни във връзка с възможността за различно тълкуване и различно пунктуационно оформяне на даден израз са следните две редакции (в два различни източника) на един и същ текст от Ив. Вазов, при които смисълът съществено се изменя: Хаджи Смион естественобеше твърде миролюбив и никой не помни <...> да се е карал с някого. 🗆 Хаджи Смион, **естествено**, беше твърде миролюбив и никой не помни <...> да се е карал с някого. В първата редакция се съобщава, че Хаджи Смион естествено, т. е. природно, по своята природа е миролюбив човек (такова е и тълкуването на този израз в един от речниците на българския език), докато с втората редакция – чрез подчертаване на вметнатия характер на наречието – се изтъква отношението на автора към съобщението. Подобно нееднозначно тълкуване е възможно и при следния пример от Ив. Петров: Прекарваха времето си рамо до рамо с изключение на ония часове, когато Адам отиваше на лов или да изпълнява пъдарските си задължения. Между другото той се грижеше и за домакинството. Изразът между другото може да се разбира и като част на изречението – обстоятелствено пояснение със значение 'наред, заедно с другите неща', и като вметнат израз за уточняване, като странично, допълнително съображение на говорещия, на автора. В такива случаи пунктуационното отбелязване на вметнатия характер на даден израз е задължително. Същото се отнася за наречията наистина, действително, за съчетанието по този (по такъв) начин и др.: те могат да се употребяват както вметнато, така и като част на изречението, върху която пада логическото ударение. Срв.: Математиката наистина ли е толкова труден предмет? 🗆 Да, математиката наистина е много труден предмет, но без нея не може. 🗆 Математиката, наистина, е много труден предмет, но и много интересен. * **По този начин** учениците няма да разберат нищо. 🗆 Учениците, **по този начин**, няма да разберат нищо. * Тя се държи **естествено**, без преструвки. 🗆 Тя се държи, естествено, без преструвки. 🗆 Тя, естествено, се държи без преструвки. 1.7.5. Правилното, точно използване на препинателните знаци при записване, графично представяне на устната реч – в конкретния случай по отношение на вметнатите думи и изрази – е необходимо условие и предпоставка за точното |и възпроизвеждане при четене. Така например, в изречението от Ив. Петров Навярно го взе за друг вид мечка, кой знае защо, обезкосмена и поради това смешна и безпомощна с голотата сивметнатият израз (при такова писмено оформяне на изречението!) изразява отношението на говорещия към съдържанието на сказуемото или на непрякото допълнение в изречението. А всъщност авторът по-вероятно е искал да изкаже недоумението си по отношение на признака "обезкосменост", означен с обособеното определение. И в такъв случай след вметнатата част не би имало пауза, следователно не трябва да се пише и запетая: Навярно го взе за друг вид мечка, кой знае защо обезкосмена и поради това смешна и безпомощна с голотата си. Срв. също възможностите за различен изговор и съответно за различна пунктуация, отразяващи повече или по-малко различно съдържание, в следния случай: Премерих го – седем педи, кажи-речи, колкото едно дванай сетгодишно момче. (Ив. Петров) 🗆 Премерих го – кажи-речи седем педи, колкото едно дванай сетгодишно момче 🗎 Премерих го – седем педи кажи-речи, колкото едно дванайсетгодишно момче 🗆 Премерих го – седем педи, кажи-речи колкото едно дванайсетгодишно момче. 1.8. Задължително се отделят със запетая обръщенията, които са особен вид вметнати думи в изречението, напр.: - Мамо, мамо, какво ти е? - Тате, ела да обядваме. – Как си, татко, добре ли си? * – Мълчи, сине, мълчи! – Момчета, ставайте! * – Деца, свободни сте. – Господин учителю,обръщам се към вас с молба за помощ. – **Уважаеми господин Директор,** моля да ми бъде разрешено... Една случайна пунктуационна грешка при цитиране на откъс от стихотворение на Хр. Ботев, свързана с употребата на запетая при обръщението, променя формата и смисъла на цитирания текст, което е добър пример изобщо за важността на точната употреба на препинателните знаци. Срв.: "пък... каквото сабя покаже / и честта, майко, юнашка" (у Ботев) и "пък каквото сабя покаже / и честта, майко юнашка" (в помагало за самоподготовка на ученика по българска литература). В обръщение към майката Ботев говори за "честта инашка", докато в цитата става дума за честта изобщо, а обръщението е към "майката юнашка". Забел.: 1.8.1. Когато обръщението е в началото на речта, но се изговаря с висок глас или е емоционално натоварено и се отличава с интонационна завършеност, самостоятелност, след него се поставя удивителна, напр.: – Братя! – каза Бръчков с пламенен поглед и с разтупани гърди. – Войната се почева и нашата гореща надежда се изпълни. (Ив. Вазов) "Стефанеее! – викаше той дебело. – Да не гониш кошутата брей!" (Й. Йовков) 1.8.2. Личните местоимения не изпълняват функция на обръщение и отделянето им със запетая – както в следващия пример – не е оправдано: – Я стани, ти момченце, от последния чин! (К. Георгиев) вм. правилното Я стани ти, момченце, от последния чин! Срв. също: Кажи ти, приятелю!, а не: *Кажи, ти приятелю! Вж. също при обръщение. 1.9. Пунктуационното оформяне на текста във връзка с употребените в него *частици* (вж. също там) се подчинява главно на фонетичния принцип (вж. при *пунктуация*): със запетая се отбелязват паузите, с които са отделени частиците в устната реч. Срв. напр.: *Ето, вашият приятел пристигна*. 🗆 Ето какво направи вашият приятел. * Я виж кой е дошъл! 🗆 Няма да се караме, я! * Хе де чака каруцата. С нея ще я закарат. (Й. Йовков) 🗆 Горе, хе, под градището, <...> се бяха събрали тримата козари. (Чудомир). – Де, де хапни си! (Й. Йовков) – Кмете бе, истина ли не чува тоя дявол, или си преструва? – запита ухилен лесничеят. (Чудомир) – Стой бе, господин началник, думам, грешка, думам, е станало. (Г. Караславов) Забел.: С оглед на употребата на запетая трябва да се държи сметка за разликата между частица и междуметие: Я погледни тая книга! 🗆 Я,погледни каква книга! * Я виж кой е дошъл. 🗆 Я, виж кой е дошъл! * Ха да видим как ще се оправяте сега. 🗆 Ха, какво става тука? 1.9.1. Със запетая се отделят частиците ей, хей, бе, бре, ма, мари и под., когато се употребяват сами като обръщение, напр.: Каква си, ма... бяла, бяла... каква си хубава... (Й. Йовков) Ела, бре! Рожбата на сина си да видиш! – молела му се баба. (К. Георгиев) – Къде зяпаш, че не гледаш в краката си, мари? – креснал дядо. (К. Георгиев) – Какоо искаш**, мари**? – попита дебелият по български. (Ив. Вазов) 1.9.2. Когато са употребени заедно с именно обръщение, тези частици (с изключение на частицата мари) се отделят от обръщението със запетая само ако стоят преди него. Срв. напр.: Кажи бе, Иване, какво правиш тука?

  Иване бе, какво правиш тука? Други примери: — Ти ли си клисарят? Добро утро бре, човек. (Д. Талев) * — Иване бре, ела сам. (Л. Каравелов) — Тошко, Тошко бе! Я мини отзад през
- дренака. (Чудомир) Че отде познаваш бе, вуйчо? (Чудомир) * Лало мари, що става у бай Марка? (Ив. Вазов) Върви, мари Калино, върви си виж изгорника! (П. Ю. Тодоров)
- 1.9.3. Утвърдителната частица да и отрицателната частица ие се отделят със запетая (или удивителна), когато функционират относително самостоятелно в рамките на израза, напр.: – Да, знам, че всичко е наред. * – Ще дойдеш ли с нас? – Не, искам да си ходя. * – Съжаляваш ли, че дойде? – Не, съжалявам, че трябва да си тръгна.

Изпускането на запетаята променя смисъла на съобщението. Срв. следните редакции с горните примери: Да знам, че всичко е наред. Не искам да си ходя. Не съжалявам, че трябва да си тръгна.

- Други примери: Като гангрена, не, като проказа тя раснеше, разкапваше душата. (Н. Вапцаров) Някой би въздъхнал: "Не очаквам..." Не! Очаквам! Чака ме светът. (Н. Вапцаров)
- 1.9.4. Частицата нали се отделя със запетая, когато е в края на изречението, срв.: Нали урокът е лесен? 🗆 Урокът е лесен, нали? * Нали ще ми помогнеш?
- 1.10. Със запетая се отделят междуметията (възклицателни и подбудителни), които са или непосредствен израз на болка, уплаха, изненада, възмущение, възторг, възхищение и др. (ах, е, ех, их, о, ох, ой, уф, фу, пфу, тюх, ха, ха-ха-ха, хей, хъм, я, майчице, боже и под.), или са емоционална оценка на проява, действие, състояние (браво!, глупости!), или изразяват заповед, подкана, предупреждение (ало, ей, хей, варда, марш, вън и под.) и се употребяват като срамлив! (Ив. Петров)
- Забел.: 1.10.1. Не е оправдана употребата на запетая след думи като *ей, брей* и под. в примери от рода на: *Ще стана артист! Ей, че го каза!*(Т. Касабова) – Брей, че хубаво нещо! Чудесни картинки! (А. Каралийчив) В тези и подобните на тях изрази съчетанията от рода на ама че, ей че, брей че се употребяват като цяло с функцията на междуметие и не следва да се разделят със запетая, напр.: - Ей че си проза! (Ал. Константинов) - Ама че ден, ама че чудо – мърмореше си той. (Г. Караславов) Вж. също: **че** [2.5].
- 1.10.2. За междуметията, употребени като отделни изречения, самостоятелни изказвания вж. при удивителна.
- 1.11. Пред сложния съюз както и задължително се пише запетая. В зависимост от степента на "вметнатост, обособеност" на израза и от характера на връзката му (начина на съгласуване) със следващата част на изречението, след вметнатата част може да се пише или да не се пише запетая. Срв. напр.: Иван, както и Петър, е отличен ученик. 🗆 Иван, както и Петър са отлични ученици.
- 1.12. Запетая се пише пред присъединена част в рамките на изречението (вж. присъединяване). Напр.: Той биде предаден, и от един поп. (Ив. Вазов) Приеха я в Агрономическия факултет. Завърши го, и то с добър. (Ив. Петров) – Право е, и аз така мислех – кимна Пешо. (П. Вежинов) Имаше остро лице, красиво и остро. (Дж. Стайнбек, превод)
- 2. В рамките на сложното изречение запстаята служи за отделяне на съставящите го прости изречения. Употребата и се подчинява на следните правила: 2.1. Безсьюзно свързаните прости изречения в състава на сложните съчинени, както и безсьюзно свързаните прости изречения със съчинително отношение помежду им в състава на сложното смесено изречение, се отделят със запетая. Напр.: Коминът и месецът продължаваха да разговарят, сенките си стояха по местата, пързалката лъщеше като огледало, по заледената пъртина припкаха кучета от махалата. Къде ли ходят, защо ли скитат, какво ли търсят? (К. Калчев) Слънцето напече, от горите идваше горещ полъх с мирис на завехнала шума, сянката от лявата страна на прохода пълзеше насреща. (Ем. Станев) Има рози черни, те са рози вечни, защото никога не прецъфтяват. (Ел. Пелин) – Тичайте, вълк! Отвлече

детето! (Ч. Айтматов, превод)

Забел.: Когато между простите изречения съществува пояснително, причинно-следствено или някакъв друг вид смислово отношение, не изразено със съюз, те се разделят с тире или с двоеточие вместо със запетая, напр.: Още от заранта казармата се изпразни: ротите излязоха за учение на плаца до реката. (К. Константинов) Щастието прилича на мъничка птичка – лесно може да се уплаши. (Ел. Пелин) Отвънка иде миризма на дим – деца горят купчинките от шума. (В. Петров)

- 2.2. Съюзно свързаните прости изречения в състава на сложното се отделят със запетая (рядко с друг препинателен знак). Запетая се пише в следните случаи:
- 2.2.1. Пред съчинителните (съединителни, противопоставителни и пояснителни) съюзи **а, ала, ама, ами, но, че, пък, обаче, па, та, само да, само че, камо ли, тоест, сиреч, а именно**, напр.: Те не знаеха какво бе станало, но страданието на дяда им бе ги поразило. (Ел. Пелин) Пак го внесохме, ама не беше вече пиано като хората. (В. Петров) Шаякът стана, ама пък ние шивач нямаме, та требеше да ходя в съседното село. (Й. Радичков) Албена си беше същата Албена, само че не се смееше. (Й. Йовков) Затова я остави, та се допиля чак тука!... (Ел. Пелин) Забел.: За пунктуационното оформяне на простите изречения в състава на сложното, свързани със съюза **и**, вж. там.
- 2.2.2. Пред второто и пред всяко следващо от две или повече прости изречения в състава на сложното, свързани с някой от съотносителните съчинителни съюзи с еднакви съставки, като: и... и, или... или, ни... ни, нито... нито, бе... бе, бре... бре, кое... кое, ха... ха, хем... хем, било (че)... било (че) и под., напр.: Воденицата ту спираше, ту тръгваще, и пред нея дъгата или се изгубваще, или се появяваще отново. (Й. Йовков) Било че ме взеха за турчин, било че селянката със своя плач им привлече вниманието, те отминаха бърже и препуснаха пак. (Ив. Вазов) Хем него на ум ще науча, хем да ви покажа един пример, та да не кръшкате друг път. (Ел. Пелин)
- Забел.: Грешка е да се пише запетая пред **че**, когато то е част от съотносителен съюз, както е напр. в следното изречение: **Било, че** настоящето му се вижда тежко и безславно, **било, че** чувствуваше охтиката в гърдите си, <...>, той се сърдеше от най-малката невярност в разказа на другаря си. (Ив. Вазов). Вж. също **че** [1].
- 2.2.3. Пред второто от две прости изречения в състава на сложното, свързани със съотносителен съчинителен съюз с различни съставки, като: ли... или, дали... или, не само... но и, не че... а, напр.: − Кмете бе, истина ли не чува тоя дявол, или се преструва? − запита ухилен лесничеят. (Чудомир) Зададе се облак темен / откъм гора, от Балкана, / дали ще е дъждец дребен, / или ще е буря страшна? (Хр. Ботев) Срв. □ с [1.4]. При някои по-сложни синтактични конструкции с повече от един съюз или е необходимо внимателно да се преценява кой от тях е част от съотносителния съчинителен съюз дали... или, пред която трябва да се пише запетая, напр.: Тя се чудеше дали да си облече бялата или синята рокля, или да намъкне някой панталон. Защото не са редки случаите, когато правилото се прилага механично − в качеството на съотносителен съюз се възприемат напълно независими една от друга синтактични единици (каквито са ли и или в следващия пример) и се появяват излишни, погрешно използвани запетаи: − Има ли опасност от надценяване, или подценяване на лева? (Из печата)
- 2.2.4. Преди, след или от двете страни на подчиненото просто изречение (в състава на сложното съставно), въведено със съюзи и съюзни думи, като ако, ако и да, без да, вместо да, въпреки че, да не би да, даже (и), дано, дето, докато, дори да, за да, защото, и да, като, като че (ли), ли, макар (и) да, макар че, освен да, освен че, откак, понеже, преди да, след като, сякаш, така че, тъй като, че, щом, щом като, в случай че, с цел да, поради това че, благодарение на това че, при положение че, при условие че, и др., напр.: Като чу стъпките й, Калмука поотвори очите си и веднага пак ги затвори. (Й. Йовков) Ти сбърка, дето не послуша шефа. (Б. Райнов) Без да им каже сбогом, без да ги погледне даже, тя ги остави и тръгна с посрещача. (Ел. Пелин) Той не смееше да погледне жена си в очите, защото в тях горяха дълбоки, скръбни и печални мисли, чиятотайна го плашеше. (Ел. Пелин) Тоя мой Андро би могъл, като порасте, да стане истински хипнотизатор. (Д. Цончев) Боев е трябвало да се измъкне, преди да сожат ръка на него. (Б. Райнов) Главният прокурор се бръсна, маза и парфюмира, като че ли щеше да излиза на сцена. (Г. Караславов) Забел.: 2.2.4.1. Когато простите изречения в състава на сложното се свързват чрез сложни съюзи, като чельк, ако и да, без да, за да, въпреки че, след като, само че, само и само да, така че, тъй както, тъй че, дори и да, в случай че, с цел да, поради това че, благодарение на това че, при положение че, при условие че обре познават чокоина, <...> решават да го помолят. (Г. Белев) Длъжен съм да узная какво точно е станало, да помогна на Тодоров, в случай че още е в състояние да приеме някаква помощ. (Б. Райнов) Той ще успее, при условие чете много. (Грам. за всички) Записвай го просто и честно, тъй както го пее народът.(Н. Вапцаров) В тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични впечатления, тъй както съм ги възприел в момента. (Ал. Константинов).

Последното изречение би могло да бъде оформено и по друг начин – със запетая след местоименното наречие $m ilde{v}$, ако то се възприема като част от главното изречение (вж. $\downarrow$ [2.5.5.2]).

- 2.2.4.1.1. При други синтактични условия конструкциите от съществително име и съюз че може да бъдат част от сложно съставно изречение с подчинено определително, при което запетая се пише пред съюза че. Води се спор (очевидно безпредметен!) за същността на съчетанията от типа на в случай че, при условие че. Според едни това са сложни подчинителни съюзи за условие (и следователно пред че не се пише запетая вж. примерите по-горе), а според други конструкциите "...в случай, че...", "...при условие, че..." са част от сложно съставно изречение, в което съюзът че въвежда подчинено определително и пред него се пише запетая, напр.: У нас има ориенталски вкус към външността на жената, в смисъл, че видим ли някоя п\о така, все си мислим, че не е способна за сериозна професия. (Ив. Петров) * Само исках да знаеш рече Кейл. В случай, че си го помисли. (Дж. Стайнбек, превод) Употребата на чужди думи в един език е оправдана само в случай, че в него липсва домашна дума със съответствуващо значение. (сп. Бълг. език) Отговорът е, че възможно е и едното, и другото в зависимост от конкретните условия на всеки отделен случай. Вж. също при че. 2.2.4.2. Когато местоименните наречия така, тъй не са част от съставен съюз, а са употребени като обстоятелствено пояснение в състава на главното изречение, запетаята се пише след тях. Срв.: Дано всичко стане тъй, както се уговорихме. * Застани така, че да не те вижда никой. * Заспа и захърка така, че не ти трябва да слушаш рева на Атлаския лев. (Ал. Константинов) И този крясък стана сплав, с която бронирахме живота си така,
- приказките им да разбереш вече. (Чудомир)
  Показателен за възможните пунктуационни грешки при подобни обстоятелства (и усложнен словоред!) е следният пример с неточно поставена запетая пред че (вместо пред съществителното шум): Орачът хваща ралото, оре на свойта нива, / но чува шум, че над селото се извива. (М. Петканова) Защото всъщност подчиненото изречение тук е "(че) шум над селото се извива" и мястото на запетаята е преди съществителното шум.

че сложиш ли му прът във колелата – ще счупиш своята ръка ... (Н. Вапцаров) И малките се специализираха и се отракаха **тъй, че** не можеш и

- 2.2.4.2. Необходимо е върху основата на внимателно вникване в синтактичната структура на конкретния израз да се предпазваме от автоматично, по инерция писане на запетая във всички случаи пред изброените □ в [2.2.4] съюзи, както е напр. с следното изречение: *Това, ако не е престъпление към данъкоплатиците, здраве му кажси*. (Из печата) Запетаята тук е излишна, защото *това* и *ако* са еднакво част от подчиненото изречение, което става ясно при следната размяна на местата им: *Ако това не е престъпление към данъкоплатиците, здраве му кажси*.
- 2.2.5. Преди, след или от двете страни на подчинените прости изречения, въведени с относителните местоимения и местоименни наречия който, какъвто, чийто, дето, що, щото, както, когато, където, накъдето, колкото, доколкото и пр., напр.: Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира. (Хр. Ботев) Момата донесе виното, което бяхме поръчали. (Й. Йовков) А дядо Йордан, когото подкрепяха няколко души селяни, се теглеше из ръцете им и викаше. (Ел. Пелин) Където изкачвам се днеска, / кварталът е някак си друг. (В. Петров) Който пее, зло не мисли. (Послов.) Който не работи, не трябва да яде. (Послов.)
- 2.2.5.1. Когато подчиненото изречение започва не със съюзната връзка, а с друга дума от своя състав, запетаята се поставя в самото начало, преди тази дума (или думи), напр.: Преминаваме към следващия урок, основната тема в който е въпросът за частите на изречението. (Тъкмо това правило не е спазено в цитирания по-горе пример от М. Патканова.)
- Други примери: *Четох една статия*, *заглавието на която* не помня. (Граматика за всички) *Ти тичаш на училището в двора,* / *другарите ти* дето се тълпят. (Н. Фурнаджиев)
- 2.2.5.2. Автоматичната употреба на запетая пред относителните местоимения може да има за резултат явни грешки или твърде спорни решения, напр.: При подобен вариант, който и да дойде на власт, би могъл да гарантира, че техните права <...> няма да бъдат нарушавани. (Из печата) Запетаята пред който е поставена погрешно, тъй като думите преди нея са част от подчиненото изречение.
- 2.2.5.3. Не се пише запетая пред относителното местоимение за признак какъвто, каквато и т.н. или пред местоименното наречие както, когато те образуват сложен съюз в съчетание със съответното относително местоимение (местоименно наречие), напр.: Не мога да си представя поезията ни от последния половин век, такава каквато я знаем, без влиянието на неговия стих. (сп. Летописи) Не бих предположил, че в мене има толкова сила, така както не бих предположил, че господин инспекторът ще изпитва такава тревога. (Бох. Храбал, превод) Срв. обаче: Тя си е такава, каквато я знаем от по-рано.
- 2.2.6. Не е задължително да се пише запетая пред подчинените определителни изречения с характер на въпрос (които се свързват с главното чрез въпросителна частица или с местоимение), когато те поясняват показателното местоимение *това* или съществително име в главното изречение, напр.: И все пак остава въпросът дали в този случай трябва да се пише запетая. * Не ме занимава това кой ще поеме вината за извършеното престъпление. Срв. обаче: След цитираното изречение точка не се пише независимо от това, дали то е поствено в кавички, или е отделено шрифтово. (ПР'95, 60).

- 2.2.6.1. Задължително се пише обаче запетая в случаите, когато пред поясняваното съществително име в главното изречение стои показателно местоимение, напр.: Хората са заети само с този въпрос, как ще преживеят зимата.
- 2.2.6.2. Задължително се пише запетая тогава, когато подчиненото определително изречение от този вид стои пред главното или се вмъква между частите на главното изречение, напр.: Въпросът, дали в този случай трябва да се пише запетая, остава нерешен. * Кой е виновен, това ще решат други хора. * Това, дали съм доволен от вашия отговор, не е най-важно в момента.
- 2.2.7. За оформянето без запетая на някои подчинени изречения, въведени с относителни местоимения или наречия, вж. ↓ [3.6.4].
- 2.3. За ограждането със запетая на вметнати изречения в състава на сложното вж. □ [1.7].

3. Не се пише запетая:

3.1. Не се пише запетая пред подчинителната съюзна връзка (съюз, относително местоимение или относително наречие) тогава, когато по отношение на нея е употребено уточняващо наречие като даже, дори, едва, именно, още, почти, само, тъкмо, чак и под. или отрицателната частица не, напр.: Влязох в час тъкмо когато учителят започваше новия урок. * Там ми е добре дори когато времето е лошо. * Върнах се не защото тук ми е приятно, а защото така трябваше. При смяна на мястото на отрицателната частица, но със запазване на общия смисъл на изречението, пред съюза пак не се пише запетая: Не се върнах тук защото ми е приятно, а защото така трябваше.

Други примери: Имам дори чувството, че са ми прекъснали отдиха край морето само за да ме изпратят на планина. (Б. Райнов) На вас мисленето ви служи не за да разбирате нещата, а за да ги унищожавате. (Б. Райнов) Хората измислиха околовръстните пътища тъкмо за да отстранят шума от градовете. (Ив. Петров) Веднага щом станаха, Клара се залови с хубостта си. (Д. Димов) Следователно излишна е запетаята в следния пример: А можа да стане такъв изразителен културен водач, именно защото беше ярък критически дух.

- Забел.: 3.1.1. Не се пише запетая между уточняващото наречие и подчинителния съюз и тогава, когато те са в началото на самостоятелно изречение реплика или присъединена конструкция, напр.: Но за какво тогава той е ходил и при зъболекаря? <...> Навярно за да скрие следите си отвърна замислено Пешо. (П. Вежинов) Неправилна е употребата на запетая пред защото в следния пример: Трябваше да отговори на въпросите, които го занимаваха. И сам, без колегите си. Не толкова, защото не биваше да посвещава Пухи в служебните им проблеми, а защото бе свикнал сам да носи отговорността. (Д. Пеев)
- 3.1.2. Не се пише запетая между сложния съюз *след като* и предходен обстоятелствен израз, който показва какъв е интервалът между последователните действия, изразени в главното и подчиненото обстоятелствено изречение, напр.: *Два дена след като* бе депозирал рецензията, Стоев те срещна в коридора. (Б. Райнов) Събранието започна броени минути след като хората се събраха.
- 3.1.3. Когато наречие от вида на описаните в [3.1.2] е употребено като второстепенна част, обстоятелствено пояснение в главното изречение, между него и подчинителния съюз се пише запетая, напр.: Боя се само, че то няма да бъде за дълго все така чисто. (Б. Райнов) Сега ще отбележа само, че понякога тя изглеждаше решена да ми разкрие плановете. (Ив. Петров) Нищо не ми трябва... Само, ако е възможно, нека ми носят чая топличък. (К. Константинов) Ходила съм при нея винаги, когато ми е било трудно или е трябвало да реша важен въпрос. Срв. разликата в значението на следните два израза и връзката на това с мястото на запетаята: Боя се само, че това няма да трае дълго. □ Боя се, само че това няма да трае дълго.
- 3.1.4. Запетая се пише пред подчинителния съюз за цел само и само да: Децата се глезят, правят пакости, преструват се на болни, вършат какво ли не, само и само да ги забележат. (Из печата)
- 3.1.5. Натрупването на уточняващи наречия и общата промяна на интонационния контур на сложното изречение може да обуслови необходимостта от отделяне на подчиненото изречение със запетая, напр.: Отдавна е трябвало да помисля за това, дори само защото бяха прегазили дядо ми. (Бох. Храбал, превод)
- 3.1.6. Когато в състава на главното изречение има обстоятелствено пояснение, изразено с наречие, пред уточняващото наречие в подчиненото изречение може да се пише запетая в зависимост от общия смисъл на сложното изречение, срв.: Той пак влезе в стаята, тъкмо когатоучителката се канеше да започне новия урок.

  Той пак влезе в стаята тъкмо когато учителката се канеше да започне новия урок.
- 3.1.7. Съчетанията от типа на *особено ако, още повече ако, още повече че, още повече когато* и под. функционират в качеството на сложен съюз и между съставните им части запетая не се пише, напр.: В този случай той беше подведен, още повече че гръцката страна не предявява претенции. (Из печата) Утре ще прекараме чудесно, особено ако и времето е хубаво.
- 3.2. Не се пише запетая пред еднократно употребените съюзи **и, или** (както в простото, така и в състава на сложното изречение), напр.: В чантата му има учебници и тетрадки. В момента той учи по история или пише домашната си работа по математика.
- Забел.: 3.2.1. Когато съюзът **и** (вж. също там) е употребен повече от един път в дадено изречение (просто или сложно), но всяка от употребите му е несъотносителна с останалите, т. е. повтарящите се съюзи са неравнозначни, нееднородни, пред втория и следващите не се пише запетая, напр. Излязох на улицата и срещнах Иван и Петър и ги поздравих. * Той престана да говори и да си тананика и се размисли. (Ел. Пелин) * После той се опомни и мъчително раздвоение го хвърли в нова и непозната треска. (Г. Караславов)
- 3.2.2. Пред еднократно употребен съюз **и** се пише запетая, когато с него се въвежда присъединена част (вж. **присъединяване**). Напр.: Той биде предаден, **и** от един поп. (Ив. Вазов) Приеха я в Агрономическия факултет. Завърши го, **и** то с добър. (Ив. Петров) Право е, **и** аз така мислех кимна Пешо. (П. Вежинов)
- 3.2.3. За употребата на запетая пред изяснителен съюз *или* вж. $\square$ [1.3].
- 3.3. Не се пише запетая пред втория от два употребени един до друг съчинителни съюза (а и, а пък, но и, но пък и пр.), между съчинителен и подчинителен съюз (или относително местоимение или наречие), напр. и за да, но щом, но когато, и който, сякаш за да и пр., както и между подчинителни съюзни връзки, първата от които е едносричен неударен съюз, напр.: Дресиран и мирен бе нашият пес, но както четях си, ухапа ме днес (В. Петров) В очите |и се показаха сълзи и за да не гледа как ще заплаче, Марев стана и отиде да се измие. (Ем. Станев) Тъкмо това си мислеше почтената и макар да се разтапяше от любезност, лицето |и приличаше на портокалова кора. (Ив. Петров) Това за мене означава да харча излишни и което е по-важно, да наруша възприетата програма за действие. (Б. Райнов) По два, три пъти в годината взема безплатен отпуск и отива някъде да твори. И слава богу, че като е тук, бичи по цели нощи и не ме оставя да сля. (Ив. Петров) Казах й, че тъкмо защото не разбирам изкуството, за мен то е някаква магия. (Ив. Петров)
- Забел.: 3.3.1. Не се пише запетая между съюзните думи *както и когато*, въвеждащи (подобно на сложен съюз) подчинено обстоятелствено изречение за сравнение, напр.: *Две големи лапи го опипаха грубо, но набързо, както когато се търси оръжие*. (Б. Райнов)
- 3.3.2. Отстъплението от синтактичния пунктуационен принцип в полза на фонетичния (вж. *пунктуация*) постепенно се разширява и започва да се проявява и между подчинителни съюзни връзки, първата от които е (ударен) многосричен съюз. Това се наблюдава главно при комбинация от относително местоимение или относително наречие *защото* и следващ съюз *ако* (по силата на правилото, че не се пише запетая "между условен съюз и съчинителен или подчинителен съюз, който стои пред него". Напр.: *Под ръка той има хора, които ако не идейно, то поне по бизнеслиния са му приближени повече.* (Из печата) <...> Защото ако БСП не започне да произвежда политика, за нея ще влезе в сила евангелското правило:... (Из печата) Всяко добиваше свой нрав, макар че когато играеха помежду си, ушите им отново клепваха като на кутрета. (Ч. Айтматов, превод) Шумът около филма на Форман може да остане неразбран. Защото когато в България подгонят порномагнат, той емигрира в Щатите. (Из печата) Никой не одобри дългоочакваното действие, което вместо да разчисти мрачните сенки на миналото, сключи странна сделка с неговото наследство. (Из печата) Срв. обаче: Защото, ако нямаш самочувствието, че можеш да постигнеш нещо, просто няма да го постигнеш. (Из печата) Те изскимтяха и, ако имаха опашки, щяха да ги завъртят. (М. Вешим) Практиката очевидно налага два варианта и възможност за избор (да се пише или да не се пише запетая между съюзите, които тук са обект на вниманието ни) в зависимост от степента на интонационна обособеност на подчиненото изречение.
- 3.4. Не се пише запетая непосредствено пред че, когато то е съставна част от сложни съюзи, като въпреки че, само че, така че, в случай че, поради това че, при все че, при условие че и под., напр.: Ще му помогнем, въпреки че той не заслужава. * Така че всъщност аз работих за този шанс да замина за Англия. (Из печата) Какво невъзможно има за едно предварително уговаряне например еди-кой си да позвъни точно в еди-колко си часа? При условие че този "еди-кой си" е доверен човек. (А. Гуляшки) Новобрачните си живееха спокойно и безсловесно, в смисъл че много рядко си разменяха по някоя дума или звук. (Ив. Петров)
- Забел.: За условията, при които пред съюза **че** в изрази, привидно еднакви с горните, се пише запетая, вж. □ [Забел. 2.2.5.1; 2.2.5.2]; вж. също при **че**. Примери: Речникът е редактиран от трите авторки **така, че** всяка от тях е проверила частите, на които не е авторка. * Употребата на чужди думи в един език е оправдана само **в** случай, **че** в него липсва домашна дума със същото или близко значение.
- 3.5. Не се пише запетая пред ∂a (съюз или частица, вж. също там), въвеждащо подчинено изречение, което се намира след главното, или когато е част от съставно глаголно сказуемо, напр.: Това за мене означава ∂a харча излишни пари. (Б. Райнов) Но все пак ще чувствам приятния гъдел ∂a гледам как горе небето синее. (Н. Вапцаров) Може би искате ∂a я сразите моята вяра във дните честити. (Н. Вапцаров) За днешния човек е полезно ∂a се оглежда от време на време в огледалото. (Хипокрит) Хванаха го ∂a краде ябълки в градината. * Част от публиката взе ∂a напуска салона.
- Забел.: 3.5.1. За употребата на запетая (или друг разделителен знак) пред съюз да, въвеждащ подчинено определително изречение, вж. да[Забел.
- 1.2]. Примери: Тази мисъл, **да зарежа всичко и да тръгна да пътешествам**, никога не ме е напускала. * Странно ми е, че това съобщение, **да тръгнем веднага**, идва чак сега. * На пръв поглед няма нищо по-лесно от **това**, **да** дадеш някому една чанта с пари. (Б. Райнов) Така че всъщност аз работих

за този шанс – да замина за Англия. (Из печата)

- 3.5.2. Когато съюзът да въвежда подчинено изречение за условие или за отстъпка, разположено преди главното изречение, или е употребен в смисъл на за да (и въвежда подчинено обстоятелствено изречение за цел), след или преди него (подчиненото изречение) се пише запетая, напр.: Да съм като него, сега бих си отишъл, вярвайте бога рече полуподигравателно Благолажът. (Ел. Пелин) Само това да беше, бе достатъчно, за да остане името му като на един от най-крупните духовни водачи в българската литература. (Св. Игов) Кожата да ти одере звярът и кръвта да ти змии изпият, на бога само ти се надявай. (Хр. Ботев) Старецът излезе предпазливо, да не го усетят кучетата. (Ем. Станев) Аз нарочно му казах, да го изплаша. (К. Котиве)
- 3.5.3. Отделя се със запетая подчиненото подложно изречение, което е пред главното и се въвежда със съюз да, напр.: Да го подозираме в неумение и леност, едва ли е основателно. (Б. Райнов) Да се връщаме в бара, нямаше как, та решихме да си допием у дома. (Ив. Петров) Да чака тук, |и се видя неудобно. (П.Вежинов)
- 3.5.4. Със запетая се отделят съподчинените *да*-изречения, не свързани помежду си с друг съюз, напр.: *Длъжен съм да узная какво точно е станало, да помогна на Тодоров*. (Б. Райнов) Срв. обаче с привидно подобно изречение, в което съюзът свързва последователно подчинени изречения: *Длъжен съм да му помогна да разбере важността на задачата*.
- 3.6. Не се пише запетая пред въпросително по форма подчинено допълн. изречение (косвен въпрос), когато то е след главното, напр.: Той знае какво прави. (Граматика за всички) Ясно е какво трябва да правим. (Граматика за всички) Ти помниш ли как някак много бързо ни хванаха в капана на живота? (Н. Вапцаров) Важното е само да знаеш къде свършва ливадата и откъде почва тресавището. (Б. Райнов) Чудно |и беше защо Ганаила не се гордееще с хубостта си. (Й. Йовков)

Забел.: Към това правило трябва да се направят следните уточнения:

- 3.6.1. Когато косвеният въпрос е пред главното изречение, след него се пише запетая, срв.: *Какво правиш, ти не знаеш.* (Граматика за всички)*Как ги правеше Сали Яшар, един господ знаеше.* (Й. Йовков) *Къде им е гробът, днес никой не знай.* (Пенчо Славейков)
- 3.6.2. Когато косвеният въпрос е подчинено определително изречение (т. е. когато пояснява съществително име или показателното местоимение *това* в състава на главното изречение), пред него се допуска (но не е задължително!) да се пише запетая. Напр.: Петокласници споделят мисли за това, кое е най-голямото богатство. (Бълг. език за 5. клас) В зависимост от това, как е оформена чуждата реч граматически и интонационно, различаваме пряка, непряка и полупряка реч. (П. Пашов) На въпроса, защо в такъв случай поема тоя риск, той отвърна само, че тук нямало вече за него перспективи. (Б. Райнов) Тук се поставя преди всичко въпросът, какво е мия се: синтактична конструкция или морфологична форма? (сп. Бълг. ез.) Експедиторът стискаше телефона и по това колко беше пребледнял, се уверих, че идва нашият строго охраняван влак. (Бох. Храбал, превод)
- 3.6.3. Когато показателното местоимение е част от устойчиви (идиоматизирани) съчетания от рода на *какво от това* и подчиненото изречение не е определително, то не се отделя със запетая, напр.: *И какво от това дали съм ги постигнал, или не съм?* (Б. Райнов)
- 3.6.4. Съществува правило (ГСБКЕ, т. 3, 346), според което не се пише запетая пред съобщително подчинено допълн. изречение, когато то започва с относително местоимение или местоименно наречие, напр.: Прави каквото ти казвам. Понякога правилото се разширява, за да включи подчинени допълнителни изречения, въведени с относителното наречие където (П. Пашов, ПБГ, 396), но без да се посочва конкретен пример; тук се включват и подчинените изречения с колкото, които се превръщат в разширена част на главното изречение. А писмената практика прокарва своя закономерност: не се отделят със запетая подчинени изречения, които имат характер на устойчиви съчетания, идиоматизирани изрази от типа на както трябва, както ми хрумне, когато и да било, кой то и да е с функция на същинска второстепенна част в главното изречение (примерите са взети главно от РБЕ): Бурята разпръсна цялата компания. Всички се изпокриха кой където свари. (Ел. Пелин) Войниците спят както завърнат върху мократа слама. (Л. Стоянов) Ти стой както трябва, че нека ти думат каквото не трябва. (Погов.) Мога да пътувам когато си искам и както си искам. (Из печата)
- Други примери: На този въпрос човек може да даде какъвто си иска отговор. * Ще го продам на каквато и да е цена. * Хитър е колкото си иска. * Тя се отправи към една маса в ъгъла, сякаш искаше да се скрие колкото можеше по-добре от хората. (Д. Димов) Дърта глупачка съм аз започна да се укорява тя, приказвам си каквото ми дойде на ума. (К. Калчев) Знанията, които биват усвоявани както трябва, непременно се превръщат в качество. (А. Гуляшки) А бе на човека веднъж да му вземеш страха, па после прави с него каквото си искаш. (Ив. Петров) Сега всеки простак може да лае каквото си иска. (Из печата)
- 3.7. Не се пише запетая между частите на някои устойчиви съчетания и идиоматизирани конструкции, при които изходните синтактични отношения между съставящите ги елементи са загубили своята актуалност (напр. олеле боже, пази боже, боже опази, не дай боже (недай боже), и така и така), напр.: Пази боже сляпо да прогледа! * Обещали са им нещо и те сега четат ли четат.
- Други примери: Олеле боже, загинахме! (П. Пашов) Да си служим с езика **както и да е**, значи да мислим **както и да е**: неточно, приблизително, невярно. (Лев Толстой) Край. **Било каквото било**. Отиваш на съд за убийство. (Д. Цончев)
- Забел.: 3.7.1. Това правило твърде често се пренебрегва, тъй като не се отчита идиоматичният характер на изразите, и пунктуацията се подчинява изцяло на синтактичното членение на изходното свободно съчетание, напр.: Ако пък, не дай, боже, узнае, че у нас е тарапана от мои кандидатки, не само че няма да стъпи тук, ами направо ще ме зареже. (Ив. Петров) Прости, чужденецо рече ми Елица, че не те посрещнахме, както подобава. (А. Дончев) Дай Боже, да се върна отново, този път за по-дълго. (Из печата) Ако в последния пример наистина имаше обръщение (което се предполага от главната буква и запетаята след "Боже"), то запетая би трябвало да има и преди обръщението; а ако няма обръщение, тогава и главната буква, и въпросната употребена запетая са излишни.
- 3.7.2. Различните пунктуационни решения в писмената практика по отношение на конструкции като добре че, вярно че, все едно че (със или без запетая пред че) отразяват непоследователността в разбирането за езиковата природа на изразите от този вид. Срв. напр. следните два различно оформени примера от един и същи брой на столичен всекидневник: Добре че отпаднахме отговаря другата. * Добре, че бяхме заснели всичко на видео. Възниква проблемът за определяне същността на въпросното съчетание: като съкратен вариант на добре е, че... или като идиоматизиран израз добре че за изразяване на задоволство, удовлетворение от осъществяването на дадено действие или състояние. Очевидната липса на пауза пред съюза отразява идиоматичния характер на израза, което дава предимство на фонетичния пунктуационен принцип и мотивира оформянето на съчетанието без запетая: Той стига дотам, че продава фрака си на Народния театър, добре че Николай Лилиев го купува. (Из печата) Аналотичен проблем възниква при съчетанието все едно (че) и то се употребява като наречие за логическо уточняване в простото изречение или в ролята на съюз, напр.: Все едно не е било радва се господинът. (сп. Везни) Закатерихме се по стръмно стълбище и влязохме в дюкянче тясно, но за сметка на това превисоко, все едно че не се бяхме качили на тавана на сградата. (Из печата) При глаголите, които образуват минало свършено време с -ох, основната гласна се променя в -е- (все едно че вземаме като изходна формата за 3 л. ед. ч. на минало свършено време). (П. Пашов) Неправилно, по инерция със запетая пред че е оформено следното изречение: Ситуацията в България се повтаря все едно, че политиците ни са хванати от гората. (Из печата) Вж. също при че. 3.7.3. Подобно е обяснеието и на излишно употребената запетая пред че в следните примери: Едва сега си обясних поведението на въпроса. Ив. Петров. Вж. ↓ [3.10]; вж. също че [2.2].
- 3.8. Не се разделят със запетая неударен едносричен съюз и следваща обособена част, започваща с причастие или с деепричастие, напр.: Ева скочи на крака и пламнала от щастие, се завъртя на всички страни. (Ив. Петров) Повече примери вж. □ [1.6.4].
- 3.9. Не е задължително да се отделят със запетая непреките допълнения и разширени обстоятелствени пояснения с предлози като вместо, въпреки, за разлика от, наред с, независимо от, освен, с изключение на и под. Напр.: Реших задачите въпреки изключителната им трудност. * Реших всички задачи освен най-трудните. * Никой няма да свърши тая работа вместо тебе. Само когато се обособяват (което е въпрос на словоред и на свободен избор на говорещия, съответно на пишещия!), обстоятелствените пояснения и допълненията от този вид се ограждат със запетаи, със скоби или се отделят с тирета, срв.: Въпреки неуспеха аз съм доволен. □ Въпреки неуспеха, аз съм доволен. □ Аз, въпреки неуспеха, съм доволен.
- Други примери: След цитираното изречение точка не се пише **независимо от** това дали то е поставено в кавички, или е отделено шрифтово. (ПР'95) Едва ли други хора на света, **освен двамата до него, край масата,** знаеха толкова точно и добре кога този бъдещ архитект е доволен от своите думи. (Д. Цончев) **За разлика от своето "мамино детенце"** бъдещият писател се труди на различни поприща. (Лит. за 7. клас) От тая страна на вагона няма нищо за гледане **освен вода и небе**. (Б. Райнов) Самата дума (или форма) **бягам** съдържа в себе си, **освен значението на съответното действие,** още и представа за действащото лице **(аз)** и за времето. (П. Пашов)
- Забел.: 3.9.1. Задължително е да се прави разлика между функцията на думи от типа на *вместо, въпреки, освен, независимо* и под. като предлози и като съюзи (или в състава на съюзи). Във втория случай те въвеждат подчинени изречения и пред тях се пише запетая. Срв.: *Нека да си пожелаем успех независимо от всички трудности. Нека да си пожелаем успех, независимо какви трудности ще срещнем.*
- 3.9.2. Обособените части на изречението обособени определения или обособени обстоятелствени пояснения за отстъпка, въведени със съюз макар и, ако и, се отделят със запетая, напр.: Макар и доста голямо, жилището не беше удобно. * Жилището беше удобно, макар и не много голямо. * Задачата, макар и трудна, беше решена от всички. * Резултатите от активните мероприятия действително са сериозни, но понеже сме демокрация, ако и несъвършена, са и нееднозначни. (Из печата) Тук той ще работи и ще спечели пари, макар и по-трудно. (Д. Талев) Понякога обособеният характер на определението или на обстоятелственото пояснение изчезва и тогава те не се отделят със запетая: И най-тънко прикрито престъпление все оставя след

себе си някаква макар и минимална следа. (П. Вежинов)

3.10. Няма основание да се пише запетая пред съюзите **че** и **та**, когато са употребени в рамките на съставно глаголно сказуемо, образувано с **вземам/ взема, ида, ела** в ролята на формални глаголи, които само подчертават значението на основния глагол, изтъкват неочакваността на означеното от него действие или изразяват подкана за осъществяването, извършването му, напр.: **Взех че** скроих друг план. (Й. Йовков) Бае Ноно Колев <...> **взе че** се ожени повторно. (Елин Пелин) – Намерил си бях едно момиче и тъкмо да направим сватбата, **взеха та** ме арестуваха. (М. Грубешлиева) – На дяда ти Нистора парлива ракията, като циганска целувка, па **иди та** служи вечерня. (Ив. Вазов) Че като казаха онези ми ти коне: ще бягаме – **иди че** ги спри. (Й. Йовков)

Забел.: Твърде често обаче в правописната практика характерът на тези глаголи (и на съюзите че и та) като елементи на съставно глаголно сказуемо не се отчита, поради което съвършено неоснователно и погрешно пред тези съюзи се пише запетая: Изплува някой ден из неизвестността ръкопис или картина и вземе, та омагьоса човечеството. (К. Донков) И не щеш ли, точно по това време взех, че се влюбих. (Ив. Петров) Щом смяташ, че парите не са всичко на тоя свят, вземи, че прибери ти младите при себе си и ги гледай! (Св. Минков) На цяло село ергените търчаха по щерка му, а той взе, че я даде чак в Еново. (Г. Караславов)

- 4. Като условен знак за графично оформяне на текста или с идеографска функция запетаята се използва в следните случаи:
- 4.1. Между основните части, елементи на кратките бележки за мястото и времето на написване или подписване на някакво съчинение или документ (научно или художествено произведение, заявление, молба, разписка, писмо и под.), напр.: София, 1 март 1996 г. * София, ноември 1926 г. * София Бояна, Тодоровден, 18 март 1978 * София, 1 ноември 1994 г., в Деня на народните будители.
- 4.2. С функция на десетичен знак, напр.: 1,2 (едно цяло и две десети); 8,05 (осем цяло и пет стотни).
- 4.3. За разделяне на цифрите, с които са означени часове, минути, секунди (при означаване на момент във времето): 12,30 ч. (дванайсет час|а и трийсет минути). Във връзка с употребата на точка след съкращенията ч (час), мин (минута) и сек (секунда) вж. точка [3.5]; съкращения [Забел. 1.1].

затова □ **за това**: За правописните проблеми, свързани с наречието за причина *затова* и разделно оформеното съчетание от предлог *за* и местоимение *това* вж. *слято писане* [1.3.1.3].

Звателната форма (форма, посочваща предмета или лицето, към което е насочена речта) в съвременния български език е все още жива, макар и твърде силно разколебана – както по отношение на употребата |и изобщо, така и по отношение на конкретната |и материална реализация. Звателна форма имат съществителните имена от м. и ж. род в ед. число, напр. Иване, човече, господине; българино, гражданино, гонако (и юначе), учителю, приятелю, другарю; бабо, майко, с естро, Марийо, Българийо, з емьо, м оме, както и прилагателните имена в м. род, съвпадаща с разширената форма и с формата за мн. число, напр. в изрази като скъпи приятелю, мили братко и пр. Във връзка със звателната форма – от правоговорна и правописна гледна точка – трябва да се има предвид следното:

- 1. Съществителните имена от ж. род, чиято основна форма завършва на /йа/ или /'a/ (правописно на -n), образуват звателна форма с окончание /о/ (правописно $-\check{uo}$ или -bo), напр.: Ebar = |apus Ebar = apus Ebar = apus Bar = apus apus Bar = apus -
- 2. Твърде силно е разколебан начинът на образуване (с окончание -o или -e) на звателната форма при някои съществителни имена от ж. род, завършващи главно на -ка. При тях формите с -e имат по-силно изразен разговорен характер, поради което книжовните звателни форми на съществителни като напр. друг арка, уч ителка са друг арко, уч ителко (а не другарке, учителке!). Правилно и по-изискано е в обръщение да се използва звателната форма госпожо, но се допуска употребата (при обръщение) и на основната форма госпожо.
- 3. Съществителните имена от м. род, чиято основна форма завършва на $-\check{\boldsymbol{u}}$ или на исторически мек съгласен звук, имат звателна форма с окончание /у/ (правописно - $\boldsymbol{w}$), напр.: $cn|ase\check{\boldsymbol{u}}-cn|ase\check{\boldsymbol{v}}-cn|aseo$, yu|umen-yu|umeno. Съществителните имена kpan, uap имат дублетни в акцентно отношение звателни форми: uap|o и u|apo, kpan|o и kp|ano. (Тук обаче в отделни случаи се проявява известна неустановеност: в теоретичен план (в граматиките) се утвърждава съществуването на звателна форма k|ouo (в съответствие с общото правило), а официалните практически справочници препоръчват форма k|ouo, възприета и от този речник).
- 4. Предразсъдък на една стара (а и сегашна!) криворазбрана цивилизованост е отрицателното отношение към звателната форма при някои имена (главно лични собствени) и отказът от употребата |и в обръщения. Няма сериозни основания форми като *Венето, Тальо, Гальо, Гальо, Галино, Емилийо, Марийо* да ни звучат по-малко книжовно и изискано, по-малко уважително и нежно, отколкото напр. напълно еднаквите с тях форми *майко, родино, Българийо, земьо.* Можем в случаите, когато подобни форми днес ни звучат грубо да си припомним и Ботевото "*Мила ми Венето, Димитре и Иванке!*"

Звучни се наричат шумовите съгласни, съставени от шум, съпроводен с тонов компонент, с глас. Звучните съгласни в българския език са 14: /б, б', в, в', г, г', д, д', ж, з, з', дж, дз, дз'/. Всички звучни съгласни имат беззвучни съответствия.

-зз-: За някои правоговорни и правописни особености, свързани с удвояване на съгласната /з/, вж. двойни (удвоени) съгласни.

И и *И* и — деветата буква от българската **азбука**, именувана 'u' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). С буквата и в българското писмо се бележи звукът, фонемата /и/, напр. *книги*, *риби*, *дни*, *мои*. Във връзка със заместването на гласна /и/ с /й/ (като окончание за мн. ч. при някои съществителни имена и местоимения) вж. *редукция* [7.1].

- и сз.: Съюзът u е преди всичко съединителен съизъи. В пунктуационно отношение съюзът и е свързан със следните особености: 1. Основното и най-често цитирано правило е, че пред съюза u не се пише запетая, когато той е употребен еднократно (за изключенията вж. $\downarrow$ [2]), напр.: Иван и Петър са добри момчета. * Момичето наведе глава и заплака.
- Забел.: 1.1. Когато съюзът u е употребен повече от един път в дадено изречение (просто или сложно), но всяка от тези употреби не е съотносителна с останалите; когато повтарящите се употреби не са равнопоставени, еднородни, тогава всяка от тях е всъщност еднократна, единствена по своя вид и пред втората и следващите употреби също не се пише запетая, напр.: Учителят влезе в класната стая u нареди на Иван u Петър да си вземат книгите u тетрадките u да напуснат училището. * Блестящо си служи народът в пословици u поговорки, за да се изкаже лаконично u изразително u да внуши своя опит u мъдрост. (Речн. на антонимите)

Други примери: Частицата е неизменяема несамостойна дума, която допълва и уточнява и дори изменя смисъла на словосъчетанието и изречението. (Речник по бълг. език) Леглото е огромно и меко и естествено образцово чисто и аз с наслада се отпускам в него. (Б. Райнов) После престанаха да говорят и това и повече не се занимаваха с него. (Й. Йовков) Върбите наоколо бяха поизкастрени и дворът между шосето и ханчето беше чист и посипан с жълт пясък (Ел. Пепин)

- 1.2. При обикновеното повтаряне на съединителния съчинителен съюз и също не се пише запетая (вж. запетая [Забел.: 1.4.1]), напр.: Аз съм пътят и истината и животът. Освен ако в подобни случаи не се реализира присъединителна синтактична връзка (вж. там).
- 2. Пред еднократно употребен съюз u може да има запетая в следните случаи:
- 2.1. Когато съюзът **и** осъществява съчинителна синтактична връзка не с непосредствено предходното подчинено изречение или с предходната вметната или обособена част, напр.: Вкъщи ме бяха предупредили, че ще вечеряме в осем, **и** аз се върнах точно навреме. (Ив. Петров) Той знаеше, че си отива, **и** се тревожеше за неиздадените си ръкописи. (сп. Везни) Знаци имаше! каза дядо Гено, малко възгордян от хвалбата, **и** смръкна емфе. (Й. Йовков) Срв.: Вкъщи ме бяха предупредили, че ще вечеряме в осем **и** не трябва да закъснявам. * Бяхме се уговорили! каза той, малко ядосан от закъснението ми **и** очевидно доста нетърпелив.
- 2.2. Когато съюзът **и** въвежда присъединена част или цяло изречение, напр.: Още няколко секунди, **и** аз усещах, че не ще мога да издържа пред тая загадка. (Ем. Станев) Викам й: "Шинке, какво има?" А тя само "Олеле!" та "Олеле!", **и** не мърда. (Д. Пеев) Един ден в пощата се получи съобщение от София, че в нашия градец пристига някакъв французин, **и** той специалист по нещо си. (Ив. Петров) Право е, **и** аз така мислех кимна Пешо. (П. Вежинов)

С отбелязване на присъединително синтактично отношение (а не просто с повторната употреба) може да се обясни употребата на запетая и в следните примери: Тъй ги виждаше сега и дядо Щерю, и нему се струваше, че са две. (Й. Йовков) Вървяхме и пеехме, и се смеехме. (Граматика за всички) Вж. също присъединяване; повторителни съюзи.

-иа-: За изговора и правописа на думи, съдържащи съчетание от гласни /иа/, като напр. гениален, гладиатор, материал, принципиален и под., вж. □ при - еа-; вж. също йотация.

-ив: Вж. *-(ч)ив*.

Идеографска (йероглифна) функция на препинателните знаци наричаме употребата им не за отразяване на синтактичната структура или интонационната характеристика на речта, а в качеството им на идеограми (йероглифи) — условни знаци на определени идеи (значения), на определени смислови отношения, подобно на знаците за събиране, изваждане, делене, умножаване. Идеографска (йероглифна) е функцията на препинателния знак в следните случаи:

- 1. Когато точката е употребена след арабска цифра за означаване, че тя (цифрата) е представител на редно числително име, напр.: 1. лице = 'първо лице'; 7. клас = 'седми клас';
- 2. Когато двоеточието е употребено между цифри за означаване съотношение между числа като израз на резултат от състезание, напр.: *Мачът завърши при резултат 2 : 1*:
- 3. Когато запетаята е употребена със значение на десетичен знак (1.2 = 'едно цяло и две десети') или когато с нея се разделят цифрите, означаващи часове, минути и секунди, напр.: 1.15,30 ч. = 'един час|а, петнайсет минути и десет секунди';
- 4. Когато тирето изпълнява функция на знак за отношение между букви, думи или цифри, близка до функцията му да замества пропуснати или подразбиращи се думи или изрази в свързан текст, напр.: Влакът София Варна се движи с 2-3 минути закъснение.
- Забел.: В съвременната писмена практика (печатна и ръкописна) твърде силно са разколебани някои от правилата за диференцирана употреба на тире и дефис (голямо и малко тире) в случаи като този, поради което едва ли може да се очаква последователно спазване на препоръката при приблизително означаване на количество да се пише тире тогава, когато числата са означени с цифри, и дефис когато са изписани с думи, напр.: Това ще ни отнеме не повече от 2—3 минути.

  Пова ще ни отнеме не повече от деятности правилата за диференцирана употреба на тире и дефис когато са изписани с думи, напр.: Това ще ни отнеме не повече от деятности правилата за диференцирана употреба на тире и дефис когато са изписани с думи, напр.: Това ще ни отнеме не повече от деятности правилата за диференцирана употреба на тире и дефис когато са изписани с думи, напр.: Това ще ни отнеме не повече от деятности правилата за диференцирана употреба на тире и дефис когато са изписани с думи, напр.: Това ще ни отнеме не повече от деятности правилата за диференцирана за диференци

Идиоми (в широкия смисъл на понятието) се наричат фразеологичните единици изобщо: устойчиви по лексикален състав и структура словосъчетания с цялостно значение, които не се образуват за всеки отделен случай в процеса на речта, а се възпроизвеждат в качеството им на готови езикови единици. В тесния смисъл на думата идиоми са само онези фразеологични единици, които се отличават с абсолютно неразложимо значение, не мотивирано от значенията на съставящите ги елементи, напр.: **ни в клин, ни в ръкав** 'не на място, неуместно'; **от дъжд на вятър** 'от време на време, съвсем рядко'; **през куп за грош** 'небрежно, нехайно, повърхностно'. От този характер на идиомите произтича изводът, че по отношение на тях не се прилагат по същия начин и със същата сила правописните и пунктуационните правила (главно за употребата на запетая и на главна буква), които важат за думите, свободните словосъчетания и изреченията. Така напр., във възклицанието за изразяване на опасение **не дай <си> боже** не е оправдано да се пише запетая пред **боже** (в ролята му на обръщение в аналогичните свободни съчетания), тъй като в идиоматичното съчетание то не е същинско обръщение. Още помалко логично е тази дума в случая да се подчинява на едно друго по-общо правило и да се пише с главна буква. Вж. също **запетая** [3.7].

Изпадането на звукове е резултат от действието на закона за икономия на учленителни усилия, което води до опростен изговор на определени групи от говорни звукове (вж. също *вмятане*, *редуване*). Изпускането при изговор на съгласните /с, т, д/ при определени фонетични условия има нормативен характер. а понякога се утвърждава и в правописа:

- 1. Правоговорна и правописна норма е изпадането на съгласна /с/ от наставка -ски при образуване на прилагателни имена от основи, завършващи на /ж, ч, ш, з, с/ или на /шт, жд, ст/, напр.: Бургас + -ски = бургаски (вместо бургасски); Разлог + -ски = разложки; Мъглиж + -ски = мъглижки; Витоша + -ски = витошки; Ловеч + -ски = ловешки; Петрич + -ски = петрички; Перник + -ски = петрички; Велбъжд + -ски = велбъждки. В много от случаите наред с изпадането на звук /с/ се осъществява (поради историческа мекост на наставката) и редуване на предходните съгласни: /г/_ж/, /x/_ш/, /к/_÷/_ш/, /ш/_; /ш/: понак понашки, вдовица вдовишки, чех чешки, влах влашки. Но и: Ирак иракски, Чикаго чикагски.
- 2. Изпадане на съгласните /т, д/ е твърде широко застъпено в по-ниския (разговорния) произносителен стил на книжовната реч. Опростява се изговорът на думи, съдържащи трудно произносимите групи от съгласни /стн, здн, штн, штк, ждн, стц, рдц, стт, штт/, като напр.: вестник /весник/, нощна / ношна/, надежна/, властма /власта/, нощта /ношта/, шестте / и пр. В правописната норма са узаконени само отделни опростени форми, като напр. расна (от *растна, срв. раста), израсна, нарасна, порасна; празник (срв. стб. праздънъ), празничен; лешник; нужен, нужна, нужно, нужни (срв. нужда); сърце (срв. сърдечен), сърцевина; нишка (срв. нищя); плешка (срв. плещи); прошка (срв. прощавам), и пр. Забел.: За изпадането (при определени фонетични условия) на гласните /ъ, е/ вж. вмятане.
- 3. Не е прието в книжовната норма изпадането (поради *редукция*, вж. там) на окончанието за ж. и ср. род и за мн. число от определените, членуваните форми на притежателните местоимения. Само в разговорната устна реч и в поезията се употребяват скъсени с една сричка форми като *нашта* (вм. *нашата*), *нашто* (вм. *нашата*), но в обикновен, стилистично неутрален текст (особено писмен!) употребата на такива форми (напр. *Твойто поведение не може да получи нашта защита*) не е допустимо. Най-малко допустимо е преминаването на неудареното /и/ в / й/ при местоименията *чи*|*и*, *чи*|*ито*, *п*|*ечии*, *п*|*ичии*, *п*|*ичии*, *п*|*икои*, *п*|*икои*.

Забел.: Съкратените форми нашта, вашта и под. според съвременните правописни норми никога не се пишат с щ.

Изпускането на втората основа при първото от две сложни съществителни (или прилагателни) имена с еднакви втори основи, когато тези имена се намират в съчинителна синтактична връзка помежду си, се отбелязва с дефис, напр.: *електро- и топлоенергия* (от *електроенергия и топлоенергия*), авио- и ракетомоделизъм (от авиомоделизъм и ракетомоделизъм), ниско- и високостеблена (растителност). Вж. също **дефис** [6].

Така се отбелязва също и изпуснатата (но подразбираща се) втора основа на сложно съществително име, което е в съчинителна синтактична връзка с подчинително съчетание от прилагателно име и съществително, съвпадащо с изпуснатата втора основа от сложното съществително, напр.: радио- и телевизионно предаване (от радиопредаване и телевизионно предаване).

Забел.: Прието е, че когато върху основата на съчетания от типа на автоклуб и мотоклуб или авто- и мотоклуб се образуват сложни думи, равноправните основи в тях се свързват с дефис, напр.: авто-мотоклуб, авто-мото-велочасти, био-библиография.

-изъм (-азъм): За изговора и правописа на съществителните имена от мъжки род, образувани с наставките -изъм или -азъм, вж. редуване [1.1].

Изявително наклонение – вж. наклонение.

или сз.: В пунктуационно отношение съюзът *или* е свързан със следните особености:

- 1. Не се пише запетая пред еднократно употребен разделителен съюз *или*, свързващ еднородни части на изречението или равноправни прости изречения в състава на сложното, напр.: *Това може да се прочете в учебника или в някоя граматика.* * Денем стоеще в кръчмата или ходеще по полска работа. (Ел. Пелин)
- Забел.: 1.1. В съчетание с усилителната частица **пък** съюзът **или** запазва разделителния си характер, поради което и в този случай запетая пред него не се пише: Това може да се прочете в учебника или пък в някоя граматика. * Денем стоеще в кръчмата или пък ходеще по полска работа.
- 1.2. Същото обаче може да се оформи и като присъединителна синтактична връзка, т. е. с пауза пред съюза или, която се отбелязва със запетая (или с точка): Това може да се прочете в учебника, или пък в някоя граматика. * Това може да се прочете в учебника. Или пък в някоя граматика.
- 2. Запетая (или друг препинателен знак) при съюз *или* се употребява при следните условия:

- 2.1. Запетая пред *или* се пише, когато то е втора част от разделителните съчинителни съюзи *или или, дали или*, ли или, които свързват еднородни части на простото изречение или равноправни прости изречения в състава на сложното при изброяване на взаимно изключващи се възможности, напр.: *Този човек е максималист: той иска или всичко, или нищо!* * *Ти или ще се държиш прилично, или веднага ще напуснеш събранието.* * Ще свършиш ли тази работа, или да се захващаме ние? * Всичко красноречиво говореше, че туморът е или много надълбоко, или е злокачествен. (Л. Дилов) Тук има или любов, или мъст, или ревност, или друга полуда на човешката душа. (Ив. Вазов) Зададе се облак темен / откъм гора, откъм Балкана: / дали ще е дъждец дребен, / или ще е буря страшна? (Хр. Ботев)
- 2.2. Запетая се пише пред еднократно употребен съюз *или* с изяснително значение (в смисъл на *тоест, сиреч, с други думи, иначе казано*), с който се въвеждат обособени части или се присъединяват цели изречения, които уточняват, изясняват значението на предходната част или по нов начин именуват, назовават означения вече с нея предмет, явление или действие, напр.: *Ученикът е написат четири страници преразказ и три страници отговор на литературен въпрос, или всичко седем страници.* * Баба Гана, или моята втора майка, беше твърде добра жена. (Л. Каравелов) Залата, или по-добре ишрокият пруст, <...>, беше вече осветена. (Ив. Вазов) Той се подчини на волята на баба си и реши се да направи това, което тя го съветваще, или, по-добре, което му заповядваше. (Т. Г. Влайков) Това момиче, Христана Ацова Ненова, или Тана, беше почти забравено, както много други. (Ст. Ц. Даскалов) Вж. също запетая [1.3].
- 2.2.1. В по-редки случаи обособените части, въведени със съюз *или*, се ограждат в скоби: *Непрякото (или косвеното)* допълнение също като прякото означава предмет, който обаче е засегнат само непряко (или косвено). (по П. Пашов)

-илня: За възможните правоговорни и правописни грешки при съществителните имена, образувани с тази наставка, вж. □ при -алня.

Индексът е графичен знак — обикновено малка арабска цифра или звездичка, — чрез който пишещият отпраща читателя към допълнителен обяснителен текст или библиографска справка на същата страница (под линия) или в края на съчинението. Правилото, според което индексът се поставя "винаги пред знака точка, запетая, двоеточие, тире и след знака кавички, скоби, горни запетаи, малко тире" (ПР'95), подлежи на уточняване, тъй като в някои случаи то не може да бъде спазено по чисто технически причини. Например, когато индексът се поставя след изречение, завършващо с графично съкращение (от типа на *и др., и т.н.*), той явно не може да бъде пред точката на съкращението; когато се поставя след цитат, който завършва с точка и кавички, очевидно не е възможно индексът да бъде — както гласи правилото — хем пред точката, хем след кавичките (вж. също *комбинирана употреба на препинателните знаци*). Индексът се изписва вдясно и малко над (или под) равнището на думата или текста (обикн. *цитат*), за които се отнася допълнителната информация. Индексът се поставя непосредствено след речевата единица (и отнасящите се към нея препинателни знаци), с която е свързано допълнителното обяснение. Вж. Приложение ¹ 5. С индекс (горен или долен) се отбелязват също заглавните думи омоними в речниците.

Инфинитивът (от лат. infinitivus 'неограничен') е неопределена форма на глагола — такава форма, която означава действието без връзка с неговия субект, т. е. без значение за лице, число, време и наклонение. Съвременният български инфинитив (доколкото е актуална неговата употреба) е съкращение на старобългарската инфинитивна форма (*n*|*uca* или *nuc*|*a* от стб. писати), от която е отпаднало окончанието *-mu*. Остатъците от стария инфинитив днес се срещат в следните употреби: а) в разговорно-диалектни изрази като *не м*|*oга вид*|*я, не см*|*ея n*|*u* и под.; б) в отрицателни форми на повелителното наклонение (*недей пя, недейте пл*|*ака*/*плак*|*a*); в) в състава на някои стари, архаични разновидности на бъд. време (вж. там). Днешните инфинитивни форми на българските глаголи съвпадат с формата за 3 л. ед. ч. на мин. св. време: *вид*|*я, гл*|*еда* и *глед*|*а, жсив*|*я, n*|*uca* и *пис*|*a, x*|*oди* и *ход*|*и, ч*|*eme*, и т.н.

- -ирам/-изирам: Отличителна черта на чуждите глаголи, образувани с наставка -ирам/-изирам (като абонирам, блокирам, групирам, идеализирам, конкретизирам, констатирам, регулирам, телефонирам и под.), е тяхната двувидовост качеството им да се употребяват и като глаголи от свършен вид, и като глаголи от несвършен вид, без да се изменят по форма, напр.: Тази машина непрекъснато блокира. □ Машината току-що блокира отново. От нормативна гледна точка е необходимо да се знае следното:
- 1. Важна правоговорна особеност на тези глаголи е нормативната забрана за преместване на ударението върху последната сричка на формата им за мин. св. време, напр. правилно е да се произнася a fon | upax, но не a fon | upax, но не a fon | upax, а не a fon | upax, и т. н.
- 2. Съществува тенденция (но без достатъчно и ясно дефинирани критерии) и този тип глаголи да се подчинят на общото за българския език видово противопоставяне чрез образуване на представъчни свършени глаголи, от които пък с наставка -вам се образуват вторични несвършени, напр. блокирам разблокирам разблокирам разблокирам разблокирам разблокирам разблокирам образуването на несвършени глаголи с наставка се разпростира и върху безпредставъчните двувидови глаголи, но такива форми като напр. блокирвам, бомбардирвам, демонтирвам, експлодирвам, конкретизирвам и пр. по правило се отхвърлят от нормата на книжовния език. В ПР 95 е призната нормативността само на формите замаскирвам, издекламирвам, прекопирвам, урегулирвам (което носи твърде случаен характер).
- Й й Й й десетата буква от българската азбука, именувана 'и с кратка', 'и кратко', 'кратко и' или /йъ/ (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. буква). Означава звука /й/ в позиция след гласна и пред гласен звук /о/ (в началото на думата или след гласна), напр. бой, вой, вейка, дий, май, буйствам, йод, койот.
- Забел.: 1. Подлежи на уточняване правилото, че пред гласна /о/ се пише **й** само в началото на думата и след друга гласна, напр. *Йонко, Бойо*, а не се допуска писане на **йо** след съгласна, напр. *Боньо*, а не *Бонйо. Допустимо е обаче да се пише **йо** след съгласна на морфемната граница, главно в сложни думи като *Попйорданов, метилйодид*:
- 2. Като правило никоя форма за мн. число при съществителните имена и местоименията не завършва на $\check{u}$, но поради редукция неударената гласна /и/ (във функцията |и на окончание за мн. число) преминава в /й/, което е в основата на една доста честа (и груба в контекста на стилистично неутрална писмена реч) правописна грешка в случаи като: Γ еройте са уморени. Това са мойте учебници. Вж. също при редукция[7.1].

Йотация се нарича вмятането на звук /й/ между гласни заради по-плавен преход от едната към другата, напр. при вокални групи /ea/, /иа/ в краесловието на заемки като идея /идейа/ от лат. idea, материя /материйа/ от лат. materia, Италия, и под. Запазва се йотацията и при образуване на звателната форми от думи като България, Мария, партия — Българийо, Марийо, партийо. При същите условия обаче в средата на думата йотацията се отхвърля от правоговорната (а следователно и от правописната) норма, напр. идеален, материален, медиана, италианец, материал, милион (а не *идеялен, *материялен, *медияна, *италиянец, *материял, *милийон) и пр. Изключение правят само производните от София (софиянец, софиянеа) и думите християнин, християнски, християнски, християнство, плеяда. Запомни също: павилион (от фр. рavilion), пи|онка (от фр. рion); но папий|онка (от фр. рapillon 'пеперуда'). Към изключенията може да се добавят и формите, резултат от правото на личен избор при оформяне на женските собствени имена от типа на Мариана и Марияна, Илиана и Илияна, Диана и Дияна или дори Майя(понякога под влияние и на съответните мъжки имена Мариян, Илиян).

 $\mathbf{K} \ \mathbf{K} \ \mathbf{K} \ \kappa$ – единайсетата буква от българската **азбука**, именувана именувана 'къ' или 'ке' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /ке, ка/ (и по-рядко /къ/), напр.: $\mathbf{TK3C}$ – /те-ке-зе-се/, $\mathbf{ДCK}$ – /де-се-ка/. С буква κ в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук /к/ и съответният мек съгласен звук /к'/, напр.: κ /и /куп/ и κ /орав/ и κ /орав/ корав/ и κ /орав/ карам/ и κ /арам /карам/ и κ /арам /карам/ и κ /арам /карам/ карам/ карам/

Кавичките са чифтен препинателен знак в няколко варианта — ("_"), (' ') или (<< >>), който се използва със следните функции:

1. За ограждане на думи и съчетания, обикн. имена, названия на предмети или лица, с които (в качеството им на собствени имена) се именуват вторично други обекти — заводи и предприятия, учебни заведения, кина и театри, улици и площади, жилищни комплекси, апарати и машини, породи животни и сортове растения, вестници и книги, музикални произведения и картини, звания, награди, отличия и др. под., като напр.: Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий", АЕЦ "Козлодуй", Металургичен комбинат "Кремиковци", Авиокомпания "Балкан", текстилна фабрика "Марица", Софийски

университет "Климент Охридски", Народен театър "Иван Вазов", площад "Възраждане", жк "Люлин", бул. "Васил Левски", пишеща машина "Марица", лека кола "Лада", хляб "Добруджа", грозде "Болгар", литературна награда "Балканика", театрална награда "Аскеер", орден "Стара планина", Футболен клуб "Шумен", фонд "Държавно обществено осигуряване", ИПК "Родина".

Други примери: В главата "Радини вълнения" на романа "Под игото" Вазов е нарисувал картината на едно училищно тържество. Изучаваме повестта "Немили-недраги". Отново започна да излиза списание "Родна реч". Мачът между "Левски" и "Славия" завърши наравно.

Забел.: 1.1. Не е задължително заграждането в кавички на имената на жилищни комплекси, улици, площади и пр. при адресиране на писма и под. Вж. *Приложение* ¹ 6.

- 1.2. Не се заграждат в кавички названия, които представляват буквени съкращения или комбинация от букви (или думи) и цифри, напр.: Team p 199 * aвтомобил BA3—2102 * camonem $Mu\Gamma$ -29 * camonem Ty-204-100.
- 1.3. Не се ограждат в кавички съкращения на сложни названия, като КАТ, ВиК, ДСК, ЦСКА, Булгаргаз, Булгартабак.
- 1.4. Широко известни и често употребявани названия на машини и материали, на сортове растения, породи животни и др. не се ограждат с кавички, когато са употребени като нарицателни имена, напр.: Ще пътуваме с волгата. * По пътищата се срещат все по-малко москвичи и трабанти. Вж. и при главна буква [3.19].
- 1.5. Не се заграждат с кавички заглавията на статии, научни съчинения, лекции, литератулни произведения и филми, имена на картини и под., когато представляват част от самото произведение (освен ако заглавието не е цитат, което пишещият държи да изтъкне), както и в обяви и афиши, ако са ясно отделени, обособени шрифтово и пространствено. Вж. и при заглавие.
- 1.6. Когато според условията на контекста заградените в кавички заглавия се променят граматично, кавичките се запазват, напр.: Понеже е посветена на героите мъченици, "Епопеята" се откроява като представително ядро на Вазовата поезия.
- 1.7. Съществува свобода за избор между ограждане с кавички и шрифтово отделяне, обособяване на текста и при цитиране на заглавия в обикновен печатен текст, срв. напр.: Тя е един от съставителите на академичния **Правописен речник на съвременния български книжовен език**и На книжния пазар сега се предлага един сравнително кратък вариант на академичния "Правописен речник на съвременния български книжовен език".
- 1.8. Не се ограждат в кавички имената на населени места (градове и села), на местности, реки, планини и други географски обекти (дори когато имат характер на вторични названия), напр.: град Видин, село Кулата, река Струма, град Елин Пелин, село Ботево, гара Левски, връх Ботев, курорт Албена. 2. Чрез ограждането им в кавички се означава, че дадена дума, израз, изречение или цял пасаж представляват точна извадка, цитат от чужда реч, че са повторение на нещо вече казано или написано:
- 2.1. Когато цитираната дума, израз или изречение (включително лозунги и под.) се включват органично в речта на автора, те се ограждат с кавички, пред които не се пише друг знак (двоеточие), напр.: Доказваше "по чисто научен път", че две и две не правят четири. (Г. Караславов) Имало е мнения, че той [бай Ганьо] е "изияло отрицателен тип", но и че не е толкова "вреден и отрицателен", че "има нещо положително и витално" и че дори е "бронята на българския дух". (Св. Игов) Така учениците казват "Утре имаме български език" или "Утре имаме граматика, а вдругиден литература". (Граматика за всички) От съзнанието за това родство се ражда гордото щастливо самочувствие на честния интелигент, чиято "девиза" е "Свобода, честност и любов". (Лит. за 10. клас) Вж. също цитат.
- 2.2. Когато цитираният текст е самостойно изречение, цялостно изказване, въведено от авторска реч, която завършва с дума или израз за направено или възприето, получено съобщение (като напр. казвам, пиша, съобщавам, заповядвам, чувам, прочитам и под.), в края на авторската реч може да се пише двоеточие, а цитатът започва с главна буква. Срв. двата варианта в следващите примери: Явяването ми на срещата с вестник в ръка означава "следен съм". А в случай че заглавието на вестника е обърнато към парка, мълчаливата ми реплика се увеличава с още една фраза: "Нямам нищо за вас." (Б. Райнов) Проф. Л. Андрейчин и в наше време намира за необходимо да изтъква, че "преди да говорим за правопис, трябва да имаме предвид правоговора". И подчертава специално: "Това е научното правилно становище по този въпрос". (Българският правоговор)
- Други примери: Дудреков искаше да каже: "Махай ми се от главата!", а малодушно промълви: Заповядайте. (Ат. Мочуров) Той извежда Стария с усмивка, казваща: "Нали те предупредих!" Но старият му отвръща с жест, означаващ: "Почакай и ще видиш!" (В. Петров)
- 2.3. В текстове от по-високите стилове на речта (официално-делови, научен или публицистичен) в кавички се ограждат (или се отделят шрифтово!) отделни думи (обикновено термини), словосъчетания и цели изречения, които се привеждат, цитират се като предмет на обсъждане, на коментар, като обект на научно наблюдение или като пример за илюстрация в лингвистични и други филологически съчинения. Напр.: В заглавието на статията, в която се говори за безвкусицата, глаголът "не купувайте" е напечатан с и вм. с й в предпоследната сричка. (Л. Андрейчин) Ако интерпретацията на творци като Ботев и Вазов е първият задължителен зрелостен изпит за българската критика, "феноменът бай Ганю" е другият задължителен въпрос на този изпит. (Св. Игов) Изречението Вятърът волен далеко понесъл е нашите песни и смях (Ел. Багряна) може да се разчлени на следните словосъчетания: вятърът е понесъл, вятърът волен, далеко е понесъл, понесъл е нашите песни и смях. (К. Попов и др., Български език)
- 3. В кавички главно в техния вариант на горни запетаи (") се огражда описанието на значението на думи и изрази в научни съчинения, главно такива, които са посветени на езика и речта, напр.: Думата време със значение 'продължителност, траене на нещо...' и думата време със значение 'температура на въздуха...' са омоними. (Бълг. език за 5. клас) Прилагателното железен има основно номинативно значение 'направен от желязо; който съдържа желязо'. (Д. Иванова-Мирчева) Думата лексикология е от гръцки произход (lexis 'дума, реч' и logos 'наука, знание'). * Думата ребус има латински произход и означава "чрез вещи". (Бълг. език за 5. клас)
- 4. Чрез кавичките пишещият отразява, маркира отношението си към формата, съдържанието и употребата на оградените с тях думи или изрази отношение на разграничаване, на поглед отстрани към преминали в речта на говорещия или на пишещия думи, изрази или форми, употребени или обикновено употребявани в речта на друг или други. Кавичките понякога са белег, знак за новост, рядкост или за непривичност, неправилност на дадената дума или израз, за особена преносна употреба или за ирония, несъгласие, отричане от страна на пишещия на прякото, основното значение на употребените думи, напр.: Детето плаче за счупената си "иглачка". * Същата "спонтанност" и "искреност" имаха обещанията му за добро поведение.
- Други примери: Няма въображение, което може да сътвори такова нещо. Само животът може да "измисля" така богато и пищно. (Т. Жечев) Макар че героят му се оказа по-силен и по-жизнен от него, "слабият" Алеко остана да живее в народната памет като високата морална мярка на българското самопризнание. (Св. Игов) Езикът ни винаги е бил и трябва да остане един за всички сънародници. Безсмислени са опитите да бъде той "оцветяван" от когото и да било, за каквото и да било. (Българският правоговор) Астероидът Тутатис профуча неотдавна "на косъм" от Земята. (Из печата)
- Забел.: 4.1. В устната реч ролята на кавички се изпълнява от промяна в интонацията, но когато искаме по-недвусмислено да подчертаем лъжливия, мнимия характер на нещо или че дадена дума е употребена със съдържание, противоположно на основното, прякото и значение, тогава под влияние на писмената реч се използва изразът "в кавички", който пък на свой ред се пренася в писмената реч, напр.: *Има хора, които с години се блъскат с такива дребни в кавички въпроси и все не могат да ги решат.* (Черемухин)
- 4.2. Някои автори предупреждават, че съществува опасност от прекалено честа и недостатъчно обоснована употреба на кавичките със стилистична цел. Към цитираните от тях примери може да се добави и следният: На Балканите по стара традиция е важно да създадеш "свое" малцинство у съседите така можеш да ги държиш в "шах" винаги, когато интересите се разминават. (Из печата)
- 5. С кавички се огражда пряката реч обикновено тогава, когато тя няма характер на диалог или е встрани от основната линия на разказа. За различния характер на пряката реч и различното |и пунктуационно оформяне в зависимост от това, дали е част от диалог, или не, вж. следния пример: Дудреков искаше да каже: "Махай ми се от главата!", а малодушно промълви: Заповядайте. (Ат. Мочуров) Пряка реч, която няма характер на диалог, обикновено се пише на същия ред с авторската реч, при което трябва да се има предвид следното: когато авторската реч се вмъква (вмята) вътре в изречение от пряката реч, тя авторската реч се огражда от двете страни със запетаи или с тирета: "Ще я направим, говореше той, и утре има време, и утре е божи ден." (Й. Йовков) "Няма да им занеса нищо от моште жълтици мислеше си Сали Яшар, нито ще взема нещо за себе си, когато и аз отида при тях." (Й. Йовков)
- Забел.: 5.1. Когато в състава на цитирания текст се вмъкват думи на автора (авторска реч), в края на първата и в началото на втората му част не се поставят кавички (вж.

  примерите от Й. Йовков).
- 5.2. Запетаята, която би била на мястото, където се вмъква авторската реч (в приведения $\square$ пример след думата *жълтици*), се премества непосредствено след авторската реч (преди второто тире).
- 6. Не е прието да се удвояват кавичките (макар да съществува формално основание за това) в случаите, когато областите на действие на две двойки кавички частично съвпадат, напр.: Според литературните историци "централно и най-високо място в поезията на Иван Вазов заема цикълът "Епопея на забравените" заема централно и най-високо място в поезията на Иван Вазов" твърдят литературните историци. И в двата варианта по същество има по две двойки кавички с различна функция и с различни области на действие: едната двойка огражда целия цитат, а другата заглавието в рамките на цитата. В резултат на това кавичките в края на първия и в началото на втория вариант строго формално погледнато се

удвояват, което може да бъде представено по следния начин: <<"Епопея на забравените" заема централно и най-високо място в поезията на Иван Вазов>> – твърдят литературните историци. Според правилата на българската пунктуация обаче писмено удвояване на кавичките не се допуска.

както: Следващите няколко примера, в които пунктуацията е запазена такава, каквато е в съответните източници, показват наличието на известна неустановеност, непоследователност при употребата на запетая пред както: Нищо не бе го измъчвало, както апатията на Адам, която не можеше да си обясни. (Ив. Петров) Хиляди години след потопа хората продължиха да живеят, както преди. (Ив. Петров) Продължаваме както по-горе, докато разделим всичкото число. (К. Кърджиев) Той си живее там както си иска. (Д. Талев) Ти стой както трябва, че нека ти думат каквото не трябва. (Погов.) Те заспиваха, както вървяха. (З. Сребров) Физиономията му не беше страшна, както името му и делата му. (Ив. Вазов) От тези примери е очевидно, че правилото, според което "подчинените изречения за начин и за сравнение се отделят със запетая" (ГСБКЕ, т. 3, 372), не може да се прилага механично и пред относителното наречие-съюз както не бива да се пише запетая във всички случаи на неговата употреба. В случаите, когато в подчинените изречения "се изпуска глаголната лексема" (пак там, с. 367; очевидно става дума за основния, пълнозначния глагол от съставното глаголно сказуемо), тези подчинени изречения се изравняват по функция с обстоятелствено пояснение в простото изречение и тогава пред както не се изпише запетая, напр.: Хората ще ти се отблагодарят както трябва. Всеки да се спасява както може. Нека се облече както си иска. Карайте както си знаете.

Други примери: Откриваше у себе си дарбата да го разбира **както никой** в града на хълма. (Д. Кирков) Той почна да пие **както преди** и почти не изтрезняваше. (Ел. Пелин) Всичко разпореждах **както аз си знам**! (Д. Подвързачов) – Наричайте го **както ви е угодно** – стеснително отговори Дечев. (Х. Русев) Не можахме дори да се видим **както трябва**. (М. Грубешлиева)

Ако се върнем към първите примери, би могло да се каже, че те всички трябва да се оформят без запетая пред както, с изключение на последния (Физиономията му не беше страшна, както името му и делата му), който може да бъде обект на отделно обсъждане. Това изречение (със запетая пред както!) може да се трансформира по следния начин: Физиономията му не беше страшна, както не бяха страшни името му и делата му. Вариантът без запетая обаче (Физиономията му не беше страшна както името му и делата му) има съвсем друго значение и подлежи на друга трансформация: Физиономията му не беше страшна така, както бяха страшни името му и делата му. Във варианта със запетая както е употребено в ролята на съюзна дума, която въвежда елиптично подчинено изречение за сравнение; във варианта без запетая както е в ролята на предлог в състава на непряко допълнение. От всичко това става ясно колко голяма е ролята на пунктуацията за адекватно отразяване на интонационните нюанси на устната реч и свързаните с тях разлики в синтактичната структура и смисъла на изказването.

- като 1 сз.: 1. Въвежда подчинени обстоятелствени изречения (за начин, време, условие или причина), които се отделят от главното изречение със запетая: 1.1. Когато подчиненото изречение е след главното, запетаята се пише пред съюза, който стои в началото на подчиненото изречение, напр.: Колчо заслиза опипом, като чукаше с тоягата си по стъпалата на стълбата. (Ив. Вазов);
- 1.2. Когато подчиненото изречение е пред главното, запетаята се пише в края на подчиненото, напр.: Като чу гласа му, момичето се обърна. (Й. Йовков); 2. Въвежда обособени вметнати или присъединени изречения, които се отделят или се ограждат със запетаи или с тирета, напр.: Уговорихме се, че всеки ден, като се започне от утре, той ще идва да му помагам по математика. Днес всички ученици като не се броят неколцината отличници са дошли без домашна работа.

като 2 предл.: Пунктуационните особености във връзка с предлога като, който се употребява с основно значение за сравнение – 'подобно на' или 'в качеството на' (напр.: жена като картинка; кротък като агънце; бърз като стрела; бял като сняг; тихо като в гроб; Той не е като тебе. Работи като учител.), са следните:

- 1. Със запетаи (или с тирета) се ограждат свързаните чрез предлог като обособени части на изречението (които се доближават по функция до подчинени изречения за изразяване на причинно-следствени или определителни отношения), напр.: Като човек на властта, той е длъжен да спазва законите. Аз, като родител, съм длъжен да осигуря на децата си добро образование. Някои ученици, като Иванчо и Марийка, са се справили чудесно с поставените задачи. * Времето на войната опиянява дори и някои изтъкнати поети, като Вазов и Кирил Христов, които се увличат в писане на националистични патетични химни. (Рос. Попова) * Той, като добър съсед, идеше да поразговори и успокои бай Марка. (Ив. Вазов) * Разправи ми, като на по-голяма сестра, оплачи ми се, та дано ти олекне. (К. Петканов) * Взеха го войник. Приготвих му и аз, като майка, каквото трябваше. (Г. Караславов) * Улицата е дълга и скучна, като всяка градска улица в неделя следобед. (Б. Райнов)
- Срв. също: Той е строг като учител. □ Като учител той е строг, но като родител е малко прекалено отстъпчив. □ Той, като учител, е длъжен да бъде строг.
- 2. Когато предлог като въвежда уточняващо приложение с характер на изброяване, то се обособява и се огражда със запетаи, когато определяемото има и друго, съгласувано определение, напр.: Такива традиционно трудни предмети, като химия, физика и математика, него не го смущаваха. * На това обстоятелство се дължат и известни морални качества у эсителите в поменатите местности, като храброст, вироглавщина. (Ив. Вазов) Истинските руски художници на словото, като Тургенев, Толстой, Достоевски, спечелиха трайни победи и в своето отечество. (П. П. Славейков) В съгласие с правилото под съмнение може да се постави целесъобразността на запетаята пред като в сл. пример:Нормите на съвременния книжовен български език се създават <...> в произведенията на такива писатели, като Хр. Ботев, Ив. Вазов, Ал. Константинов, Пенчо Славейков, Й. Йовков. (Ю. С. Маслов, превод)
- 3. Когато предлог *като* е употребен в ролята на обобщаваща дума при изброяване, с което изречението завършва, след предлога се пише двоеточие, напр.: *Напреднали наричаме такива европейски страни като: Германия, Англия, Франция и др.* Срв.: *Някои от напредналите европейски страни, като Германия, Англия и Франция,* няма да участват в съвещанието.
- 4. Не се отделя със запетая (или друг препинателен знак) областта на действие на предлога като в случаите, когато е употребен в основното си значение за сравнение и без обособителна интонация, напр.: *Морфологията като част от граматиката изучава морфологичния строеж на езика, думата като основна езикова единица.* (П. Пашов)

Комбинираната (съчетана) употреба на препинателни знаци в текста е функция на тяхната специфика, следствие от различните области на тяхното действие в един и същ текст. Напр.: И все пак следва да си отговорим на въпроса "Що е език?". Това изречение (от учебник по психология за 10. клас) завършва с комбинация от три препинателни знака: първият от тях отбелязва въпросителния характер на израза "що е език" (това е неговата област на действие); вторият е част от чифтния препинателен знак кавички, чиято област на действие включва и въпросителния знак; третият знак – точката – има за област на действие целия цитиран текст и отбелязва характера му на завършено съобщително изречение. А ето и още един текст за наблюдение върху комбинираната употреба на препинателни знаци и тяхната област на действие: У него не липсват и родолюбиви чувства на възхищение от красотата на българската природа ("Какво? Швейцария ли?!..."). (Св. Игов)
По-често срещаните комбинации от препинателни знаци са:

- 1. Удвоена или утроена употреба на удивителната за отбелязване на силно учудване, недоумение, възхищение възмущение и под., напр.: Като има келепир, и бай ти Ганю знай да обича. Тъй ли се посреща българин? Българин!!... (Ал. Константинов) Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда... и Ниагарският водопад! Ето го!!... (Ал. Константинов)
- 2. С комбинация от въпросителна и удивителна (по-рядко в обратния ред) в края на самостоятелно въпрос. изречение или след вметнат израз се означава, че въпросът е свързан и със силно учудване, с чувство на възмущение, обида и под. Да ти кажа правичката, бай Ганю, аз пак си оставам на мойта мисъл: да отворим един руски трактир. Какво?! (Ал. Константинов) Кое къде е, Маринчо? <...> Софрата къде е бе! Как така "кое къде е"!? И какво значи това "Маринчо"? (Д. Цончев) Поласкан?! О, Боже. Аз никак не се чувствам комфортно от това, което се случва в България. (Из печата) На всичкото отгоре ме обвинява, че жена му ми била любовница, представяш ли си?!?! (Ст. Стратиев)
- 3. С комбинация от заградено в скоби многоточие се отбелязва изпускането (пропускането) на част от текст (част от изречение или цяло изречение, дори пасаж) при цитиране, обикн. в научни съчинения, при отпечатване на архивни материали и под. Напр.: Ето как Вазов вижда "тия бедни и пренебрегнати сега поборници": "Румъния им даваше гостоприемство, но гостоприемство, което дава пустият бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред общество, но бяха в пустиня. (...) Живееха само с подаяния на други, почти като тях бедни. (...) Прочее, гладът и бедността простираха отвсякъде ръце към тия нещастници." (Лит. анализи)
- Забел.: Официалната препоръка за използване в такива случаи на оградено в квадратни скоби многоточие почти не се изпълнява. Най-често с такава цел се употребява обикновеното многоточие, което обаче при определени условия може да се възприема като знак за незавършеност на изказването. Понякога за означаване на пропуснат текст се използват (по специална уговорка) две хоризонтално разположени точки, отделени от двете страни с шпация. Поцелесъобразно е вместо квадратни скоби със същата цел да се използват ъглести скоби <...>. Неограденото в скоби многоточие може да се използва за означаване на пропуснат текст главно в началото на цитат или на друг текст изобщо където няма опасност да се възприеме като знак за "недоизказана

или прекъсната мисъл". Вж. също многоточие [Забел.]; скоби [2.2]; пропуснат текст.

- 4. С оградени в скоби въпросителна, удивителна или въпросителна и удивителна (или в обратния ред) пишещият отбелязва отношението си на съмнение, недоумение, учудване или неразбиране към съдържанието на думата, израза или изречението, след които са поставени описаните комбинации от знаци, напр.: Техният митничар пък ми заяви съвсем ясно, че ще ме накара да заплатя гаранция <...> от 1000 DM (!?!). (Из печата) Не съм подозирал, че сред човешкия род може да има такива изроди като този човек(?!), който отговарял по въпросите на младежта и за безопасността.
- 5. Когато с кавички се огражда цяло изречение или по-голям текст, в кавичките се включват и препинателните знаци, които стоят в края на изречението (текста), поради което се получават комбинации от точка и кавички, выпросителна и кавички, удивителна и кавички, выпросителна и удивителна (или в обратния ред) плюс кавички, многоточие и кавички, напр.: И Вазов тъжно заключава: "Героите бяха сега кокошари." Единствено носталгията по отечеството крепи духа им, подхранва у тях човешкия им облик: "И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. Н|а, тя е там, усмихва им се, <...>, показва им огнищата им, възпоминанията им, мечтите им..." За да възкликне накрая Вазов: "О, Българийо, никога не си тъй мила, както кога сме вън от тебе! Никога не си тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно...!" (Лит. анализи) За него "тъмните петна" на западната цивилизация са повод за хуманистична тревога: "Ох, хич не ми сгряваше сърцето туй "и в Америка е същото!"..." възкликва Алеко. (Св. Игов)
- Забел.: 5.1. Когато съобщително изречение е цитирано в рамките на друго изречение и е оградено в кавички, точка в края на цитираното изречение не се пише, напр.: Така учениците казват "Утре имаме български език" или "Утре имаме граматика, а вдругиден литература". (Грам. за всички)
- 5.2. Когато заграденото в кавички изречение е вмъкнато в състава на друго изречение, към комбинацията от краен препинателен знак и кавички може да се добави и разделителен знак запетая, напр.: Любовта е първото слово божие и когато той [Бог] казал "Да бъде светлина!", родила се любовта. (Д. Кирков)
- 6. Когато с кавички се огражда не цялото изречение, а само негова крайна част, кавичките не обхващат препинателните знаци за край на изречението (текста). Следователно в този случай се получават комбинации от: а) препинателния знак (ако има такъв), с който завършва заградената с кавички част от изречението; б) заграждащите кавички; в) крайния препинателен знак на изречението точка, въпросителна, удивителна, въпросителна и удивителна (или в обратен ред), многоточие, напр.: Над сто души скандираха близо час "Не на фашизма!" и "Господа магистрати, спрете!". (Из печата) Когато всички системи преминат на автоматично следене, светва сигнал "Огън!". (Из печата) Колко несретен е животът им, колко мъки излитват те "по тази тежка чужбина"! (Преразказ...) Всички знаеха, че Вазов е автор на стихотворението "Де е България?". Научете наизуст вазовото стихотворение "Там!"? Научете наизуст стихотворението на Вазов "Де е България?"!
- Забел.: 6.1. Препинателният знак след кавичките, който се обуславя от характера на цялото изречение, се пише задължително тогава, когато е различен от препинателния знак непосредствено преди кавичките. Напр.: Попитаха ни кой е авторът на стихотворението "Де е България?". Поставиха ни задача за следващия път да научим наизуст стихотворението на Вазов "Там!". За какво свидетелстват размислите на баба Илийца и възклицанието "Боже Господи!"? (Преразказ...)
- 6.2. Когато оградената с кавички крайна част на изречението завършва с въпросителна или удивителна, повтаряне на същия препинателен знак след кавичките не се допуска. Пише се напр.: Кой е автор на стихотворението "Де е България?" * Научете наизуст стихотворението на Вазов "Там!" Но не: Кой е автор на стихотворението "Де е България?" * Научете наизуст стихотворението на Вазов "Там!"!
- 6.3. Комбинация от точка + кавички + точка (.".) или точка + скоба + точка се получава в края на изречението тогава, когато точката преди кавичките или преди заграждащата скоба е знак за съкращение, напр.: В учебника е казано, че "съобщението може да бъде обява, покана, телеграма и др.". Казаното се отнася за съобщението и неговите видове (обява, покана, телеграма и др.).
- 6.4. Една нерядко срещана грешка при пунктуационното оформяне на текстове с цитати произтича от невнимателното и неточно разчитане на препоръките, отразени □ в точки [5] и [6]. Напр.: Предпазливо почуква на вратата и на въпроса "Кой е" отговаря: "Твой син!". * Трогват я нещастният му вид и отчаяните му думи: "Бабо, хляб! Умирам от глад!...".
- Погрешното в тези примери е употребата на точка в самия край на текста: тук, в първия от примерите, ролята на крайни препинателни знаци играят двоеточието (по отношение на цялата първа част, на първото изречение) и удивителната (по отношение на втората част от текста). Целият текст не представлява синтактично единство, не е единно изречение, по отношение на което точката може да бъде краен препинателен знак, и поради това тя е излишна. Правилно (без точка накрая) в съгласие с изложеното е оформен следният текст: Уважение и обич към него бликат от възгласите: "Да живее Странджата, храбрият наш знаменосец!"
- Аналогично с предходната грешка е неоправданото изнасяне на точката извън кавичките в примери като следния: От два дни шумни потери сноват и издирват "подозрителни лица", "мъжкото население" е "нащрек", срещат се само жени, а за тях писателят казва: "Повечето слабо знаеха какво става, някои нехаеха". (Лит. анализи) Още като го вижда между дърветата, тя се досеща: "От ония е, дето ги гонят сега". (Лит. анализи) И в двата случая областта на действие на точката като краен препинателен знак е заграденото в кавички изречение и следователно мястото |и е преди затварящите кавички. Срв. с правилно поставената точка при друг, напълно аналогичен случай от същия източник: Страшно прозвучават думите на Вазов: "Отец Евтимий пръждосваще." По същата логика излишен е крайният въпросителен знак в следния пример: Защо Македонски се обръща към баба Тонка с думите: "Твой син!"? (Рос. Попова)
- Добър пример, който чудесно илюстрира логиката на наличие или отсъствие на точка след кавичките, представлява следният откъс от разказ на Д. Цончев: Значи виждаш го и му извикваш: "Стой!" Ама той бяга. И ти стреляш, а, татко? Стреляш, моето момче. Има даже зони и случаи, в които стреляш, без да му извикваш "Стой!". В първата си употреба "Стой!" е самостоятелно изречение (въведено от думи на автора), в което краен препинателен знак е удивителната; същата речева единица по-нататък е употребена като цитат в рамките на по-голямо съобщително изречение, по отношение на което краен препинателен знак е точката извън кавичките.
- Малко по-сложно е, но заслужава да се вникне в логиката, по силата на която удивителната в следния пример изпълнява ролята на краен препинателен знак: Обичта му към тях се слива с любовта му към народа и прераства в едно голямо свято чувство, което го вдъхновява да се бие "за мило, за драго", "пък каквото сабя покаже, / и честта, майко, юнашка!" (Лит. анализи)
- 7. При графично означаване на известна недоизказаност и на пауза, съчетани с интонация за израз на въпрос или учудване, недоумение, възмущение, възникват комбинации от многоточие след въпросителна, удивителна или въпросителна и удивителна (по-рядко в обратен ред), напр.: Не намирате ли, че тук е много шумно... и страшно душно? ... По добре да минем оттатък. (Б. Райнов) А, ето те и тебе! ... промърморва без особено учудване шефът. (Б. Райнов) Трогват я нещастният му вид и отчаяните му думи: "Бабо, хляб! Умирам от глад! ..." (Лит. анализи)
- Забел.: Поради своите графични особености и произтичащата от тях невъзможност за ясно осъзнаване и идентифициране, не се прилага комбинацията от многоточие и точка.
- 8. Комбинация от краен препинателен знак (точка, въпросителна, удивителна, въпросителна и удивителна или многоточие) и дясна (затваряща) скоба се получава в случаите, когато със скоби се загражда самостойно изречение, вметнато в състава на общия текст, напр.: Ще му напиша препоръка, разбира се. Ще настоявам за него където мога и когато мога. (Всъщност дали това, което пиша в момента, не е една още по-истинска препоръка?) То е естествено. <...> Тоест бях си аз на неговия хал преди двайсетина години през нежния облак на суха носталгия. (Защо ли "суха"? Не знам, но тъй го чувствувам.) И тъй, тази вечер ще изляза. (Д. Цончев)
- 9. Комбинация от краен препинателен знак + дясна (затваряща) скоба + краен препинателен знак (точка, въпросителна, удивителна, въпросителна и удивителна или многоточие) се получава в случаите, когато със скоби се загражда разположена в края на изречението вметната част, чийто краен препинателен знак не може да изпълнява ролята на краен препинателен знак по отношение на цялото, напр.: Те са готови на величава саможертва в оня сюблимен момент от сражението, когато свършват боеприпасите и идва часът на жертвоприношението ("Няма веч оръжье! Има хекатомба!"). (Преразказ...) * Ще падне в боя една светла личност, посветила силите си на Отечеството, един безкористен патриот и герой, чиято гибел ще донесе горчива мъка и на майката, и на либето ("...и две щат съзи да капнат / на стари гърди и млади..."). (Преразказ...)

  10. Комбинация от запетая и тире (тире и запетая) в състава на изпечението възниква при следните условия:
- 10.1. Когато на мястото, където в изречението е разположена оградена с тирета обособена или вметната част, би трябвало да има запетая, обусловена не от въпросната обособена или вметната част, а от синтактичната структура на цялото изречение, тази запетая се пише пред второто тире. Напр.: Учителят зададе нов въпрос по-лесен от предишния, но пак не получи отговор.
- Други примери: Той знаеше, разбира се **този умен човек**, че във всичко има голяма заблуда. (Д. Цончев) Остана зазяпан нататък, представи си момичето от камък **тъй, изправено до чешмата,** видя великолепна скулптурна фигура. (Д. Цончев)
- Забел.: Не се пише запетаята в края на ограден с тирета обособен или вметнат израз, обусловена от синтактичната структура на самия този израз, а не от характера на цялото изречение. Напр.: *Учителят продиктува нова задача подобна на тази, която току-що беще обяснил и зачака отговор.* 10.2. Когато авторската реч се вмъква в състава на просто изречение от пряката реч на място, където при други условия би имало запетая, тя (запетаята) се пише непосредствено след авторската реч, преди второто тире, напр.: *Цеко рече Минчо на варджията*, *я иди вземи оттатьк една дъска.* (Д. Цончев) Вж. също *пряка реч* [2.4.2].
- 10.3. Своеобразна комбинация от тире и запетая възниква тогава, когато обособената част е отделена в началото с тире, а в края се огражда със

запетая: Дядо Йордан ги изпращаше до портата и като гледаше на изток – ясен, побелял от предвестни зори, говореше възхитено. (Ел. Пелин) Забел.: Известно пунктуационно претрупване на текста възниква при ограждането с тире и запетая на вметнатата дума в примери като следния: "Лактис" – Монтана, продала на пазара стотици тонове сирене. По-целесъобразно е този вид вметнати думи да се ограждат в скоби ("Лактис" (Монтана) продала на пазара стотици тонове сирене) или да се свързват с предходното име чрез дефис в качеството им на част от сложно название, напр.: "Лактис"-Монтана продала на пазара стотици тонове сирене. Срв.: Въоръжен грабеж бе разкрит при акция на криминалисти от РДВР-София вчера. (Из печата)

11. Подобно на комбинацията от запетая и тире, описана □ в [10.1], съществува и комбинация от дясна (затваряща) скоба и запетая: когато ограденият в скоби вметнат израз се вмъква на място в изречението, където има запетая, запетаята заема място след затварящата скоба, напр.: Варлаам Копринарката, който също знаеше едно-що от учение (той някога се беше готвил за дякон в Глодженския манастир), упорстваше...(Ив. Вазов) Разгневен от старческата си небрежност (дали не ме е налегнала вече склерозата), той извика със страшен глас. (Ив. Петров)

Косвен въпрос се нарича всеки въпрос, предаден под формата на непряка реч: въпросително по форма подчинено изречение, което се свързва с главното чрез въпросителните местоимения, наречия и частици кой, какъв, чий, къде, кога, как, колко, защо, дали, ли и др. Пред тези местоимения, наречия и частици, които свързват въпросителното подчинено допълн. изречение с главното, не се пише запетая, освен в случаите, когато подчиненото изречение е преди главното. Срв.: Ученикът никога не може да знае кога ще го изпитат. □ Кога ще го изпитат, ученикът не може да знае. − Кажи сега какво друго прави освен да разплакваш момичетата? − запита той весело. (Л. Дилов)

Забел.: Прието е, че когато въпросителните по форма подчинени изречения са определителни по функция и поясняват показателното местоимение *това* или съществително име в главното изречение, пред подчиненото изречение може (но не е задължително!) да се пише запетая: Събитията започнаха с това, как въобще нямах представа какво следва след това "та". (Д. Цончев) В зависимост от това, как е оформена чуждата реч граматически и интонационно, различаваме пряка, непряка и полупряка реч. (П. Пашов) Тук се поставя преди всичко въпросът, какво е мия се: синтактична конструкция или морфологична форма? (сп. Бълг. ез.) Вж. също запетая [3.6.2].

m Л m Л m Л m Л m Л — дванайсетата буква от българската азбука, именувана 'лъ' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. $m \mathit{буква}$). В буквени съкращения и под. се чете /ле/ (и по-рядко /лъ/) или – в съкращения от чужд произход – /ел/, напр.: ВЛТИ /ве-ле-те-и/, НЛО /ен-ело- о/, ЛСД /ел-ес-де/. С буква m Л в българското писмо се бележи сонорният съгласен звук /л/ и съответният мек сонорен съгласен звук /л'/, напр. $m \mathit{л}$ | $m \mathit{asa}$ / $m \mathit{nasa}$ и $m \mathit{nasa}$ / $m \mathit{nona}$ и $m \mathit{non}$ | $m \mathit{a}$ /пола/ и $m \mathit{non}$ | $m \mathit{nona}$ и $m \mathit{non}$ | $m \mathit{nona}$ и $m \mathit{non}$ | $m \mathit{nona}$ и $m \it{nona}$ и $m \it{nona}$

Лексема се нарича думата като елемент на езика, разглеждана като съвкупност от всичките |и взаимно свързани форми и значения. Така напр. словоформите *глав*|*а, глав*|*ата, глав*|*ите, гл*|*аво* са различни форми, прояви в речта на лексемата *глав*|*а.* Вж. и *основна форма* на думата.

ли vacm.: В пунктуационно отношение с частицата nu са свързани следните две особености:

- 1. Когато частицата ли е употребена във фразеологизирани конструкции с повторен глагол за означаване на продължителност или интензивност на действието, след нея няма основание да се пише запетая, напр.: Обещали са му добра заплата и той работи ли работи. * Той се преструва на заспал и хърка ли хърка. (А. Константинов) Много често обаче този вид съчетания по традиция (или по-скоро по силата на някаква неосмислена инерция) неправилно се оформят със запетая: Застанала до масичката и лапа ли, лапа. (Ив. Петров) А поетите, на които морето за тия работи е винаги до колене, възпяват ли, възпяват нощните поетичности. (А. Гуляшки)
- 2. За употребата на запетая при повторителните съотносителни съюзи ли... ли, ли... или вж. запетая [1.4]. Напр.: И млади, и стари свинете литръгнеха да изкарват, с говедата ли на паша, или с колата на копан отиваха, от вода ли жените се връщаха, или без работа някои се шляеха, всички се отбиваха от пътя си да позяпат. (О. Василев)
- -лъ-/-ъл-: За правоговорните и правописни особености на думите, съдържащи групи -*pъ-/-ър* и -*лъ-/-ъл*-, вж. *подвижно ъ*.

М м *М м* — тринайсетата буква от българската азбука, именувана 'мъ' или 'ме' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /ме/ (и по-рядко /мъ/) или — в съкращения от чужд произход — /ем/, напр.: МВР /ме-ве-ре/, ВМРО / ве-ме-ре-о/, БМВ /бе-ем-ве/. С буква *м* в българското писмо се бележи сонорният съгласен звук /м/ и съответният мек сонорен съгласен звук /м'/, напр.: *м*| *арка* /марка/ и м/ярка /м'арка/, *дим* |ът /димът/ и *дим* /димът/.

Малко тире – вж. дефис

-ме: Едно твърде често срещано отклонение от книжовната правоговорна (и правописна) норма – главно под влияние на западнобългарските говори и по аналогия с глаголите от II спрежение – е употребата на форма за 1 л. мн. ч. сег. вр. на глаголите от I и II спрежение с окончание -ме вм. -м. Казва се напр. (а понякога се и пише) чет |еме, п|ишеме, гов|ориме, м|ислиме и т.н. вместо чет |ем, п|ишем, гов|орим, м|ислим. Формите с -ме се употребяват главно в разговорния стил на речта, използват се често в мерена реч, а от някои автори – и в художествената проза. Поради това те не се отричат категорично като погрешни изобщо, но не се и допуска употребата им без осъзната и търсена стилистична функция. При писане и в официално-деловия стил на общуване формите с -ме трябва да се избягват.

Междуметията са особен клас думи, които не назовават, а непосредствено изразяват различни чувства, емоции и волеви импулси (възклицателни и подбудителни междуметия) или представляват подражание на звукове, главно гласове на животни и птици (звукоподражателни междуметия). В потока на речта междуметията се употребяват: а)най-често в ролята на странични (вметнати) думи в изречението; б) в служба на сказуемо в изречението (предикативна функция); в) оформени като самостоятелно изречение, или г) в позицията на съществително име (субстантивирани) – да изпълняват ролята на подлог или допълнение. Напр.: (1) – Еее, много искаш – обади се малкият, пълничък и къдрокос Бебо. (П. Вежинов) (2) А наесен, ах, наесен / ще се върнем дружно в клас. (Н. Зидаров) (3) Като се фрасне камионът в трамвая – бам! – и готово! (Я. Антов) (4) Откачи се от службата за някой и друг час и бам – у дома. (Ив. Петров) (5) Изкриви краката си на кравай и бух! в басейна. (Ал. Константинов) (6) – Аха! – каза разбиращо майка ми. – Моят син пак е препускал нанякъде. (Ст. Стратиев) (7) "Стоп! – кажете ми. – Почнал е залеза. Всички стихове вече да спрат!" (В. Петров) (8) Три седмици се мина и една сутрин, както разбивам с човката тававана на затвора, чувам едно силно: хрявас! и яйцето се разполови на две. (Й. Радичков) (9) Една млада, полуоблечена жена надникна отвътре, рече изненадано: ах!, засмя се и веднаса затвори вратата. (К. Константинов) (10) И песните им слушай, няма вече ах и ох, ами все пушки и саби звънтят. (Ив. Вазов) (11) Това предложение се прие с гръмко ура. (Т. Г. Влайков) (12) Гръмко, бойко, бодро "ура" се понесе по равнината. (А. Гуляшки)

Забел.: 1. От примерите се вижда, че свързаното с междуметията пунктуационно оформяне на речта е твърде разнообразно:

- 1.1. Възклицателните междуметия в рамките на изречението се отделят със запетаи (вж. първи и втори пример).
- 1.2. Когато са по-силно обособени или са употребени в ролята на сказуемо, междуметията може да се отделят с тирета, като непосредствено след междуметието с удивителна се отбелязва емоционално-експресивният му характер (вж. трети, четвърти и пети пример).
- 1.3. Когато са употребени самостоятелно като изречение, след междуметията се пише краен препинателен знак удивителна и по-рядко точка в зависимост от вложената идея за силата на изразеното чувство или волеизява, напр.: Нищо няма да прибираш! И това, което е на гърба ти, е мое. Марш! (Кр. Велков) Стига! Не ти давам да пиеш капка повече. (Ел. Пелин) Стига, стига извика гневно и нетърпеливо кметът. (Ал. Константинов)
- 1.4. Във фразеологизирани конструкции с функция на междуметие, съдържащи съществително име в звателна форма, пред него не се пише запетая, тъй като то не е употребено и не се възприема като обръщение: Олеле мале, горките клисурци, какво ли ще правят. (Ив. Вазов) Леле божичко, какво ще ви прави майка ви! извика леля. (Г. Белев) Нова къща и млада булка, боже опази. (П. Р. Славейков) Дай боже! Дано съм жив да дочакам тоя ден! (М. Грубешлиева) В тези и подобните на тях случаи "цялото словосъчетание <...> се е превърнало в междуметие" (ГСБКЕ, т. 2, с. 471).
- 1.5. Когато в ролята му на сказуемо в изречението междуметието има характер на пряка реч, след въвеждащите го думи на автора се пише двоеточие (вж. примерите от Й. Радичков и К. Константинов).
- 1.6. Когато междуметието е употребено в позиция на съществително име, то може да бъде представено като цитат и да бъде оградено в кавички (вж. примера от А. Гуляшки; срв. обаче с предходния пример).
- 1.7. Във връзка с употребата на запетая при различните типове съчетания от междуметие + че (в изрази като Брей че си бил умен! и Брей, чети си бил

много умен, бе!) вж. **че** [2.5].

2. Във връзка с правописа на удължените гласни и съгласни в състава на междуметията вж. там.

Метатеза (или *пр|емет, премятане*) се нарича взаимната размяна на местата на говорни звукове (или цели срички) в състава на думите, каквато е например смяната на местата на звуковете в групите *-pъ-/-ър-* и *-лъ-/-ъл-*. Гласната /ь/ в тези съчетания се нарича *подвижно ъ* (по-подробно вж. там).

Минало неопределено време – вж. време [2.4].

Минало несвършено време – вж. време [2.3].

Минало предварително време – вж. време [2.5].

Минало свършено време – вж. време [2.2].

Многоточието е препинателен знак от три последователни, водоравно разположени точки — (...). С този знак се отбелязва прекъснатост или незавършеност на израза, недоизказаност на мисълта независимо от това, дали съдържанието на липсващата част се подразбира, или не. Причина за незавършеността на израза може да бъде някакво затруднение или невъзможност на говорещия да оформи мисълта, изказването си, нежелание да се довърши изказването поради неприемливост на съдържанието му за говорещия или за слушащия, прекъсване на речта на говорещия от страна на слушащия или от друг външен фактор и пр. Чрез многоточието може да се означи и интонация на незавършеност на израза, загатваща за наличието на някакво по-богато — не изразено или неизразимо — съдържание, както и такава пауза и промяна в интонацията, които подготвят читателя за неочаквано, контрастно по отношение предходния текст продължение на мисълта, на съобщението. Напр.: Той току се обаждаще, горкият, с пресечен глас: "А бе, господин началник... ами че нали уж... туйнака, нали щяха да бъдат уж свободни... такавозинка..." Бедният дядо Добри!... (Ал. Константинов) — Че прощавай... другарю Марински, ама аз... той от... ние така де, като сме свои... — усили заекването кметьт. (Д. Цончев) — Почакайте – казвам, — почакайте, нека... — Но тя ме прекъсва сърдито. (Н. Вапцаров) — И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха... с тия не бива. (Ив. Вазов) — Ти каза ли и всичко? — Хм... всичко не |и казах, можеше ли? (Й. Йовков) — Тъй, тъй! <...> Колко коварна е тази проклета... — дядо Господ щеше да каже "змия" и завинаги да урони престижса си пред вярващите. (Ив. Петров)

Забел.: 1. Отбелязвайки определено нарушаване на обичайната интонационно-синтактична структура на конкретното изречение, многоточието отменя запетаята, която би била на това място при други условия: — Виж това тук! Занимай се... докато се появи някоя по-сериозна задача. (Д. Пеев) 2. По-особен вид е многоточието вътре в изречението, когато с него се отбелязва промяна на интонацията и пауза в устната реч, означаващи предстояща смяна в логиката на съобщението или определена логическа противоречивост и несъвместимост между съдържанието на предходния и следващия текст, напр.: — Веруюто ти разбрах. А сега, като във всеки очерк за виден борец с... хлебарките, нещо лично. (Д. Пеев)

- 3. Многоточието само по себе си може да бъде знак и за съкращаване на цитат, за изпуснат текст при цитиране. Тази употреба е утвърдена в практиката независимо от факта, че при определени обстоятелства се създават условия за смесване на тази с основната функция на многоточието като знак за прекъснатост или незавършеност на израза, на мисътта. Напр.: Централните сили... претърпяха поражение. (Бълг. ез. за 7. кл.) [Съкратено от: Централните сили, в които влизаха няколко държави, претърпяха поражение.] Условия за разчитане, възприемане на многоточието като знак за прекъснатост или незавършеност на изречението има и при следното съкратено представяне (в учебник по български език) на определението за "буря" от Кратката българска енциклопедия: Усилено електрическо изпразване на гръмотевични облаци, придружено с множество светкващи и гръмотевици, се нарича гръмотевична буря... Гръмотевични бури в България има откъм края на пролетта докъм края на лятото... Вж. също скоби [2.2]; комбинирана употреба на препинателни знаци [3]. За липсата на последователност и предложение за ново решение вж. при пропуснат текст
- 4. Понякога с многоточие на нов ред се отбелязва предполагаема, но реално не съществуваща за страничния наблюдател пряка реч, част от диалог, напр.: *Иззвъня телефонът*.
- Майор Бурски слуша.
- Разбрано, другарю полковник. Сега или утре?
- ... - Съвсем не, другарю полковник. Заминавам – и сложи слушалката. (Д. Пеев)

Морфема се нарича най-малката двустранна езикова единица – единица, която има материална и смислова (съдържателна) страна и не се дели на помалки двустранни единици. Съществителното книгите, например, се състои от три морфеми: книг-, носител на лексикалното значение на думата; -и-, носител на значение за число – множествено; -те, носител на значение за определеност. Във формата книгаморфемата -а е окончание за ед. число (срв. книга – книги), докато формата народ (народа, народът, народи, народите, народе) не притежава аналогична материално изразена част, носител на значението за ед. число. В този случай самото отсъствие на определен звуков отрязък изпълнява функцията на "материален" носител на това значение и се нарича нулева морфема.

Нарицателни се наричат съществителните имена (вж. там), които назовават, означават "класове обекти или всеки един обект от съответния клас" (ГСБКЕ, т. 2, 43), напр. кн|ига, уч|ебник, уч|илище; планин|а, връх, мор|е; дърв|о, дъб, |ябълка; лъв, лъв|ица, жив|отно; чов|ек, жен|а, дет|е, учит|ел, уч| ителка; см|елост, р|адост, красот|а; ч|етене, п|исане, игр|аене и пр. Нарицателните имена се пишат с малка буква, за разлика от **собствените** имена (вж. там).

не: Въпросът за слято или разделно писане на частицата *не* е езиково-правописен проблем, чието решаването във всеки отделен случай е свързано с отговор на въпроса за характера, езиковата природа на *не*-то: самостоятелна дума или словообразувателна частица (вж. *слято, полуслято и разделно писане* [1.6; 3.1]).

Наклонена черта (/) се използва в следните случаи:

- 1. При цитиране на мерена, стихотворна реч за означаване на границата между отделните стихове, когато те са разположени на един ред непосредствено един след друг.
- 2. За свързване в единство на противоположни или алтернативни единици, напр.: Ако ударението не пада върху променливото я/е, тогава винаги, без никакви изключения гласната се прегласява. (П. Пашов) По чисто формален признак наличието или липса на възвратен елементсе/си дели глаголите на обикновени и възвратни Л. Андрейчин. (К. Цанков)
- 3. За изразяване на идеята за количествено съотношение, която в устната реч се предава с предлозите e, a, μa , напр.: $m/ce\kappa$ (метра в секунда), $ne/\kappa \epsilon$ (лева за килограм), n/m^2 (литра на квадратен метър) и под.
- 4. При някои видове съкращения, напр. a/y (върху), $c/\kappa a$ (сметка) и под.

Наклонението е граматична категория, която изразява отношението на говорещото лице към действието, неговата оценка за означеното в изказването действие като реално, възможно, вероятно, желателно и др. и се проявява във взаимно противопоставените форми за **изявително, повелително, условно, преизказно** и **предположително (умозаключително) наклонение**. В строго теоретичен план последните две обикновено се изключват от категорията наклонение и се разглеждат като **преизказни** и **предположителни (умозаключителни) форми** на глагола.

- 1. **Изявителното наклонение** е основно наклонение в езика, с което се означава, че действието се мисли и се съобщава от говорещото лице по собствено наблюдение или убеждение като реално, което действително става, ще стане или е станало в миналото, напр.: Аз пиша писмо. Тя написа домашната си работа. Вие ще научите уроците си. Изявителното наклонение има форми за всички времена (вж. време).
- 2. *Повелителното наклонение* изразява волята (заповед, желание, молба) на говорещото лице за осъществяване, извършване на означеното с глагола действие. В съвременния български книжовен език повелителното наклонение има прости и сложни форми.

- 2.1. Простите форми (само за 2 л. в ед. и в мн. ч.) се образуват от сегашната основа на глагола с помощта на специални формативи:
- 2.1.1. За ед. ч. с помощта на форматив и при глаголите от I и II спрежение или й (-ай/-яй заедно с основната гласна) при глаголите от III спрежение, образуван от морфемата за наклонение -|u| (или -й след гласна) + нулево окончание, напр.: $\kappa |aжa - \kappa aж|u$, rob|ops - robop|u, $pas\kappa |aжa - pas\kappa aw|u$, $pas\kappa |awa - paskaw|u$, paskазвам – разк азвай, отгов арям – отгов арям гласна преди основната гласна, напр.: $n|es-ne\check{u}, n|us-nu\check{u}, cmo|s-cm|o\check{u}$. Една колеблива тенденция към нарушаване на този модел (отразена в някои справочници) се наблюдава при отделни глаголи с гласна -o- пред морфемата за наклонение, която се състои в образуване на повелителните форми с -|u, -| ете вм. с $-\check{u}$, $-\check{u}$ те, напр.: уго|u, уго|eте; удво|u, удво|eте; присво|u, присво|eте и пр.
- 2.1.2. За мн. ч. с помощта на форматив -*|ете* при глаголите от I и II спрежение или —*йте* (—*айте*/—*яйте* заедно с основната гласна) при глаголите от III спрежение (и някои глаголи от I и II спрежение, вж. предходната точка), образуван от морфемата за наклонение -e (или -й след гласна) + окончание -me, Halip .: $\kappa|a ж a - \kappa a ж|e me$; $\operatorname{208}|\operatorname{ops} - \operatorname{208}\operatorname{op}|\operatorname{eme}$; $\operatorname{pask}|a ж a - \operatorname{pask}\operatorname{asea}|\operatorname{eme}$, $\operatorname{n}|\operatorname{es} - \operatorname{n}|\operatorname{eume}$, $\operatorname{n}|\operatorname{us} - \operatorname{n}|\operatorname{uume}$, $\operatorname{cmo}|\operatorname{s} - \operatorname{cm}|\operatorname{oume}$, $\operatorname{pask}|\operatorname{aseam} - \operatorname{pask}|\operatorname{aseam} - \operatorname{pask}|\operatorname{asea$ отклонение от правилото вж. в предходната точка.
- 2.1.3. Малка група глаголи образуват простите форми за повелително наклонение със съкратена основа (без морфема за наклонение) или с някаква друга $\text{особеност: } \textit{вл} | \vec{\textit{яз}} \vec{\textit{а}} - \textit{вл} \vec{\textit{e}} \vec{\textit{з}} \textit{me}, \textit{ us} \vec{\textit{n}} | \vec{\textit{s}} \vec{\textit{a}} - \textit{us} \vec{\textit{n}} | \vec{\textit{e}} \vec{\textit{s}} - \textit{us} \vec{\textit{e}} | \vec{\textit{e}} \vec{\textit{e}} - \textit{us} \vec{\textit{e}} | \vec{\textit{e}} - \textit{us} - \textit{us} \vec{\textit{e}} - \textit{us} \vec{\textit{e}} - \textit{us} \vec{\textit{e}} - \textit{us} - \textit{us} \vec{\textit{e}} - \textit{us} - \textit{$ $ex[ame\ (3aemka\ ot\ rpъцки,\ вместо\ doud]u-doud]eme),\ върв[u-върв]ете или\ ud]u-ud]eme\ вместо\ omud]u-omud]eme.$
- 2.2. Сложни (описателни, аналитични) форми за повелително наклонение във всички лица и числа се образуват с частиците да, нека и нека да: да мълчим,
- 2.3. Като правило отрицателни повелителни форми имат само глаголите от несвършен вид: не крад и, не лъж и, не говор ете. Те се образуват с частица *не* пред глагола. Използват се и особени отрицателни форми, образувани от повелителна форма нед|ей, нед|ейте + старата инфинитивна основа (инфинитив) на спрегаемия глагол, напр.: нед ей (нед ейте) х оди/ход и, нед ей (нед ейте) ч ете, нед ей (нед ейте) и ей отрицателни повелителни форми от свършен вид за израз на особен вид предупреждение: Ти не си научи уроците за утре, пък ще видиш!
- 2.4. Със значение за искане да се прекрати дадено действие се използват съставни форми с частицата стига стига си говорил, стига сте говорили, стига говори.
- 2.5. Ударението във формите, образувани с морфема за наклонение -u, -e (форматив -u, -eme), се поставя върху тази морфема, независимо от мястото му във формата на сег. време: чет | а – чет | и, чет | ете; м | оля – мол | и, мол | ете. (За възможната грешка, свързана с мястото на ударението в повелителните форми вж. ударение [2.2].) В случаите, когато морфемата за наклонение е -й или повелителната форма се образува от съкратена основа (вж. 3.1), ударението пада върху основата: neŭ, n|eŭme; uзn|eŭ, uзn|eŭme; влез, вл|езте. При глаголите от III спрежение ударението в повелителните форми съвпада с ударението във формите на сег. време: cm|aвам - cm|aвай, cm|aвайme; oms|apям - oms|apяй, oms|apяйme.
- 2.6. Страдателни повелителни форми се образуват по два начина:
- 2.6.1. Чрез свързване на повелителните форми на спомагателния глагол брас със страдателното причастие на спрегаемия глагол:

(ти) бъ $\partial |u$ обл|eчен (-a, -o) /обл|uчан (-a, -o)

(вие) бъд ете обл ечени / обл ичани

Забел.: В учтивата форма при обръщение към едно лице страдателното причастие е в ед. число (с функция на сказуемно определение): бъд ете обл ечен (вж. също при съгласуване).

2.6.2. С частиците ∂a , $h|e\kappa a$ или $h|e\kappa a$ ∂a по следните образци:

да съм (да б|ъда) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о)

да си (да б|ъдеш) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о) и т.н.

H | e κa c δm $(\delta |$ $\delta da)$ o δn | | e de | de | e | e de | e | e de | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e | e |

H | eка cu (б|ъдеш) oбл| eчеH (-a, -o) / oбл| uчаH (-a, -o) H T.H. н ека да съм (б ъда) обл ечен (-а, -о) / обл ичан (-а, -о)

н ека да си (б ъдеш) обл ечен (-а, -о) / обл ичан (-а, -о) и т.н.

- Забел.: 2.6.2.1. На мястото на спомагателния глагол съм/б/ъда може да се употребява и б/ивам.
- 2.6.2.2. В учтивата форма при обръщение към едно лице страдателното причастие е в ед. ч.: h | eка dа cте oбл | eчен.
- 2.6.2.3. В отрицателните форми частицата не стои след повелителните частици, а формите на спомагателния глагол съм след нея се изговарят с ударение: да не с|ъм (б|ъда) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о); н|ека не с|ъм (б|ъда) обл|ечен (-а, -о) / обл|ичан (-а, -о); н|ека не с|ъм (б|ъда) обл|ечен (-а, -о) -o) / обл|ичан (-a, -o) и т. н.
- 2.7. Преизказни повелителни форми се образуват с помощта на частиците да, нека и нека да + формите за преизказване на сег. и мин. несв. време (образувани от сет. време на спомагателния глагол съм (с изпускане на формите за 3 л. ед. и 3 л. мн. ч.) + миналото несв. деят. причастие на спрегаемия глагол), напр.: да (нека, нека да) съм чет ял (-а, -о); да (нека, нека да) си чет ял (-а, -о); да (нека, нека да) чет ял (-а, -о); да (нека, нека да) сме чет ели; да (нека, нека да) сте чет ели; да (нека, нека да) чет ели.
- 2.7.1. Двойнопреизказни (засилено преизказани) повелителни форми се образуват от преизказните повелителни форми чрез преизказване на спомагателния глагол съм – с добавяне на причастието б|ил (-|и, -|0, -|и), напр.: да (нека, нека да) съм б|ил (-|а, -|0) чет|ял (-а, -0); да (нека, нека да) си б|ил (-|a,-|o) чет|ял (-a,-o); да (нека, нека да) б|ил (-|a,-|o) чет|ял (-a,-o) и т.н.
- 2.7.2. Отрицателни повелителни преизк. форми се образуват с частицата не след повелителните частици, при което спомагателният глагол получава ударение, напр.: ∂a не c $|_{\infty}$ м чет $|_{\mathcal{R}^{1}}$ / прочет $|_{\mathcal{R}^{1}}$ и пр.
- 3. Условното наклонение представя извършването на означеното от глагола действие като евентуално възможно в зависимост от осъществяването на определено условие и от по-нататъшното решение на действащото лице или служи за изразяване на вежливо твърдение.
- 3.1. Образува се от особени форми на спомагателния глагол съм (б|их, б|и, б|и, б|ихме, б|ихме, б|ихм) + миналото св. деят. причастие на основния глагол, напр.: Бих му помогнал да реши задачата, ако това е необходимо.
- 3.2. Главно в народната реч се срещат форми за условно наклонение (главно в сег. и мин. несв. време), образувани с наставките -вам, -ям, -ам (просто условно наклонение), с които се образуват и несвършени глаголни форми от свършени, напр.: | ядвам, сто | явам, търп | явам (Такова нещо не търпявам 'не бих търпял'). В значението на простото условно наклонение понякога изпъква отсянката за субективна готовност за извършване на даденото действие.
- 3.2.1. Простите форми на условно наклонение могат да се преизказват. Преизказните условни форми се образуват от сег. време на спомагателния глагол съм (с изпускане на формите за 3 л. ед. и мн. число) и миналото несв. деят. прич. на спрегаемия глагол и имат значение за сегашно и за мин. несв. време, напр.: търп явал (-а, -о) съм, търп явал (-а, -о) си, търп явал (-а, -о) и т.н.
- 3.2.2. Двойнопреизказните (засилено преизказаните) условни форми се образуват чрез добавяне на причастието б/ил (-/u, -/o, бил/u), напр.: търп/явал (-a, -о) съм б|ил (-|а, -|о), търп|явал (-а, -о) си б|ил (-|а, -|о), търп|явал (-а, -о) б|ил (-|а, -|о) и т.н.
- 3.3. Условни страдателни форми се образуват по два начина:
- 3.3.1. От формите за условно наклонение на спомагателния глагол *съм* + страдателното причастие на спрегаемия пълнозначен глагол: $\delta |ux \, \delta |un \, (-|a, -|o) \, oбл|$ ечен $(-a, -o) \, / \, oбл|$ ичан (-a, -o)

 $\delta |u \, \delta |u \, \pi \, (-|a, -|o) \, o \delta \pi |e$ чен $(-a, -o) \, / \, o \delta \pi |u$ чан $(-a, -o) \, \pi \, T.H.$

- дреха би се облякла от всеки човек.
- Забел.: Във формата за учтивост при обръщение към едно лице страдателното причастие е в ед. ч., независимо че причастието на спомагателния глагол е в мн. ч.: Уважаема госпожо, уверен съм, че ако имахте възможност, Вие б|ихте бил|и обл|ечена по съвсем друг начин.
- 4. *Преизказното наклонение* (преизказни форми на глагола) е една от най-важните особености на съвременния български език. С преизказните глаголни форми се означава, че говорещият предава фактите, съобщава за дадено действие по думите на друго лице, въз основа на чуждо изказване, по предание или при подчертан израз на учудване от лично наблюдаван факт, напр: "Имало едно време един дядо и една баба. Те си имали..." * — Когато той влязъл в стаята – разказват свидетелите, – тя нещо пишела. * Оо, каква била работата, той си почивал човекът!
- Забел.: 4.1. Съществуват и двойнопреизказни (засилено преизказани) форми, които се получават чрез преизказване на спомагателния глагол в основните преизк. форми: към обикновените форми за преизказване се прибавя причастието $\delta|un$, (-|a,-|o,-|u), чрез което говорещото лице подчертава по-силно, че предава чужди думи. Срв.: Сега го изпитват. – Сега го изпитвали. – Сега го били изпитвали. * Утре ще го изпитат. – Утре щели да го изпитат. – Утре шели били да го изпитат.
- 4.2. В строго теоретичен план преизказните глаголни форми само условно се включват в категорията наклонение.
- 4.3. За образуването на преизказните и двойнопреизказните глаголни форми вж. отделните глаголни времена при време.
- 5. *Предположително* (или умозаключително) наклонение се наричат предположителните (или умозаключителни) глаголни форми, чрез които се изразява идеята, че говорещият не е непосредствен свидетел на действието, за което съобщава, нито го представя по думите на друго лице, а си е създал представа за него по някакви данни, следи, догадки и под. Срв.: Когато влязох в стаята, той спеше (изявит. накл.); Казваш, че когато си влязъл в

стаята, той спял (преизк. накл.); Когато си влязъл в стаята, той е спял (заключава следователят например). Предположителната форма може да има и други варианти: Когато си влязъл в стаята, той ще (да) е спял. С предположително значение "се употребяват и съставни глаголни форми, образувани с полуспомагателните модални глаголи може и трябва", напр. Не влизай в стаята, че той може да спи; Трябва да спи, щом като не чува звънеца.

Наклонените скоби (//) се използват в лингвистични, езиковедски текстове при фонематична транскрипция — за ограждане на записа, с който се предава фонемният състав на думите, напр.: *благодар* |*s* / благодар' |*s* /, *yч* | *ителят* /уч | ител' ът/, *град* / грат/, *град* / град |*s* / град | град

Неглаголен предикатив се наричат такива думи (категория думи), които имат общи черти както с глаголите, така и с имената и наречията. Такива са напр. *яд (ме) е, страх (ме) е, вярно е, зле съм* и под. (вж. по-подробно в третата част, Словоизменение, стр. ....).

Непостоянните гласни /ъ/ и /е/ са резултат на фонетична закономерност, в съответствие с която в българския език не са възможни съчетания от шумова и сонорна съгласна в края на думата или групи от шумова + сонорна + шумова съгласна в средисловие. Вмъкването и изпадането на гласни /ъ, е/ е широко разпространено явление в българския език, напр. в думи като добър, блясък, осем, песен, расъл, влязъл, театър, литър, реализъм, ентусиазъм, брашънце, масълце и под. За някои правоговорни и правописни особености, свързани с непостоянните гласни /ъ, е/, вж.вмятане, редуване; двойни (удвоени) съгласни [2].

Непроменливо наричаме онова $\mathbf{g}$ (/йа/ или / à/), което не води началото си от стб. Ь и в съвременния книжовен език като правило не се променя в зависимост от фонетичните условия, напр. в думи като π (ноля π – π) напр. в думи като π (ноля π – π) напр. в думи като π (ноля π – π) напр. в думи като π (ноля π) напр. в думи като π (ноля π) напр. напр.

<u>Забел.:</u> 1. В книжовния език се срещат и отделни думи с прегласено непроменливо (етимологично) *я*, напр.: *печалба*, но *печеля*; *яздя*, но *езда, ездач*, *колоездач*; *ям, ядене, дармояд*, но *ежба – ежби, сухоежбина, людоед*. В резултат на такова редуване са възниквали дублетни форми като венч|*ая* и венч|*ея*, *закопч*|*ая*и *закопч*|*ея*.

2. Известна колебливост има при образуване на глаголните съществителни имена от глаголи като $\delta|as$, s|as, e|as, e|as,

Непряка (или **косвена**) **реч** се нарича чуждата реч, която авторът (говорещият или пишещият) предава като част от своята реч не дословно, а само по смисъл. Думите на автора и чуждите думи във форма на непряка реч образуват сложно изречение, в което непряката реч се оформя обикновено като подчинено допълнително. Срв.: *Няма да мога да го подпиша – едва чуто каза момчето*. (Д. Цончев) _ *Момчето едва чуто каза, че няма да може да подпише документа.* * – А ти защо не се обади, когато викахме отгоре? – попитаха някои. (Ив. Петров) _ *Някои го попитаха защо не се е обадил, когато те са викали от горе.*

-нн-: За някои правоговорни и правописни особености, свързани с удвояване на съгласната /н/ вж. двойни (удвоени) съгласни.

Нов ред наричаме началото, началния ред на всяка относително самостоятелна в смислово отношение част от писмен текст (абзац, параграф), започващ (обикновено) малко навътре, с отстъп вдясно.

Норма (езикова) наричаме съвкупността, системата от утвърдили се в речевата практика най-добри, образцови варианти на езиковите средства за общуване и съответните правила за употреба на тези средства – лексикални, фонетични, правописни и граматични. В съзнанието на хората нормата се свързва с идеята за правилност и общозадължителност: нормата изисква думите да се изговарят и да се пишат по определен начин, да се свързват в изречения според правилата на синтаксиса и в съответствие с тяхното конкретно значение, с лексикалното им съдържание. Нормата се отличава със стабилност, устойчивост и в същото време е динамична, подлежи на изменение и развитие в съответствие с потребностите на обществото и въз основа на вътрешните закономерности на езика. Някои от елементите на нормата като съвкупност от правила са абсолютно задължителни и нарушаването им се оценява като проява на слабо владеене на езика, на ниска култура на речта. Други допускат варианти и създават възможност за избор – с оглед на смислова точност и стилова уместност, стилистическа целесъобразност на израза. Нормата е предмет и цел на родноезиковото обучението в училище.

Нулева морфема – вж. морфема.

О о O о — петнайсетата буква от българската *азбука*, именувана 'о' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). С буквата o в българското писмо се бележи фонемата /o, напр. $\partial o m$, po f, $\delta o p o$, с редуциран фонетичен вариант в неударена сричка, който се сближава с фонетичния вариант на фонема /y/ в неударено положение, напр. в zop|a, sod|a, p|a docm, o m|a u b a m.

o-: За правоговорно-правописните особености на глаголите с представки o- или y- вж. редукция [3].

Обеззвучаването на звучните шумови съгласни в краесловие или пред беззвучна съгласна, напр. в думи като град /грат/, градски /гратски/, бог/ бок/, клуб /клуп/, коз /кос/, рог /рок/, род /рот/, род ствен/ и под., често става причина за правописни грешки, които са плод на немара или са белег за слаба езикова грамотност. Не бива да се забравя например, че макар винаги да произнасяме само /куп/ (с беззвучна съгласна на края), при писане (по силата на морфологичния принцип, основен принцип на българския правопис) трябва да правим разлика между куб и куп – разлика, която ясно изпъква в останалите форми на тези думи: куб, к|убьт, к|убье 'геометрично тяло' или куп, к|упът, к|упове 'натрупани много неща или голямо количество от нещо на едно място'. Същото се отнася за твърде голям брой думи, при които съществува опасност от правописни грешки поради обеззвучаване на съгласните. Произнася се напр. /грат, гратски/ (с /т/), но се пише град, градски, защото морфологичният принцип на българския правопис изисква кореновата морфема град- да се пише във всички случаи еднакво, с крайна съгласна д, която личи в другите форми на същата дума или в сродни думи, като градът, градове, градля, градона и пр.; произнася се /младеш, младешки, младешта/ – с беззвучна съгласна /ш/, но се пише с ж, което личи в изговора на формите младежът, младежите; изговаря се /рот, ротствен/, но се пише род, родствен (с д/), защото така е в р|оден и род|ен, род|я, род|ина, род| ител и др.

Обособяването представлява смислово и интонационно (чрез повишаване на гласа и с пауза) отделяне, изтъкване на второстепенните части (главно определения, обстоятелствени пояснения и приложения), чрез което те получават определена синтактична самостоятелност в изречението и се подчертава, изтъква се значението им, придава се известна експресивност на израза. По функция и по интонационната си характеристика обособените части са близки до подчинените изречения. В писмена реч обособяването се означава с препинателни знаци – обособените части се отделят или се ограждат със запетаи и по-рядко с тирета, напр.: Стреснати от появата на новия учител, учениците седяха кротко по местата си. * Господин Петров, новият учител по физика, е един изключително интересен човек. * В училище най-малко го затрудняваха онези предмети, като химия и физика, които за мнозина бяха кошмарни. * На другия бряг на реката, точно под високото дърво, се открояваще фигурата на висок мъж. * А мене, мокър и премръзнал, веднаса ме сложиха до печката да се затопля.

Други примери: Наредена в походна колона, дружината, отрупана с раници, оръжия и китки цветя, излизаше от двора с песни. (К. Константинов) Падна чудна лятна нощ, прохладна и свежа. (Ел. Пелин) Изплашени, прежълтели като смин, те едва се крепяха върху седлата на конете си. (Й. Йовков) Децата — момченца и момиченца — бяха малки, предимно в предучилищна възраст. (П. Вежинов) Бащата на Гаржев, шейсет и пет годишен старец, страстно обичаше да се бърка в готварските работи. (Ем. Станев) Ясни по меката пръст, дирите бяха подобни на кучешки. (Д. Цончев) Момчето си отиде в селото рано, още преди залез. (Д. Цончев) Твърде млад вкопчен в жестока схватка със страданието и смъртта, Пенчо отрано е култивирал <...> и чувство за смъртта. (Св. Игов) Бе започнал третият час, по психология, в който цяха да го изпитват. (Д. Кирков)

Забел.: 1. Обстоятелствено пояснение, което уточнява, конкретизира друго, предходно обстоятелствено пояснение, обикновено (но не винаги) се обособява. Любопитен пример за това предлага следното изречение от Й. Йовков (използвано от някои автори за илюстрация на обособено обстоятелствено пояснение): Веднъж, надвечер, Божура и майка |и се връщаха от гората. В друго издание на този разказ обаче същото изречение е оформено без обособяване на обстоятелственото пояснение: Веднъж надвечер Божура и майка |и се връщаха от гората.

Други примери: На още двеста-триста метра по-нататък, близо до пътя, чакаше колата на научния сътрудник. (Д. Цончев).

Адекватното пунктуационно отразяване на обособяването – ограждането на обособеното обстоятелствено пояснение от двете страни със запетая, е задължително условие за вярното писмено представяне на речта. В следващото изречение, например, липсата на заграждаща запетая след пояснението по мъжки неоснователно, погрешно го отнася към прилагателното черните, макар че то по смисъл е обособено обстоятелствено пояснение, уточняващо съдържанието на предходното обстоятелствено пояснение за начин: И майорът стисна сериозно, по мъжки черните от машинното масло пръсти на момчето. (Л. Лилов)

- 2. Обособяват се сравнителните конструкции с *като* в случаите, когато изразяват причинно-следствени отношения и се доближават до съответните подчинени изречения, напр.: *Той*, *като добър съсед*, *идеше да поразговори и успокои бай Марка*. (Ив. Вазов) Срв.: *Той като човек е сериозен*, *като лекар съвестен*. (Ив. Вазов)
- 3. Трябва да се прави разлика между: а) употребата на предлог *като* в изрази за сравнение, при които обособяването не е задължително, срв.: Сушата като невидима дяволска птица пъдеше с огнените си криле всяко облаче от кръгозора. (Ив. Вазов)

  Яребиците я виждаха как долита сутрин рано, като страж, бързащ да заеме своя пост. (Ем. Станев), и б) употребата на като за въвеждане на уточняващо приложение, което има характер на изброяване, обособява се и се огражда със запетаи, когато определяемото има и друго, съгласувано определение, напр.: Такива традиционно трудни предмети, като химия, физика и математика, него не го смущаваха. * На това обстоятелство се дължат и известни морални качества у жителите в поменатите местности, като храброст, вироглавщина. (Ив. Вазов)
- 4. Не е задължително обособяването на обстоятелствените пояснения и допълненията с предлог вместо, въпреки, за разлика от, освен, наред с, независимо от, с изключение на и под. Срв.: Въпреки неуспеха аз съм доволен. □ Въпреки неуспеха, аз съм доволен. □ Аз, въпреки неуспеха, съм доволен. □ Аз съм доволен въпреки неуспеха. В някои случаи обаче произносителното обособяване (и неговото писмено отразяване) е по-скоро задължително, напр. в следното изречение, където двете имена са отделени в устната реч с пауза, която би трябвало да бъде отбелязана със запетая: За разлика от първата родена по този начин овца Доли Поли има човешки ген. (Из печата)
- Други примери: Едва ли други хора на света, освен двамата до него, край масата, знаеха толкова точно и добре кога този бъдещ архитект е доволен от своите думи. (Д. Цончев) От тая страна на вагона няма нищо за гледане освен вода и небе. (Б. Райнов) Лелята бе поласкана и освен снимките и предостави още няколко папки с бележки и писма. (Ив. Петров) В момента на убийството тук сте седели всички с изключение на доктор Беровски. (А. Гуляшки) В тоя град конгресът на ветровете за разлика от симпозиума на социолозите е целогодишен. (Б. Райнов) За разлика от своето "мамино детенце" бъдещият писател се труди на различни поприща. (Лит. за 7. клас) Вж. също запетая [1.6.5].
- 5. Обособени изрази, въведени с *и то, при това* и под., се ограждат със запетаи или с тирета, напр.: *В рая Адам се бе занимавал много с лов на животни, но такъв случай, и то със сърна, не бе имал.* (Ив. Петров) *Те отдавна тайно си мечтаят да ме видят унизен, тъй като от моя милост зависят доста техни работи и то все разтегливи и навярно им е писнало да ми се слагат.* (Д. Цончев)
- 6. Обособен характер може да има втората част на дублирания подлог или допълнение и тогава тя се отделя със запетаи (или с тире), напр.: *Тя, бедната дама, започна да плаче...* (Н. Вапцаров) *Тя пролетта дойде прекрасна.* (Н. Вапцаров) *Бедната Лалка, тя трябва да е много нещастна.* (Ив. Вазов) Срв. обаче.: *Тя майка ти много се грижи за вас. * Вие учителите сте много интересни хора. * Той пеел човека.* (Н. Вапцаров) 7. За обособените обстоятелствени пояснения, изразени с деепричастие, вж. там. Вж. също *запетая* [1.6.4; 3.8].

Обръщението е дума или съчетание от думи, назоваващи лицето (или предмета), към които е насочена речта. Обръщението е вид вметната дума или израз и не е в граматическа (синтактична) връзка с частите на изречението. От тях то се отделя със запетая (или с удивителна – в случаите, когато е емоционално натоварено и се отличава с интонационна завършеност). Напр.: – А бе, Малишко, ти ли си, или... (Ив. Петров) – Андрей, ти засега си свободен. (Д. Цончев) – Братя! – каза Бръчков с пламенен поглед и с разтупани гърди. – Войната се почева и нашата гореща надежда се изпълни. (Ив. Вазов) – А, Бръчков! Що дириш тука? (Ив. Вазов)

Забел.: 1. Когато обръщението е не отделна дума, а съчетание от думи, препинателните знаци между тях се определят от общите правила на пунктуацията. Напр.: — Аз, бедни мой Странджа, п о бих желал да те видя всред Стара планина, със знамето. (Ив. Вазов) Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин? ... (Ив. Вазов) О, майко моя, родино мила, защо тъй желлю, тъй милно плачеш? (Хр. Ботев) Добър повод и основа за наблюдения и размисъл върху точната употреба на запетаята при обръщение и в границите на самото обръщение може да бъде първият стих от стихотворението на Чинтулов — "Къде си, вярна ти любов народна?", особено в съпоставка с пунктуационно погрешния вариант "Къде си, вярна, ти любов, народна?" (с две излишни запетаи), използван като заглавие в столичен вестник; или в друг, също във вестникарски материал и също толкова несъстоятелен в пунктуационно отношение вариант: Къде си вярна, ти, любов народна? В ролята на обръщение в случая е съществителното любов заедно със своите съгласувани определения (Къде си ти, вярна народна любов?), но поради инверсиите в състава му се включва и местоимението ти — без основание и без възможност за неговото интонационно и пунктуационно обособяване, в резултат на което се получава познатият и единствено верен вариант на стиха, цитиран в началото.

- 2. Когато изпълняват функция на подлог в изречението, а не на обръщение, личните местоимения не се отделят от сказуемото със запетая, напр.: *Ти кажи. Я кажете вие, господине. Уважаема госпожо, вие кажете.* Срв. също: Я ни заведи **ти, момче**, да сръбнем по една бирица, както е дал господ. (Ал. Константинов) Къде блестиш **ти, искра любородна**? (Д. Чинтулов)
- 3. Когато обръщението се съпровожда от частица за обръщение, главно *бе, бре*, между двете (между частицата и същинското обръщение) се пише запетая тогава, когато частицата е пред обръщението. Срв. следните два примера от Чудомир: − *Че отде познаваш бе, вуйчо?* □ − *Тошко, Тошко бе! Я мини отзад през дренака*.
- 4. В официални писма, молби и под. след обръщението обикновено се пише запетая, а не удивителна.
- 5. Когато име в звателна форма е част от идиоматизиран израз с междуметен характер, то не се възприема като същинско обръщение и не се огражда със запетаи, както напр. в изразите дай боже 'дано', пази боже 'дано не стане' и под. В съответствие с това нормално е заглавието на разказа от Ал. Константинов да се пише без запетаи "Пази боже сляпо да прогледа", макар че понякога се търси друга интерпретация, та се оформя и по следния начин: "Пази, боже, сляпо да прогледа!" Срв. също: Пази боже да те надушат, изидат ти душицата! (Ел. Пелин) Вж. също запетая [3.7].

Определеността е граматическа категория, която се състои във възможността чрез противопоставяне на членувани и нечленувани форми на имената да се изразява значение за определеност или неопределеност на назоваваните обекти, да се означават непознати, споменати за пръв път или известни, познати на участниците в общуването обекти, напр.: *Купих си книга. Книгата се оказа дефектна.* Морфологичен показател на значението за определеност е *определителният член*.

Определителният член е морфологичен показател на значението за индивидуална, количествена или обобщена <u>определеност</u>, за известност, познатост на обекта.

- 1. В българския език определителният член е задпоставена съставна част на думата със следните форми:
- 1.1. -а, -ът (-я, -ят) правописни форми на определителния член (за правоговорните и правописните му особености вж. по-нататък) при съществителните имена от м. род, завършващи на съгласна, както и при съгласуващите се с тях прилагателни и числителни имена, причастия и местоимения, напр.: град града, градът; ден деня, денят; герой герой, героят; големия(т) град; първия(т) урок; моя(т) другар;
- 1.2. -ma определителен член при съществителните имена от ж. род в ед. число, при съгласуваните с тях прилагателни и числителни имена, причастия и местоимения, при някои съществителни имена от м. род, както и при съществителните имена в мн. число, чиято форма завършва на -a (-я), и при някои бройни числителни имена, напр. майка майката; добра добрата; втора втората; победила победилата; твоя твоята; баща бащата; деца децата, хора хората; дв јеста дв јеста дв јеста тр јистата;
- 1.3. -mo определителен член при съществителните имена от ср. род в ед. число, при съгласуваните с тях прилагателни и числителни имена, причастия и местоимения, както и при някои съществителни от м. род, напр.: дете детето, село селото, жури журито; добро доброто; второ второто; победило победилото; твое твоето; дядо дядото;
- 1.4. -me определителен член при съществителните имена в мн. число, чиято неопределена форма завършва на -e или на -u, при съгласуваните с тях прилагателни и числителни имена, причастия и местоимения, както и при някои бройни числителни имена, напр.: синове синовете, майки майките,

бащи – бащите; добрите (синове), първите (дъщери), грижовните (майки), нашите (бащи); петт|е, десетт|е, стот|е, петстотинт|е.

- 2. С употребата на определителния член са свързани следните правоговорни и правописни особености:
- 2.1. Определителният член на имената от м. род е /-ь/ (кратка форма) и /-ьт/ (пълна форма), които според съвременния правопис се представят графически с -а, -ът (твърд вариант) или -я, -ят (мек вариант след мека съгласна или след гласна). Правилното произношение е съответно /ъ, ът, 'ъ, 'ът/, напр. във формите град|а, град|ът, ден|я, ден|ят, б|оя, б|оят, които се изговарят /град|ът, град|ът, ден'|ът, б|ойъ, б|ойът/.
- 2.1.1. Пълната форма на определителния член се употребява в съответствие с действащото правило! в случаите, когато членуваната дума (съществително име от мъжки род или прилагателно име във форма за м. род) е подлог в изречението (или съгласувано определение към подлога) или е употребена като част от съставно именно сказуемо или като сказуемно определение на подлога. Кратката форма се употребява във всички останали случаи. Напр.: Ученикът пита учителя. Учителят изпитва ученика. Ученикът чете урока. Урокът се чете от ученика. Новият учебник е хубав. Това е учебникът ми по български език. Това е новият ми учебник. Хубав пример за синтактичната обусловеност на пълния и краткия определителен член при имената представят следните две строфи от Н. Лилиев:

Тихият пролетен дъжд Тихият пролетен дъжд звънна над моята стряха, слуша земята и тръпне, с тихия пролетен дъжд тихият пролетен дъжд колко надежди изгряха! пролетни приказки шъпне.

Правописните грешки, свързани с употребата на пълен и кратък определителен член, произтичат главно от непознаване на граматиката и неспособност за бързо разпознаване на подлога (и сказуемното определение към подлога) в изречението, особено в случаите, когато сказуемото е изразено със страдателна форма на глагола, напр.: *Царят извънредно много държеше неговия авторитет да бъде уважаван*. (Малкият принц) *Патриотично ли е да се отрича македонския език?* (Из печата) *Прекият отговор трябва да бъде гръбнака на доказателствената част.* (Из печата) И в трите примера подчертаните думи неправилно са оформени с кратък определителен член.

Практическо средство за откриване на подлога или сказуемното определение на подлога в изречението (с оглед на правилното им членуване – с пълен член) може да бъде възможността за заместването им от именителна форма на личните местоимения, докато имената, които не са подлог или сказуемно определение към подлога в изречението (и съответно определената им форма се образува с кратък член), могат да бъдат заместени от винителна (обектна) форма на лично местоимение, напр.: Ученикът преписва урока. _ Той го преписва. * Младежът е хубав. _ Той е хубав. * Ученикът е доволен от учителя. _ Той е доволен от него. * Това е учителят ни по български език. _ Това е той. * Оплаках се на учителя. _ Оплаках се на него.

Полезни с оглед на правилното образуване на определената (членуваната) форма на съществителните имена от м. род могат да бъдат и следните практически съвети: 1) когато пред същ. име от м. род или пред съгласуваното с него определение (прилагателно име, числително или местоимение) има предлог, то не може да бъде подлог в изречението и следователно може да се членува само с кратък член, напр. Крадецът е влязъл през прозореца; б) когато членуваното същ. име (или именно съчетание) от м. род се свързва със спомагателния глагол съм/бъда (преди или след него), то се пише с пълен член, тъй като в тази позиция може да бъде само подлог или част от съставно именно сказуемо, напр. Ученикът е научил уроците си; Това е ученикът, за когото говорим; Урокът е лесен; Това е най-лесният урок; 3) когато членуваното същ. име (или именно съчетание) от м. род се свързва в изречението с възвратна или с причастнострадателна глаголна форма и няма пред себе си предлог, то е подлог и може да има само пълен член, напр.: Ученикът се радваше на успеха си; Успехът беше постигнат от ученика с много труд.

- 2.1.2. Правописният вариант -я, -ям представя определителния член в позиция след исторически мека съгласна, чиято мекост пред определителния член се възстановява, както и след /й/. Този вариант на определителния член се среща в следните случаи:
- 2.1.2.1. При съществителните имена den, sem, kon, kpan, nakъm, nokъm, orъn, rъm, cъn, uap, uap,
- 2.1.2.2. При всички съществителни имена с деятелна наставка —*тел* и при съществителните имена за лица (или животни) с деятелна семантика и с наставка (или завършек) -*ар* (-*яр*), напр.: *говорителя*(*m*), *двигателя*(*m*), *съединителя*(*m*), *учителя*(*m*), *главатаря*(*m*), *коняря*(*m*), *пивоваря*(*m*), *пилчаря*(*m*), *хусаря*(*m*) и под. При думи от чужд или от славянски произход, чийто завършек само формално съвпада с наставките —*ар* или —*тел*, правоговорно и правописно правилна е употребата на твърд вариант на определителния член, напр.: *авоар авоара*, *авоарът*; *буквар буквара*, *букварът*; *котел котела*, *котелът*; *пазар пазара*, *пазарът*; *хотел хотела*, *хотелът*.
- Забел.: Малко са случаите, по отношение на които официалните справочници проявяват известна непоследователност в препоръките си, като напр. *праматарят* (според ПР'95) и *праматарът* (според ПГР); *сердарят*, но *кърсердарът* (в ПР'95); *карбонарът*, но *хусарят* (в ПГР). Тези и други подобни на тях имена (напр. наскоро навлязлото в речта *клош*|*ар*) трябва да се подчинят на общото правило за членуване на деятелните имена за лица (и животни) с наставка *-ир*.
- 2.2. Определителният член —ma се прибавя направо, без промени в нея, към основната форма на съществителните имена от ж. род, при което в много случаи се получават двойни съгласни (вж. също удвояване на съгласните), напр.: $\kappa h|uea-\kappa h|ueama$, $\partial h|ah-\partial hahm|a$, np|ohem-npohemm|a, $\kappa h|adocm-madocmm|a$, $\kappa h|uea-\kappa h|ueama$, $\kappa h|uea-kh|ueama$, $\kappa h|uea-kh$
- Забел.: Широко разпространена правоговорна грешка представлява изговорът /ъ/ на ударената гласна /а/ от членната форма -m|a при съществителните имена от ж. род, чиято основна форма завършва на съгласна. Неправилно е думи като гордостт|a, есент|a, пролетт|a, солт|a, честт|a/ в признасят с крайна гласна /ъ/, напр. /гордостт|ъ, есент|ъ, пролетт|ъ, солт|ъ, честт|ъ/ вм. /гордостт|а, есент|a, пролетт|a, солт|a, честт|a/, и т.н. 2.3. В съответствие с правилото, формулираното □ в [1.2], числителните имена два, дв|еста, тр|иста и хил|яда получават определителен член -ma: дв| ата, дв|естата, тр|истата, хил|ядата, макар че са твърде широко разпространени и формите *двестат|е, *тристат|е (по образеца на стот|е,
- 2.4. Една от особеностите на членуването в българския език е свързана с обстоятелството, че при определени условия с едно и също съществително име в единствено число може да бъдат означени повече от един предмет или лице, напр.: На масата бяха оставени черна и синя химикалка. Хубавата и грозната жена излязока заедно. И в двата примера съгласуваните еднородни определения по силата на собственото си значение изразяват достатъчно ясно и категорично идеята за множественост на определяния обект, поради което става излишна (но не невъзможна) употребата на съществителното име във форма за мн. число. Съотнасянето на прилагателните имена с различни обекти, макар и означени с едно и също име в ед. число, налага и тяхното автономно членуване, изразяващо определеността на всеки от обектите поотделно и независимо от другия (другите). Когато съгласуваните определения се отнасят към един и същ обект (обекти), тогава е достатъчно да се членува само едното (първото) от тях. Срв.: На добрия и лошия ученик трябва да се обръща еднаков внимание.

  ☐ На добрия и прилежен ученик трябва да се помага. Вж. също еднородни части [1.3].
- 2.5. Съществува тенденция за отказ от употреба на членуваната форма при някои сложни названия (главно с характер на собствени имена), което обаче е в противоречие с духа на българския език и трябва да се избягва. Правилно е да се казва *Работя в Българското национално радио*, а не ... в *Българско национално радио* (както се среща в речта на мнозина). Не се членуват редните числителни имена в състава на такива названия, както е например в случаи като *Вложих парите си в Първа частна банка* (но: *Участвувал е в Първата световна война*). По-трудно е да се дефинира разликата и да се формулира препоръка за правилната форма от гледна точка на членуването при изрази от типа на *Книгата е издадена от издателство "Наука и изкуство"* и *Той е студент в Софийския университет "Св. Климент Охридски"*.

освен: За употребата (или отсъствието) на запетая пред *освен* в изречения от рода на: *Нямаше през де другаде да минат, освен през Антимово. Беден бях,* нямах нищо друго, *освен това орлово перо. Адам бе сляп за всичко друго на света освен за любимата си вж. обособяване* [Забел. 4]; *запетая* [1.6.5].

Основа е онази част на думата, която остава след отделяне на окончанието и на определителния член. Основата се състои от корен, представки и наставки или само от коренна морфема, напр.: *пише-ш, чете-ш, учи-ш, говори-ш, казва-ш, отговаря-ш; писа-х, чето-х, учи-х, говори-х, казва-х, отговаря-х; човек-ът, човец-и-те, учител-ят, учител-и-те.* Основата е носител на лексикалното значение на думата. Останалите части на думата са морфологични показатели на нейните граматически значения — за род, число, определеност, време, наклонение и пр. Глаголите имат основи на сег. време, мин. св. време и мин. несв. време (вж. _ при *основна гласна*). Основата на мин. св. време (аористната основа) се нарича също инфинитивна основа (вж. и при *инфинитив*).

Основна (или **тематична**) **гласна** се нарича гласният звук, на който завършва основата на глаголните форми. Тя може да се наблюдава във формите за сег. време (сегашна основа), за мин. св. време (аористна или инфинитивна основа) и за мин. несв. време на следните глаголи (от I, II и III спрежение):

сегашно време:

пиша чета уча говоря казвам отговарям
пишеш четеш учиш говориш казваш отговаряш
пише чете учи говори казва отговаря
пишем четем учим говорим казваме отговаряме
пишете четете учите говорите казвате отговаряте
пишат четат учат говорят казват отговарят

минало свършено време:

писах четох учих говорих казвах отговарях
писа чете учи говори казва отговаря
писа чете учи говори казва отговаря
писахме четохме учихме говорихме казвахме отговаряхме
писахте четохте учихте говорихте казвахте отговаряхте
писаха четоха учиха говориха казваха отговаряха

минало несвършено време:

пишех четях учех говорех казвах отговарях пишеше четеше учеше говореше казваше отговаряше пишеше четеше учеше говореше казваше отговаряше пишехме четяхме учехме говорехме казвахме отговаряхме пишехте четяхте учехте говорехте казвахте отговаряхте пишеха четяха учеха говореха казваха отговаряха

От тези примери се вижда, че сегашната основа на глаголите от I спрежение се образува с основна гласна /е/, на глаголите от II спрежение – с основна гласна /и/ и на глаголите от III спрежение – с основна гласна /и/ и на глаголите от III спрежение – с основна гласна /и/ (правописно a или a). Във формите за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. на сег. време основната гласна не личи, тъй като през стари периоди от развитието на езика се е сляла с личното окончание. Основната гласна в мин. несв. време по произход е променливо a (след a, ч, ш a), което се променя в /е/, когато не е под ударение (чет/ax, но cos) (орех; mьлq) или се намира пред мека сричка (чет/ax, но uem/eue). Не се подчиняват на правилото формите за 1. и 2. л. в мн. ч., в които "променливото a" остава непроменено пред следващата мека сричка: uem/uxme. Когато пред основната гласна има друга гласна или шушкава съгласна, в книжовноезиковата норма се допуска и прегласен вариант: opo/ax и opo

Основна (или речникова) форма на думата се нарича словоформата, която условно и по традиция е представител на цялата дума (лексема) и с която думата се отбелязва в речниците: при съществителните имена това е неопределената (нечленуваната) форма за ед. ч. (мъж, жен|a, дет|e) или неопределената форма на имената, които имат само мн. число (г|ащи, очил|a, ок|ови); при глаголите основна форма е формата за 1 л. ед. ч. сег. вр. в изявително наклонение (чет|a, n|uma, гов|оря, noм|aгам); при прилагателните имена, включително редните числителни имена и местоименията — неопределената (нечленувана) форма за м. род ед. ч. (доб|ър, гол|ям, |умен; n|ърви, вт|ори; мой, твой, чий).

Основно звуково значение (или по-добре *звукова стойност*) на буквите е значението (стойността), която е отразена в техните названия в азбуката, поради което се нарича още *азбучно значение*. Напр., основното звуково значение на буквата $\boldsymbol{a}$ е $\langle a \rangle$ (в $\delta | a \delta a$, $m \rangle a m \rangle a$, което е основно значение на друга буква, е $\langle b \rangle - a \rangle$ във формата за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег. време на глаголите от I и II спрежение ($\langle uem | a \rangle a \rangle + \langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a \rangle a$, греш $\langle uem | a \rangle a$, греш $\langle uem |$

отколкото: За синтактичната роля на тази дума и свързаното с нея пунктуационно оформяне вж. при запетая [1.5].

П п // п — шестнайсетата буква от българската азбука, именувана 'пъ' или 'пе' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. буква). В буквени съкращения и под. се чете /пе/ (и рядко /пь/), напр.: МПС /ме-пе-се/ — Моторно превозно средство, ПТТ или птт /пе-те-те/ — Поща, телеграф, телефон. С буква n в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук /п/ и съответният мек съгласен звук /п'/, напр.: cnan /спал/ и cnan /сп'ал/, κ [упа /купа/ и κ [упя /купа/ и κ [упя /купа/ и съответната звучна съгласна /б/ — в позиция пред звучна съгласна освен /в/ (вж. уподобяване).

Падежът е граматическа категория на имената, изразяваща отношението на означаваните от тях предмети към други предмети, признаци или действия (състояния) в действителността; падеж (или падежна форма) се нарича и самата форма на името, изразяваща отношението му към другите думи в словосъчетанието или изречението. Развитието на българския език от синтетизъм към аналитизъм в областта на имената води до пълно изчезване на именното склонение. От богатата склонитбена система в старобългарския език, състояща се от седем падежа в три числа (единствено, двойствено и множествено), днес са се запазили само формата на именителния падеж като обща форма, звателната форма и някои падежни остатъци. Същински остатъци от падежни форми се срещат преди всичко при собствените (лични и роднински) имена, както и в текстове от народното творчество, в речта на по-стари автори и в някои устойчиви съчетания от думи, напр:: Пенчу Славейкову (посвещение); Петима Петка не чакат (послов.); Гарван гарвану око не вади (послов.); На ползу роду; Старци се молят богу горещо (Хр. Ботев) и под.

Правоговорно-правописни проблеми възникват като следствие от разколебаната употреба на старите родително-винителни или дателни форми за м. род в ед. ч. на въпросителните местоимения (и производните от тях относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения), когато те се отнасят за лица: ког о и ком у ког относителни, неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения), когато те се отнасят за лица: ког о и ком у ког от ком у ког от и ком у ког о

се помни следното:

1. Местоименията кой, който, някой, никой (в м. род), когато означават лица и изпълняват функция на пряко допълнение в изречението или са в съчетание с предлог, се употребяват във формата си за винителен падеж. Срв.: Кой е дошъл? _ Кого виждат очите ми? * Кой ще дойде с мене? _ С кого ще вървим заедно? * Познаваш ли човека, който ме е търсил? _ Не познавам човека, когото търсите. * Някой е идвал у дома. _ Покани някого на гости. * Никой не знае за това. _ Това не е известно на пикого.

Изключително интересен пример, с който се илюстрира зависимостта на формата от смисъла на цялото и от синтактичната функция на местоимението, привежда П. Пашов: Върви при който те е пратил (Ст. Дичев) — Върви при когото те е пратил. В първия случай предлогът при се отнася към цялото изречение, в което който е подлог, докато във втория случай когото е съюзна дума и непряко допълнение в подчиненото изречение. В първия случай предлогът се управлява от глагола вървя, а във втория — от пратия. В първия случай предлогът е част от главното изречение, а във втория — от подчиненото (и следователно може да се мисли за запетая пред него).

- 1.1. Значително по-рядка е вече употребата на винителните форми на обобщителното местоимение всекиго, всякого (напр.: Не можеш всекиго на ум и разум да научиш. Тук има за всекиго по нещо). В този случай все повече се предпочита употребата на основните (именителните) форми, напр.: Не можеш да угодиш на всеки. Покани всеки, който иска да вземе участие.
- 1.2. Присъщото на разговорния стил на речта предпочитание към употребата на именителните форми на личните, относителните, неопределителните и отрицателните местоимения в мъжки род (кой, който, някой, никой) след предлог в случаите, когато означават лица, е в противоречие с нормите на книжовния език. Разговорното Няма на кой да се оплаче човек (срв. също следното заглавие във вестник: На койму пука?) не се допуска в книжовния език, където за правилни се признават вариантите: Няма на кого да се оплаче човек или Няма кому да се оплаче човек. Но не бива да се забравя и фактът, че упоритото настаняване в говоримата книжовна реч на безпадежните предложни форми (от всеки, пред никой, един на друг) има своето обяснение и оправдание в общата тенденция на развитие на българския език към аналитизъм.
- 2. Постепенно започват да звучат твърде книжно и архаично и да отпадат от активна употреба дателните форми (ком|у, ком|уто, н|якому, н|икому, вс| екиму и вс|якому). Тези форми в ролята на косвено допълнение, означаващо адрес|ата на действието се изместват от по-новите аналитични съчетания от предлог на + формата за винителен падеж; все по-÷åñôî се казва например Няма на кого да се оплаче човек (вм. Няма кому да се оплаче човек); На никого нищо не дължа (вм. Никому нищо не дължа); На някого това очевидно не се харесва (вм. Някомутова очевидно не се харесва) и т. н. 2.1. Груба правоговорна и правописна грешка е употребата на тези дателни форми след предлога на. Правилно е да се каже На никого няма да се моля или Никому няма да се моля, но не *На никому няма да се моля.

Писмо се нарича графичната система, системата от знаци (букви, цифри и препинателни знаци) за зрително представяне на речта или самото предаване на речта чрез графични знаци, с букви. Българското писмо е буквено. С букви се означават отделните звукове на речта, поради което то може да се нарече и звуково.

Повелително наклонение – вж. наклонение.

Повторени се наричат такива части на изречението, които са изказани два или повече пъти (обикновено удвоени или утроени): повтаря се същата дума или смисълът на първата се изразява повторно с неин близък синоним, напр.: – Я качвай се, качвай се по-скоро, да не припкаме пак подир машината – каза наставнически бай Ганю. (Ал. Константинов) Там, там молбите ни се чуват... (Ив. Вазов); ..., но брат им падна, загина, ... (Хр. Ботев)

От гледна точка на пунктуацията интерес представляват удвояванията от типа на: *Ще дойдат още много, много други хора.* * *Но ти недей много-много да приказваш.* * *А пък той приказва ли приказва*. Вж. също: запетая [1.1.1; 1.1.2; 3.7]; еднородни части [2]. Понякога повторените части може да бъдат разделени с тире: *Но сега работата се отнасяще до него – до самия него.* (превод)

Повторителни (или съотносителни по състав и употреба) са съюзите *u – u, или – или, ни – ни, нито – нито, дали – дали, дали – или, ту – ту, хем – хем, я – я и под. Във всяка от синтактичните единици, които тези съюзи свързват, има по една от техните съставки, а запетая се пише пред втората и пред всяка следваща, напр.: <i>Безразлично ми е дали ще ми повярвате, или не.* (Б. Райнов) Вж. също *запетая* [2.2.3].

Подвижно ъ се нарича гласната /ь/, която променя мястото си спрямо съгласните /р, л/ в зависимост от фонетичните условия. В съвременния български език съществува закономерност за премятане (метатеза) на гласния звук в групите **-ър-/-ръ-, -ъл-/-лъ-**, за промяна на мястото му по отношение на плавните съгласни с оглед избягването на трудно произносими групи от съгласни. От тази основна закономерност произтичат редица конкретни правила с не малък брой изключения:

- 1. В многосричните думи мястото на гласната /ь/ спрямо плавните съгласни (когато групата не е в крайна сричка) се определя от броя на съгласните след съчетанието: изговаря се и се пише -pъ-/-лъ- пред група от две или повече съгласни и -ър-/-ъл- в останалите случаи, срв. напр. върба Връбница; вържа връзка; върхове връхен (вж. _ Забел. [3.2.1]), връшник; гълтам глътка; гълча глъчка; гърбав гръбнак; дългове длъжник; дърво дръвник; кървав кръвник; пълня плънка.
- 2. В едносрични думи или в крайната сричка на други думи, завършващи на съгласната в групите -ър-/-ръ-, -ъл-/-лъ- стои след съгласната, за да не се струпват две съгласни на края: блъф, връв, връх, глъч, гръб, гръд, гръм, дръж, жлъч, кръг, млък, плът, плъх, пръв, прът, пръч, скръб, стрък, трън, тръс, хрът, островръх, двугръб, надлъж.
- 2.1. Изключение от това правило са думите вълк, върл, гърч, дълг, дърт, жълт, кълн, кърт, смърт, смърч, стълб, сърп, твърд, търг, хълм, четвърт, шърб, шърк:
- 2.2. Само в една дума мястото на гласната /ь/ спрямо съгласната /р/ не е строго определено и може да се изговаря и пише както бърз, така и бръз (но само бърз влак; също бърза, бързо, бързина, бързият и пр.);
- 2.3. От доскоро определяните като дублети кърт и крът, щърк и щрък вече се признават за правилни само първите форми.
- 3. При образуването на други граматични форми или на нови думи от думите, съдържащи групи -ър-/-ръ-, -ъл-/-лъ-, мястото на гласната зависи от фонетичните условия, които се определят от формата на окончанията и на определителния член (при словоизменението) и на наставките (при словообразуването):
- 3.1. Редуване /ръ/ □ /ър/ при образуването на нови граматични форми се осъществява в следните случаи:
- 3.1.1. При образуване на определената, членуваната форма за ед. ч. и на формата за мн. ч. на съществителните: връх върхът, върхове; гръб гърбът, гърбове; грък гъркът, гърци; гръм гърмът, гърмове (но и гръмове).
- Забел.: Повечето от този вид едносрични съществителни имена от мъжки род (блъф, глъч, кръг, плъх, прът, пръч, стрък, трън, тръс, хрът) се изменят без премятане на гласната /ъ/, по следния образец: кръг кръгът, кръгове; също и земетръс земетръсът, земетръси.
- 3.1.2. Във формите за мн. ч. s|ърви, ϵ ърд|и, $\kappa|$ ърви, $\epsilon\kappa|$ ърби (от едносричните съществителни имена ϵ ръв, ϵ ръд, ϵ ръв, ϵ кръб).
- 3.1.3. В определената, членувана форма за м. род ед. ч. и във формите за ж. и ср. род и за мн. ч. на прилагателните бръз, пръв, островръх, двугръб и под., съответно: бързия(т), бърза, бързи; първия(т), първа, първи; островърхия(т), островърхия; двугърбия(т), двугърба и пр.
- 3.2. При словообразуването (образуване на нови думи) премятане на гласната /ъ/ в съответствие с основната закономерност се осъществява в две посоки: а) в посока /ър/ □ /ръ/, /ъл/ □ /лъ/ (пред наставка, която започва със съгласна) или б) в посока /ръ/ □ /ър/, /лъ/ □ /ъл/ (пред наставка, която започва с гласна), напр.: връв в|ървя нав|ървя връвч|ица; вр|ъх върх|овен вр|ъшник; върб|а върб|ица Вр|ъбница; върт|я- ер|ъшнам, (но гръмот|венца, гръмоотв|од); г|ълтам гл|ътвам гл|ътка; дърв|о д|ървен дръвн|ик; дълб|ок дълб|ая вдл|ъбнат; дълг дължин|ик; дълг дължин|а дл|ъжък, дл|ъжък, жълт жълт|ък жл|ътвам се; з|ърно з|ърнен зр|ънце; кръв к|ървав кърв|я кр|ъвнина; мр|ъсен мърс|я мр|ъсник (но мръсо|тия и м|ърсотия); об|ърна обр|ъщам; п|ълня пълн|ител пл|ыка; скръб скр|ъбен скърб|я; х|ълцам хл|ъцвам хл|ъцна.
  Забел.: От това правило има немалко отклонения, по-характерни от които са следните:
- 3.2.1. Не се осъществява очакваното премятане при думи, образувани с наставки, в които има непостоянни гласни /ъ, е/, напр.: от връх се образува прил. име вр|ьхен, по аналогия с връхна, връхно и пр. (вм. в|ърхен, както би трябвало да бъде според общото правило, на което се подчинява премятането, напр. при върх|ар). Срв. също: гръд гърдест, но гръден, гръдна; дълг дълж|а, но длъжен, длъжна; дълъг дължина, но дл|ъжък, дл|ъжка (вм. д|ължък); кръв кървав, но кръвен, кръвна;
- 3.2.2. В побългарени заемки от руски и черковнославянски език гласната /ь/ се изговаря на мястото на чуждите гласни /е, о/ без очакваното според установената закономерност в българския език премятане, напр.: *повърхност* (от рус. поверхность), *повърхнина*, но *връхен, връхна; усърден* (рус. усердный) и *усърдна*. Срв. също *утвърждение, потвърждение, оскърбление* (но *скръбен, скръбна*).

3.2.3. С последователност и сила на правило е отклонението, което обхваща несвършените глаголни форми, образувани с представка –вам от префигирани(!) глаголни основи, съдържащи групите -ър-, -ъл-. В противоречие с общото правило гласната /ъ/ обикновено не променя мястото си в несвършената глаголна форма, въпреки че наставката започва със съгласен звук, напр.: бъркам – забъркам – забъркам (но бъркам – бръквам); оърпам – раздърпам (но дърпам – дръвам); вържа – превържа – превързвам (но вържа – връзвам); сърбам – изсърбам – изсърбам (но сърбам – сръбвам). Сравни също формите избърсвам (от избърсвам (от избръсна), в които различното поведение на гласната /ъ/ в групите /ър/ _/ръ/, при еднакви фонетични условия, се дължи на различния морфологичен строеж на думите: бърша – избърсвам и бръсна – избръсна – избръсвам.

Подзаглавието е вторично, допълнително заглавие по отношение на основното и обикновено има обяснителен, уточняващ характер. В широк смисъл на понятието към подзаглавието се отнасят и други пояснителни текстове под заглавие или под някакво изображение (снимка, картина, рисунка, схема и под.), с които се посочва видът и съдържанието им. Когато са употребени като част от съответния текст, съотношението между заглавие и подзаглавие се оформя пространствено, шрифтово и пунктуационно. Напр.:

ЧИЧОВЦИ

(Галерия от типове и нрави български в турско време)

ПОВЕСТ ОТ ИВАН ВАЗОВ

ХЪШОВЕТЕ – ГЕРОИ И МЪЧЕНИЦИ

(Преразказ с елементи на разсъждение върху I и II глава от повестта "Немили-недраги" на Иван Вазов)

Какво поражда тревогата на Алеко при срещата с Новия свят

(Отговор на литературен въпрос)

Съществителни имена

Обобщение

ИЗРЕЧЕНИЕ

(Обобщителни упражнения)

Забел.: Когато — в друг контекст, напр. при цитиране, като библиографска справка — заглавието и подзаглавието са разположени едно след друго в хоризонтален ред и обикновено са оформени без шрифтово разграничаване помежду им, ролята на препинателните знаци излиза на преден план и след заглавието се пише точка, напр.: Димова, В. "Една българка". Да помислим над заглавието. — Във: сп. Български език и литература, 1991, кн. 4.

Полуслято писане – вж. Слято, полуслято и разделно писане.

Правоговорът е съвкупност, система от правила и норми за изговор на думите и формите в даден език. Под правоговор се разбира и самото произношение, съответстващо на приетите в даден език правила и норми; в този смисъл се употребява и термин *правоизговор*. Добре е да се знае и да се помни, че "много от въпросите, които сме свикнали да разглеждаме като правописни, са всъщност не толкова и не само правописни или графически, но и правоговорни, а често пъти и чисто правоговорни" (Л. Андрейчин).

Правопис наричаме системата от правила за писмено отбелязване на думите и на техните части – представки, корени, наставки и окончания, за употребата на малки и главни букви, за графичното представяне на сложните думи, за пренасянето на части от думите на нов ред и за съкращаване на думите. Към правописа обикновено (но не съвсем основателно!) се отнасят и правилата за употреба на препинателните знаци (вж. *пунктуация*). Установеното в графиката най-общо съотношение между букви и звукове (фонеми) се уточнява чрез правилата на правописа, които определят начините за писмено представяне на думите. Правописът е обусловен − в много висока степен! − от правоговора, а начинът на писане на думите и формите, от своя страна, в много случаи показва как е правилно те да се изговарят. За основните принципи на българския правопис вж. ↓ *правописни принципи*.

- 2. Фонетичен (или фонематичен, фонологичен) принцип по силата на който писането отразява установения книжовен изговор. Този принцип е противоположен на морфологичния (морфематичния), тъй като дава възможност в отделни случаи някои думи да се пишат така, както се произнасят и чуват, без съобразяване с морфологичната им структура, напр.: цъфтя вм. *цъвтя (срв. с цвят), гозба вм. *гостба (от стб. гостьба, срв. с гост), расна, порасна (вж. раста), сърце вм. *сърдце (вж. сърдечен), нишка (но разнищвам), мозък (в стб. мозгъ, рус. мозг), здрав (стб. съдравъ) и пр.
- 3. Традиционен (или *етимологичен*) *принцип*, чието действие е твърде ограничено в днешния български правопис. Според този принцип писането се определя не от морфологичния строеж на думите или от реалното им произношение, а от традиционната им форма. Резултат от действието на традиционния правописен принцип е запазването на буквите *щ*, *ю*, *я*, които по силата на фонетичния принцип би могло да бъдат заместени с комбинации от букви, съответно *шт*, *йу*, *йа* (или *йъ*).

Преглас наричаме промяната на една гласна в друга при определени фонетични условия в границата на думата. Най-често се говори за преглас на ятовата гласна, или *ятов преглас* (вж. там).

Предикат, предикативе, предикативен, предикация (от лат. praedicare 'казвам, изказвам, съобщавам'; praedicatum 'нещо изказано') са граматически термини, чиито български съответствия са *сказуемен*. Вж. и *неглаголен предикатив*.

Предположителни глаголни форми (предположително наклонение) – вж. наклонение

Преизказно наклонение - вж. наклонение

Пренасянето на част от думата на следващия ред при писане се извършва в съответствие с изискването за удобство на произношението и за лесно и бързо осмисляне на разделените за пренасяне езикови единици. Прекъсването на думата се отбелязва с малко тире (дефис) след частта, която остава на предходния ред. Думата се разделя на части за пренасяне в съответствие със следното основно изискване: първата част трябва да завършва на буква или съчетание от букви, възможни в края на думата изобщо, а втората част трябва да започва с буква или съчетание от букви, възможни в началото на думата изобщо. Въз основа на това се изработват и конкретните правила за пренасяне, които отразяват главно делението на думите на срички, но се съобразяват и с морфемния им състав:

- 1. Не се пренасят части от едносрични думи, като бряст, власт, глас, дом, кръст, пръст, страст, труд и пр. Не се препоръчва също пренасяне на части от буквени съкращения; това правило все по-често се нарушава, главно във всекидневния печат.
- 2. Думата не се разделя на части за пренасяне преди последната или след първата сричка, когато тя се състои само от един гласен звук или е представена чрез една буква, т. е. не се оставя сама буква на предходния ред и не се пренася сама буква на следващия, напр.: *оти-вам*, но не*о-тивам*; ябъл-ка /йабълка/, но не я-бълка; по-разия или пора-зия, но не порази-я, и т. н.
- 3. Думата не се разделя на части за пренасяне преди или след буква в, напр.: байга-ньовски, но не байган-ьовски или байгань-овски.
- 4. Един съгласен звук между два гласни образува сричка със следходния гласен звук и обикновено така се пренася, напр.: *ба-ба, ра-бо-та*. Допустимо е и друго решение в случаите, когато сричковата граница не съвпада с морфемната, напр.: *ра-зяснявам*, но и *раз-яснявам*. За предпочитане е вторият вариант, съобразен с морфемната структура на думата, при който се запазва целостта на представката.
- 5. Съгласната /й/ пред друга съгласна във всички случаи е част от предходната сричка и границата за пренасяне минава след нея, напр.: вой-на, гай-ка, дей-но. зей-вам. май-ка, пей-ка. Сий-ка.
- 6. В позиция между две гласни съгласната /й/ (вж. и □ [4]) е част от следходната сричка, напр.: *ма-йор, бе-йове, ке-йове, во-ю-вам* /во-йу-вам/, *иде-я-та* /иде-йа-та/, *геро-ят* /ге-ро-йът/. При първите две думи разделянето за пренасяне може да се извърши и по морфемната граница: *бей-ове, кей-ове*.
- 7. В съчетание (между две гласни) от съгласен звук $\check{u}$ + група от съгласни, първата от които е сонорната съгласна /н/, границата за сричкоразделяне и пренасяне минава след тази или някоя от следващите съгласни, с изключение на последната, напр.: $docmo\check{u}u$ -ство, $docmo\check{u}u$ -ство, $docmo\check{u}u$ -ство, $docmo\check{u}u$ -ски, docume-ски, docume-ски.
- 8. Удвоените съгласни (включително възникналите при уподобяване) са в състава на различни срички и при пренасяне се разделят, напр.: из-земвам, из-следвам /исследвам/, без-зъб, без-силен /бессилен/, над-давам, бездън-на, смелост-та.
- 9. При групи от съгласни звукове между две гласни са възможни следните варианти на сричкоразделяне според характера на съгласните:
- 9.1. При група от две или повече съгласни, от които първата е сонорна, сричковата граница минава след първата сонорна съгласна, напр.: бол-ка, бол-на, вол-ски, въл-на, гор-на, гор-ски;
- 9.2. Група от шумова и сонорна съгласна в този ред образуват сричка със следходната гласна, напр.: гре-бло, кре-сльо, хра-бреџ. В интерес на лекото и бързо осмисляне на думите разделянето им при пренасяне в някои от тези случаи може да се осъществи и по морфемната граница, т.е. след шумовата съгласна: греб-ло, крес-льо;
- 9.3. При група от две или повече шумови съгласни сричковата граница е доста неустановена и остава възможност за по-свободен избор при пренасянето на части от думата, напр.: брад-ва и бра-два, каз-вам и ка-звам, плит-ка и пли-тка, обе-кти и обек-ти.
- Забел.: Буквеното съчетание *дж*, когато означава един звук, не се разделя при пренасяне, напр.: *боза-джия, ха-джия, за-джафкам*, но *над-живявам, наджънвам*;
- 9.4. Групите от съгласни *стр, здр, скл, ств, шк, жд, ск, ст* обикновено запазват целостта си и образуват сричка заедно със следходната гласна, напр.: *подстрижа, се-стра, за-здравя, богат-ство, диваче-ство, Перни-шки, геоло-жки, пи-склив, брат-ски*. При пренасянето обаче в някои случаи е възможно границата на разделение да мине и на друго място, напр.: *сес-тра* или *сест-ра, геолож-ки, писк-лив*.

Препинателните знаци са особен вид писмени знакове, част от графичната система на езика. Те са графично средство за отразяване на синтактичното и интонационно-смисловото разчленяване на речта (устната реч) при нейното писмено представяне. Препинателните знаци в българската графична система са десет: точка, запетая, въпросителна, удивителна, многоточие, точка и запетая, двоеточие, тире, кавички искоби. Важно е да се знае и да се има предвид (както при писане, така и при проверка, контрол и оценка на написаното!), че съществуват както абсолютно задължителни, достатъчно ясно и строго дефинирани правила за употреба на препинателните знаци, така и условия, предпоставки и възможности за избор, отразяващ идеята на автора, на пишещия за смисъла, съдържанието и за интонационното членение на текста. Успешна творческа употреба на препинателните знаци е възможна само върху основата на пълно овладяване и строго спазване на задължителните пунктуационни правила. Подробно за всеки от препинателните знаци вж. на съответното азбучно място: вж. също комбинирана употреба на препинателните знаци.

Преходност/непреходност се нарича граматическата особеност на глаголите, свързана с тяхното лексикално значение, която се проявява като способност да имат или да нямат пряко допълнение. Срв. напр.: *пиша* (писмо), *разказвам* (приказка), *чета* (роман) и под., но *бягам*, *седя*, *ходя*, *спя*, *разсънсдавам*, *страдам* и пр. (без пряко допълнение). В зависимост от конкретните особености на отделните си значения понякога един и същ глагол може да бъде и преходен, и непреходен.

- 1. *Преходни (транзитивни)* са глаголите, означаващи действие, което е насочено пряко към някакъв предмет, обект и изменя или произвежда, създава този предмет.
- 1.1. Практически преходните глаголи се разпознават по възможността към означаваните от тях действия да се постави въпрос кого (кого търсите?) или какво, шо (какво четете?).
- 1.2. Името на предмета, обекта, към който пряко е насочено глаголното действие, се нарича пряко допълнение.
- 2. **Непреходни (интранзитиени)** са глаголите, означаващи действие или положение в пространството, физическо или психическо състояние, които не са пряко насочени към определен обект (предмет или лице). Непреходните глаголи не получават пряко допълнение, срв.: *тичам, лежа, спя, боледувам, възхищавам се.*
- 2.1. Отношението на действието на такива глаголи към даден обект (лице или предмет) се изразява обикновено с някакъв предлог: *тичам* (*no*полето), *лежа* (*на* леглото), *възхищавам се* (*om* тебе).
- 2.2. Името на предмета, обекта, към който има отношение глаголното действие на непреходния глагол, се нарича непряко допълнение.

Приложението е второстепенна част на изречението – съществително име в ролята на определение, което уточнява значението на определяемото съществително, като дава друго или допълващо, уточняващо название на означавания от определяемото предмет или лице, напр.: къща музей, студент отличник, майка героиня, баба Илийца, професор Димитров, господин Георгиев, госпожа Иванова, Петър Моканина, Ботев като поет, романът "Под игото", улица "Незабравка", София-север (приложенията са в курсив получер).

Забел.: 1. При някои от този вид съчетания е възможна смяна на местата и на синтактичната функция на двете съществителни имена (т. е. и двете съществителни имена могат да бъдат както главна част – определяемо, така и подчинена част – приложение), напр. работнички майки и майки работнички.

2. Някои от този вид съчетания се превръщат в сложни думи, чиято първа съставна част загубва синтактичната си самостоятелност и морфологичната си изменяемост; двете основи на този вид сложни думи се свързват с дефис, напр.: кандидат-студент, министър-председател, храм-паметник и под. Вж. също слято, полуслято и разделно писане [2.2.1].

Подобно развитие се наблюдава в случаите, когато нарицателни имена като изток, запад, север, юг, град и под. се употребяват като приложения в състава на географски названия собствени имена. Те се пишат с малка буква и се свързват с основното име чрез дефис, напр.: София-север, София-град, София-окръг, Марица-изток, Варна-запад и под.

3. Все по-често съчетанията от определяемо съществително име и приложение, всяко от които запазва морфологичната си изменяемост, започват да се пишат полуслято, което се обуславя от съзнанието за смислово единство на цялото. Напр.: къща музей и къща-музей. Вж. други примери при слято, полуслято и разделно писане [2.2.1.1].

- 4. Когато приложението е разширено, т.е. има свои пояснения, то обикновено се обособява и се отделя от определяемото съществително с тире, а след него се пише запетая. Срв. напр.: Страните членки се задължават да спазват устава на организацията. □ Страните членки на организацията, се задължават да спазват нейния устав. Неприемливо е обаче да се пише така: *Страните-членки на организацията се задължават да спазват нейния устав
- 5. Неправилно е неразширеното и необособено приложение да се отделя от определяемото съществително име с тире, както в следния пример: *Всеки си спомня поне един вестник от ученическите години, написан на ръка или размножен в два-три екземпляра с помощта на някоя майка машинописка.* Правилно в случая е съчетанието майка машинописка да се оформя разделно, макар че понякога в подобни случаи двете съставки се свързват с дефис. Вж.

  [2].

Присъединяването е такава разновидност на интонационно-смислово отделяне или обособяване на дадена част на простото изречение или на цяло изречение, при която тези елементи на речта съдържат допълнително съобщение или пояснение, с които се добавя нова мисъл, нова идея или се прави уточнение към съдържанието на предходното изречение или негова част. Съществено от гледна точка на пунктуацията е, че присъединяването е свързано с проявата на определен субективен момент, който се отразява върху интонационния контур на речта и съответно върху употребата на препинателни знаци, каквото е например използването на запетая (като знак за пауза) пред еднократно употребен съюз *u*.

Присъединените части или цели изречения се свързват безсъюзно или се въвеждат от съюзи, наречия, частици и изрази, като *и, и то, което, при това, и при това, освен това, дори, особено, също така* и под., и се изговарят след пауза и с подчертаваща интонация, което в писмената реч се отбелязва със запетая, точка и запетая, тире, скоби, многоточие или с точка (или друг краен препинателен знак). Напр.: *Аз съм негов почитател, харесвам го... и толкоз.* * Днес всички ученици са дошли без домашна работа. Което хич не ми харесва. * Вчера цял ден четох по история и география, решавах задачи, и ми писна. * През последните десетилетия се наблюдава едно постепенно изоставяне на някои звателни форми, особено при лични женски имена. (П. Пашов)

Други примери: Още няколко секунди, и аз усещах, че не ще мога да издържа пред тая загадка. (Ем. Станев) — Право е, и аз така мислех — кимна Пешо. (П. Вежинов) Чувал съм да казват, че понякога и най-страхливите проявяват най-голяма храброст в момент на самозащита, и така е. (Ив. Петров) Поведението на този началник е твърде любопитно. И пристрастно. (Из печата) Той беше доволен, че никой не знае тайната му; защото Драгота имаше за какво да мисли. (Й. Йовков) Горилков: Вероятно... несъмнено? Кажи чисто и просто: новият министър ще бъде еди-кой си — и туйто. (Ст. Л. Костов) Ето сега седя с перото в ръка, напрягам си паметта и искам да отделя поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание — и не мога. (Ал. Константинов) Нямаше как, трябваше да поръчам същото, и то за пръв път в живота си. И то в заведение, и то в компанията на дама. (Ив. Петров) Убитият е професор, и при това началник, и при това началник на специална служба. (А. Гуляшки) Един малък недостиг, и у мене се изработва цял комплекс. (Б. Райнов)

Причастията — сегашно деятелно, минало св. деятелно, минало несв. деятелно и минало страдателно — са хибридни, глаголно-именни форми (с признаци на глагол и на прилагателно име едновременно), означаващи действие, което се приписва на предмет или на лице като възникнал или съществуващ във времето негов признак. Някои правоговорни и правописни особености на причастията са посочени на друго място тук както следва:

- а) за сег. деят. прич. вж. променливо я [4.2]; слято, полуслято и разделно писане [1.6];
- б) за мин. св. деят. прич. вж. редуване [1.3]; променливо я [4; 4.3]; слято, полуслято и разделно писане [1.6];
- в) за мин. несв. деят. прич. вж. променливо я [4; 4.1]; слято, полуслято и разделно писане [3.1];
- г) за мин. страд. прич. вж. променливо я [4]; слято, полуслято и разделно писане [1.6].

Правилото за изговор и правопис на променливото *я* в съвременния български книжовен език отразява закономерностите на изговора в част от североизточните говори. То се състои от две части: 1) Наследник, застъпник на ятовата гласна е гласната /а/ след предходна мека съгласна (т.е. променливата гласна се изговаря като /³à/, правописно *я*) тогава, когато са налице едновременно следните условия: а) променливата гласна е под ударение и б) намира се пред твърда нешушкава съгласна, пред сричка със задна гласна /а, о, ъ, у/ или е в края на думата (глаголна форма), напр. в *б*|*ягам*, *б*|*яла*, *д*|*ял*, *гол*|*ям*, *гол*|*ям*, *гол*|*ям*, *в*|*ятър*, *в*|*ятър*, *в*|*ятърен*, *жив*|*я*, *сл*|*яя*, *сн*|*яг*; 2) При отсъствието на което и да е от посочените фонетични условия ятовата гласна се преглася в /е/, напр.: а) когато променливата гласна не е под ударение (*бял* – *белот*|*а*, *в*|*ятър* – *ветров*|*e*; *сняг* – *снегов*|*e*); б) когато ятовата гласна е пред сричка, съдържаща предна гласна /е/ или /и/ (*бял* – *б*|*ели*, *гол*|*ям* – *гол*|*еми*, *жел*|*язо* – *жел*|*езеи*); в) когато ятовата гласна е пред следваща шушкава съгласна /ч, ил/, напр.: *сняг* – *сн*|*ежна*, *сляп* – *сл*|*емо*, *грях* – *гр*|*емика*; г) когато ятовата гласна е пред следваща мека съгласна или пред сричка, съдържаща мека съгласна, напр.: *др*|*ямка* – *др*|*емя*, *м*|*ясто* – *м*|*ел*|*я*|*яра* – *зр*|*ел*|*ел*|*г*|*г*|*гол*|*гол*| – *гол*|*гол*| – *гол*|*гол*| – *гол*| – *гол*

норма във всичките |и прояви. Една от причините за това е и обстоятелството, че в западните български говори липсва редуване на /'à/ с /e/ и във всички положения застъпник на старобългарската ятова гласна е гласната /e/. Това води до непоследователност и грешки в речта на мнозина българи дори и тогава, когато те общо взето добре са овладели нормите на книжовната реч. Една от твърде честите грешки в това отношение – поради престараване – е изговорът на /'à/ и в позиция, при която фонетичните условия изискват преглас на /'à/ в /e/, напр.б|яли вм. б|ели, гол|ями вм. гол|еми, жив|яли вм. жив|ели. За избягване на правоговорни и правописни грешки, свързани с променливото я, е необходимо да се знае и да се има предвид следното:

- 1. Променливо я (наследник на старата ятова гласна), което се изговаря като / а/, имат в корена на основните си форми думите блян, блясък, бряг, бряст, бяг, бял, бяс, вляза, врява, врякам, врясък, вяра, вятър, гняв, голям, грях, дрямка, дрян, дядо, дял, дялам, дяна, дясно, желязо, звяр, зрял, коляно, крясък, ляв, лято, мляко, мряна, мяра, мярка, мяркам се, място, мях, надявам се, ням, нямам, обяд, плява, плясък, подявка, припрян, прищявка, прозявам се, пряк, пряпорец, прясна, пряспа, пяна, пясък, рядък, рязък, ряпа, свян, свяст, свят, святкам, седянка, скорбяла, сляп, смяна, смятам, смях, сняг, сряда, стряха, сядам, сянка, сяра, трябва, трясък, тяга, тяло, тясна, тях, тъдява, увяхвам, успявам, хляб, хрян, цвят, цяр. Усвояването на тези форми е част от общия процес на усвояване на езика.
- 2. При някои от думите с променливо *я* изговор /'а/ има не в основната форма, а се появява (според фонетичните условия) в някоя или в повече от производните граматични форми, напр.: *пресен прясна, прясно; десен дясна, дясно* (в прилагателното *десен*, от стб. десьнъ, ятовата гласна е "тъжлива", възникнала е по аналогия с *пяв*); *грея изгрявам, влека влякох, облека облякох* и пр.
- 3. Известен брой думи с етимологична ятова гласна, които обаче са възприети в книжовния език от западните български говори или са заемки от руски, а също и някои нови думи, образувани по аналогия, както и някои втори съставни части на сложни думи, се изговарят в книжовния език с гласна /e/, независимо че не отговарят на условията за преглас на ятовата гласна, напр.: бял, но заб|елвам, изб|елвам; вяра, вярна, вярност, но неимов|ерно; гняв, но гн|евна, гн|евно; дял, но отд|ел, д|ело, сд|елка, неразд|елен, безпред|елно; звяр, но зв|ерство; зр|ял, но зр|елост, зр|елостен; м|ярка, но безм|ерно, лицем|ерна, водом|ер, изм|ервам; м|ясто, но зам|ествам, изм|ествам; зев (срв. прозявам се); л|ято, но дългол|етна, многол|етна; отм|ятам, но отм|етка; нам|ятам, но нам|етка; пл|яскам, но разпл|есквам, опл|есквам; свят, но св|етска; със|ед (срв. с|ядам); тр|ябва, но употр|еба, потр|ебност; хляб, но хл|ебна; цвят, но гороцв|ет. С /е/ вместо /'a/ се изговарят също век, лек, л|екар, нев|еста (и нев|яста), смет, чов|ек и др.
- 4. На променливо я завършват основите на някои глаголи в мин. св. и мин. несв. време и съответните причастия с ударение върху последната сричка преди окончанието, напр. в|иоя вид|ях, вид|яхме, вид|ял, вид|ели, вид|ели, вид|ели, плет|а плет|ях, плет|яхме, плет|яхме, плет|ели; гор|я гор|ях, гор| яхме, гор|ял, гор|ели. В тези случаи променливата гласна я се изговаря непрегласена (като / а/) и във формите за 1. и 2. л. мн. ч., въпреки че се намира пред сричка, съдържаща гласна /е/. В мин. св. време непрегласеният изговор, напр. вид|яхме, вид|яхме, е по аналогия с всички останали форми, а в мин. несв. време, напр. бер|яхме, бер|яхме, бер|яхме по аналогия с формите за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. (бер|ях, бер|яха).
- Забел.: 4.1. Дублетни форми с непрегласен и прегласен изговор за мин. несв. вр. (за 1 л. ед. ч. и за трите лица в мн. ч.), както и за съответното мин. несв. деятелно причастие се допускат само при глаголи, в които основната гласна се намира под ударение и след друга гласна или след съгласните /ж, ч, ш/: кро | я кро |ях и кро |ех, кро |ял и кро |ел; гълч|а гълч|ах и гълч|ех, гълч|ал и гълч|ех, леж|ал и леж|ех, леж|ал и леж|ех, суш|а суш|ах и суш|ех, суш | ал и суш|ел. Формата за мн. ч. на миналото несв. деят. причастие е само с прегласен изговор: кро |ели, гълч|ели, леж|ели, суш|ели.

Книжовната норма допуска дублетни форми на -auv/-suv и -euv, когато ударената основна гласна се намира след друга гласна или след съгласните /ж, ч, ш/, напр.: -cuv = -cuv = -cvv = -cvv

- 4.3. Основната гласна във формите за мин. св. време и на съответното мин. св. деят. причастие при глаголи от типа на a|as, a|as,
- Известна колебливост (отразена и в справочниците) има при глаголните същ. имена от този вид глаголи. Съвременната книжовна норма дава предпочитание на формите, образувани от сегашната основа на $|e| \delta|$ дене, в| дене, в| дене, м| дене, м| дене и пр., а формите, образувани от аористната основа, като $\delta|$ дяне, в| дяне и т.н., постепенно отпадат.
- 5. Не се подчиняват на общото правило за преглас на ятовата гласна свършените глаголи от I спрежение, образувани с наставка -na. При тях се осъществява различно по природата си историческо редуване, което има определена морфологична функция: за образуване на видови форми на глагола. В този случай променливото я се изговаря като /e/, независимо че е под ударение и следващата сричка съдържа твърда гласна: $6\pi |scam 6\pi|ecna$, $6\pi |scam$
- 6. Не се подчиняват на правилото за преглас на ятовата гласна определените (членуваните) форми за ед. ч. на неголям брой отвлечени съществителни имена, образувани с наставка -ост от причастия; изговорът с /'a/ се запазва, въпреки че ударението се премества върху определителния член, напр.: закорав|ялост закоравялостт|а, зажоаднялостт|а, закостен|ялост закостенялостт|а, засто|ялост застоялостт|а, недод| яланост недодяланостт|а, отжив|ялост отживялостт|а, отмал|ялост отмалялостт|а, престар|ялост престарялостт|а, припр|яност припряностт|а и под.
- 7. Променливо я съдържат представките вся-/все- и ня—/не—, с които се образуват съответно обобщителните и неопределителните местоимения и местоименни наречия, напр. вс якой, вс вки, вс якакв, вс якакв, вс якак и н якой, н якакв, н яколко, неколц ина, н ечий, н якога, н якак и пр
- 8. В езиковата норма се допускат и някои думи с дублетни форми които се изговарят и пишат както с $\mathbf{g}$, така и с $\mathbf{e}$, напр.: neg|scma и neg|scma и
- 9. Официалната правоговорна норма допуска в устната форма на книжовния език (в устната реч) прегласен изговор на ятовата гласна на /e/ вместо /'a/ във всички случаи, независимо от фонетичните условия.

Пропуснат текст в цитат се отбелязва с многоточие. Така обикновено се формулира общото правило. В научни и официално-делови текстове многоточието, с което се отбелязва пропуснат текст в цитат, се огражда – според официалната препоръка – в квадратни скоби. Този двояк подход води до липса на еднаквост и до непоследователност в писмената практика. Към това се прибавя и фактът, че когато многоточието не е оградено в скоби, то формално се изравнява с многоточието като знак за недоизказана или прекъсната мисъл и по същество не винаги е ясно с каква функция в конкретния случай е употребено. Както е например в следното изречение, използвано в учебник по български език за илюстрация на правилото за многоточието като знак за пропусната част от текст, но би могло да се изтълкува и в другия смисъл: "Дентралните сили... претърпяха поражение." (Бълг. ез. за 7. кл.) [Съкратено от: Централните сили, в които влизаха няколко държави, претърпяха поражение.] За да се избегне това формално съвпадение на двата вида многоточие, в писмената практика (обикн. в печатни текстове) многоточието като знак за пропуснат текст понякога се маркира чрез шпация (пробел) от двете му страни, напр.: "Децата в къщата ... по цял ден играеха с кучето, но често го биеха". (сп. Бълг. език)

Други примери: Когато Македонски казва за себе си: "…слава богу, честен човек съм…" или когато крещи неистово: "Да живее комуната!", авторът дава да се разбере неговата ирония към героя. (Лит. анализи) Вазов дири едновременно и героичната, и комичната характеристика на човека… В творбата комичните сцени не остъпват пред героичните моменти. (П. Зарев) Тук героят казва: "Прекият, законен, непосредствен плод на съзнанието, това е инерцията. (…) Нали да започнеш да действаш, трябва предварително да бъдеш напълно успокоен и да не са останали никакви съмнения. (…) Аз се упражнявам в мислене, а следователно у мен всяка първоначална причина веднага повлича след себе си друга по-първоначална и така нататък до безкрайност." (сп. Летописи) И циганите, тези истински деца на природата, дето повече от всичко на света ценят свободата, също издигат стената на мълчанието: "Те го гледат, като че ли гледат мечка(…). И мълчат." (Лит. анализи)

Забел.: Липсата на достатъчно ясна позиция при формулиране на правилото и на единство в писмената практика дава основание и възможност да се предложат някои нови решения:

- 1. Пропуснат текст при цитиране във всички случаи се отбелязва с комбинация от многоточие, оградено с кръгли или ъглести скоби. Напр.: *И циганите, тези истински деца на природата,* <...>, *също издигат стената на мълчанието: "Те го гледат, като че ли гледат мечка* <...>. *И мълчат.* "Ограденото в скоби многоточие за означаване на изпусната крайна част от изречение се поставя преди крайния препинателен знак на изречението. Когато с ограденото в скоби многоточие се означава пропуснато цяло изречение (или по-голям текст), крайният препинателен знак на предходното изречение се запазва.
- 2. По изключение многоточието за означаване на пропуснат текст в началото на цитат не се огражда в скоби, тъй като при тези условия не съществува опасност от двояко тълкуване на знака.
- 3. С многоточие (отделено от двете страни с шпация, без скоби) се означава мястото на пропуснат текст или на отделна дума в задачи за проверка на знанията по български език, напр.: На мястото на многоточието поставете подходяща форма: всеки (всякой) или всякого. За ... е вече ясно, че е настъпило друго време.

Пряка реч се нарича всяко възпроизвеждане на реч, изказване от името на самото лице, което го е направило. Пряката реч се въвежда, представя се от думи на говорещия или пишещия – от *авторска реч*. Пряката реч функционира като самостоятелно изречение, свързано с авторската реч главно интонационно и по смисъл. Пряката реч може да бъде:

- а) изказване, думи на друго, различно от говорещия или пишещия лице, напр.: Това е напаст божия говореше той. (Ел. Пелин);
- б) думи на говорещия, на автора, които той произнася сега или е произнесъп по-рано, напр.: Какво да правя мънкам аз. Какво да правя,
- като... (Чудомир) "Не, ти наистина не си добре мърморя си, макар вече да нямаш никакви причини да не си добре." (Б. Райнов);
- в) неизречени, неизказани мисли (вътрешна реч) на автора (говорещия или пишещия) или на друго лице, напр.: "Викайте с омраза помисли вратарят. Викайте колкото искате. Това ще ви остане". (Д. Цончев) "Втасахме я" рекох си и се прибрах в стаята. (Б. Райнов).

Забел.: За разликата между пряка реч и цитат, цитирана реч вж. там. Вж. също непряка реч.

Когато пишем, пряката реч отделяме с тирета или с кавички, при което е задължително да се съобразяваме със следното:

- 1. Пряката реч, когато има характер на диалог, е прието да се пише на нов ред с главна буква и да се отбелязва с тире (или се огражда в кавички), при което са възможни следните разновидности:
- 1.1. Когато смислово-синтактичната връзка между авторската реч и следващата я пряка реч не е изразена явно, с нарочни думи на автора, след авторската реч обикновено се пише точка, напр.:

Сега, когато рекичката пресъхна ѝ водениците им занемяха, двамата съседи доста се угрижиха.

- Лошо стана, дядо Корчане, лошо!
- Лошо, Дъбак, лошо! (Ел. Пелин)

Забел.: В такива случаи след авторската реч може да се постави и двоеточие, което по-силно би изтъкнало смисловата и връзка със следващата я пряка

- 1.2. Когато авторската и пряката реч се намират в отношение на по-тясна и явно изразена смислово-синтактична връзка, възможни са следните варианти на взаимното им разположение и пунктуационно оформяне:
- 1.2.1. Когато авторската реч предхожда пряката и я въвежда посредством глагол (или друга дума) за съобщение като казвам, питам, река, повтарям, говоря, отговарям, съобщавам, обяснявам, заповядвам и под., в края на авторската реч се пише двоеточие, а пряката реч се отделя с тире и на нов ред или се огражда в кавички, напр.:

Пешо я изгледа мълчаливо, после навъсено избърбори:

– Не бой се, няма да те изям! (П. Вежинов)

Или:

Пешо я изгледа мълчаливо и сърдито измърмори: "Не бой се."

- 1.2.2. Когато авторската реч следва пряката, между двете се пише тире или (съвсем рядко) запетая. Възможни са следните разновидности:
- 1.2.2.1. Пряката реч започва на нов ред след тире и завършва според характера на изречението с въпросителна, удивителна или многоточие; когато пряката реч е съобщително изречение, точката не се пише непосредствено в неговия край, а след авторската реч. Авторската реч, отделена от пряката с тире или запетая, започва с малка буква и завършва с точка. Срв.:
- Ами тебе... биха ли те? попита тя простичко.
- Как тъй ще ме бият! възкликна той възмутен.
- А пък мене ме потупват понякога каза простосърдечно Юлия.

- *Тебе може... съгласи се мрачно Пешо.* (по П. Вежинов)
- 1.2.2.2. Пряката реч започва на нов ред и се огражда с кавички, а авторската реч след нея се отделя с тире или по-рядко със запетая. Пряката реч с характер на диалог се огражда в кавички значително по-рядко, главно в случаи, когато представлява отклонение от основната линия на повествуванието, когато стои извън реалното време на разказа – като спомен, плод на въображение и под. Срв. напр.:

Двете туристки млъкнаха, унесени в красотата на гледката. Когато в далечината напред се появи бърдото над махалата, едната от жените не

Божичко, дали изобщо Феймето е жива и здрава? – каза тя.

- Сякаш бе вчера първата им екскурзия тука. "Виж, всеки момент ще завали" беше казало едното от момичетата тогава.
- "Какво мислиш да правим?" попита другото.

Сега жените вече не бързаха. Вървяха полека и дълго мълчаха.

- Каква екскурзия! каза най сетне едната.
- Коя? тихо попита другата. Онази или сегашната?

(по Д. Цончев)

Или:

- "Дали като види коня, няма да се подсети той по каква работа го търсиме?" попита бай Дачо.
- "Не вярвам!" отвърна Иван Мравов.
- "Ще видим" поклати глава бай Дачо.

(по Й. Радичков)

"Лошото е, че мръква, а ние не знаем къде сме", бе казало другото момиче.

(по Д. Цончев)

- 1.2.3. Когато думите на автора се вмъкват между частите на пряката реч, те се отделят от двете страни с тирета, при което са възможни следните разновилности:
- 1.2.3.1. Ако авторската реч разкъсва пряката реч, която представлява просто или сложно изречение, думите на автора започват с малка буква и се отделят от двете страни с тирета, напр.:
- В нашата стая **каза единият –** няма достатъчно столове.

Забел.: Когато думите на автора се вмъкват в състава на пряката реч на място, където поначало би трябвало да има запетая, тя (запетаята) се поставя след авторската реч. преди второто тире:

Работата е там – обади се другият, – че в нашата стая никога нищо не е било както трябва.

Срв. също:

- "Лошото е, че мръква, а ние не знаем къде сме" бе казало другото момиче. (Д. Цончев)
- "Лошото е, че мръква **бе казало другото момиче, –** а ние не знаем къде сме." "Лошото е **бе казало другото момиче, –** че мръква, а ние не знаем къде сме."
- 1.2.3.2. Ако авторската реч се вмъква в състава на пряката реч на границата между самостоятелни изречения, тя се отделя от двете страни с тирета, започва с малка буква и завършва с точка. Изречението преди авторската реч може да завършва с въпросителна, удивителна или многоточие, напр.:
- Да се махнеш! викаше тя. Да не си ми стъпил в къщата! (Й. Йовков)
- Кой знае! усъмни се Коста. Може да е нещо съвсем глупаво! (П. Вежинов)
- Знаете ли какво? предложи Коста. Вие вървете да обядвате, пък аз ще пазя! (П. Вежинов)
- -Хм... произнасям затруднено. Едно време събирах марки... ((Б. Райнов)

Забел.: а) Когато предхождащото авторската реч изречение е съобщително, точката се пише след авторската реч (вж. също 🗆 1.2.2.1):

- Прилепът не е лошо животно каза той. Той носи щастие. (Й. Йовков)
- б) Когато авторската реч въвежда следващата част от пряката реч чрез глагол или друга дума за съобщение, в края на авторската реч се пише двоеточие: – He може! – намръщи се Пешо и добави сухо: – Веднага гледаш да използуваш! (П. Вежинов)
- в) Когато пряката реч предава разговор, но няма характер на строен диалог, отделните реплики може да не бъдат поставени всяка на нов ред, напр.:
- Хайде всеки от нас да разкаже нещо за бай Ганя. Хайде извикаха всички. Аз ще разкажа. Чакайте, аз зная повече... Не, аз, ти нищо не знаеш. (Ал. Константинов)
- 1.2.3.3. В художествената литература при диалог авторската реч с характер на вметната дума или израз се вмъква между частите на пряката реч и се огражда със запетаи:
- А бе, човек**, казвам,** за какво ти е притрябвала тази черупка, тая развалина, не виждаш ли**, казвам,** че за нищо не става?
- Като не става**, дума,** на тебе за какво ти е тогава? (Чудомир)
- 2. Пряка реч, която не е част от диалог, а има характер на отделни, единични реплики, се огражда в кавички (включващи препинателния знак на края), при което са възможни следните варианти:
- 2.1. Пряката реч, оградена в кавички, започва с главна буква и на същия ред след авторската реч, която завършва с двоеточие:

Още с влизането си в класната стая учителят каза: "Днес няма да изпитвам.

Още с влизането си в класната стая учителят попита: "Кой днес желае да бъде изпитан?"

Още с влизането си в класната стая учителят нареди: "Извадете тетрадките и пишете!"

Продавачът извади изпод масата някаква книга и му каза: "Запазил съм я специално за вас!" (П. Вежинов)

- 2.2. Пряката реч, оградена в кавички и с начална главна буква, предхожда авторската реч, която се отделя от пряката с тире или със запетая и завършва с точка. В края на пряката реч, оградена в кавички, точка не се пише, но другите препинателни знаци се запазват. Напр.:
- "Не бива, дума съм дал" казваше си Стефан, като си спомняше пак за Дойна. (Й. Йовков)
- "Трябва да бъдеш кавалер!" спомни си той внезапно думите на баща си. (П. Вежинов)
- "Много взех на заем от семейството си, честна дума!", за първи път избухна емоционално железният финансист. (Из печата);
- 2.3. Пряката реч се вмъква в състава на авторската реч, при което първата част на авторската реч завършва с двоеточие, пряката реч се огражда в кавички и започва с главна буква, а след затварящите кавички се пише запетая: Нахрани се бай Ганю, <...>, измъмра под носа си: "Ех, да има сега някой да ме почерпи едно винце", седна насреща ми, засмя се добродушно и след като ме гледа умилно цяла минута, рече:...(Ал. Константинов)
- 2.4. Авторската реч се вмъква между частите на пряката реч (оградена от двете страни с кавички); в рамките на пряката реч авторската реч се отделя с тирета или (по-рядко) със запетаи, при което са възможни следните варианти:
- 2.4.1. Когато авторската реч се вмъква в състава на просто изречение от пряката реч на място, където няма запетая, от двете страни тя (авторската реч) се огражда само с тирета:
- "Важното е **говореше Иван Мравов, разпрягайки коня** да не му дадеме възможност да прибегне до пистолета." (Й. Радичков)
- 2.4.2. Когато авторската реч се вмъква в състава на просто изречение от пряката реч на място, където поначало би имало запетая, тя (запетаята) се пише непосредствено след авторската реч, преди второто тире:
- "Госпожице **едва-едва продумва той,** вземете. Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!" (Й. Йовков)
- "Аз крив ли съм **говори почти с плач в гласа си Димитър,** аз крив ли съм! Божеството ме е създало такъв!" (Й. Йовков)
- 2.4.3. Когато авторската реч се вмъква между две изречения от пряката реч, кавичките не се затварят след първото изречение, след което (в зависимост от характера му) се пише въпросителна, удивителна или многоточие, след авторската реч се пише точка, а следващото изречение започва с главна буква:
- "Нима е решил да ме измъчва със загатвания? **питаше се той.** Тоя глупак! На какво отгоре?" (Г. Караславов) "He бойте се бе, хора! – **викаха.** – Няма нищо. Не са кърджалии, авджии са!" (Й. Йовков)
- "Бедният! **помисли той.** В последната си минута той като че се е мъчил да откъсне това цвете!" (Й. Йовков)
- Забел.: 2.4.3.1. Когато предхождащото авторската реч изречение от пряката реч е съобщително, точката се пише не непосредствено след него, а след думите от авторската реч:
- "Като че всички се наговорили да отиват все при оня дъртак **помисли си той.** Знаел бил да кове хубаво камъка и ситно брашно правел." (Й. Йовков)
- 2.4.3.2. Когато предхождащото авторската реч изречение е цитат, кавичките след него се затварят:
- Беше много строг, но никога не ги биеше. "Шибай човека по ума, а не по гърба" **казваше той.** И добичето разбира от дума, та детето ли..."(Г. Караславов)
- 2.5. В отделни случаи (вж. също 🗆 1.2.2.2) с кавички се огражда и пряката реч, която има характер на диалог, разговор, но не е достатъчно строго

обособена като такъв в рамките на авторската реч, напр.:

На тръгване фелдфебелът отделяще болните от здравите. Вечно ядосан, готов да види навсякъде преструвка и лъжа, той неволно трепна, когато видя болезнения и жалък вид на Люцкана. "Здрав ли си?" – попита го той. "Тъй вярно, господин фелдфебел!" – отговори Люцкан, и то само затова, защото тая фраза дойде на устата му. (Й. Йовков)

Иван Русев все обикаляще около него, часове зяпаше как Йосиф работи и току ще рече: "Бай Йосифе, без тебе тая работа не може да стане така, както става." "Коя бе, Иване?" "Ами фреското. Цялата моя работа." "Абе мазилка като мазилка" — казваше Йосиф. (Д. Цончев)

2.6. Широко разпространен в публицистичния стил е един начин на писмено представяне на пряката реч, при който тя не се оформя явно като такава — не се отделя на нов ред и с тире, не се огражда в кавички, — но не се и представя, както непряката реч, като подчинено допълн. изречение в сложното съставно. Напр.: Дълбоко в мазето под къщата вече се налива бетонът, твърдят запознати. * Ако продължи в същия стил, той може да стане прекалено скандален образ, преценяват специалистите.

Пунктуация (от лат. рипстит 'точка') наричаме системата от правила за употреба на *препинателните знаци* (вж. _) или самата съвкупност от препинателни знаци в дадена графична система. Основна функция на пунктуацията е да отразява синтактичното и интонационно разчленяване на текста с оглед на неговото по-лесно и вярно, адекватно възприемане, разбиране при четене. Приема се, че в българското писмо правилата за употреба на препинателните знаци се подчиняват на *синтактичния принцип*, докато *фонетичният* (или *смислово-фонетичният*) *принцип* има подчинена, второстепенна роля. Което означава, че правилната, точна употреба на препинателните знаци е в пряка зависимост както от доброто познаване на синтаксиса, на синтактичния строеж на речта, така и от усета за смисъла и за фонетичното (интонационно) членение на текста. Не бива да се забравя – както от пришещите, така и от ония, които по един или друг повод контролират или оценяват написаното, — че ако в повечето случаи можем да бъдем сигурни в строгите правила за употреба на даден препинателен знак при определени условия, то съвсем не са малко и онези интересни, но понякога и твърде затруднителни изключения, които доказват, че не всички правила за употреба на препинателните знаци са еднакво строги и категорични. Част от употребата на препинателните знаци се подчинява на строги правила, задължителни за всеки, който иска да пише правилно, но има и такива, които дават възможност за проява на личен избор и предпочитание от страна на пишеция в стремежа му към изразяване на тънки смислови и стилистични отсенки.

Р р Р р – седемнайсетата буква от българската *азбука*, именувана 'ръ' или 'ре' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /ре/ (и по-рядко /ръ/) или – в съкращения от чужд произход – /ер/, напр.: РБЕ /ръ-бъ-е/ – Речник на българския език; БНР /бъ-нъ-ръ/ – Българско национално радио; МВР /ме-ве-ре/, ВМРО /ве-ме-ре-о/, СССР /ес-ес-ес-ес-ер/. С буква р в българското писмо се бележи сонорният съгласен звук /р/ и съответният мек сонорен съгласен звук /р'/, напр.: n|opa /пора/ иn|opя /пор'ъ/, nop|aзвам /пор|aзвам/ и nop|aзвам / пор|aзвам / пор'aзвам / пор'aзвам / пор'aзвам / пор'aзвам / пор'aзвам / пор'aзвам / пор'азвам / пор

Разделно писане: Вж. слято, полуслято и разделно писане.

Редуване се нарича взаимната замяна на звукове или фактът на съществуване на различни звукове, заемащи едно и също място в дадена морфема при различни условия на нейната реализация, напр.: редуване /e/ _ /и/ _ /о/ в река – наричам – пророк; редуване /е/ _ / _ /и/ в бера – брах – избирам; редуване /г, к, х/ _/ж, ч, ш/ в мога – можеш, река – речеш, прах – прашен, и др. От правоговорна и правописна гледна точка по-специално внимание заслужава следното:

- 1. С широко застъпеното в българския език редуване на гласна /ъ/ с /э/ (вмятане и изпадане на гласна /ъ/) са свързани някои правоговорни и правописни особености, които се уреждат със следните правила:
- 1.1. При съществителните имена с наставката *изъм* (или *азъм*) звукът /ъ/ от крайната сричка изпада (осъществява се редуване /ъ/ □ /э/) в определената (членуваната) форма и във формата за мн. число, но се запазва в бройната множествена форма на съответните имена, напр.: *организъм организъм организми —* (два) *организъма; фразеологизъм фразеологизмъм фразеологизми —* (два) *фразеологизъма; плеоназъм плеоназми плеоназми —* (два) *плеоназъм плеоназъм плеоназми плеоназми плеоназъм плеоназъм*
- Забел.: Противоречи на книжовната норма просторечният изговор без изпадане на гласната /ъ/ в определената (членуваната) форма от рода на *apxa| изъма, *opzaн|изъма, *pean|изъма, *pean|изъма, *coциал|изъма и пр. вместо правилните форми apxa|изма и apxa|измьт, opzaн|изма и opzaн|измьт, и т.н.

  1.2. При съществителни имена от чужд произход с крайна съгласна /p/ (включително лични собствени имена), като барометър, кадър, кентавър, компютър, литър, метър, метър, ментър, петър, оркестър, център, Семестър, център, Петър и под. редуването /ъ/ /э/ се осъществява във формите за мн. число и в звателната форма, напр.: метър метърът, метри, (два) метъра и (два) метра; театър театърът театърът театърът театърът министър министърът Министър Министър Министър Министър Министър Министърът Министър Мини
- Забел.: Съществителните имена *метър, литър* и производните от тях *километър, децилитър* и пр., когато се употребяват със значение за мерни единици, имат бройна множествена форма, в която /ъ/ се редува с /э/, за разлика от бройната множествена форма на същите имена, когато означават предмет, уред за измерване. Срв.: *Имам два дърводелски метъра Купих два метра плат*.
- 1.3. При прилагателни имена, образувани с наставки —ьл, —ър, —ък и —ичък, при прилагателни имена и местоимения, образувани с наставка —ъв, както и в минали свършени деятелни причастия от глаголи от I спрежение гласната /ь/ от крайната сричка се редува с /э/ в членуваната форма за м. род, във формите за ж. и ср. род и за мн. число, напр. бегъл беглият, бегла, бегло, бегли; добър добрият, добра, добро, добри; еднакъв еднаква, еднакво, еднакви; инакъв инаква, инаква, инакви; мъртъв мъртва, мъртво, мъртви; жалък жалкият, жалка, жалко, жалки; хубавичък хубавичкият, хубавичка, хубавички, рекъл реклият, рекла, рекло, рекли. Такова редуване има също при съществителните имена м омък, пот омък (във формите момц/и, м омко; пот омци).
- Забел.: Описаното редуване /ъ/ /э/ (изпадане на гласната от крайната неударена сричка на основната форма при образуване на другите форми на същата дума) може да служи като средство за правоговорна и правописна проверка: изпадането на гласната е показател, че в основната форма на посочените категории думи гласният звук в крайната сричка е /ъ/, а не /а/, напр.: мъртъв мъртва, рекъл рекла и под. Когато в думи с подобен изговор гласната от крайната неударена сричка на основната форма е /а/, тя не изпада при образуване на останалите форми на думата, напр. мургав мургава, казал казала и пол
- 2. С редуването /e/ /э/ при прилагателните имена, образувани със суфикс *-ен* (стб. -ьнъ), е свързан един правоговорен и главно правописен проблем, познат повече във връзка с появата на двойна съгласна /н/ вж. *двойни (удвоени) съгласни* [2].
- 3. С редуването на /'a/ (гласна /a/ след мека съгласна/) с /e/, известно повече като ятов преглас или като преглас на ятовата гласна (вж. там), е свързан един от трудните правоговорни и правописни проблеми на българския език, описан по-подробно в *променливо я*.
- 4. Правописни затруднения създава редуването на някои неударени гласни с /э/, т. е. пълното им изпадане в думи като напр. в|ашта, в|ашто, в| аште (вм. в|ашата, в|ашето, в|ашите) или м|ойта, м|ойто, м|ойте (вм. м|оята /мойата/, м|оето /мойето/, м|оите /мойите/). Съкратените форми са присъщи на разговорната реч, използват се и в поезията, но са недопустими в официалните стилове на устно и писмено общуване. Забел.: Резултат на подобно редуване са също дублетните глаголни форми от типа на изп|олзувам изп|олзвам, ком|андувам ком|андвам и под., при които еднакво нормативни са и двата варианта (вж. също при -увам).
- 5. С правописни проблеми е свързано редуването звучна съгласна беззвучна съгласна (и обратно), описани тук при асимилация (уподобяване) на съгласните и обеззвучаване на съгласните (вж. там).
- 6.За редуването на гласна /e/ с /й/ вж. ↓ *редукция* [7].

Редукция (потъмняване) се нарича промяната в изговора на неударените гласни – промяната в произношението на широките гласни /а, о, е/ и доближаването или изравняването им по гласеж със съответните тесни гласни – /ъ, у, и/ (както и обратното). В резултат на редукцията се стига до неутрализация на противопоставянето /а/ /ъ/, /о/ /у/ в неударена позиция. Книжовната правоговорна норма допуска редукция на неударена гласна /а/ и доближаването |и, но без изравняване по гласеж с неударената гласна /ъ/ (срв. произношението на ударената и неударената гласна в думата глав|а и близостта между неударените гласни /а/ и /ъ/ в р|итам и р|итъм). В по-малка степен допустима е редукцията на неударена гласна /о/ и доближаването или изравняването |и по изговор с гласна /у/, напр. в думи като гор|а, м|ясто, долин|а; срв. също изговорното сближаване на глаголи от рода на ок|азвам и ук| азвам. Най-малко приемлива (или съвсем неприемлива!) е в книжовния език редукцията на неударения гласен звук /е/ и изравняването му с /и/, присъщо на източните български говори, където думи като дет |е, nem|ел, nem|ица, peф|орма и под. се изговарят съответно /д|ите, пит|ел, пит|ицъ, риф|ормь/ и т. н. Силната редукция – изговор на /ъ, у, и/ вместо /а, о, е/ – е подчертано диалектно (или просторечно) явление и стои в основата на сериозни и недопустими правоговорни и правописни грешки. Достатъчно е да си спомним Бай-Ганьовото: "А, уригнах се, прощавайте; туй малко просташко пада, ама пърдон, човещина, ...". Поради изговорното си сближаване или изравняване неударените гласни в думата (главно /а/ и /ъ/, /о/ и /у/) доста често се смесват и при писане:

- 1. Редуцираната (неударена) гласна /а/ понякога погрешно се предава с буква **ъ**. Пише се напр.: озадъч|авам вм. озадач|авам, изпръщ|явам вм.изпращ|явам, бл|удкъв вм. бл|удкъв вм. бл|удкъв вм. к|азал, бъръб|ан вм. барабан, немърл|ив вм. немарл|ив, д|олър вм. д|олър вм. к|окъл вм. к|окал и под. За възможната проверка и установяване на правилната изговорна и правописна форма вж. ↓ [Забел.].
- 2. Редуцираната (неударена) гласна /ъ/ понякога се предава с буква **a**, напр.: въораж|ение вм. въоръж|ение, заг|адачен вм. заг|адъчен, развалн| уван вм. развълн|уван, въплащ|авам вм. въплъщ|авам, обкраж|ен вм. обкръж|ен, гл|адак вм. гл|адък, м|ъртав вм. м|ъртъв, р|екал вм. р|екъл и под. За възможната проверка и установяване на правилната изговорна и правописна форма вж. ↓ [Забел.].

Забел: При някои от случаите, описани _ в [1] и [2] избягването на правоговорните и правописните грешки, породени от редукция на гласните, е възможно чрез съпоставяне на думата (формата) с друга дума от словообразувателното гнездо или с друга форма на същата дума, където спорната гласна е под ударение. Правилността на формата озадач|авам (а не озадъч|авам) личи, например, във формата на съществителното зад|ача, на изпращ|явам — в спр| асквам, на въоръже|ение — в ор|ъжие, на въображе|ение — в несъобр|азен или в безобр|азие, на пъст|ърва — в п|ъстър и т. н. При немарл|ив трябва да се знае, че думата има връзка с нем|ара небрежност, нехайство', а не с м|ърляв. Правилността на формите бл|удкав, к|азал и под. (с гласна /а/ в последната сричка) се доказва от запазването на тази гласна в другите форми на същите думи — съответно бл|удкава, бл|удкави; к|азала, к|азали и пр., докато при изговор на подобните на тях м|ъртъв, р|екъл и под. изпадането на неударената гласна (във формите м|ъртва, р|екъл и под. изпадането на неударената гласна (във формите м|ъртва, р|екла) е белег, че тук се изговаря и пише вметната (непостоянна) гласна /ь/. Подобна проверка е възможна и по отношение на думата стъкъли|е, където и двете гласни /ь/ са неударени и се доближават изговорно до неударена гласна /а/, което е предпоставка за правописни грешки от типа на стъкали|е. Подобна грешка се избягва чрез съпоставка с прилагателното ст|ъкълен, например, от което става ясно, че и в двете срички гласната под въпрос е /ь/ — при новите фонетични условия гласната от първата сричка вече е в силна позиция (под ударение) и личи ясно, а гласната от втората сричка изпада, което е присъщо на вметната гласна /ъ/. Вж. също въмгната с присъщо на вметната гласна /ъ/. Вж. също въмгната с присъщо на вметната гласна /ъ/. Вж. също въмгната с присъщо на вметната гласна /ъ/. Вж. също въмгната с присъщо на вметната гласна /ъ/. Вж. също въмгната гласна /ъ/. Вж. също въмгната гласна /ъ/.

3. Редуцираните (неударени) гласни /о/ и /у/ се смесват изговорно и правописно в глаголите (и техните производни) с представки *o-* и *y-*, при които съвсем не рядко се правят грешки от типа на *уросявам* вм. *оросявам* или *окрасявам* вм. *украсявам*. Проблемът се усложнява от възможността в някои случаи от една и съща основа с представките *o-* и *y-* да се образуват две думи с различно значение, като напр. *оказвам* (помощ) и *указвам* (пътя); (косата) *on* | *адва*, но *уп* | *адък* (на нравите); *ор* | *онвам* (грозде), но *ур* | *онвам* (престиж), както и от наличието на голям брой дублети от типа на *омесвам* и *умеротворявам* и *омиротворявам*.

При някои от глаголите с представка *о-* или *у-* проверка за правилността им е възможна, когато от тях чрез съкращаване са образувани съществителни имена с ударение върху началната гласна. От формата на съществителното [*улов*, например, е ясно, че и глаголът *ул*|*авям* се изговаря и пише с /у/; от | *опит* можем да се уверим в правилността на формата *оп*|*итвам* и т. н. В много от случаите обаче единственият начин за проверка е справката с речник. 4. Изговорното сближаване или изравняване на неударените гласни /о/ и /у/ може да бъде причина за правописни грешки и при думи от латински произход, завършващи на *-ум* или *-ус* (*акв*|*ариум*, *гл*|*обус*), както и при думи от гръцки произход, завършващи на *-ос* (*к*|*осмос*, *m*|*ермос*). И в този случай справката с речник (правописен, тълковен или на чуждите думи) е най-прекият път за установяване на правилната форма.

- 5. Условия за допускане на правописни грешки има при някои думи от домашен произход с наставки, съдържащи неударени гласни /о/ или /у/, от рода на к|ичур, ш|епот, п|устош, к|упол, гл|упост. По-често обаче се допускат грешки при думи с наставка -о (след мека съгласна или след /й/), като напр. гл| езльо, з|айо, м|ърльо, които неправилно се пишат с ю: глезлю, заю, мърлю. В някои случаи, главно при лични собствени имена, формите с редуцирана гласна /у/ имат силна опора в традицията и се употребяват наред с нормативните форми, напр.: Йордан и Юрдан, Кольо и Колю, Ганьо и Ганю, Пейо и Пею.
- 6. Фонетичната близост между неударените гласни /e/ и /и/ (вж. _) има известно отношение към случаите на неволно смесване на глаголите, образувани с представки пре- или при-. Резултат на такова смесване е и често посочваната грешка при цитиране на следния стих от Д. Дебелянов: Да те присрещне старата на прага... Дори в някои от изданията на Дебеляновата поезия глаголът в този стих е друг: Да те пресрещне старата на прага... Вниманието ни в подобни случаи трябва да бъде насочено към осъзнаване на разликата по значение между глаголите, образувани с представките пре- и при-, напр.: преглаждам 'гладя наново' и приглаждам 'с гладене правя нещо да прилепне'; предавам 'давам някому нещо' и придавам 'добавям към нещо дадено или вече съществуващо'; престъпвам 'стъпвам, минавам през нещо' и пристъпвам 'идвам близо, приближавам се'; преспивам 'спя известно време' и приспивам 'правя някой да заспи', и др. Към това може да се добави и съпоставката със сродни думи, когато има такива, в които съответните гласни звукове са под ударение, напр. пр|енос и прен|асям, пр|инос и прин|асям и т.н.
- 7. Като резултат от редукция може да се разглежда редуването на неударена гласна с /э/, т. е. изпадане на неударената гласна в някои думи, както и редуването на /е, и/ с /й/.
- 7.1. Главно в разговорна устна реч и в поезия се употребяват форми като мен (вм. м|ене), теб (вм. м|ене), нашта (вм. н|ашта), н|ашта (

Реторичен въпрос се нарича въпросителното по форма изречение, което се употребява с функция на съобщително или възклицателно (за утвърждаване или отричане на нещо) и не предполага отговор от страна на събеседника. След въпросителните по форма изречения с характер на реторичен въпрос се пише въпросителна, удивителна или точка, напр.: *Кой не знай Чавдар войвода, / кой не е слушал за него?* (Хр. Ботев) *Не пей ми се. И защо ли да пея / в тез години, аз в каквито живея!...* (П. Р. Славейков) *Ех и ти, все с Женда се залавяш. Какво е крива Женда.Имало глава да пати и туй тю.* (Й. Йовков)

Рубрика (от лат. гиbrica 'заглавие на закон, написано с червено мастило') в съвременния български език може да означава "постоянна колона във вестник или раздел в списание", "заглавие на обособена част (глава) в съчинение", "раздел, графа в правилник, закон, наредба или в печатно произведение изобщо". От гледна точка на правописа и пунктуацията за рубрики (рубрики на изброяване) се говори, когато става дума за текст, организиран и оформен — за по-голяма системност и прегледност на изложението — в *точки и подточки*. Отделните рубрики (точки и подточки) в даден текст може да бъдат означени с цифри (римски и/или арабски), с букви (главни и/или малки) или с думи (*първо, второ, трето* и т. н.). За степенуване, подреждане на рубриките според обема, обхвата на представените в тях теми или понятия, за отразяване на различните степени на обобщеност или конкретност се използват различни комбинации от цифри и букви, най-често по следния модел в низходяща градация: А. ... I. ... 1. ... а) ... Основните рубрики се означават обикновено с главни букви (А, Б, В и т. н.), подтемите на всяка от основните теми се означават с римски цифри (I, II, III и т. н.); понататък една в друга и една след друга се подреждат точките и подточките, означени с арабски цифри, малки кирилски букви, а също с латниски и гръцки букви. Главните букви и римските цифри може да се използват и с разменени места. В по-ново време все по-често се прилага и система само от арабски цифри (вж.↓ пример [4]). Понякога отделните рубрики (подточки) се маркират само с факта на изнасянето им на нов ред, към което може да се добави и някакъв условен знак (тире, точка, звездичка и др.). Примери:

Пример 1:

Системата от класове и подкласове, приета в тази книга, е следната:

I. Самостойни (пълнозначни) думи

- А. Думи-наименования (т.е. думи, означаващи понятия, представи и стоящите зад тях явления от обективната действителност): 1) съществителни имена, 2) прилагателни имена (включително и така наречените редни числителни), 3) числителни имена (бройни), 4) глаголи, 5) неглаголни предикативи (думи от така наречената категория състояние, 6) наречия.
- Б. Думи с показателна и заместителна функция: лични и други местоимения и местоименни наречия.
- В. Модални думи и частици (думи, изразяващи модалността на изказването).
- Г. Междуметия (думи, изразяващи емоции и волеви подбуди или имитиращи неезикови звукове).
- II. *Служебни думи* думи, които изразяват граматически значения и обслужват отделните самостойни (пълнозначни) думи, словосъчетанията и изречението: 1) предлози, 2) съюзи, 3) глаголи за свръзка и спомагателни глаголи, 4) различни служебни и усилителни частици. (Ю. С. Маслов, Граматика на българския език, превод)

Пример 2:

Местоименните наречия биват:

- а) показателни: тука (тук), там, сега, тогава, така (тъй), инак (иначе), толкова (толкоз), затова;
- б) въпросителни: къде (где), кога, как, колко, защо;

е) обобщителни: всякъде, всякога, всякак.

(ГСБКЕ, том II).

Пример 3:

Речеви дейности, които са маркирани с точно определени изрази, са например:

- 1. Обръщение, повикване на някого
- 2. Запознаване.
- 3. Поздрав.
- 4. Покана.

10. Прощаване.

(Граматика за всички)

Пример 4:

- 1. Въведение
- 1.1. Защо Иван Вазов озаглавява повестта си "Немили-недраги"?
- 1.2. Какви чувства осмислят живота на прокудените от бащино огнище народни синове?
- 2. Главна част на преразказа
- 2.1. Нощуване на одърчето в мрачната изба.
- 2.1.1. Странджата преди лягане портрет и действия.

- 3. Обобщаващи изводи
- 3.1. Върху какви две страни от изгнаническата съдба на хъшовете акцентува Ив. Вазов в тоя епизод от повестта?

(Преразказ...)

Пример 5:

- 20. Образувайте три изречения, в които подлозите са изразени
- а) с прилагателно име:
- б) с числително име:
- в) с местоимение.
- (Бълг. език за 5. клас)

Пример 6:

В съответствие със степените на образование се изграждат и образователните институции:

- начални училища:
- прогимназии;
- основни училища (начално, прогимназия);

- висши училища - университети, академии, висши институти.

(Бяла книга за българското образование и наука)

Пример 7:

За да съставим план на текст е необходимо:

да прочетем внимателно текста;

ла определим основните моменти в него:

да определим най важното във всеки основен момент;

да запишем последователно отделните точки на плана в тетрадките си.

(Бълг. език за 5. клас)

Вариант 7а:

За да съставим план на текст е необходимо: а) да прочетем внимателно текста; б) да определим основните моменти в него; в) да определим най важното във всеки основен момент; г) да запишем последователно отделните точки на плана в тетрадките си. (Вариант на пример 7)

Пример 8:

Когато говорим или пишем, съчетаваме думите в изречения така, че на този, за когото е предназначен текстът, да стане ясно

- * за кого или за какво говорим
- * какво точно се говори.

(Бълг. език за 5. клас)

Вариант 8а:

Когато говорим или пишем, съчетаваме думите в изречения така, че на този, за когото е предназначен текстът, да стане ясно, първо, за кого или за какво говорим и, второ, какво точно се говори. (Вариант на пример 8)

Вариант 8б:

Когато говорим или пишем, съчетаваме думите в изречения така, че на този, за когото е предназначен текстът, да стане ясно:

първо, за кого или за какво говорим;

второ, какво точно се говори. (Вариант на пример 8)

Пример 9:

Съюзите са неизменяема част на речта. Те служат за връзка

- * между думите в словосъчетанието
- * между простите изречения в сложното изречение
- * между изреченията в текста

Пример 10:

Ние общуваме помежду си с определена цел:

- да съобщим за някакъв факт, събитие, случка, свойство;
- да потърсим информация по интересуващ ни въпрос (да попитаме за нещо);
- да подтикнем към определено действие.

(по Бълг. език за 7. клас)

Строги, еднозначно формулирани и последователно спазвани правила за употреба на главни букви и препинателни знаци при оформяне на рубриките (точките и подточките) няма. Трябва обаче да се има предвид следното:

- 1. С главна буква започва текстът на всяка точка или подточка, когато тя има характер на самостоятелна и завършена синтактична цялост.
- 2. С главна буква може (но не е задължително) да започва текстът на отделните точки и подточки и тогава, когато той няма характер на самостоятелна и завършена синтактична цялост, но започва на нов ред.

- 3. След главните букви и римските цифри, с които се означава последователността и йерархията на рубриките, се пише точка; след арабските цифри се пише точка или дясна скоба, а след малките букви дясна скоба или точка. Точка се пише и след всеки от елементите на използваните със същата цел комбинации от арабски цифри (вж. пример [4]).
- 4. В края на отделните рубрики (точки и подточки) се пише точка, точка и запетая, само запетая или не се поставя никакъв препинателен знак при спазване на следните условия:
- 4.1. Когато рубриките са подредени една след друга всяка на нов ред и съдържанието им е представено с отделни думи или кратки словосъчетания, в края им може да не се поставя никакъв препинателен знак (вж. пример [9]);
- 4.2. Когато рубриката започва с главна буква и има характер на самостоятелна и завършена синтактична цялост, в края се поставя точка;
- 4.3. Когато рубриките имат характер на относително самостойни, формално и смислово съпоставими синтактични единици, в края им (с изключение на последната, която завършва с точка) се поставя точка и запетая или само запетая;
- 4.4. Когато рубриките са разположени последователно, една след друга хоризонтално (а не всяка на отделен ред), те се разделят помежду си обикновено с точка и запетая (или със запетая), а след знака за рубрика (арабска цифра или малка кирилска буква) се поставя затваряща скоба (вж. примери [1] и [7а]); 4.5. Вметнатите думи първо, второ, трето и т. н., с които се отбелязват точките (рубриките) при изброяване, се отделят от двете страни със запетаи (вж. пример [8а]). Вж. също вметнати думи и изрази [7].
- -рь-/-ьр-: За правоговорните и правописни особености на думите, съдържащи групи -рь-/-ър- и -ль-/-ъл-, вж. подвижно ъ.

c или cъc: За изговора и правописа на предлог c и удвоения му вариант cъc вж. *удвояване*.

Сегашно време – вж. време [2.1].

-ски: За случаите на изпадане на съгласната /с/ от наставка -ски при образуване на някои прилагателни имена и произтичащите от това правоговорни и правописни проблеми вж. изпадане на звукове.

Скоби (или *кръгли скоби*) наричаме чифтния препинателен знак (), на който се приписва по-голяма отделяща сила в сравнение със запетаята и тирето. Други варианти на скобите са: [] – прави, или квадратни, скоби; / / – наклонени скоби (вж. там); <> – ъглести скоби. (Вж. и *наклонена черта.*) Скобите (главно кръгли скоби) се употребяват със следните функции:

- 1. В скоби се заграждат обособени или вметнати думи и изрази, които могат да бъдат:
- 1.1. Изрази, изречения или по-големи текстови единици, които имат характер на допълнително, странично съобщение, пояснение или коментар по отношение на основния текст, включително библиографски данни, не посочени по друг начин, както и ремарките в драматични произведения, напр.: Найранната история на траките е забулена в тайни, тъй като писмените извори за тях (самите траки са безписмен народ) са от сравнително по-късно време. (История на България) В нашия градец (сигурно ще ми се наложи да го опиша по-нататък) няма особени забележителности. (Ив. Петров) След общите сведения за езика (в раздела "Въведение") се започва от фразата като основна комуникативна единица. (Граматика за всички) После отиде в кухнята и притихна, седна, изглеждод, да си изпуши цигарата. (А малката бе казала, че не пуши.)(Ив. Петров) И в марксическата (Ив. Мешеков, Г. Цанев, Б. Ничев), и в буржоазната критика (д-р Кръстев, Ив. Шишманов, донякъде Б. Пенев, Вл. Василев) се забелязват опити за един по-комплексен поглед върху същността на бай Ганю. (Св. Игов)
- Забел.: Заградените в скоби вметнати изрази или цели изречения се отличават с висока степен на самостоятелност и техните интонационно-смислови особености може да бъдат отбелязани при писане чрез удивителна, въпросителна, многоточие или точка на края, напр.: Великите поети Хораций, Овидий и Вергилий му падали на колене (и вие ли, колеги!) и го молели колкото може по-дълго да остане на земята. (Ив. Петров) Трето (много важно!), беше от непукистите като нас. (Д. Цончев) Войската на Българите (само конна!) до голяма степен съвпадала с целия въоръжен народ. (История на България) Няколко години по-късно (839-842?) българска войска се отправила на запад срещу сърбите. (История на България) Само националният пазар е в състояние да смекчи очертаващите се неразрешими (sic!) конфликти на прехода. (Из печата)
- 1.1.1. Когато вметнатата част има характер на съобщително изречение в състава на друго изречение, тя се загражда в скоби, но без да се оформя с главна буква в началото и не се пише точка на края, напр.: Варлаам Копринарката, който също знаеше едно-що от учение (той някога се беше готвил за дякон в Глодженския манастир), упорстваше... (Ив. Вазов) Момчето се съблече (във всяка стая остави на пода по една от дрешките си) и влезе в банята. (Л. Пончев)
- 1.1.2. Когато вметнатата част с характер на съобщително изречение се намира в края на друго съобщително изречение, точка се пише накрая, след втората (заграждащата) скоба, напр.: Българите използвали дори флота по Дунава и Драва и особено упорито воювали по течението на р. Тиса (според един от българските възпоменателни надписи в р. Тиса се удавил българският военачалник Онегавон или Негавон). (История на България)
- 1.1.3. Когато вметнатата част е оформена като самостоятелно изречение, крайният му препинателен знак се включва в заграждащите скоби, напр.: Така ли мислите? Погледнете! (Той посочва слуховия си апарат.) Един малък недостиг, и у мене се изработва цял комплекс. (Б. Райнов) Пушкин е казал: "Един народ, който няма история, е обречен на чергарство." (Духовно чергарство!) (Н. Хайтов) Големанова (влиза). Аз съм готова. Големанов. Да вървим. (Тръгва към вратата.) (Ст. Л. Костов)
- 1.2. Вметнати (или обособени) приложения или определения, които поясняват или представляват ново, синонимно (дублиращо, пояснително) или алтернативно име на вече назован по друг начин или означен с местоимение предмет или признак, напр.: Залогьт е изразеното от глаголната форма (проста или сложна) отношение на глаголното лице към глаголното действие. (П. Пашов) В първо отделение (първи клас)вече четях романи. (П. Вежинов) За редника Дончо Стефанов Цончев (моя милост) почти пълното съвпадение на имената с ротник командир никак не е неприятно. (Д. Цончев) Освен за човешки езици се говори и за езици на животните (птици, пчели, мравки и др.). (Граматика за всички) Двудялбата (дихотомията) език реч е приета от повечето съвремении езиковеди. (Граматика за всички) Слушателите (читателите) ще разберат езиковото съобщение, ако знаят какво назовават използваните от автора на текста думи и изрази. (Бълг. език за 5. клас)
- 1.3. Допълнителни пояснения, сведения, данни за място или за време на възникване, съществуване или осъществяване на нещо, за действащо лице, за автор или за произведение, за вид, подвид или част от нещо, и др. Особено често такива сведения в скоби се срещат при цитиране в научни съчинения, в енциклопедии и други справочници. Напр.: ГЕОРГИЕВ, Михалаки (М. Г. Лозанов) (11. VIII. 1854, Видин 14. II, 1916, София) белетрист, обществен деец и публицист, редовен член на БКД (днес БАН, 1884). (Енциклопедия България) Дълбока следа в развитието на науката оставя атомистичното учение на древногръцките философи Демокрит и Левкип (V в. пр. н. е.). (Псих. за 10. клас) Говорихме също, че за човека думите са специфична за него "втора сигнална система" (И.П. Павлов). (Псих. за 10. клас) "Къртицата на историята" (по определението на Хегел) започва да подкопава феодалното общество, наложено от турските бейове и спахии. (Здр. Петров)
- Забел.: С известна неустановеност и непоследователност, а и с елемент на условност се отличават начините на пунктуационно (и шрифтово) оформяне при посочване в скоби след цитиран текст на източника името на автора (и заглавие на произведението). Когато крайният препинателен знак на цитирания текст е въпросителна, удивителна или многоточие, сведенията в скоби се разполагат след този знак и след затварящата скоба обикновено не се пише точка; когато крайният препинателен знак на цитирания текст е точка, в практиката се срещат две решения: сведенията в скоби се разполагат преди или след точката. Понякога различните варианти се срещат в едно и също съчинение. Срв. следните примери (приведени тук без редактиране): Но да умреш, когато / се отърсва / земята от / отровната си / плесен, / когато милионите възкръсват, / това е песен... (Н. Вапцаров). Слушайте и гледайте! рекът Даскала, като спрял коня си и замрял. Наслушайте се, нагледайте се! (Г. Стоев). Тя не е усетила кога съм се завърнал (Ив. Вазов). Той искаше злосторникът да получи законно възмездие. (Т. Влайков)

Има основания като образец за установяване на единство (използван и в тази уводна част) да се възприеме начинът на пунктуационно оформяне в последния пример.

1.4. В скоби, макар и рядко, се заграждат изрази, които се намират в присъединителна синтактична връзка с друга част на изречението, напр.: Имаха дрехи за там и пълна възможност (и едно малко тайно желание) да отидат и да седнат – достолении – в коя да е ложа на залата. (Д. Цончев)
1.5. В прави (квадратни) скоби се ограждат думи и изрази, с които се допълва или уточнява, пояснява в някакво отношение цитираният текст или негова част, напр.: В Белград тримата [Климент, Наум и Ангеларий] били приети радушно от местния български управител и изпратени в Плиска, "защото [той] знаел, че България жадува за такива мъже". (История на България)

1.6. В скоби се ограждат допълнителни, "факултативни" елементи, които в някакво отношение допълват, уточняват основната част на съобщението, напр.: Възвратните глаголи, посочени тук, са за самоизява, тъй като означават прояви, произтичащи без (осъзната) връзка с външен причинител. (К. Цанков) Въпросът за пригодността/непригодността на (част от) хората, участващи в процедурата, е морален. (Из пресата) Понякога скритата зад този начин на оформяне на текста идея може да бъде значително по-сложна: Ботев изявява <...> най-мощно волята (на) България да бъде свободна и независима държава. (сп. Летописи)

Обикновено в езиковедски съчинения и справочници с кръгли или с ъглести скоби се ограждат факултативни или вариативни елементи на отделни думи или на фразеологични единици, напр.: Простите форми за условно наклонение се образуват от глаголи от несвършен вид с помощта на наставките - ява(м), -я(м), -ва(м); Виждам се <като> в небрано лозе; Докъде<то> ти око види; Като куче<то> и котка<та>; бой – боя(т), край – края(т), лентяй – лентяя(т), сценарий – сценария(т), стар – стария(т), добър – добрия(т), истински – истинския(т), втори – втория(т), мой – моя(т), негов – неговия(т)

- 2. Със скоби (вж. също комбинирана употреба на препинателни знаци) се заграждат други препинателни знаци:
- 2.1. Въпросителна, удивителна (или комбинация от двата знака) се заграждат в скоби, когато те са употребени с идеографска функция и с характер на вметнат израз, означаващ отношението на автора към съдържанието на текста, след който са поставени, напр.: Не съм подозирал, че сред човешкия род може да има изроди като този човек, който отговарял(?!) по въпросите на младежта и за безопасността. * Една част от българите се установява в Северен Кавказ, друга в Северното Черноморие (?), трета следва хуните чак до Централна и Западна Европа. (История на България)
- 2.2. В скоби (кръгли, квадратни или ъглести) се загражда многоточието, когато с него се означава, че е пропусната част (думи, изречение или по-голяма част) от цитиран чужд текст, напр.: "В един разговор с Шатов епилептикът Кирилов описва своето състояние по време на припадък по следния начин: "Идват секунди по пет или шест, не повече, когато внезапно усещащ, че си постигнал вечната хармония. Неземно усещане. (...) В земния си облик човек не може да го понесе. (Из статия за Ф. М. Достоевски и романа му "Бесове") * Когато говори за павилиона на електричеството в Чикагското изложение, Алеко не може да скрие удивлението си от блясъка и великолепието му: "Тука и говедо да пуснеш, ще пощръклее от възхищение. (...) Ето сега седя с перото в ръка, напрягам си паметта и искам да отделя поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание и не мога." (Лит. анализи) Вж. също многоточие [Забел.]; комбинирана употреба на препинателни знаци [3]. За липсата на последователност и предложение за ново решение вж. пропуснат текст.
- 3. С графична и идеографска функция се използва дясна скоба при оформяне на рубрики (вж. там) и номериране след арабски цифри (където е равнозначна на точка и означава, че числителното е редно, а не бройно) или след букви (обикновено малки), напр.:

От праславянски са наследени и множество думи от другите лексико-граматически класове като:

- а) наречия: там, вън, сега, вътре, вчера, къде и т. н.;
- б) числителни: едно, две, пет, осем, десет, сто и т. н.;
- в) местоимения: аз, ти, вие, мой, кой, наш, ваш и т. н.;
- г) предлози: без, в, до, за, зад, от и др.;
- д) *съюзи: а, и* и др. (В. Вътов)

Сложните (или съставни) съюзи представляват съчетания от два или три прости съюза, от предлози и съюзи, наречия и съюзи, частици и съюзи, от предлог, съществително име или местоимение и прост съюз, напр.: а пък, но пък, ако и да, без да, за да, въпреки че, само че, така че, само и само да, тъй като, дори и да, в случай че, при положение че, при условие че, поради това че, нищо че, при все че и др. Запетая се пише само пред целия сложен съюз, а не и между отделните му съставки, напр.: Той все още работеше на полето, въпреки че беше стар и болен. * Учениците се успокоиха, тъй като задачите им се сториха лесни.

Забел.: 1. Не се подчиняват винаги и при всички условия на това правило съчетанията от предлог, съществително име и съюз. Те се употребяват като сложен съюз, но съществителното име може да бъде и част от главното изречение, която се пояснява от подчинено определително, въведено от съюз че. Срв.: Ще дойда, при условие че ме поканят официално. □ Аз заявих, че ще дойда само при условие, че ме поканят официално.

Други примери: – **В** случай че не се видим утре заран, приятен път. (Б. Райнов) – Режимът с нищо няма да ви притеснява освен **в** случай, че ви хрумне да го нарушите. (Б. Райнов)

2. Елементите, образуващи някои от посочените сложни съюзи (напр. *само че, така че*), могат да бъдат употребени и като самостоятелни думи – в съседство, но в състава на различни изречения, и тогава между тях се пише запетая. Срв.: – *Разбра ли? – Разбрах, само че това не е вярно. * – Какво каза? – Казах само, че това не е вярно.* Т. е. от множеството, редицата думи *разбрах само че това не е вярно* може да се образуват две различни изречения – с различен смисъл, с различна интонационна характеристика и с различно пунктуационно оформяне.

Слято, полуслято и разделно писане — това е възприетата формула за обобщено означаване на един доста сложен правоговорен и правописен проблем, който е отражение, проява на съответния езиков проблем. Отговорът на често възникващия въпрос за начина на писмено представяне на даден речев факт — като една дума или като съчетание от думи — е всъщност следствие от отговора на въпроса за неговата езикова природа: слято или полуслято се пишат речевите единици, които имат характер на единна, цялостно оформена проста или сложна дума (учител, ръководител, кандидат-учител), а разделно — съставните думи и словосъчетанията (свободни или устойчиви, идиоматични).

- 1. Слято писане:
- 1.1. Слято се пишат сложните съществителни имена, образувани от неравностойни в смислово отношение основи (главна и подчинена), отделните разновидности на които могат да бъдат илюстрирани със следните примери: водо|източник, новод|омец, пътевод|ител, царедв|орец, л|ъжена|ука; Б| отвеград, В|елинград, Ив|айловград, Гергь|овден, Дим|итровден; дву|окис, триб|ой, петол|иние, тр|истагод|ишнина; бл|ицтурн|ир, бл|окир|ифт, дж| азпев|ец, кони|ертм|айстор, т|ениск|орт; |авиоп|оща, автотрансп|орт, г|олм|айстор, д|иском|узика, м|отокр|ос, психотер|апия, фотоапар|ат; геогр| афия, психол|огия, стереом|етрия; кърп|икож|ух, прескоч|икоб|ила, стърч|иоп|ашка. Изключение от правилото представляват съществителните югоизток и северозапад (които се пишат слято, макар че между съставящите ги елементи е налице съчинително отношение на равностойност) и образуваните от тях прилагателни югоизтостен, северозападен. (Тук като че ли може да се добави и прилагателното земноводен.) От правописна гледна точка специално внимание заслужават следните по-особени случаи:
- 1.1.1. Съществителните имена, съдържащи съставни числителни бройни имена, се представят писмено чрез разделно оформени съчетания, напр.: хиляда и триста годишнина.
- 1.1.2. Когато подчинената основа в сложни съществителни имена е числително бройно, написано с цифри, тя се свързва с главната основа със съединителна чертица, срв.: тристагодишнина и 300-годишнина, хиляда и триста годишнина и 1300-годишнина.
- 1.1.3. Слято се пишат сложните съществителни имена, в които подчинената част е повелителна глаголна форма, като напр. $\textit{бутн}|\textit{икол}|\textit{иба}, \, \textit{кърn}|\textit{икож}|\textit{ух}, \, \textit{л}|$ $\textit{айк}|\textit{учка}, \, \textit{ритн}|\textit{ит}|\textit{опковец}$ и под.
- 1.1.4. Сложни думи, в които подчинената основа е название на буква (написано изцяло или представено от самата буква), се пишат със съединителна чертица, напр.: алфа-лъчи и р-лъчи, бета-лъчи и с-лъчи, пи-мезони и у-мезони, и пр. Съществителни като делтаплан, делтапланерист са образувани по друг начин, втората съставка при тях е с по-ограничена самостоятелност, поради което се пишат слято.
- 1.1.5. Сложни съществителни имена от типа на дроб-сарма, тахан-халва, шкембе-чорба, такембе на прието да се пишат полуслято в случаите, когато съставните им части имат широка самостоятелна употреба и ясно значение; когато тези условия не са налице, този вид съществителни се пишат слято.
- 1.1.6. Полуслято е възприето да се пишат думи като спорт-тото, ски-спорт, ски-състезание, ски-шанца (и други с първа съставка ски-). Но подобните на тях тенискорт, т
- 1.1.7. С първа съставна част лъже- се образуват нарицателни съществителни имена лъженаука, лъженатриот, лъжесвидетел и под., които се пишат слято, но аналогичните на тях собствени имена се пишат полуслято и с две главни букви: Лъже-Ивайло.
- 1.1.8. Нарицателни имена, образувани от съставни собствени лични имена, обикн. имена на литературни герои, се пишат слято, напр. байганьо, донжуан, донкихот. Вж. също при главна буква [3.3].
- 1.2. Слято се пишат сложните прилагателни имена с неравностойно, подчинително отношение между двете основи, при което съществуват следните разновидности и особени случаи:
- 1.2.1. Сложни прилагателни имена, образувани с наставка от сложни съществителни имена със слято или полуслято писане, напр.: железобетон железобетонен, машиностроител машиностроителен, кандидат-студент кандидатстудентски, министър-председател министърпредседателски и под.
- 1.2.2. Сложни прилагателни имена, образувани от словосъчетания с подчинителна синтактична връзка между съставящите ги елементи, които могат да
- 1.2.2.1. Прилагателно и съществително име (включително съставни географски названия), напр.: белокаменен ('който е от бял камък'), белослатински (от

Бяла Слатина), общественополезен ('който е полезен за обществото'), краткосрочен (от кратък срок), русокос ('който има руса коса'), черноморски (от
Черно море);
1.2.2.2. Числително име (бройно или редно) и съществително име, напр.: едномесечен (от един месец), първоаприлски (от първи
април), тригодишен (от три години), и под.
1.2.2.3. Към тази група се отнасят също сложните прилагателни имена, в състава на които първата, подчинената част пояснява главната като наречие,
напр.: бледорозов, вечнозелен, дребнолистен, душевноболен, светлосин, старобългарски, тъмносин, многозначен и пр.
Забел.: В много случаи сложните прилагателни имена от този вид съществуват наред със съответните разделно оформени подчинителни словосъчетания,
напр.: Този храст е вечно зелен. 🗆 Маслината е вечнозелено растение. * Този човек е душевно болен. 🗆 Клиника за душевноболни. Сложните прилагателн
имена от този вид имат по-силно изразен терминологичен характер в сравнение със съответните подчинителни словосъчетания. Вж. ↓ [1.2.4].

1.2.2.5. От простите и сложните по състав числителни имена (напр. три, тринайсет) се образуват сложни прилагателни имена, напр. тригодишен, тринайсетгодишен, които се пишат слято; от съставни по строеж числителни имена, напр. трийсет и пет, се образуват съчетания с функция на прилагателно име, определяни и като сложни прилагателни имена, които се пишат разделно: трийсет и пет годишен (но 35-годишен, вж. 1.2.2.6).

1.2.2.4. Към същата група сложни прилагателни имена със слято писане принадлежат и такива, при които редът на съставните им части не съответства на реда на елементите в сложното название, от което са образувани, като напр. културномасов (от масова култура), научнопопулярен (от популярна наука) и

- 1.2.2.6. Когато числителното име в състава на сложното прилагателно или в състава на съответното разделно оформено съчетание е написано с цифри, връзката между него и главната основа (съответно последната част на словосъчетанието) се отбелязва със съединителна чертица, напр. 3-годишен, 13годишен, 35-годишен.
- 1.2.2.7. От някои прилагателни имена от този тип се образуват графични съкращения, които се оформят с дефис, напр. сел.-стоп. (от селскостопански), лит.-худ. (от литературнохудожествен). Вж. и съкращения [1.2.4].
- 1.2.3. Слято се пишат сложните качествени прилагателни имена, образувани с наставка -ски от двусъставни собствени имена или от съчетание на приложение и собствено лично име, напр. байганьовски (от бай Ганьо); отецпаисиевски (от Отец Паисий); елинпелиновски (от Елин Пелин) и под. От съчетанието Кирил и Методий – със съчинителна синтактична връзка между двете имена – се образува прилагателното кирило-методиевски, което се пише полуслято. Трябва да се прави разлика между прилагателните за индивидуална принадлежност, напр. Иван-Вазов (роман) и съответните качествени прилагателни, напр. иванвазовски (стил); между Хаджидимитров (собствено фамилно име), Хаджи-Димитров (*който е на Хаджи Димитър', напр. Хаджи-Димитровата чета) и хаджидимитровски 'присъщ на Хаджи димитър, като у Хаджи Димитър'.
- 1.2.4. Слято се пишат сложни прилагателни имена с главна основа причастие, образувани от изходни глаголни съчетания, напр.: дървообработващ 'който обработва дърво', бавноразвиващ се 'който се развива бавно', дългосвирещ 'който свири дълго', и под.
- Забел.: В някои случаи редом със сложните прилагателни имена се употребяват и съответните разделно оформени словосъчетания с тънка, но съществена смислова разлика между едните и другите, напр.: Училище за бавноразвиващи се деца 🗆 Това е един изключително бавно развиващ се процес. Сложните прилагателни имена от този вид имат по-силно изразен терминологичен характер в сравнение със съответните словосъчетания. Вж. 🗆
- 1.3. Слято се пишат сложените наречия. Така формулирано, правилото предполага наличието на готов отговор на един труден и все още не решен еднозначно въпрос – въпросът за съотношението между цялостно оформените наречия, образувани от предлог и просто наречие или от предлог и съществително име, от една страна, и съответните разделно оформени изходни съчетания, от друга. Цялостно оформени думи със слято писане са: 1.3.1. Наречията, образувани от предлог и просто наречие (или местоимение), като: вдясно, вляво, догоре, досега, завинаги, затова, извън, набързо, навсякъде, надясно, накъде, наляво, наопаки, отгоре, отдолу, отново, оттатък, понякога.
- Забел.: 1.3.1.1. Наличието в езика на цялостно оформено наречие от този вид (напр. отгоре, отдолу, нависоко) не отменя обаче възможността да се употребява в речта и съответното съчетание от предлог и просто наречие (от горе, от долу, на високо). Срв.: Слизай от горе. Идвам от долу. Борът вирее на високо. 🗆 Сложих тетрадката отгоре. Учебникът е отдолу. Борът расте нависоко.
- 1.3.1.2. Прието е да се смятат за разделно оформени и да се пишат така изразите от типа на от горе до долу, от тогава до сега, от къде на къде (главно в техните конкретни значения за пространство или за време), при които вътрешното смислово противопоставяне прави значението на цялото по-ясно мотивирано като сбор от значенията на отделните компоненти. Обаче формирането в езиковото съзнание на повече или по-малко единно и идиоматично, немотивирано като сбор от значенията на отделните компоненти значение на даден израз, води до промяна и в представата за неговата формална структура. Поради това вече все по-често се пише откъде-накъде, когато значението е равно на 'защо, как така, с какво право': Откъде-накъде той ще ми държи сметка.
- 1.3.1.3. Специално внимание заслужава съотношението между наречието за причина затова и разделно оформеното съчетание от предлог за и местоимение това. Наречието затова в служба на обстоятелствено пояснение в изречението сочи причината за дадено действие, а съчетанието чрез предлога отнася действието на глагола към обекта, посочен от местоимение (или от конкретно съществително име). При определени условия наречието затова изпълнява функция на сложен съюз за въвеждане на подчинено обстоятелствено изречение за последица и заключение. Съотношението и различията между тези две единици може да се проследят в следните примери: (1) Осъдиха го за това, че е откраднал. Обичат го за това, че е добър; (2) Осъдиха го затова, че (защото) е откраднал. Обичат го затова, че (защото) е добър; (3) Откраднал е, затова го осъдиха. Добър човек е той, затова всички го обичат. През нощта валя, затова сега въздухът е така чист. Животът е тежък и затова хората станаха толкова лоши. Познавам го добре, затова не искам да си имам работа с него. Той е много срамежлив, затова през цялото време мълчи.

В изреченията от първата група показателното местоимение това с предлог за изпълнява служба на непряко допълнение, за което се пита с въпрос "за какво", чиято безспорно разделна оформеност може да служи като допълнителен белег за разделното писане за това. Подчиненото изречение е определително и пояснява показателното местоимение.

Изреченията от втората група се различават от предходните по това, че при тях поводът, основанието са представени като причина или цел с помощта на наречие затова и выпросыт тук вече е "защо", а подчиненото изречение е подчинено обстоятелствено. Характерыт на выпроса ни подсеща за слято писане и на наречието.

В изреченията от третата група наречието за причина затова изпълнява същевременно и съюзна функция, въвеждайки подчинено обстоятелствено изречение за последица или заключение. Изреченията от втората и третата група са взаимно обратими (Осъдиха го затова, че (защото) е откраднал 🗆 Откраднал е, затова го осъдиха) и въпросът за слятото писане затова при тях се решава по един и същ начин.

Други примери: Гладен съм и затова искам да ям. Другите се разсърдиха, затова той си отиде. Мъчно ми е затова, защото никой не ме обича. (Но и: Мъчно ми е за това, че (дето) никой не ме обича.) Дошъл съм за това, което виждаш на масата. Ще говоря за това, което зная. Глупав е, а за това лек няма. Скараха му се за това, че е казал истината. Скараха му се затова, зашото е казал истината.

Невнимателната и неточна оценка на особеностите на речевия факт, който е обект на графично, писмено отразяване, води до грешки от следния вид (примерите са от всекидневния печат): Не бих се наел да правя прогноза затова [вм. за това] какво би могло да се случи. * Изолацията му не е премахната. Затова [вм. за това] свидетелства неотдавна публикуваното писмо. * Известността на баща ми ми пречи за това [вм. затова], че той вече се е доказал като професионалист. * Той не може да ви приеме не за това [вм. з**атова**], че не ви познава, а защото нищо не може да направи за вас. * Няма глобено предприятие затова [вм. **за това**], че "води" някого на работа. * Не го ли стори обаче, не бих се наел да правя прогноза затова [вм. **за** това] какво би могло да се случи.

Има и спорни случаи, когато е възможно по различен начин да се интерпретира както съдържателната, така и формалната страна на израза, та понякога може да се възприемат за реално употребени и правописно правилни както предложното съчетание за това, така и наречието затова. Напр.: - ... Слушаш, слушаш и се забравяш... И току виж, че чудноватото почва да ти се чини истина, потънеш в него и отидеш. Затова има приказки, затова са ги хората измислили. И песните са затова... да те измъкнат от истината, за да разбереш, че си човек. (Ел. Пелин) Ако по отношение на правилността на първите две употреби на наречието-съюз затова не може да има съмнение, то в третия случай като че ли с по-голямо основание може да се мисли, че реално употребено е съчетанието за това (защото по-логичен е въпросът "За какво са песните?").

- 1.3.2. Слято се пишат наречията, образувани от предлог и съществително име (в основната им форма или в стара падежна форма; със запазване на ударението върху съществителното или с отмятането му върху предлога) – вдр угиден, вс виност, догод ина, докр ай, нагл ед, наздр аве, на истина, нап ук, понач|ало, след|обед; встран|и, дов|ечера, нав|еки, наиз|уст; пр|езглава, д|оземи, з|алудо, |отглади, пр|изори.
- Забел.: 1.3.2.1. Наличието в езика на цялостно оформено наречие от този вид (напр. нак|уп, начас|а, нач|ело) не отменя автоматично възможността да се употребява в речта и съответното съчетание от предлог и съществително име с повече или по-малко различно значение, напр.: Събираха вестниците за цяла седмица и ми ги носеха всичките накуп 🗆 Съберете дървата на куп. * Хазайката го изхвърлила начаса 🗆 Лекарството се взема на всеки час, точно на часа.
- 1.3.2.2. Изразите от време на време, от край до край е прието да се пишат разделно. В последно време обаче все по-силно се проявява тенденцията към слято писане, напр.: Спеше спокойно, само отвреме-навреме проскимтяваше. (в. Стършел) Във връзка с основанията за това вж. 🗆 [1.3.1.2].

- 1.3.3. Официалната правописна норма признава съществуването в езика на наречията бездр|уго, вк|ъщи, вс|ъщност, отп|ърво, понач|ало, предв|ид. В ПР'95 са добавени още наречията наз|аем, накр|ъст, начас|а, н|евинаги, н|еслучайно. Не във всички случай обаче възможността за слято писане отрича съществуването на съответните разделно оформени съчетания, напр. на час|а, не винаги, на кръст и пр. (Логичността и реалното съществуване на наречия п|евинаги, п|еслучайно може да се постави под съмнение и употребата им не се препоръчва.)
- 1.4. Слято се пишат предлозите, образувани от предлог и наречие (извън, отсам, отматък и под.), от предлог и съществително име (вдън, вместо, наместо, според, навръх) или от два предлога (всред, докъм, допреди, досред, заради, измежду, изсред, накрай, насред, откъм, открай, помежду, поради. посред).
- 1.5. Слято се пишат сложните съюзни думи догдето, докато, докогато, доколкото, загдето, накъдето, откак, откогато, отколкото, откъдето.
- 1.6. Слято се пише отрицателната частица не в следните случаи:
- 1.6.1. Когато с нея е образувана нова дума (съществително име, прилагателно или наречие) със свое съдържание, което не се изчерпва с отрицанието на изходната основа и е противоположно на нейното значението, напр∴ неведнъж, невъзпитан, негласен, невнимателен, нездрав, немирен, неистина, ненападение, неръждаем, неспокоен, нечист, нещастие и под. Срв.: Срещали сме се не веднъж, а два пъти □ Неведнъж сме разговаряли по въпроса.
- 1.6.2. Когато основните части на образувани с частицата **не** думи (прилагателни, съществителни, глаголи и др.) не съществуват в езика като самостоятелни лексикални единици, напр.: негодувам (при липса на *годувам), негодяй, немотия, невежа, невръстен, недей, неизбежен, немарлив, ненавиждам, непоколебим, нехаен и под.
- 1.6.3. Когато тя се свързва със сегашни деятелни, минали свършени деятелни или минали страдателни причастия, които са употребени като прилагателни имена (в ролята на определения) и подобно на думите от □ [1.6.1] се отличават със свое съдържание, което не се изчерпва с отрицанието и е противоположно на значението на изходната дума, напр.: незнаещ, неможещ, необлечен, необут, неузрял, неуспял. Срв.: Учениците не разбрали урока и не написали домашните си работи. Образа в дигнат ръка. * Има много невярващи хора. □ Има много не вярващи на очите си хора. * Някои идват с ненаписани домашни работи. И един показателен пример, в който разделното писане е свързано с факта, че логическото ударение пада върху частицата не, функционираща отделно от причастието: В мига на най-тежки времена за националната съдба [Ив. Вазов] извика: "Не ще загине!" Не обладан от някаква мистична вяра или безпочвени политически надежди, не люлян от сладки утопии и миражни блянове, а изпълнен с рационалистична вяра в енергията на своя народ. (Св. Игов)
- Забел.: 1.6.3.1. Отрицателната частица *не* се пише разделно, отделно от миналото св. деятелно причастие, когато то е употребено с функция на сказуемо в изречението (вж. първия от горните примери). Вж. също ↓ [3.1].
- 1.6.3.2. Отрицателната частица не никога не се пише слято с деепричастията и миналите несвършени деятелни причастия, тъй като те не се употребяват в ролята на определения. Вж. ↓ [3.1].
- 1.6.4. В състава на представката иедо—, с която се образуват глаголи като недовиждам, недочувам, недоспивам си, недояждам си.
- 1.6.5. Препоръчва се да се пишат слято, а не със съединителна чертица буквите, означаващи удължен гласен или съгласен звук в междуметия и звукоподражателни думи, като напр. бааа, беее, меее, муу, шиш, шит, яааа и под. Вж. също междуметие [2].
- 2. Полуслято писане. Полуслято (т. е. със съединителна чертица, малко тире) се пишат:
- 2.1. Сложни думи (съществителни имена, прилагателни имена и наречия) с равноправно смислово отношение между съставящите ги основи, образувани от словосъчетания със съчинителна синтактична връзка, каквито са:
- 2.1.1. Сложните съществителни имена от типа на пренос-превоз (образувано от съчетание пренос и превоз), покупко-продажба (от покупка и продажба), старт-финал (за място, което е старт и финал едновременно), товаро-разтоварач (който е товарач и разтоварач едновременно), и под.
- Забел.: За правописа на думи от типа на *авто-мотоклуб* вж. при *изпускане на втора основа*.
- 2.1.2. Сложни съществителни собствени имена (лични, фамилни и географски), образувани чрез свързване на двойки прости имена, напр.: Ана-Мария, Константин-Кирил, Томова-Синтова, Теодоров-Балан, Австро-Унгария.
- Забел.: Понякога извънезикови фактори може да определят характера на името и неговия правопис. Напр., когато *Чехия* и *Словакия*образуваха една държава, тя се казваше *Чехословакия*; после за кратко време, при федеративното устройство на страната, името |и стана *Чехо-Словакия* (със съответна разлика и в произношението).
- 2.1.3. Сложни прилагателни имена от типа на английско-български и българско-английски 'който е английски и български (български и английски), който се отнася до България и Англия'; българско-руски и руско-български; стоково-паричен от 'стоков и паричен'; учебно-производствен от 'учебен и производствен', сърдечно-съдов 'който се отнася до сърцето и кръвоносните съдове', търговско-промишлен'търговски и промишлен'. Те са образувани от съчетания със съчинителна синтактична връзка, при които двете части на основата са самостойни и независими една от друга. Полуслято се пишат и сложните прилагателни имена със съкратен вариант на първата основа, напр.: българо-английски, англо-български, българо-руски.
- Забел.: 2.1.3.1. Известни правописни трудности създават прилагателните имена от типа на *жълто-зелен*, *синьо-зелен* и под., от една страна, и *жълтозелен*, *синьо-зелен* и под., от друга. Правописното разграничаване между едните и другите не отразява някакви техни формални или произносителни особености. Полуслятото писане (както при *черно-бял*, *бяло-зелено-червен*) отразява равноправното смислово отношение между свързаните в едно изходни прилагателни имена (напр. в съчетанието *жълто-зелено* знаме 'което представлява комбинация от жълт и зелен цвят'), а слятото писане отразява подчинително отношение между компонентите (както при *светложълт*, *тъмночервен* и т. н. (напр. в съчетание *жълтозелен* цвят 'който е зелен с жълт оттенък').
- 2.1.3.2. Полуслято се пишат и такива устойчиви съчетания от смислово (а понякога и формално) тясно свързани, но без единно словоизменение прилагателни имена като бял-червен, важен-важен, жълт-зелен, гол-голеничък, един-единствен, немил-недраг, пиян-залян и пр. При образуване на формите за род и число се изменя и първата им част: бяла-червена, важни-важни, голи-голенички, немили-недраги, една-единствена.
- 2.1.4. Сложни прилагателни имена за означаване на индивидуална принадлежност, образувани върху основата на съчетание от лично и фамилно име или от две еднородни собствени имена, напр.: *Иван-Вазов* (роман), *Кирило-Методиев* (език), *Рило-Родопски* (масив), *Кирил-Христов* (лирически талант), *Пенчо-Славейков* (индивидуализъм). Вж. също □ [1.2.3].
- Забел.: За разделното писане на подобни съчетания от лично и фамилно име или от звание, титла и фамилно име, употребени като имена на селища, вж. ↓ [3.5].
- 2.1.5. Конструкции за означаване на приблизителен брой (количество), образувани от две последователно употребени прости или сложни числителни имена или от съществително име и числителното два, две, напр.: един-два, два-три, пет-шест, десет-единайсет, десетина-петнайсет, стотина-двеста, петстотин-шестстотин или пет-шестстотин; лев-два, час-два, ден-два, година-две. Също и в състава на сложни прилагателни имена от рода на пет-шестгодишен, десетина-петнайсетгодишни.
- Забел.: При съчетанията от този вид, когато са означени с цифри или имат и буквено изписани съставки, цифрите се свързват с тире (без шпации от двете страни), а съответните думи с дефис (малко тире). Срв.: 5—6 години, 5—6-годишен, пет-шестгодишен.
- 2.1.6. Сложни наречия, образувани чрез свързване на две прости повторени или в отношение на противопоставяне или съпоставяне помежду им, за означаване на приблизителност, неопределеност или интензивност, при повече или по-малко оформена цялостност на значението, напр.: бавно-бавно, бързо-бързо, важно-важно, едва-едва, горе-долу, криво-ляво, нагоре-надолу, надве-натри, напред-назад, насам-натам, отгоре-отгоре, отгоре-додолу, тук-там и под. Към тази група се отнасят и някои аналогични на горните местоименно-субстантивни или глаголни конструкции, като едно-друго, това-онова, иди-дойди, кажи-речи, току-виж, току-речи, току-така, употребявани като допълнения, обстоятелствени пояснения или вметнато.
- Забел.: 2.1.6.1. Не може да се разглежда като сложна дума с полуслято писане изразът $v|vnu \kappa|vnu$, който има друга интонационна схема и при който се запазва смисълът и основната граматична характеристика на подразбиращия се изходен израз "който е счупил нещо, той ще го купи, ще го възстанови".
- 2.1.6.2. Някои от наречните изрази в зависимост от степента на мотивираност / немотивираност на значението на цялото като сбор от значенията на съставящите го компоненти могат да имат и разделно оформени съответствия, напр. отгоре-додолу и от горе до долу (вж. също □ *слято писане* [1.3]). 2.1.6.3. Наред със съществуващите сложни наречия от типа на *бавно-бавно, бързо-бързо, важно-важно, едва-едва* или конструкции от типа *един-два, два-*
- три, ден-два и под., образуват се и съчетания, конструкции от повторени прости наречия или числителни и съществителни имена: бавно, бавно; бързо, бързо; важно, важно; един, два; ден, два и под. Първите (сложните наречия) означават приблизителност, неопределеност или интензивност, докато вторите (които са особен вид повторени части на изречението) изразяват и известно степенуване, градащия. Срв.: Той вървеше бавно-бавно и пушеше замислен. (Д. Калфов) Приказваше бързо-бързо, ядеше си наполовина думите, но аз му разбирах. (Й. Йовков) □ Колоната бавно, бавно се изкачваше по стръмния склон. От тази гледна точка може да се съпоставят изреченията: По два-три пъти в годината взема безплатен отпуск и отива някъде да твори. □ По два, три пъти в годината взема безплатен отпуск и отива някъде да твори. (Ив. Петров) В такива случаи само с оглед на замисъла на говорещия (пишещия), на вложеното от него съдържание може да се определи правилността (адекватността) или неправилността на правописното оформяне на съответния израз.
- 2.1.7. Полуслято се пишат сложните междуметия, образувани чрез свързване в акцентна цялост на две или повече прости, еднакви или формално-смислово съпоставими междуметия: бау-бау, бим-бам-бум, гу-гу, дрън-дрън, ква-ква, тик-так, шушу-мушу, и-ха-ха, ха-ха-ха и под. Във връзка с

препоръката за слято писане на междуметия и звукоподражателни думи от типа на бааа, беее, меее, мууу, шиши, шиш, яааа и под. вж. □ [1.6.5]. Вж. също междуметие [2].

- Забел.: 2.1.7.1. Полуслято се пишат и думите *дум-дум* 'вид куршуми', *пинг-понг* 'тенис на маса', които са подобни по форма, по звуков състав на междуметията, но нямат междуметен произход, а са заемки (съответно от хинди и от английски) и се пишат както в езика източник.
- 2.1.7.2. Глаголи като *гугукам, тиктакам, хихикам* се пишат слято, макар че в морфологичната им структура личат следите на произхода им от сложни междуметия с полуслято писане.
- 2.1.8. Полуслято се пишат сложни съществителни и прилагателни имена, в които като подчинена основа е употребен буквен знак или неговото название, напр. *V-образен, П-образен* (пе-образен), *ес-образен, р-лъчи и алфа-лъчи, гама-лъчи, пи-мезони* и под. Вж. □ [1.1.4]. Тук очевидно може да бъде разгледан и проблемът за оформянето (полуслято или разделно) на конструкции от типа на употребените в следното изречение: *Тв новинарки започват битка за мястото на бившата БСП-репортерка*. (Из печата) Пише се (понякога в едно и също издание, в един и същи материал, както е в този пример) ту разделно (и.д. шефът на телевизията, МВР шефът, действията на ДПС лидера, СДС пропагандата), ту полуслято (ОДС-пропагандата, среща с БСП-лидера, МВР-шеф улич|ен в корупция, ДПС-активът в Разград). Тази непоследователност може да бъде отстранена върху основата на признанието, че първите части в тези конструкции се употребяват по-скоро в качеството на неизменяеми прилагателни имена (и се пишат разделно), отколкото като съставна част на сложни думи, които се пишат полуслято.
- 2.2. Полуслято се пишат някои сложни думи с неравноправно смислово отношение между съставящите ги основи:
- 2.2.1. Полуслято се пишат сложни съществителни имена, образувани от две свързани без съединителна гласна основи на прости съществителни имена, едната от които в качеството на приложение е смислово подчинена на другата и я пояснява или конкретизира. Във формално отношение първата част не е самостоятелна, губи способността си за морфологична изменяемост, което обуславя полуслятото, а не разделно писане, напр.: дерби-мач, заместник-министър, заместник-шеф, кандидат-студент, кандидат-президент, помощник-директор, министър-председател, асистент-режисьор, генерал-майор, вагон-ресторант, храм-паметник, съдия-изпълнител.
- Забел.: 2.2.1.1. Когато и двете съществителни имена в подобни съчетания запазват морфологичната си изменяемост, цялото се схваща не като сложно съществително име, а като устойчиво съчетание, чиито съставки се пишат разделно: жена летец жената летец, жените летци; къща музей къщата музей, къщите музеи. Официално утвърденото разделно писане на съчетанията от този вид твърде често се измества от полуслято писане, което се обуславя от идеята за смислово единство на цялото, напр.: Във връзка с възможноства действието да се свързва с лице-вършител, глаголите се делят на лични и безлични. (Граматика за всички) Твърде важно е да се усвоява съчетаемостта на глагола-сказуемо с думите, които изпълняват службата на допълнение. (Бълг. език за 7. клас) В резултат от работата на голяма комисия от езиковеди и писатели <...> бе приготвена наредба-закои за българския правопис. (Помагало...) Национален или социален образ-тип е бай Ганю по този въпрос критиката спори отдавна. (Св. Игов) Вж. също \ [3.2]. 2.2.1.2. Когато при писане сложните съществителни имена от този вид се съкращават, съединителната чертица запазва мястото си: заместник-директор и зам.-дире, или зам.-директор, член-кореспондент и чл.-кор. и под. Вж. също съкращения [1.2.3.1].
- 2.2.1.3. Няма достатьчно яснота за същността и за начина на графично представяне на един вид образувания, в състава на които влизат съществителните имена заместник. Препоръчва се например да се пишат полуслято (със съединителна чертица), когато са в състава на сложни съществителни имена от типа на заместник-началник, помощник-директор, и разделно когато в състава на сложно название поясняват друго полуслято оформено сложно съществително име, напр. заместник началник-управление, но не се изяснява характерът на образуванията и няма препоръка за графичното им представяне, когато въпросните съществителни имена в качеството си на подчинена основа се свързват пряко с главна част прилагателно име (което от своя страна е подчинено на поясняваното съществително име): заместник главен редактор или заместник-главен редактор. Обстоятелството, че при изразяване на значенията за род, число и определеност съществителното заместник (помощник) проявява пълна формална несамостоятелност и не се изменя, е в подкрепа на полуслятото писане: заместник-главен (заместник-главният, заместник-главната, заместник-главните) и съкратено зам.-главен. Срв.: заместник-генерален секретар, но заместник министър-председател.
- 2.2.2. Полуслято се пишат устойчиви съчетания от две съществителни имена с подчинително смислово отношение между съставките, в основата на които лежи съкратено сравнение, напр.: гайтан-вежди, очи-череши, самур-калпак.
- 2.3. Полуслято се пишат частиците за образуване на сравнителна и превъзходна степен на прилагателните имена и наречията, напр.: по-добър, най-добър, по-добре, най-добре.
- Забел.: При съществителни имена, глаголи и предложни изрази двете частици се пишат разделно (и с означено ударение при частицата **no**): n|o обичам, най харесвам, най ми харесва, n|o майстор (от другите), най мръсник (от всички), n|o към стената, най на открито. Напр.: От месец насам и нощем, когато спеше за n|o на хладно на двора, <...>, той кроеше планове за бъдещия си живот. (Ем. Станев) A, не може по-късничко и n|o на тъмничко!... (В. Петров) Думай каквото искаш, господине, ама госпожите n|o си ги бива... (Ел. Пелин)
- 2.4. Полуслято се пишат неопределителните местоимения и местоименни наречия, образувани с частиците еди-, -годе (напр. еди-кой, еди-какъв, еди-къде, еди-шо; що-годе, колко-годе и пр.), и наречията едва-що, току-що, образувани с частица -що. Разделно се пишат идиоматичните съчетания с разговорен характер кое как със значение 'по някакъв начин, някак, как да е' и кое що със значение 'едно-друго, това-онова, не много неща', напр.: Най-после, кое как, свършихме работата. * Набутаха му кое що в торбичката и го изпратиха.
- 2.5. Полуслято (с дефис) се пишат съкращенията от типа на *чл.-кор., зам.-дир.* или *зам.-директор, лит.-худ., сел.-стоп.* и др. Вж. също □ [1.2.2.7; 2.2.1.2]. 2.6. Освен слятото или разделно писане на частицата *не* (вж. съответно □ [1.6]) и ↓ [3.1]), съществуват условия, при които е възможно или задължително и полуслятото |и свързване с думата, с която образува морфологична цялост. Срв. напр.: *Това е не истина, а откровена лъжа. ь Ние това няма да го кажем, защото ще бъде една неистина*. (Ал. Константинов) *Подреждайки едно до друго само парчета от истината, те създадоха картина на не-истина*. (Из печата) В центъра на вниманието ни тук е съпоставката между втория и третия пример, в които слятото и полуслятото писане (*неистина* и *не-истина*) представят две различни речеви единици: *неистина* е възпроизводима в речта езикова единица (дума) със свое лексикално съдържание, близка по значение до *пъже* съзнателно изопачаване на истината ', докато *не-истина* е "свободно съчетание", създадена/създавана за случая (аd hoc) конструкция, чието значение се изчерпва с отрицанието на изходното понятие *истина: не-истина* е 'всяко положение, твърдение, което

Нещо подобно се наблюдава при *не-лице* или *нелице* (например в контекста на граматичния въпрос за употребата на двойствено число при съществителните имена от мъжки род). Когато от обема на понятието 'съществително име' се извадят имената за лица, остават имената за животни, конкретни предмети и абстрактни понятия (в това число качества и действия, мислени като нещо отделно, самостойно), които пък образуват обема на понятието *съществителни имена за нелица* (или *не-лица*). Отъждествяването на съдържанието на понятието 'нелице' (всяко нещо, което не е лице) с чистото отрицание на понятието 'лице' прави възможно едновременното съществуване на две речеви единици: цялостно оформената дума *нелице* и полуслято написаната конструкция *не-лице*. Липсата на смислово противопоставяне между двете прави възможна конкуренцията между тях, но традицията дава предпочитание на слятото писане.

- 3. Разделно писане. Разделно се пишат самостоятелните думи в потока на речта. По-особени случаи:
- 3.1. Разделно се пише отрицателната частица *не* както когато се отнася към глагола сказуемо и с нея се отрича цялото съдържание на изречението, така и когато се отнася към някоя друга негова (на изречението) част, напр.: *Иван не знае добре английски език. Иван знае добре не английски, а руски език. Не Иван знае добре английски език. Иван знае английски език. Иван знае английски език не добре, а отлично.* Срв. обаче: *Той знае нелошо два чужеди езика.*
- Забел.: 3.1.1. Отрицателната частица **не** се пише разделно също при деепричастията и при миналите несв. деят. причастия (които не могат да изпълняват служба на съгласувано определение), както и при миналите св. деят. причастия, когато те изпълняват не служба на съгласувано определение, а имат сказуемна функция в изречението, напр.: **Не можейки** да отговори на въпроса ми, той реши да мълчи. Той **не можел** да отговори на нито един въпрос. Той бил зает и **не написал** домашната си работа. Това е една шайка самозвани и от никого **не упълномощени**хора. Срв. обаче: Всички ученици, **ненаписали** домашните си работи, получават двойки.
- 3.1.2. Когато с частицата *не* не се отрича съдържанието на цяло изречение или на отделна негова част, а чрез свързването |и с дадена дума с образува нова дума с противоположно значение, тогава тя е словообразувателна частица и се пише слято, срв. напр.: *Получих неголяма част от общата сума*. □ *Получих не голяма*, а малка част от общата сума. Вж. също □ [1.6].
- 3.2. Разделно се пишат съчетанията от определяемо съществително име и необособено приложение, когато и двете съставки запазват морфологичната си изменяемост, напр.: дете герой, детето герой, децата герои; студент отличник, писател сатирик, къща музей, страна участничка. Вж. също □ [2.2]. Напр.: Тук той преживява последния си <...> опит да превърне своя дом кабинет в дом гнездо на своя челяд. (Св. Игов)
- Забел.: 3.2.1. Когато приложението се разшири и се превърне в обособено приложение, обособяването се означава със запетаи, с тирета или с тире и запетая. Срв.: Всички страни участнички подписаха заключителния документ.

  Всички страни участнички в преговорите, подписаха заключителния документ. Вж. също съкращения [1.2.4].
- 3.2.2. За тенденцията към нарушаване на утвърденото правило за разделно писане на съчетанията от този вид и все по-честото им представяне като сложни думи, чиито съставни части са свързани с дефис, вж. *полуслято писане* [Забел. 2.2.1.1].
- 3.3. Разделно се пишат съставните съюзи: а пък, ако и да, ако пък, без да, вместо да, въпреки че, за да, независимо че, но пък, освен ако, преди да, само да,

само че, след като, така че, тъкмо да и пр.

- 3.4. Разделно се пишат съставните числителни имена (бройни и редни), напр.: двайсет и две, двайсет и втори, сто двайсет и едно, сто двайсет и първи, както и съчетанията с функция на прилагателни имена, образувани от тях: двайсет и две годишен, сто двайсет и пет метров.
- 3.5. Разделно се пишат имената на селища, представляващи съчетания от лично и фамилно име или от звание, титла и фамилно име, напр.: Йоаким Груево, Панайот Хитово, Христо Милево, Граф Игнатиево, Тодор Икономово, Цар Петрово.

Собствени имена се наричат онези думи (съществителни имена) или словосъчетания с главна част съществително име, които назовават индивидуални, единични предмети, обекти (в широк смисъл на думата) без оглед на техните признаци. Собственото име назовава обекта, но не съобщава нищо за неговите качества, свойства (срв. нарицателни имена). Така напр., според времето на тяхното образуване планините могат да бъдат стари или нови (млади), но съчетанието Стара планина не съдържа и не съобщава информация за това – то е само име на определен географски обект. Прието е собствените имена да се пишат с главна буква (вж. и там): България, Витоша, Ганьо, Георги, Дунав, Елин Пелин, Железни врата, Западен парк, Старият град, Новият свят, Черни връх, Стара Загора, "Под игото", Българска академия на науките и т. н.

Личното собствено име на Алековия герой е Ганьо; в съчинението си авторът го употребява заедно с приложението бай (бай Ганьо, както *чичо Денчо, дядо Либен, баба Илийца* и пр.). Когато бай Ганьо излиза извън границите на художествената творба и се превръща в представител на определена категория българи, символ на "прост, недодялан, хитър и недоверчив човек", тогава съчетанието от приложение и собствено име се превръща като цялост в собствено име на този обобщен герой на своето време – *Бай Ганьо*. На следващата степен на семантично развитие собственото име *Бай Ганьо* се превръща в нарицателно – *байг|аньо*, мн. *байг|аньовци*, със същото значение за "прост, недодялан, хитър и недоверчив човек" (подобно на *донкихот*, *донжуан* и пр.).

Спомагателните глаголи са представени в третата част Словоизменение (стр....).

Сонорни (от лат. sonorus 'звучен') се наричат съгласните /л, м, н, р/, меките им варианти /л', м', н', р'/ и съгласната /й/. По своите артикулационно-акустични свойства те се доближават до гласните и нямат беззвучни съответствия. Противопоставят се на шумовите съгласни.

Спрежение се нарича:

- 1. Изменението на глаголите, образуването на глаголни форми чрез промяна на окончанията, а отчасти и на основата, както и образуването на сложни, съставни форми с помощта на спомагателни глаголи и специални частици за изразяване на граматическите значения за лице, число, време, наклонение и залог. Към спрежението се отнася и образуването на нелични (именни и наречни) форми причастия, деепричастие, глаголни съществителни имена с процесно значение.
- 2. Съвкупността, множеството от глаголи, които имат еднакви особености на формообразуването в зависимост от характера на основата за сег. време. Според основната гласна в сег. време (която личи най-добре в 3 л. ед. ч., но също и във формите за 2 л. ед. и за 1 и 2 л. мн. ч.) глаголите се делят на три спрежения (вж. време [2.1.2.2]).

-(ств)увам: Вж. -увам:

Степенуване на прилагателните имена и наречията се нарича изменението им по форма, чрез което се изразява степента на проява на дадения признак на предмет или действие в сравнение със същото качество при друг предмет или действие. Освен обикновената си форма (членуваната или нечленувана форма за ед. и за мн. число при прилагателните), наречена положителна степен (добър човек, хубава жена,умно дете; живея добре, пиша хубаво, отговарям умно), качествените прилагателни имена и наречията, образувани от прилагателни имена, имат още сравнителна и пред зудина степент.

- 1. Сравнителната степен (n|o- $\partial ob|$ то образува с частицата n|o + формата за положителна степен (n|o- $\partial ob|$ то човек, n|o-x|y бава жена, n|o-y и означава, че назоваваният признак се проявява в по-висока степен в сравнение със същия признак при друг предмет или действие;
- 2. **Превъзходната степен** се образува с частицата $\mathbf{n}|\mathbf{a}\tilde{\mathbf{u}}$ + формата за положителна степен ($\mathbf{n}|\mathbf{a}\tilde{\mathbf{u}}$ - $\partial o \delta|\mathbf{p}$) (от всички хора), $\mathbf{n}|\mathbf{a}\tilde{\mathbf{u}}$ - $\mathbf{n}|\mathbf{v}$ - $\mathbf{v}$ - $\mathbf{v}$
- Забел.: 1. Частиците n|o и $n|a\ddot{u}$ са ударени и следователно формите за сравнителна и превъзходна степен имат двойно ударение;
- 2. За правописа на формите за сравнителна и превъзходна степен вж. при *дефис* и при *полуслято писане* [2.3].

Страдателен залог – вж. залог.

Съгласуването е подчинителна синтактична връзка, при която формата на зависимата (подчинената) част се определя от рода, числото или лицето на главната дума в словосъчетанието. Съгласуват се прилагателните имена и някои местоимения и причастия със съществителните, които определят: добър мъж, добра жена, добро дете, добри хора; мой учебник, моя книга, мое съчинение, мои тетрадки; мислещ човек, пишеща машина, чет т. н. В рамките на изречението сказуемото се съгласува по лице и число (в определени случаи и по род) с подлога: Аз чета вестник; Човекът четеше някаква книга; Децата четат приказки; Той не е научил урока си; Тя не беше написала домашната си работа; Те не са се подготвили. Твърде честа правоговорно-правописна грешка е свързана с неправилната употреба на форма за единствено вместо множествено число на миналото св. деят. причастие в рамките на формата за мн. число за израз на учтивост, когато се казва напр. Господине, вие сте дошъл тъкмо навреме или Госпожо, вие сте дошла тыкмо навреме вместо правилното Господине (госпожо), вие сте дошли тыкмо навреме. В случая е задылжително сыгласуването на сказуемото с подлога по число - вие изисква употреба на сложна глаголна форма в мн. число. Трябва обаче да се прави разлика между сложна глаголна форма (напр. във вие сте доили) и съставно именно сказуемо (във вие сте добър човек, вие стедобра жена, вие сте добри хора). В първия случай сложната глаголна форма сте дошли се съгласува по число с подлога на изречението вие, докато във втория случай именната част на сказуемото (добър човек, добра жена, добри хора) е съдържателно обусловена, не зависи от множественото число на подлога (местоимението вие), а се съгласува по смисъл с рода и числото на името, употребено в ролята на обръщение. В съпоставката между двете е ключът за правилната употреба в изрази като Господине, вие сте добре дошъл в нашия дом; Госпожо, вие сте добре дошла в нашия дом; Господа, вие сте добре дошли в нашия дом. В този случай съчетанията добре дошъл, добре дошла, добре дошли са именна част на сказуемото, а не част от сложна глаголна форма. Забел.: За някои по-особени случаи на съгласуване вж. също: числителни имена [7]; еднородни части на изречението [Забел.: 1.3.1].

Съединителната чертица (наричана още *малко тире* или *дефис*) е графичен знак, който се употребява при полуслято писане на думи и форми (напр. *министър-председател, кандидат-студент, асистент-режисьор, бяло-зелено-червен, по-голям, най-добър, 22-годишен, 10-ти ред), при някои видове съкращения (напр. <i>г-н, д-р, п-ов, у-ще, чл.-кор.* и под.), за свързване на определителния член с названия на букви, съкращения и под. (напр. *Отивам на концерт в НДК-то*) и при пренасяне на части от думата на нов ред. Съединителната чертица се отличава с по-малка дължина в сравнение с препинателния знак *тире* и – което е по-важно – при писане между нея и елементите, които свързва, не се оставя празно място (шпация). По-подробно вж. при *дефис*.

Съкращенията се делят на два основни вида: графически и лексикални:

- 1. Графическите съкращения са факт на писмената реч присъщи само на писмото условни знаци (букви или комбинации от букви), заместващи пълните названия. (При четене се изговарят пълните названия, а не съкращенията.) Съкращава се обикновено на съгласна (с изключения при собствените имена и някои титли) и съкращението в повечето случаи се отбелязва с точка.
- Забел.: 1.1. Не се пише точка при съкращенията от названия на измерителните единици в случаите, когато с тях се означава брой, количество. Напр.: Извървяхме близо 8 км за един час. * Точно 1 ч 50 мин и 30 сек трае този експеримент.
- 1.2. Във всички останали случаи съответните названия се употребяват без съкращаване или съкращенията, които ги представят, се третират наравно с другите съкращения и след тях се пише точка, напр.: Българите започнаха да атакуват опасно в 10-ата мин. и спечелиха три ъглови удара. *

  Експериментът започна точно в 1 ч. 50 мин. и 30 сек. на следния ден. (Вж. и Приложение¹ 1)

Най-често срещаните графически съкращения, символи на пълните названия на измерителни единици, са представени в следната таблица:

```
B = волт
           дка = декар
                                    м = минута
                                                            мг = милиграм
Вб = вебер ||ха = хектар
                                    сек = секунда
                                                            дг = дециграм
|P = pentren ||_{M} = met_{D}
                                    м/сек = метра в секунда кг = килограм
\Phi = \Phiарад \|см = сантиметър
                                                             T = TOH
Хц = херц
           мм = милиметър
                                                            ц = центнер
            км = километър
                                                             л = литър
            кв.м = квадратен метър
                                                            мл = милилитър
            куб.м = кубичен метър
                                                             об = оборот
                                                            атм = атмосфера
```

- 1.1. Собствените имена се представят съкратено чрез началната си главна буква или чрез комбинация от начална главна и една или повече от следващите малки, напр.: П. Р. Славейков, Хр. Ботев, Ив. Вазов, П. К. Яворов, Ел. Багряна, Бл. Димитрова, Здр. Петров, В. Търново, Д. Дъбник и т.н. Забел.: В по-специални случаи съкращенията на някои собствени имена се образуват по модела на съкращенията от ↓ [1.2.3], напр. Сф (София), Вн (Варна), Пл (Плевен) Пд (Пловдив) и под.
- 1.2. Графическите съкращения от нарицателни съществителни имена, прилагателни имена, наречия, глаголи, предлози и цели словосъчетания се образуват по следните начини:
- 1.2.1. С една или няколко букви от началото на думата, напр.: apx. (архитект), δ . p. (бележка на редактора), s. (век), вм. (вместо), ε . (година), δ ълг. es. (български език), ed. v. (единствено число), v. v. (и други), v. v. (и така нататък), v. (например), v. (пощенска кутия), v. (село), v. или v. (страница), v. (свет v), v. (телефон), v. (хиляди) и др.
- 1.2.2. Чрез изпускане на букви от вътрешната част на думите, което се отбелязва с дефис (съединителна чертица) или с наклонена черта, напр.: z-h (господин), z-w-a (госпожа), y-w-a (училище), a-b/b/a (върху), c/b/a (сметка) и под.
- 1.2.3. Чрез комбиниране на началните букви на думата с някои от вътрешните съгласни, отличаващи се с по-висока информативност, напр.: *вж.* (виж), *лв.* (лева), *млн.* (милион), *млрд.* (милиард), *срв.* (сравни), *стб.* (старобългарски (език), и под. Вж. също забележката към [[1.1].
- 1.2.4. С комбиниране на елементи от [1.2.1] и [1.2.2] чрез свързване с дефис на съкратените части на сложни думи (или със запазване на дефиса от изходните сложни думи) от типа на зам.-дир. (заместник-директор), чл.-кор. (член-кореспондент), ст.-бълг. (старобългарски), лит.-худ. (литературнохудожествен), сел.-стоп. (селскостопански), Ж.-Ж. Русо и др. В някои случаи се съкращава само първата част на сложната дума, напр. зам.-директор. Вж. също полуслято писане [2.2.1].
- Забел.: Съкращенията, образувани от нарицателни съществителни имена (за разлика от съкращенията на съществителните собствени) се пишат с малка буква.
- 2. Лексикалните съкращения представляват съкратени съответствия на изходните съставни названия и имат собствено произношение. Обща за всички е близостта им до цялостно оформените лексикални единици.
- 2.1. Лексикалните съкращения се разделят на инициални, групови и смесени:
- 2.1.1. Инициални се наричат съкращенията, които от графична гледна точка са образувани чрез свързване на първите букви от пълнозначните думи на изходното съставно название. За разлика от графичните те имат собствено произношение и според него се делят на:
- 2.1.1.2. Звукови чийто звуков състав е сбор от звуковата стойност на съставящите ги букви, напр.: БАН /бан/ Българска академия на науките; БОК Български олимпийски комитет; ВУЗ /вуз/ Висше учебно заведение; КАТ Контрол на автомобилния транспорт; ИСУЛ Институт за специализация и усъвършенствуване на лекарите; СПИН /спин/ Синдром на придобита имунна недостатъчност; НАТО /нато/ (транслитерация на чуждото съкращение NATO) Северноатлантически съюз.
- 2.1.1.3. Звуково-буквени които са съчетание от първите два вида, напр.: ВМЕИ /ве-ме-и/ Висш машинно-електротехнически институт; ЦСКА /це-се-ка/- Централен спортен клуб на армията.
- Забел.: В много редки случаи, по изключение в състава на тези съкращения (от групите 2.1.1.2. и 2.1.1.3.) се включват и елементи от предлози и съюзи, напр. в широко разпространеното ВиК /ве-и-ка/ Водопровод и канализация; самолети МиГ.
- 2.1.2. Групови се наричат съкращенията, образувани по следните начини:
- 2.1.2.1. чрез свързване на начални части от думите на изходното съставно название, напр.: детмаг (от детски магазин); елка (електронен калкулатор);
- 2.1.2.2. чрез свързване на начална част (части) от една или повече думи и цяла дума от изходното съставно название, напр.: *промкомбинат*(промишлен комбинат), *редколегия* (редакционна колегия); *физкултура* (физическа култура);
- 2.1.2.3. чрез свързване на началната част от първия компонент и крайната част от втория компонент от изходното съставно название, напр.: мотел (от 'моторист' и 'хотел').
- 2.1.3. *Смесените* съкращения се образуват по модела на инициалните и груповите едновременно, напр.: *ТАНЮГ* (Телеграфна агенция на нова Югославия).
- 2.2. С лексикалните съкращения са свързани следните правоговорни и правописни особености:
- 2.2.1. При изговора на буквените съкращения в отделни случаи (под чуждо влияние или в съкращения от чужд произход) буквата κ се свързва с гласен звук /а/ вместо /е/, а при буквите n, m, n, p, ϕ съпровождащият гласен звук се изговаря преди съгласната, напр.: НДК /ен-де-ка/ Национален дворец на културата; ПТС /пе-те-ес/ Подвижна телевизионна станция; СССР /ес-ес-ес-ес-ер/. Характер на заемки или чуждици имат съкращения или произношения от рода на: СОС /ес-о-ес/ от английското SOS Save our souls 'Спасете нашите души' (сигнал за бедствие, вик за помощ); /ти-ви/ за $m \epsilon$ (телевизия, телевизионен); $E = m \epsilon$ $E = m \epsilon$ E = m
- 2.2.2. Инициалните и смесените съкращения се пишат преди всичко с главни букви и в много редки случаи, като изключение (при някои често употребявани съкращения) с малки букви (или с комбинация от главни и малки), като напр. жел железопътен, жек (но и ЖК) жилищен комплекс, птт поща-телеграф-телефон, тв телевизионен, МВиР Министерство на външните работи.
- 2.2.3. Поради изначалната им близост с думата, с цялостно оформените лексикални единици, някои инициални съкращения в системата на разговорната реч нерядко се превръщат в същински нарицателни съществителни имена. В писмената реч обаче те често запазват формата си на съкращения, а словоизменителните морфеми се свързват с тях чрез дефис, напр.: Завършил е ПТУ-то. Парното не работи поради повреда в ТЕЦ-а. За следващата стъпка в развитието им вж. ↓ [2.2.4].
- 2.2.4. Съществителните нарицателни имена, получени от някои широко разпространени и често употребявани инициални и (по-рядко) групови съкращения, се пишат с малки букви, а членната морфема и окончанията за мн. число не се отделят от основата с дефис. Напр.: Ние работим като бенебето главно купуваме. (Д. Пеев) Студентите от всички вузове са във ваканция. Родителите му работеха в текезесето. Ще отида до селкоопа за захар.
- 2.2.5. Групови лексикални съкращения, които се употребяват като индивидуални названия (собствени имена), се пишат с начална главна буква, напр.: Булгарплод, Главпроект, Софстрой.
- 2.2.6. Съчетания от съществително име и подчинена част инициално съкращение с функция на прилагателно име (определение) в съчетанието е прието да се пишат разделно, напр.: жп линия, тв програма. За някои по-нови тенденции в практиката вж. полуслято писане [2.1.8].
- 2.2.7. Инициалните съкращения не се разделят на части за пренасяне на нов ред, освен в случаите, когато имат характер на многосрични думи, като напр. *ЮНЕСКО*, *УНИЦЕФ*, *ФИФА*, *АСЕАН* и под.

Съществително име се нарича всяка дума, която назовава, означава някаква – конкретна или абстрактна – *същина* (предмет в широк смисъл на думата): *материален обект* (предмет, животно или лице, човек); отвлечено, откъснато от неговия носител или притежател, мислено като самостоятелна същина *качество*, *свойство* или *признак*; мислени отделно от какъвто и да било техен вършител *действия* или *състояния*. Във връзка с правописа на думите (писането им с начална малка или главна буква) съществено е разделението на съществителните имена на *нарицателни* (вж. там) и *собствени* (вж. там).

Българска национална телевизия. С буква m в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук /т/ и съответният мек беззвучен съгласен звук /т²/, напр.: neu|ambm /пеu|aтът/ и neu|amsm /пеu|aтът/, enem|bm /гнет|ът/ и enem|mm /гнет'|ът/. Чете се (изговаря се) и като съответната звучна съгласна /д/ – в позиция пред звучна съгласна освен /в/ (вж. enem|bm /гнет)

- -та: За някои правоговорни особености и грешки, свързани с определителния член -ma, вж. определителен член [1.2; 2.2; 2.3].
- -тел: За изговора и правописа на съществителните имена, образувани с наставка -тел (или завършващи на -тел), вж. определителен член [2.1.2.2].

Тире (или дълга чертица) наричаме препинателния знак (–). Трябва да се прави разлика между този знак и *съединителната чертица* (наричана още *малко тире* или *дефис*). Тирето се отличава с по-голяма дължина в сравнение със съединителната чертица и – което е по-съществено – между него и думите от двете му страни се оставя разстояние, равно на ширината на една буква, наричано още шпация или пробел. Срв.: *Влязохме в храм-паметника* "Александър Невски". _ Посетихме храма_-_паметник на българската признателност към освободителите.

Тирето е знак с по-голяма разделителна сила в сравнение със запетаята и в много случаи се намира в отношение на синонимна замяна с нея, с двоеточието или със скобите. Употребява се в следните случаи:

- 1. С тире се отделят думите на различните участници в речта, когато тя има форма на диалог:
- 1.1. Тире се пише пред думите, речта (пряка реч) на всяко от говорещите лица, участници в разговор, диалог, напр.:
- Къде е баща ти?
- Горе, при зъболекаря!
- А ти защо не го чакаш горе?
- Защото ме е страх!
- Страхливка! каза презрително червенокосият и бавно се отдалечи. (П. Вежинов)
- Забел.: В тази си разграничителна функция тирето обикновено се комбинира с представяне на речта на всяко от разговарящите лица на нов ред.

  1.2. С тире се отделя и авторската от пряката реч: тире се пише преди авторската реч, когато тя е непосредствено след пряката, или от двете страни на авторската реч, когато тя е вмъкната в пряката реч, напр.: Това в тавите яде ли се? попитах го аз за всеки случай. (К. Георгиев) "Дръж се сега, адаш!" вика ми той по едно време, задъхан и зъл. (Д. Цончев) Македонски каза той тихо, знайш ли, че тази нощ аз съм обран? (Ив. Вазов)

  2. За означаване на пропуснати, неизречени, но подразбиращи се думи или изрази в средата на изречението:
- 2.1. На мястото на думи или изрази, които са употребени вече в предходния текст (в предходно изречение) и повтарянето им е излишно, напр.: Утре нервите му трябва да бъдат спокойни, тялото бодро и силно. (Ем. Станев) Невежеството ражда митовете на знанието, слабостта тия на могъществото, зверщината тия на морала, грозотата тия на прекрасното. (Б. Райнов) Всяко дърво меч е, всякой камък бомба, всяко нещо удар, всяка душа плам. (Ив. Вазов) Скверниха нищи мойто знаме, враг мойта девствена земя. (Д. Дебелянов) Денят за труд е отреден, / за сласт и мирен сън нощта. (Д. Дебелянов)
- 2.2. На мястото на пропуснати думи или изрази, които не са употребени в предходен текст, но се подразбират и лесно могат да бъдат възстановени, актуализирани. С тази употреба на тирето се постига лаконичност, особено в лозунги, сентенции, вестникарски заглавия и др. Напр.: Глас народен глас божий! * Училището ковачница на бъдещето на държавата! * Изречението градивна единица на текста.
- Други примери: Големанов: В политиката целта оправдава средствата. (Влиза слугата). Тази телеграма на пощата. (Ст. Л. Костов) И го направи бе! Облече се, сложи си труфилата и бам в хола. (Ив. Петров)
- 3. Тире се пише между части на простото изречение или между безсъюзно свързани прости изречения в състава на сложното за означаване, изтъкване на определени смислови връзки и отношения между синтактичните единици, които (връзки и отношения) не са изразени по друг начин в структурата на цялото: изяснителни или причинно-следствени отношения, отношения на съпоставяне или противопоставяне, отношение между посочена мисловна или речева дейност, възприятие и др. и конкретното им съдържание, и др. Напр.: Станало тымо обратното оказал се прав не друг, а Драган Цанков. (Т. Жечев) Не станах от мястото си, докато не ги изчетох толкова ме увлякоха!... (Б. Цонев) Но сега дойде друга беда трябваше да ги възкреси. (Ив. Петров) Хора, недейте тъгува / добрите писма са на път. (В. Петров) Имал си бол пари платил си я. (Ал. Константинов) Алеко е безкористен идеалист бай Ганю е вулгарно-прагматичен материалист, "келепирджия". Алеко е духовно изтънчен интелигент бай Ганю е груб и недодялан парвеню. (Св. Игов) Канят ли те еж, гонят ли те беж! * Много се ядосах, но... станалото станало! * Приятно ми е Георгиев. Забел.: В много от случаите на този вид употреба на тирето то е синонимно равнозначно на двоеточие, срв.: Дядо Моско ходи, връща се, но едно беше ясно: нямаше пари. (Й. Йовков)
- 4. За отделяне или ограждане (преди, след тях или от двете им страни) на обособени части на изречението или на вметнати думи и изрази (наред със запетаята и скобите). Чрез тирето знак с по-голяма сила от запетаята се отразява по-силното отделяне, подчертаване, изтъкване от страна на говорещия или пишещия на обособените части или на вметнатите думи и изрази, което може да се наблюдава в следните примери:
- 4.1. За отделяне или ограждане на обособените части, особено когато с обособеното определение или приложение се уточнява, конкретизира поясняваната част: Син килим изтъркан и запрашен покриваше средата на кабинета и водеше към старомодно бюро. (Ем. Станев) Мечтател, идеалист, ветреник той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото. (Ив. Вазов) Децата момченца и момиченца бяха малки, предимно в предучилищна възраст. (П. Вежинов) Сам знаеше от своя занаят, че много големият майсторлък не е само в грубата работа. (Д. Цончев) Един от най-значимите му художествени образи дядо Йоцо е сляп. (Св. Игов)
- 4.2. За отделяне или ограждане (наред със запетаята и скобите) на вметнати думи и изрази: Килията ако можеше така да се нарече тясната и тъмна стаичка, приспособена за временно запиране на арестанти имаше само едно прозорче към задния двор. (Ем. Станев) Имаха столове в гостната, но всички бяха недостатъчни, ако им дойдеха гости. И второ не им се даваше от тях. (Ем. Станев) Богомилството без да се преувеличава неговата роля в историята на България през втората половина на XX в. довело до някои негативни процеси. (История на България) Споменавам тази подробност не за друго в кой ли столичен квартал вече няма универсален магазин!, а защото тъкмо в тоя храм на потребителството се срещаха <...> двамата видни интелектуалци на квартала. (А. Гуляшки)
- Забел.: В някои случаи второто тире, с което се огражда обособена или вметната част, може да се замени със запетая (или втората запетая да се замени с тире), ако това не води до някаква неяснота, ако не създава предпоставка за двусмислено разбиране на текста. Напр.: Двете етнически групи българи и славяни, имали собствени системи от религиозни схващания. (История на България) Дора беше от категорията на жените-загадки. Една жена, както се изразяват на поетичен език мечта. (А. Гуляшки)
- 5. За означаване на паузата преди или след еднородни части на изречението или цели изречения в качеството им на еднородни части, чрез която те се отделят от обобщаващата дума (обобщаваща еднородна част), напр.: Тази популярна граматика е предназначена за много широк кръг от читатели ученици и родители, работници и селяни, търговци и чиновници. (Граматика за всички) Смъртта и безсмъртието, честта и безчестието, историята и вековете, народите и идеите това са големите понятия, от които строи света на героите Вазов. (М. Цанева) Книги, ръкописи и папки с документи бяха разхвърляни навсякъде по столове, върху канапето, дори на пода. (А. Гуляшки) Безпорядъкът, слабият огън, тоя начин на пиене всичко това беше странно, някак си повече от необичайно за моя приятел. (А. Гуляшки) Вж. също еднородни части [4].
- Забел.: Аналогична е ролята на двоеточието след обобщаваща дума или израз, напр.: Аз искам да те помня все така: бездомна, безнадеждна и унила. (Д. Дебелянов)
- 6. Предимно експресивна функция има тирето, когато е употребено вместо запетая за означаване на по-голяма пауза, подчертаваща смисъла на следващото изречение, главно след подчинени въпросителни изречения или след изречения, въведени със съюзите че и да, когато са пред главното, напр.: Че това е така нямаше никакво съмнение. * Лъжицата си искам! Не я ли намериш гората хващай! (К. Георгиев) Когато се наситя да те гледам ще те целуна и ще си отида. (Н. Вапцаров) Защо мисля така не мога да ви обясня. (А. Гуляшки) Призова ли дни светло-смирени, / гръмват бури над тъмно море, / а подиря ли буря край мене / всеки вопъл и ропот замре. (Д. Дебелянов)
- 7. За означаване на присъединителна връзка или за отбелязване, маркиране на пауза в рамките на изречението, която изразява някаква недоизказаност или подразбиращи се смислови отношения между частите преди и след тирето, напр.: Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея, като една бара. Една крачка само и в нея са; един вик само ще ги чуе. (Ив. Вазов) Мама този път не го зашлевила, а отговорила, че иска. Баба и тя нямала нищо против. (К. Георгиев) Измъкнах го на сухото голяма работа, голямо нещо. Премерих го седем педи. (Ив. Петров) Ей това сега... не биваше да го казваш! В затвора в затвора. И той е направен за хора. (Д. Цончев)
- 8. В някои случаи на дублиране на подлога или допълнението (или на цяло изречение) чрез показателното местоимение **този, това** или с частицата **ето**, напр.: Човек това звучи гордо. * Какво всъщност придава такова непомръкващо от годините очарование на образа на дядо Йоцо този незначителен полувдетинен старец...? (Лит. за 10. клас) Какъв тип е всъщност бай Ганю ето основният въпрос при проблематиката, свързана с Алековата творба. (Св. Игов)
- Забел.: Понякога вместо тире в синтактични конструкции от този вид се пише запетая, напр.: Змията, това е претвореният дявол. (Ив.

Петров) Свободата, законността и русофилството, това са трите основни елемента на моите твърди убеждения. (Т. Влайков)

- 9. С чисто графична или идеографска функция тирето се употребява в следните случаи:
- 9.1. На мястото на традиционно използваните цифри или букви при оформяне на *рубрики* (вж. там) за отбелязване, маркиране на точки и подточки, започващи на нов ред, напр.:

Сами съставете текст (по избор):

- писмо (до приятел, редакция);
- приветствено слово (за юбилей, за празник);
- благодарствена телеграма. (Бълг. ез. за 7. клас)

В сложното съставно изречение различаваме следните прости:

- главно изречение, което има подчинени;
- подчинено изречение, което пояснява главното. (Бълг. ез. за 6. клас)
- 9.2. Между букви, думи или цифри за означаване на някакво отношение (на съпоставяне, противопоставяне), което може да бъде изразено и с различни предлози или по друг начин, напр.:
- 9.2.1. Между думи, означаващи място (точки в пространството) за изразяване на идеята за посока или разстояние в изрази като: Самолетьт София Варна излита в 14 часа. Самолетьт изминава разстоянието София Варна за около час и половина. В подобни случаи не е оправдана замяната на тирето със съединителна чертица, която е знак за полуслято писане, както е написано напр. в следния текст от вестник: Инцидентьт е станал на пътя София-Перник.
- 9.2.2. За противопоставително свързване на имената на участници в някакво състезание, надпревара: Срещата България Гърция ще бъде предавана по телевизията. Мачът "Левски" "Славия" завърши наравно.
- 9.2.3. За означаване на отношението между взаимно свързани, обусловени и противопоставени явления, същини: Двудялбата (дихотомията) език реч е приета от повечето съвременни езиковеди. (Граматика за всички) За формирането на ядрото от характеристики за героите от престъпния свят има значение преди всичко спецификата на отношението автор читател. (Из печата)
- 9.2.4. За свързване (с пробели, шпация от двете страни на тирето!) на имена, с които се означава, именува се даден закон, теория, хипотеза, договор, план и под. според неговите автори, създатели, напр.: закон на Бойл Мариот, ефект на Джаул Томсън, спогодба Моллов Кафандарис.
- Забел.: Прилагателните имена, образувани от такива конструкции, се пишат полуслято (с малко тире, дефис), напр.: Бойл-Мариотов закон.
- 9.2.5. За свързване на цифрите (обикновено без пробели, шпация от двете страни на тирето) при означаване на приблизителност или на последователност от величини, напр.: Влакът закъсня с 5—6 минути. Някои ученици бяха решили по 10—20—30 и повече задачи. * Сигурно, ако [човек] стои зад граница 3—4—6 години, без да се връща, би било друго. (Ст. Стратиев)
- Забел.: 9.2.5.1. При изписването им с думи примери като горните се предават по различни начини: с дефис при сложните думи или с голямо тире и шпация при изброяване. Срв.: Влакът закъсня с пет-шест минути. Някои ученици бяха решили по десет двайсет трийсет и повече задачи. 9.2.5.2. Изобщо трудно е в случаи като горните да се установи ясна и категорична закономерност: кога, при какви условия се използва малко тире (дефис) и кога голямо тире. Може да се препоръча елементите, които представят части на сложна дума, да се свързват с дефис, а в случаите, когато има изброяване, да се пише тире. Вж. също дефис.

това мест.: За съотношението между съчетание *за това* и наречието (съюза) *затова* вж. $\square$ *затова*.

Точката (.) е препинателен знак, условен знак за графично оформяне или знак с идеографска функция:

- 1. Точката като препинателен знак се пише:
- 1.1. В края на завършени прости или сложни съобщителни изречения, напр.: Той отива на училище. Тя още не ходи на училище. Тя не ходи на училище, защото е още малка. Ученикът е научил добре урока си. Не стана ясно защо той не е научил урока си добре.

Забел.: Точка се пише в края на съобщителни изречения, в чийто състав се включва като крайна част друга синтактична единица, завършваща с въпросителна или удивителна и оградена в кавички, напр.: И все пак следва да си отговорим на въпроса "Що е език?". (Псих. за 10. клас) Вж. също комбинирана употреба на препинателни знаци.

- 1.2. В края на повелителни или въпросителни по форма изречения, когато те са изказани спокойно и нямат характер на строга заповед или на въпрос, напр.: Ела и ми помогни да свършим тази работа. Кажи му да не се безпокои. * Ех и ти, все с Женда се залавяш. Какво е крива Женда. Имало глава да пати и туй то. (Й. Йовков)
- 1.3. В края на сложно изречение, което завършва с косвен въпрос, освен в случаите, когато и главното изречение е въпросително. Срв.: Никой не знаеше какво ще стане по-нататък. □ Знаеше ли някой какво ще стане по-нататък?
- 2. Като графичен знак или знак с идеографска функция точката се употребява:
- 2.1. При съкращения: за означаване, че написаното е част от съкратена, ненаписана изцяло дума или израз, напр.: *в.* (век), *г.* (година), *проф.* (професор), *и т. н.* (и така нататък), *и др.* (и други), *П. П. Славейков* (Пенчо Петков Славейков). Вж. също *съкращения*.
- 2.2. След цифри и букви, оформящи рубрики при изброяване и класификация (вж. *рубрика*).
- 2.3. След арабски цифри за означаване, че цифрата е представител на редно (а не бройно) числително име, напр.: *Български език за 5. клас.* Точка обаче се пише задължително тогава, когато контекстът не е достатъчен, за да отстрани опасността от двусмислие. Срв. обаче: *Народното събрание на основание чл. 86, ал. 1 от Конституцията на Република България реши:* ... Поради това и в граматичните съчинения след цифрите 1, 2, 3 в съчетания от типа на 1 л. ед. ч. по-често не се пише точка и без нея е ясно, че става дума за *първо (второ, трето) лице*. Вж. също при числителни имена.
- 2.4. При означаване на дати когато всички елементи се изписват с цифри, точка се пише след всяка от цифрите, означаващи ден и месец, напр.: 3. III. 1878 г. или 03. 03. 1996 г. Срв. обаче: 3 март 1878 г.
- 3. Не се пише точка в следните случаи:
- 3.1. В края на изречение или след безглаголна конструкция със съобщителна интонация, употребени като заглавие:

Дядо Йоцо гледа

Образът на Ангелинка – мечта и реалност, сън или истина

- 3.2. В края на съобщително изречение, когато то е цитирано в рамките на друго изречение и е оградено в кавички или е отделено шрифтово, напр.: В изречението Който се учи, той ще сполучи първото просто изречение е подчинено определително. * Учениците казват "Утре имаме български език" или "Утре имаме граматика, а вдругиден литература". (Граматика за всички) Вж. също комбинирана употреба на препинателни знаци [5].
- 3.3. В края на съобщително изречение пряка реч, отделено с тире от следващата го авторова реч, напр.: Иван пръв реши задачите обяви учителят. * Не зная къде е книгата каза той. Не мога да я намеря.
- 3.4. След цифри, означаващи числителни редни имена, когато те са названия на година, на пореден ден от месеца (при определени условия) или номер на страница, напр.: България е освободена на 3 март през 1878 година. Въпросният текст е на 10 страница. Срв. □ с [2.4]. Вж. също при числителни имена.
- 3.5. След графични, буквени *съкращения* (вж. по-подробно там), означаващи измерителни единици в случаите, когато с тях се означава брой, количество. Напр.: *Извървяхме близо 10 км за един час*.
- 3.6. Между елементите на съкращения, образувани от първите букви на думите от дадено сложно название, напр.: БАН Българска академия на науките; БТА Българска телеграфна агенция; ЦУМ Централен универсален магазин.

Точка и запетая се нарича разделителният препинателният знак (;), чиято сила е по-голяма от разделителната сила на запетаята и по-малка от разделителната сила на точката. Употребява се за разделяне на относително самостойни и обособени цялости, групи от разширени еднородни части в рамките на простото изречение (когато вътре в тях вече е употребена запетая) или на относително самостойни, формално и смислово съпоставими части с еднотипен строеж в рамките на сложното изречение, както и на **рубрики** (вж. там) с характер на изреждане, напр.: Първият учебен ден беше събрал в двора на училището едно пъстро, радостно и шумно множество: момченца и момиченца с тежки чанти на гърба; майки и бащи, съпроводили с трепет рожбите си до началото на дългия път на учението; баби и дядовци, дошли да се порадват на внучетата си.

Други примери: В тия няколко бедни хижи вестник не идеше, защото никой не четеше; даскал нямаше, защото нямаше школо; поп нямаше, защото нямаше черква; стражар не стоеше, защото нямаше община. (Ив. Вазов) Дребни и страхливи чиновнически душици; мъже, които са готови да

търгуват с честта на жените си; жени, които се продават; политически мошеници от голям и малък мащаб; лекари, които богатеят от хорското нещастие; бедняци, които мизерствуват; полицаи, които бият политическите арестанти до смърт... – това са новите герои, които навлизат в творческия свят на Вазов. (Лит. за 10. клас) От заник-слънце озарени, алеят морски ширини; в игра стихийна уморени, почиват яростни вълни... (П. Яворов) По предметна ориентация научните дисциплини се делят на: а) естествени; б) хуманитарни; в) формални. (по Бълг. ез. за 7. клас)

Точки и подточки. Във връзка с начините за организиране на текста в точки и подточки с оглед на по-голяма системност и прегледност на изложението вж. рубрика.

Транскрипция (от лат. transcriptio 'преписване') се нарича представянето на звуковия състав, гласежа на чуждите думи в даден език (главно собствени имена, географски названия и др.) със средствата на графичната система на приемащия език (срв. с *транслитерация*). Основен принцип и изискване на транскрипцията е гласежът, звуковият състав на чуждите думи, главно собствени имена, да се предава възможно най-точно със средствата на българската азбука и в съответствие със звуковите закономерности на българския език. Не винаги обаче е възможно със средствата на приемащия език да бъдат предадени всички отсенки в оригиналния гласеж на чуждите имена. Съвсем нормално и неизбежно е несвойствените на нашия език чужди звукове да се пригаждат към особеностите на неговата фонетична система и да се предават с буквите за най-близките до тях български звукове. По-подробно за начините на предаване на чуждите имена в българския език въх. *чужди собствени имена*.

Транслитерация (от лат. trans 'през, чрез' + litera 'буква') се нарича предаването на думи и изрази от един език с графичните средства на друг език чрез заместване на буквите от изходния език с установените техни съответствия – с оглед на основните им звукови значения – в азбуката на другия, приемащия език (срв. с *транскрипция*). Разликата между резултатите от прилагането на транслитерацията и транскрипцията може да бъде наблюдавана например във формите *Вашингтон* и *Уошингтон*, с които се предава на български собственото име Washington. Първата, наследена от миналото, е резултат на транслитерация, а втората – по-близка до реалното звучене на името в изходния език, е подчинена на принципите на *траскрипцията*.

Български собствени имена или друг текст се транслитерират с латиница в телеграфо-пощенски съобщения, в документи, справочници, географски карти и др., за което е възприета следната система от българско-латински буквено-звукови съответствия:

```
\kappa - 2z(zh) m - m t - t
                                                        \mathbf{m} - \mathbf{s} (\mathbf{sh})
a - a
\delta - b
           3 - z
                             H-n y-u
                                                         щ – ?st (ht)
                                       \phi - f
\mathbf{B} - \mathbf{V}
           и — i
                              o - o
                                                           ъ – ?a
                             \pi - p x - h
\Gamma-g
           й — ј
                                                           ь — i
                             p-r
\mu - d
                                       \mathbf{H} - \mathbf{c}
          \kappa - k
                                                          ю – iu
                                        y - 2c (ch) y - ja
e - e
           \pi - 1
                              c - s
```

Забел.: 1. Посочените в скоби варианти за предаване на буквите ж, ч, ш, щ се допускат главно в телеграфо-пощенски съобщения;

- 2. Буквата в името България и производните от него се предава по традиция с и: Bulgaria, Bulgartabak;
- 3. Всяка от частите на съставни български географски имена, когато се предават с латиница, се пише с главна буква, независимо дали съответната част сама по себе си е съществително собствено, или съществително нарицателно име, напр.: Novi Isk?ar, Stara Planina, Novo Selo.
- -тт-: За някои правоговорни и правописни особености, свързани с удвояване на съгласната /т/, вж. *двойни (удвоени) съгласни*.
- $\mathbf{Y}$ $\mathbf{y}$ $\mathbf{y}$ $\mathbf{y}$ $\mathbf{y}$ двайсетата буква от българската азбука, именувана 'y' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. $\mathbf{\delta y} \kappa \mathbf{\epsilon a}$). С буквата $\mathbf{y}$ в българското писмо се бележи фонемата /y/, напр. $\mathbf{\delta y} \kappa$, $ma\delta | y$, $m|y\delta a$, |y4a, $na|y\kappa a$.
- у-: За правоговорно-правописните особености при глаголите с представки у- или о- вж. редукция [3].
- **—увам**: С глаголите, образувани с наставка **-увам** (**-ствувам**) са свързани следните правоговорни и правописни проблеми:
- 1. Груба правоговорна грешка е преместването на ударението върху гласната /y/ от наставката при глаголи като д|ействувам, изп|олзувам, ком|андувам, прис|ъствувам, ч|увствувам, и под. Изговор действ|увам, използ|увам и под. е недопустим.
- 2. Досегашната тенденция към изпускане при изговор на съставката -ey- (-y-) от неударената наставка -(ств)увам при глаголи като горните се е превърнала в правоговорна и правописна норма: глаголите със съкратена наставка (действам, изп|олзвам, ком|андвам, прис|ъствам, и|увствами под.) се утвърждават като по-перспективни дублетни форми наред с подчертано книжните и вече леко архаични действувам, изп|олзувам, ком|андувам, прис|ъствувам, и|увствувам, и|увству

Ударение се нарича отделянето, открояването на една от сричките в състава на думата в сравнение с останалите чрез различни фонетични средства (сила, интензивност и продължителност на гласа или височина на тона). Това ударение се нарича словно. От правоговорна гледна точка е задължително да се знае и да се спазва в речевата практика следното:

- 1. Българското словно ударение е *свободно* то не е принципно ограничено по място, не е свързано по правило с определена по ред сричка в думата (първа, втора, последна и т. н.), а може да пада върху която и да е от тях, напр.: вод|а, б|аба, з|аговор, пр|еговорен, прегов|орих, учен|ик, уч|ител, |ученост, ученостт|а, уч|ителствам и уч|ителствувам и т. н. Във всеки отделен случай обаче (във всяка конкретна дума или словоформа) мястото на ударението е *строго определено* и произволното му преместване представлява нарушение на нормата и е правоговорна грешка. Изключение правят акцентните дублети като м|асло и масл|о, м|олив и мол|ив, раб|отя и р|аботя, х|одих и ход|их, и под. Свободният характер на българското ударение е в основата на някои правоговорни грешки, които може да бъдат обобщени по следния начин:
- 1.1. С погрешно преместване на ударението се изговарят някои думи от чужд произход (главно нарицателни съществителни имена и собствени лични и фамилни имена), в които по правило мястото на ударението се запазва върху ударената сричка в езика източник:
- 1.1.1. Най-ярък и досаден пример от този вид е съществителното $\delta \omega p | o$ (заемка от френски език), чието произношение с ударение върху първата сричка е белег за езикова немара и ниска речева култура. Подобен характер има също изговорът $\kappa o d | e\kappa c$ вм. $\kappa | o d e\kappa c$, n | a n m o вм. n a n m | o, | a d p e c вм. a d p | e c, | a n d y m вм. a n d | y m, b | a n d y m вм. a n d | b m
- 1.1.2. Досадна грешка проява на речева немара и белег за слаба езикова грамотност, е и широко разпространеният изговор на съществителното структ ура и на производното прилагателно структ ура и на производното прилагателно структ ура и на производното прилагателно структ ура и това си произношение те съществуват в средата на голям брой думи от същия вид, като апарат ура, диктат ура, квадрат ура, култ ура, режис ура и т.н., при които дори няма условия за подобен погрешен изговор. Същото преместване на ударението и редукция на неударената гласна /у/ са в основата на смешната и малко тъжна грешка в следния пример (от вестник, който излиза с претенцията да бъде помощник на учениците от 5, и 8. клас в подготовката им по български език): Това са малки неповторими скулптори, сътворени от ... вулканична лава. Трябвало е да се напише скулптури форма за мн. число от скулпт ура, но поради това, че формите за мн. ч. от ск улитура (неправилния изговорен вариант на скулпт ура) се изравняват по звучене, се създават условия и за тяхното писмено объркване.
- 1.1.3. Сравнително често обаче българската речева практика налага като правоговорна норма някои отклонения от мястото на ударението в езика източник. Така например правилната по произход акцентна форма л|атекс (от лат. latex 'cok') едва ли вече ще може да се пребори с широко разпространилото се и утвърдено произношение лат|екс; препоръчваното доскоро в речниците произношение к|атарзис 'душевно пречистване' вече отстъпва място на изговор кат|арзис (вж. РБЕ, т. 7); думи като менз|ура, цез|ура и ценз|ура (аналогични на структ|ура и скулпт|ура!) доста отдавна са се утвърдили с "отклонената" си акцентна форма м|ензура, ц|езура, ц|ензура.
- 1.2. С неправилно ударение въпреки безбройните напомняния и обяснения! се произнасят и някои домашни думи или заемки от руски език, като напр. *h|аука и *h|аучен вм. hа|уча и hа|учен, *училищ|а вм. yч|илищ|а, *д|оклад вм. ∂ окл|ад.
- Забел.: За някои особености, свързани с мястото на ударението при прилагателните имена, образувани с наставки -us/-uus, вж. там.
- 2. Освен че е свободно, българското ударение може да бъде или *подвижно*, или *неподвижно*, което означава, че при образуването на различните форми на една и съща дума то може (в едни случаи) да запазва мястото си върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, но с ин, син а, син върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, но с ин, син а, син върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, м айките, но с ин, син върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, м айките, м айките, но с ин, син върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, м айките, но с ин, син върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, м айките, но с ин върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, но с ин върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка, напр.: м айка, м айките, но с ин върху същата сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху друга сричка или (в други случаи) да се мести върху други случаи или (в други случаи) да се мести върху други случаи или (в други случаи) да се мести върху други случаи да се мести върху други случаи на при съти върху други случа или (в други случаи) да се мести върху други случа или съти върху други слу
- 2.1. На първо място като правоговорен проблем е възможността при някои от глаголите да съществуват акцентни дублетни форми за мин. св. време.

Съвременната книжовноезикова правоговорна норма допуска (с определени уговорки и ограничения) изговор n|ucax и nuc|ax, cos|opuxu cosop|ux, cosop|ux,

- 2.1.1. Груба правоговорна грешка, ярко просторечен изговор (главно под диалектно влияние) е преместването на ударението към края във формите за мин. св. време на глаголи от свършен вид, образувани с представка, която добавя сричка, като напр. *проговор|их вм. прогов|орих, *разглед|ах вм. разгл|едах, *напис|ах вм. нап|исах, и под.
- Забел.: 1. Това правило не действа с пълна сила по отношение на глаголите, образувани с представките в- или с- (които не добавят сричка към основния глагол), напр.: sn|uuua sn|ucax и snuc|ax; cp|umam cp|umax и cpum|ax, но и при тях вторите форми не се препоръчват.
- 2. Теоретически допустимо е (но не е препоръчително!) крайното ударение във формите за мин. св. време при вторичните несвършени глаголи от несв. вид, образувани с наставки от представъчни глаголи от св. вид), напр.: разгл|еждах и разглежд|ах (от глагол разгл|еждам, вторичен несвършен от разгл|еждам), преп|исвах и преписв|ах (от глагол преп|исвам, вторичен несвършен от преп|иша).
- 2.1.2. Напълно недопустим е изговорът с крайно ударение на формите за мин. св. време от двувидовите глаголи от чужд произход, образувани с наставка —(из)ирам, както и от глаголите, завършващи на -асам, -ясам, -исам, -осам, -дисам, като напр.: *бомбардир|ах (вм. бомбард|ирах), *деградир|ах (вм. деград|ирах), *мобилизир|ах (вм. мобилиз|ирах), *нервир|ах (вм. нерв|ирах), *слънчас|ах (вм. слънч|асах), *ръждясах (вм. ръждясах), *здравис|ах (вм. здрав|исах), и под. Това забранително правило не важи със същата сила по отношение на съответните вторични несвършени глаголи, като напр. ръждясвах (и ръждясвах (и здрависв|ах) и под., при които формите с ударение върху последната сричка са допустими, но категорично не се препоръчват.
- 2.2. Недопустимо е да се отмята ударението върху първата сричка при повелителните глаголни форми на -|u, -|eme, с което се нарушава правилото, че те се изговарят с крайно ударение. Груба правоговорна грешка е произношението * $|u\partial u$, * $\delta|oudu$, * $\kappa|amcu$, *p|euu, *c|eduu, * $\kappa|nu$, *d|ouecu, *u|anuuu, *u|anuu, *u|an
- 2.3. Грешка е да се премества ударението върху наставката при глаголи като *д*|*ействувам*, *ком*|*андувам* и под. Повече във връзка с наставка-*увам* вж. там. 3. Някои думи (и форми) в българския език имат две ударения едновременно, които могат да притежават следните характеристики:
- 3.1. Двете ударения в някои думи и форми са равностойни по интензивност напр. в сложни думи от типа на κ на
- 3.2. В други случаи двете ударения в думата са неравностойни по интензивност, при което второстепенното ударение може да бъде два вида:
- 3.2.1. Второстепенно ударение с колеблива интензивност, което при определени условия може да се усилва до степен на главно, напр. в съществителните имена, образувани с представка *пра-* $(np|a\partial|s\partial o)$, в прилагателните имена с представка *въз-* $(s|b 3 \delta|s \pi)$, както и в сложни думи като $\delta|ymnukon|u\delta a$, cmbpu|uon|auka, pase|eunp|ax; ar|umn|ynkm, $\phi|uskynm|ypa$; non|yrpam|omen и под.;
- 3.2.2. Устойчиво второстепенно ударение, като напр. в | *автог* | *ара, бл* | *едос\ин, т* | *ьмнос\ив, | осемст\отин, д\ | есетпроц\ | ентов, самол\ | етонос\ | ач, и под. Забел.!!: В този речник разликата между главно и второстепенно ударение не е отбелязана.*
- Удвояването на предлозите *в* и *с* е не само правописен, но и -преди това! правоговорен въпрос. Тези предлози имат варианти в езика, които се употребяват в устната и в писмената реч при определени условия: изговаря се и се пише във, със пред думи, които започват съответно с /в, ф/ или /с, з/, или когато логическото ударение пада върху предлога, напр.: *Живея във Варна. Работя във фабрика. Говорих със сина си. Говорят със злоба. Книгата е във, а не под чантата. Много е важно дали нещо се върши със или без желание.* * Със или без корона да е лъвът в българския герб, беше дилемата. (Из печата)
- Забел.: 1. Втората част от това правило обикновено се забравя или се пренебрегва, или изобщо не се забелязва, поради което тези два предлога твърде често в писмена реч се представят без удвояване и тогава, когато върху тях пада логическото ударение и при изговор съвсем естествено и неизбежно се удвояват. Пише се напр. така, както изобщо не би могло да се произнесе: *Броилката трябва да бъде <...> и текст, съдържащ знаците на друг свят, с или без логическа връзка между тях.* (Из печата) *Конфликти в половия живот в и извън брака*. (Заглавие на книга) Неоправдана и неправилна е утвърдилата се в практиката употреба на единичната, неудвоена форма в (вместо във) при библиографско описание (за посочване на изданието, в което дадено съчинение е отпечатано), напр.: Пашов, П. За употребата на някои местоименни форми. В: Проблеми на българската книжовна реч, С., 1974, с. 103-117.
- 2. В поетически текстове удвояване на предлога се допуска по метрически съображения дори и при отсъствие на горните условия, напр.: Сърцето ми изпълнено е цяло / със тебе и със твоите мечти! (В. Петров). * Забързани, възторжени и живи, / засмени, неизмислени, красиви, ний влизаме във класната си стая... (П. Дубарова)

Удивителната е препинателен знак (!), който се пише в края на възклицателни изречения (в които говорещият наред със съдържанието на мисълта изразява и определено чувство) или в края на повелителни изречения (с които се изказва заповед, подбуда, пожелание или клетва), напр: — Юнаци! Да живей храбрият Странджа! — Да живей! — извикаха всички. (Ив. Вазов) — Наздраве! Да пукне Мидхад паша! Долу чорбаджиште! (Ив. Вазов) Ах, ето ви, значи, къде сте били! (В. Петров) — Седма рота, стани! — командува Варенов. — По местата си! (Й. Йовков)Как бяха скръбни мойте детски дни! О, колко много сълзи спотаени! (Д. Дебелянов)

- Забел.: 1. Удивителна се пише и след междуметията, употребени като отделни изречения (самостоятелни изказвания) или за да се подчертае интонационната им обособеност вътре в изречението, както и след оградени в скоби или с тирета вметнати думи и изрази с карактер на възклицание, напр.: "Cmon! кажете ми. Почнал е залеза. Всички стихове вече да спрат!" (В. Петров) Ууух! Знам ги аз тези, ами не ми ги разправяй. (Чудомир) Аха! каза разбиращо майка ми. Моят син пак е препускал нанякъде. (Ст. Стратиев) А можехме, родино свидна, ний можехме с докраен жар да водим бой съдба завидна! край твоя свят олтар. (П. Яворов)
- 2. Удивителна (наред с въпросителна или точка) се пише и след реторичен въпрос въпросително по форма изречение с функция на възклицателно, напр.: Кой би повярвал! Никой не подозираше такъв страшен убиец, скрит под сетрето на тоя кротък Вангел. (Ив. Вазов)
- 3. При определени условия е възможна комбинирана употреба на удивителна и въпросителна когато в съдържанието на израза се съчетават въпрос и възклицание, напр.: Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин?!... (Ив. Вазов) "Какво, Швейцария ли?!" (пътепис от Ал. Константинов)
- 4. Удивителна с идеографска (йероглифна) функция може да бъде употребена обикновено в скоби и в комбинация с въпросителна след която и да е дума в изречението, в ролята на неизказан с думи вметнат израз, съдържащ някакво изтъкване, предупреждение, заповед или учудване, недоумение, съмнение и под., напр.: Урокът започва утре точно(!) в седем часа. * Във въпросния пасквил аз преброих единайсет(!) пасажа, които са чиста лъжа. (Из печата) * Десетки пъти в своите творби Пенчо е изживявал и своите(!), и чужди смърти. (Св. Игов) Техният митничар пък ми заяви <...>, че ще ме накара да заплатя гаранция <...> от 1000 DM (!?!). (Из печата)
- 5. След подбудително или възклицателно изречение, употребено като заглавие, удивителна може и да не се пише, освен ако авторът не иска да се подчертае подбудителният характер или емоционалността на израза. Срв.: Стани, стани, юнак балкански (Д. Чинтулов) Недей ме пита (П. Яворов) Да работим! (Ив. Вазов) Ела! (П. Яворов) Българийо, мила майко! (Д. Чинтулов)

Удължените гласни и съгласни (в междуметия, звукоподражателни думи и др.) е прието да се пишат слято, без съединителна чертица, напр.: Сега деветдесет и девет на сто е да изреват след малко: "Уууууу!" – той знаеше, че вече го мразят. (Д. Цончев) Само че тук следва една мъъъничка подробност. (Ст. Цанев) Чудни работи стават по света, баджанааак, големи работи! (Чудомир) – Ссст! Тихо! Сами ли сте в къщи? (Чудомир)

Въпреки официалната препоръка в този смисъл, според която "удълженото произнасяне на отделна гласна или съгласна се отбелязва с повтаряне на буквата, написана слято, за да отговаря на изговора" (ПР'95), твърде често в практиката надделява по-свободното правило, че "начинът на оформяне се определя от представата, която има или иска да създаде този, който възпроизвежда или наподобява гласове или шумове" (Бълг. език за 7. клас) и удължените звукове в звукоподражателните думи и в междуметията се пишат ту слято, ту с малка чертица. Напр.: – *Eee! Много закъсня бе, съсипах се да търся компания...* (Г. Караславов) – *Еее, много искаш – обади се малкият, пълничък и къдрокос Бебо.* (П. Вежинов) – *А-а-а! Филипе! – извика Колю. – Докачам се.* (Й. Йовков) – *Я-а-а-а! Такова магаре за пръв път виждам.* (А. Каралийчев) – *Е-е-е-е-й! Който спре да ме вземе, давам му всичките пътища, дето съм правил!* (Д. Цончев)

Забел.: Отделно заслужава да се напомни, че когато има удължен изговор на гласна /а/ или /у/ след мека съгласна или след /й/, които се пишат с начална буква я или ю, удължаването на гласния звук се отбелязва чрез повтаряне след тях на слято написаните букви а или у, както в следните два примера (по Чудомир): Опънал шия и изревал, колкото сила има, та пръснал бюлетините из стаята: – Юряааа! ... Юряаааа! ... Юряаааа! ... *Поиска ли му се да развие дейност, ще иде до курника, ще свие устни и ще свирие: "Фюуууут!" Повтаряне на слято (или полуслято) написани букви я, ю в подобни случаи е неправилно, тъй като с тези букви се означават не просто гласни, които може да бъдат удължавани, а комбинация от предходна мекост или предходна мека

съгласна /й/ + съответния гласен звук. Такава грешка е допусната (и подчертана!) в следния пример: *Няяма, проточи "я"-то жената, без да го поглежда.* (сп. Пламък)

Умозаключителни глаголни форми (умозаключително наклонение) – вж. наклонение.

Условно наклонение - вж. наклонение.

Учтива форма – вж. съгласуване; наклонение (повелително наклонение [2.6.1]; условно наклонение [3.3.2]).

Ф ф Ф ф – двайсет и първата буква от българската азбука, именувана 'фъ' или 'фе' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /фе/ (и по-рядко /фъ/) или – в съкращения от чужд произход – /еф/, напр.: БФС /бе-фе-се/ – Български футболен съюз, ФБР /фе-бе-ре/ – Федерално бюро за разследване. С буква ф в българското писмо се бележи беззвучняят съгласен звук /ф/ и съответният мек беззвучен съгласен звук /ф'/, напр.: фон /фон/ и фьон /ф'он/, фукам се и фюфюкам /ф'уф'укам/. Чете се (изговаря се) и като съответната звучна съгласна /в/ – в позиция пред звучна съгласна освен /в/ (вж. уподобяване).

Фонема се нарича всяка от най-малките единици на звуковата система на даден език, изпълняващи дистинктивна (различителна) функция: да разграничават една дума или форма от друга дума или форма, напр.: $\partial a M - \partial o M - \partial u M$; ma M - mo M - mu M; nnam - nnem - nnom - nnom

В съвременния български език има 6 гласни фонеми – /а, ъ, о, у, е, и/ и 39 съгласни фонеми – /б, б', в, в', г, г', д, д', ж, з, з', й, к, к', л, л', м, м', н, н', п, п', р, р', с, с', т, τ , φ , φ ', x, x', ц, ц', ч, ш, дж, дз, дз'/.

Фонеми и тяхното буквено означаване:

фонема буквен знак примери

a	а, я	баба, мама, вяра /в'ара/, казвам, сега
ъ	ъ, а, я	ъгъл, дъб а /дъбъ/, ред я /ред'ъ/, ден ят
o	o	огън, човек, много, лош, сто, ох
y	у, ю	д ума, душ а, луд, ур а, бюр о /б'ур о/
e	e	ден, беден, пет, вече, ех
И	и	дим, име, мил, три, питам
б	б	бал, бурен, любов, бъдеще
б' (	ў (+ я, ю	, ь) бял /б'ал/, бюро /б'уро/, Бьол /б'ол/
В	6	вар, вода, глава, вина, вълна, рандеву
в' е	з (+ я, ю	, ь) вяра /в'ара/, готвя /готв'ъ/, рев ю
Γ	г	глава, гол, гълтам, гукам, раг у
г' г	(+ я, ю,	, ь) гьол, гюл
Д	ò	давам, дом, дума, дъно, сряда, редат
д' (	) (+ я, ю	, ь) дявам, дюля, редя, Дьорд
Ж	ж	жаба, жена, живот, лежа /леж ъ/, ножът
3	3	заден, зет, зид, боза, гриз ат /гризът/
3' 3	(+ я, ю,	ь) зяпам, глезя /глез'ь/, Зюсмут
й и	й (ю, я)	йод, Йордан, йезуит, май, юни /йуни/
К	K	кал, кон, балкон, човек, кино, леке
к' /	к (+ я, ю	, ь) кяр, екю, кьорав, Кьолн
Л	л	кол $ $ а, лава, луд, лък, лук, балон
л' Л	и (+ я, ю	, ь) моля /мол'ъ/, лют, льос, пльосвам
M	м	мама, мома, молба, муле, мъх, мир, Рим
м'.	м (+ я, н	о, ь) мяра /м'ара/, гърм я /гърм'ъ/, Мьолер
Н	н	нула, луна, нов, Нил, планина, конец
н' і	ч (+ я, ю	о, ь) няма /н'ама/, Ганьо, Нютон, цен я /цен'ъ/
П	n	лупа, поле, пуле, пън, пиша
п'	п (+ я, ю	о, ь) п упя /луп'ъ/, пюре, леп я /леп'ъ/, Пьотр
p	p	гора, река, риба, ръка, род, руда
p' <i>I</i>	(+ я, ю	, ь) гор я /гор'ъ/, ряпа, Рьорих, трюм /тр'ум/
c	c	сол, коса, сила, село, сън, суша

с' c (+ я, ю, ь) сяра, вис|я /вис'ъ/, сюрия, Косьо

```
том, мит, тип, таван, тук, тъкмо
      m
   m (+ я, ю, ь) лет|я /лет'ъ/, конфитюр, Петьо
              фабрика, кофа, кафе, фурми, фъртуна
   \phi (+ я, ю, ь) лафя /лаф'ъ/, фюфюкам, шофьор
            леха, хоро, хижа, хурка, хъркам
  x (+ я. ю. ь) Хьоллерлин, Хюстън
             цаца, лице, цъфтя, цокъл, куцукам
  и (+ я, ю, ь) цял, цяр, Цюрих
11'
             чаша, чета, мълча /мълчъ/, чук, реч
              шапка, шепа, реша/решъ/, шум, шип
ш
       ш
               джоб, Добруджа, Джон, джаул
       дж
ДЖ
      93
             дзънкам
ДЗ
дз' дз (+ я, ю, ь) |Ядзя (полско собствено име)
```

Забел.: Не се признава съществуването на меки съгласни фонеми /ж', ч', ш', дж'/. Изговор на тези меки съгласни звукове се допуска при предаването на чужди собствени имена в българския език.

Фразеологична единица - вж. идиоми.

Х х *X х* – двайсет и втората буква от българската *азбука*, именувана 'хъ' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /хе/ или /ха/, напр.: ХТИ /хе-те-и/ – Химико-технологичен институт, ХМС /хе-ме-се/ – Хидрометеорологична станция. С буква *х* в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук /х/ и съответният мек беззвучен съгласен звук /х'/, напр.: *леха, хоро, хижа, Хьолдерлин, Хюм.*

Цитат се нарича приведената точна, буквална извадка от чужд (или друг свой, авторов) писмен текст или точно възпроизведени думи от чужда монологична устна реч. Цитирана чужда реч в художествената литература се нарича *пряка реч* (вж. там). Пряката реч е изказване, възпроизведено от името на лицето, което го е направило, докато цитатът, цитираната реч "се включва органично в авторската реч"; при цитираната реч реалното присъствие на говорещото лице се изключва. Цитатите се ограждат в кавички (или се отделят шрифтово), при което са възможни следните разновидности и особености:

- 1. Когато цитираната реч, цитатът се включва в речта на автора като неразделна част от нея и двете заедно образуват синтактично единство, цитатът се огражда в кавички и започва с малка или с главна буква според мястото му в синтактичната цялост и в съответствие със собствената си синтактична природа:
- 1.1. Когато цитатът се вмъква в изречение от авторската реч като негова част, той започва с малка буква след началните кавички, напр.: Бай Ганю казва на трегера едно "да си жив, благодарим" и влиза в квартирата на Иречека. (Ал. Константинов) Бай Ганю хвали квартирата на стопанина, загатва му доста осезателно, че "най-сетне, има място и още един странен човек даже да се прибере тука", говори му за гостоприемството на българите. (Ал. Константинов) Проф. Л. Андрейчин и в наше време намира за необходимо да изтъква, че "преди да говорим за правопис, трябва да имаме предвид правоговора". (Българският правоговор) От страх да не избързат и да се надигнат, "преди да е пламнало навсякъде", редица селища <...> останаха да изчакват събитията. (Лит. за 10. клас)
- Забел.: Когато цитатът стои в началото на синтактичното единство, той се пише с главна буква: "Прост, но събуден старец", дядо Йоцо изразява виждането на тези именно деди и бащи. (Лит. за 10. клас)
- 1.2. Когато цитатът запазва характера си на самостойно изречение в състава на авторската реч, той започва с главна буква, напр.: Централната част на стихотворението, която започва с онова врязано в съзнанието ни "Девет годин той / скита се бездомен...", представлява пряка характеристика на Левски. (Лит. за 10. клас) От съзнанието за това родство се ражда гордото щастливо самочувствие на честния интелигент, чиято "девиза" е "Свобода, честност и любов". (Лит. за 10. клас) И все пак следва да си отговорим на въпроса "Шо е език?". (Психология за 10. клас)
- 2. Когато цитатът е по-ясно смислово и синтактично обособен, отделен от авторската реч и се въвежда от специални думи на автора със значение за съобщение и под., в края на авторската реч преди цитата се пише двоеточие. Срв.: Проф. Л. Андрейчин и в наше време намира за необходимо да изтъква, че "преди да говорим за правопис, трябва да имаме предвид правоговора". И подчертава специално: "Това е научното правилно становище по този сериозен въпрос." (Българският правоговор)

Други примери: Но с каква безпощадна правдивост тук той акцентува: "Той биде предаден, и от един поп!" (Лит. за 10. клас) Не случайно на няколко пъти се издига призивът: "Назад към Възраждането!" (Здр. Петров)

- Забел.: 2.1. В горните примери двоеточието изпълнява роля на краен препинателен знак по отношение на авторовата реч, а цитатът се обособява като самостоятелна синтактична единица, чийто краен препинателен знак е затворен в кавичките. След затварящите кавички точка (както е в следващия погрешно оформен пример) не трябва да се пише: Прочетете текст, създаден от ваш връстник-седмокласник на тема: "Необходимо ли е да изучаваме родния си език и защо?". Вж. също комбинирана употреба на препинателни знаци [6.4].
- 2.2. Когато в писмен текст след думите на автора (пишещия или говорещия) няма двоеточие, отразяващо съответната пауза в устната реч, след затварящите кавички на цитата се пише краен препинателен знак, чиято област на действие е авторската реч и цитатът като цяло, напр.: В каква ситуация може да се употреби изразът "Де товга (пръчка, шамар), де!"? (Бълг. език за 7. клас) Прочетете откъс от ученическо съчинение на тема "Кой момент от повестта "Земляци" на Йордан Йовков ми направи най-силно впечатление?". (Бълг. език за 7. клас) За предпочитане е обаче за да се избегне натрупването на препинателни знаци в самия край на текста в края на авторската реч да се пише двоеточие. Вж. също комбинтирана употреба на препинателни знаци [6.4].
- 3. Когато между частите на цитата представляващ самостойно изречение или отделни самостойни изречения се вмъкват думи на автора, те се отделят с тирета или със запетаи: "Хубавата тема, здравата идея, пише той през 1935 година, може да бъде окарикатурена и обезобразена с пишурковска техника." (С. Султанов) "Приятелството казва Антон Павлович Чехов е пътека, по която трябва да се върви ежедневно. Иначе тя се покрива с бурени." (Бълг. език за 7. клас) "Много скръб, много мъки изпитвах там по изгубеното отечество разказва авторът в предговора към петото издание на книгата. Умът ми, сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. (Лит. за 10. клас)
- 4. Когато се цитира част от художествено произведение и цитираният текст е ясно обособен (започва на нов ред и е шрифтово отделен), той обикновено не се огражда с кавички, напр.:

Не може да не ни направи впечатление омекотената, иносказателно-романтична окраска, която представя иначе суровия закон на боя:

И дето срещнат душманин,

- с куршум да го поздравят,
- а пък със сабя помилват.

(Лит. анализи)

Макар да е възможно и друго решение:

Дългът им повелява до последен дъх да се борят за свободата и за благото на своето мило отечество:

- "...тоя връх висок е: тя ще ни съзре,
- ако би бегали: да мрем по-добре!'

(Преразказ...)

Забел.: Цитираният текст в някои случаи може да се оформи също и като вметнат израз и (освен с кавички) да се отдели с тирета или да се огради в скоби, както в следните примери:

Резкият контраст — "Heka! Но ний знаем, че в нашто недавно / свети нещо ново, има нещо славно..." — бележи решителен завой в чувствата на поета. (Преразказ...)

Впечатлението за достойнствата и нравствената сила на шипченските бойци се подсилва от контраста между душевния подем у тях и изживения смут и ужас от враговете ("И турците тръпнат, друг път не видели / ведно да се бият живи и умрели."). (Преразказ...)

5. Когато цитатът е оформен като плакат или лозунг, той не се огражда в кавички и накрая не се пише точка:

Великото изкуство да се научи много е да се започне с малко Пжон Лок

Ч ч / двайсет и четвъртата буква от българската *азбука*, именувана 'чъ' или 'че' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /че (и по-рядко /чъ/), напр.: *БЧК* /бе-че-ка/ – Български червен кръст; *ИЧС* /и-че-се/ – Институт за чуждестранни студенти. С буква ч в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук //ч/ и съответният мек беззвучен съгласен звук / ч'/ (само в чужди думи, главно собствени имена), напр.: *чар, черен, вечер, чист, чудо*. Чете се (изговаря се) и като съответната звучна съгласна /дж/ – в позиция пред звучна съгласна освен /в/ (вж. *уподобяване*).

Частиците са част на речта, клас от неизменяеми несамостойни думи, като напр.: а, ама, ами, бе, бре, да, даже, дори, ей, ей че, ето, ето че, ли, май, мари, не, нима, нито, пък, хе, хей, чак, че и др. В състава на изречението по-голямата част от тях (частиците със служебна функция в изречението) се свързват смислово с определена дума или словосъчетание. Пунктуационното оформяне на текста във връзка с употребените в него частици се подчинява главно на фонетичния принцип (вж. там) – със запетая се отбелязват паузите, с които са отделени частиците в устната реч (вж. също запетая [1.9]). Добър пример за това е частицата ами, която – произнесена по различни начини – може да бъде както утвърдителна, така и отрицателна, може да изразява както потвърждение и съгласие, така и възражение или несъгласие. В зависимост от това тя се отделя или не се отделя със запетая. Срв. различните отговори на въпроса "дали нашият познат ше дойде навреме на уговорената среща" и съответното различно пунктуационно оформяне на текста: – Ами ще дойде, нали обеща! – Ами, ще дойде ... Той сигурно се е успал! Срв. също: — Друг пипал ли е след това колата? – Ами, ще пипа. Та нали Ангел ще му счупи ръцете. (Д. Пеев) * – Ами ще я пипа, нали все някой трябва да я оправи!

Други примери: **Ето**, вашият приятел пристигна. **_ Ето** какво направи вашият приятел! * Той **нали** също обеща да дойде? _ Той, **нали**, също обеща да дойде. * **Xe** де чака каруцата. С нея ще я закарат. (Й. Йовков) _ Горе, **xe**, под градището, <...> се бяха събрали тримата козари. (Чудомир) — Че отде познаваш **бе**, вуйчо? (Чудомир) — Кмете **бе**, истина ли не чува тоя дявол, или си преструва? — запита ухилен лесничеят(Чудомир) Забел.: За частиците, употребени като обръщение или при обръщение вж. там.

че: Няма съмнение, че в речта тази дума се среща най-често като подчинителен или съчинителен съюз, пред който се пише запетая: *Той видя, че се е спасил само по едно чудо.* (Ив. Вазов) *Едно ви халал не струвам, дето ми елхи кършехте, че ги на хурки правехте.* (Нар. пес.)
От тази безспорна истина обаче се прави погрешният извол, че запетая пред не се пише винаги, в резултат на което се прави погрешният извол, че запетая пред не се пише винаги, в резултат на което се прави погрешният извол, че запетая пред не се пише винаги.

От тази безспорна истина обаче се прави погрешният извод, че запетая пред че се пише винаги, в резултат на което се правят не малко пунктуационни грешки, за чието избягване е необходимо при писане да знаем и да се съобразяваме със следното:

- 1. Не се пише запетая непосредствено пред **че** тогава, когато то е част от сложни съюзи като въпреки че, макар че, при все че, освен че, така че, или когато е в състава на съединителните съюзи само че, не че но и, не че ами и, не стига че но и, не стига че а и, не стига
- Забел.: 1. За условията, при които между само и че, тый и че, се пише запетая, вж. запетая [2.2.5.1; 3.1.2]. Напр.: И малките се специализираха и се отракаха тый, че не можеш и приказките им да разбереш вече. (Чудомир) Боя се само, че то няма да бъде за дълго все така чисто. (Б. Райнов) Понякога "един и същи" текст може да се оформи по два различни начина. Срв. напр. разликата между двата възможни отговора на въпроса "Ти знаеш ли колко добър човек е той?": Зная, само че неговата добрина не е като твоята. _ Зная само, че неговата добрина не е като твоята.
- 2. Спорни моменти има и спорове се водят във връзка с характера на конструкции от рода на в случай че. Според едни в случай че не съществува като сложен съюз и тази последователност от думи трябва да се третира като "...в случай, че...", при което че-изречението е подчинено определително и пред **че** се пише запетая, напр.: – Само исках да знаеш – рече Кейл. – **В случай, че** си го помисли. (Дж. Стайнбек, превод) Употребата на чужди думи в един език е оправдана само в случай, че в него липсва домашна дума със съответствуващо значение. (сп. Бълг. език) Според други обаче (вж. напр. ГСБКЕ, т. 3, 393) в случай че, при условие че са сложни условни подчинителни съюзи и пред че не се пише запетая: В случай че забравя, ще ме подсетиш. В случай че ми помогнеше, щях и аз да му се отплатя. * Беше готов, в случай че някой акцизен стражар го спре, да плати глобата. (Д. Ангелов) Такъв човек, в случай че стапе агент, е винаги агент на две разузнавания. (Б. Райнов) За пишещия остава правото (и задължението) да преценява кое в конкретния случай се реализира в речта, кое отразява мисълта адекватно. Както е напр. в следното изречение, където запетаята трябва да бъде по-скоро пред съюза че: Журналистите правят изчисленията, при условие че са разкрити над 60 000 криминални деяния. (Из печата) Вж. също запетая [2.2.5.1]]. 2. Голяма е неразборията в писмената практика във връзка с употребата на запетая при изрази от типа на ето че, взе (взех) че, върви че, иди че, ела че, остави че, не стига че, добре че, ей че, ех че, все едно че. И тук конкретните затруднения твърде често се разрешават чрез безусловно прилагане на споменатото "общо правило": че пред че винаги ("и в хубаво, и в лошо време", както казва един хуморист) се пише запетая. Напр.: Стои Смаил там, стиска жалона и все едно, че е от камък. (Д. Цончев) И да намерят мястото, пак не могат стигна до деветте кофара, трябва да произнесат девет пъти една от тези девет думи.. Върви, че се оправяй! (К. Калчев) Добре, че нямам навика да събирам спомени. (Б. Райнов) Почтената приготви за вечерята каквото трябваше и ето, че оная пристигна. (Ив. Петров) Иванчо свързан, Иванчо пълен лаик по женската част, дайте да му търсим обекти, а като му хвана цаката, **ела, че** го гледай. (Ив. Петров) **Взе, че** дойде. (Бълг. ез. за 7. клас)
- Голямата честота на грешките от този вид налага някои от изброените съчетания и тяхното пунктуационно оформяне да бъдат обяснени по-подробно: 2.1. Съчетанието ето че представлява комбинация от показателна частица ето и частица че (а не съюз че!), при което към основното показателно значение се прибавя известна усилителна отсянка. В подобни случаи основание за писане на запетая пред че няма. Напр.: От пушката си той не се делеше дори насън, а ето че сега я бе изоставил. (П. Вежинов) И ето че в софийската ни къща / семейството отново се завръща. (В. Петров) 2.2. Когато конструкциите взе (взех) че, върви че, иди че, ела че са употребени като част от съставно глаголно сказуемо, те представляват синтактична пялост, между компонентите на която не се пише запетая. Напр.: Взех че скроих друг план. (Й. Йовков) Той влезе в кафенето с дисагите в ръка и с каллака на главата. Иди че не го познай кой е и откъде е! (Ал. Константинов) Когато съчетание от типа на върви че напр. е употребено като част от съставно
- на сказуемо, пред **че** (подчинителен съюз за причина) се пише запетая (Върви, че хората те чакат!).

  2.3. Не трябва да се пише запетая пред **че**, когато съчетанието **не стига че** е употребено в качеството му на първа част от съпоставителен съюзне стига че но и (а и, ами и). Вж. _ точка [1]. Същото като че ли важи за съчетанието **остави че** в примери като: Остави че и двете амортизирани, колкото си искат <...>, ами станах много зян с времето. (Ив. Петров)

глаголно сказуемо, пред че естествено не се пише запетая (Върви че го разбери какво иска!), но когато повелителната форма е пълнозначен глагол в ролята

- 2.4. Когато се твърди (в тълковния речник например), че съчетанието все едно се употребява със следващо подчинено изречение със съюз че, би трябвало да може да се отговори на въпроса какво е по вид това подчинено изречение. Такъв отговор обаче едва ли е възможен по отношение напр. на предполагаемото подчинено изречение "че свиреше на невидима свирка" в следния пример: Говедарчето сложи двете си разперени педи на носа и почна да движи пръсти, все едно, че свиреше на невидима свирка. (А. Дончен) Всъщност подчиненото в това сложно смесено изречение е "все едно че свиреше на невидима свирка" подчинено обстоятелствено изречение за начин и сравнение, въведено от сложен съюз все едно че, равнозначен на като че ли, сякаш че. Което обяснява защо и в случая е излишна запетаята пред че. Също и в сл. пример: Повече не се оплаквайте... Разбра ли? Все едно че никой не е идвал у вас!... (К. Калчев) Вж. също запетаят [3.7.2]].
- 2.5. Не е оправдано механичното, "по инерция" поставяне на запетая навсякъде пред **че**, когато то е в комбинация с междуметие или частица, напр. в съчетания като **ей че**, **ех че**, **ух че**, **ама че** и под. Срв. напр.: **Еееей, че** *той бил умно момче*, *бре!* **Ей че** *умно момче бил наш Иванчо*, *бре!* Необходимо е, когато пишем, "да се вслушваме" внимателно в изговора на този вид изрази и в съответствие с фонетичния принцип за употреба на препинателните

знаци – да отбелязваме със запетая паузите, които пък са в пряка зависимост от изразяваното съдържание. Напр.: – *Ей че* бяха те нацапали! Ама ти си гледай кефа, хич да не те е еня! (Ал. Константинов) – *Ох че* интересно! – възкликна съвсем по момчешки Пешо. (П. Вежинов) *Ех че* мръсник беше този счетоводител! (Д. Димов) *Брей че* хубаво нещо! Чудесни картинки! (А. Каралийчев) Ама че я свърших, ама че я свърших! – завайка се дядо господ. (Ив. Петров) Но: *Бре, че* то голям огън, бе! (Й. Йовков) *Брей, че* ти си бил цял поет, бе. (Ал. Константинов)

Само по отношение на употреби като тези в първия и в последните два от приведените тук [2.5] примери е вярно твърдението, че "междуметието може да бъде структурно-организиращ център на изречение, в което то изпълнява функцията на "главно" неразчленено изречение" (ГСБКЕ, т. 2, 469), и следователно трябва да се отделя от подчиненото със запетая. В останалите примери съчетанието от *междуметие* + *че* функционира като *частища*(!), която прибавя "нов смислов елемент към някоя част на изречението или към цялото изречение" (ГСБКЕ, т. 3, 262), и запетая между двете съставки на тази частища не се пише: *Бре че си бил умен! Ама че си глупав!*

- 2.6. Във връзка със съчетанието добре че вж. запетая [3.7.2].
- 3. Не се пише запетая пред съюза **ч**е, когато е в съчетание с предхождащ го съчинителен съюз, напр.: Той знае, че съм тук **и че** го очаквам. Решили са, че съм закъснял **или че** изобщо няма да дойда. Той знае, че съм тук, **но че** го очаквам, не знае. * Казват, че числото седем е лошо число **и че** вторник е също лош ден. (Б. Райнов)

-(ч)ив: Съществува известна неустановеност и неяснота по отношение на мястото на ударението при прилагателните имена безочл|ив и без|очлив, измамл| ив (и изм|амлив), натр|апчив и натрапч|ив, находч|ив и нах|одчив, неприветл|ив (и неприв|етлив; но само приветл|ив), неустойч|ив и неуст|ойчив, примамл|ив (и прим|амлив), уклонч|ив и укл|ончив, устойч|ив и уст|ойчив. Елемент на непоследователност при тях има и в официалните справочници. Възможно е обаче да се формулира правило, че ударението при прилагателни имена, образувани с наставките -ив, -(е)лив, пада върху последната сричка (в основната форма). Моделът се нарушава главно от някои от прилагателните с наставка -чив (заемки от руски) като нах|одчив, укл| ончив (които обаче се изговарят и с крайно ударение), както и при образуваните от предложно-именни конструкции безср|амлив (срв. срамл|ив), безстр| ашлив (но страшл|ив, диал.).

Числителните имена са такава част на речта, която означава а) отвлечени числа или количество, брой на конкретни предмети, обекти (количествени, бройни числителни, напр. един, два, три, десет, сто, хиляда и т.н.) или б) мястото, реда, поредността на даден предмет, явление и пр. в определено множество (редни числителни, напр. първи, втори, трети, десети, стотен, хиляден и под.). С числителните имена са свързани следните правоговорни и правописни особености:

- 1. Когато съществителните имена от м. род за нелица, чиято основна форма завършва на съгласна, са употребени след бройно числително име, те се поставят в специална бройна форма за мн. число: два стола, три града, десет учебника, сто милиона, и под.
- 2. Съществителните имена от м. род, означаващи лица, в позиция след мъжколични числителни имена (двама, трима, четирима и пр.) се употребяват в обикновената си (а не бройна) форма за мн. число, напр. двама ръководители, трима учители, четирима студенти, и т.н. Вж. също бройна форма.
- 3. Новите съкратени форми на някои числителни имена, като <u>един|айсет и един|айсет и дван|айсет и дван|айсет и дван|айсет и дван|айсет и дван|айсет и дван|адесет и дван|адесет и шейс|ети шейс|ети шейс|ети, се утвърждават като нормативни и по-перспективни в сравнение със съответните пълни форми <u>един|адесет и един|адесет и дван|адесет и дван|адесет и дван|адесет и дван|адесет и дван|адесет и т.н.</u></u>
- 4. Числителните бройни имена *дв|еста* и *тр|иста*, подобно на останалите имена, чиято неопределена форма завършва на *-а*, образуват членната си форма с определителен член *-та* и без преместване на ударението (дв|естата, тр|истата). В разговорната реч обаче все по-упорито се настаняват форми с определителен член *-та* и крайно ударение (двестат|е, тристат|е, по аналогия с изменението на повечето от останалите числителни бройни имена).
- 5. При сложните прилагателни имена, образувани с първа съставна част числително име, трябва да се имат предвид следните правописни особености:
- 5.1. Сложни прилагателни имена, чиято първа част се състои от едносъставни (прости или сложни) числителни имена и е изписана с букви, се пишат слято, напр.: едногодишен, петнайсетгодишен, първокласен, второстепенен и пр.;
- 5.2. Сложни прилагателни имена, чиято първа част се състои от съставни (многочленни) числителни и е изписана с букви (с думи), се пишат разделно, напр.: двайсет и пет годишен, сто двайсет и пет метров и под.;
- 5.3. Всички сложни прилагателни имена, чиято първа част е изписана с цифри, се пишат полуслято, напр.: 1-годишен, 15-годишен, 125-метрови под. 6. Съществува правило, че в случаите, когато дадено редно числително име се означава с арабска цифра, след нея може да се постави точка, за да се избегне двусмислие, произтичащо от възможността цифрата да се разчете и като знак на съответното бройно числително, напр.: Това е учебник за 1. клас. За някои конкретизации на правилото вж. при точка [2.3; 3.4]. Редни числителни имена може да се означават и с арабски цифри, към които с дефис се прибавя последната буква (или букви) от края на съответната дума: 5-ти клас; 2-ият срок започва на 8-ми януари.
- 7. Препоръчва се (но не е задължително) съществителното име, употребено след съставно числително бройно, което завършва на *един, една, една, една, една се* поставя (изговорно и писмено) в мн. число, напр.: *сто и един далматинци, двайсет и една тетрадки, двайсет и едно момчета, хиляда и една стоки*. Но: *Хиляда и една нощ*. Същото важи и за съществителните от м. род, завършващи на съгласна, които при аналогични условия се употребяват в бройна форма за мн. число (или в ед. число), напр.: *двайсет и един учебника*.

Членуване се нарича прибавянето на специално окончание, членна морфема, наречена определителен член, към съответна форма на имената (съществителни, прилагателни, причастия, местоимения, числителни) за изразяване на значението за <u>определеност</u> (вж. там). По-подробно за правоговорните и правописните проблеми, свързани с членуването вж. <u>определителен член</u>.

Чужди собствени имена (лични и фамилни, на географски обекти или на улици, площади, театри и под., на спортни организации, дружества и отбори, названия (фабрични марки) на автомобили и различни промишлени стоки и изделия, имена на вестници и други периодични издания, названия на фирми и т. н.) се възприемат от езика източник и се предават на български в тяхната звукова форма. Звуковият състав на чуждите собствени имена се представя в българския език в съгласие с принципите на практическата *транскрипция* (вж. там), при което тези имена задължително се отразяват — със средствата на графичната система на българския език – възможно най-точно, с възможно най-малки отклонения от оригиналния им гласеж. Речевата практика обаче, особено в миналото, е наложила в езика (при заемане на думите по книжен път или чрез посредничеството главно на руски език) и редица чужди имена (и други думи) с форми, които — получени по пътя на *транскритерацията* (вж. там) — отразяват по-скоро писмената (графичната) форма, отколкото реалното звучене на думите в изходния език. Съобразяването с основните положения на транскрипцията (със съответните неизбежни компромиси и с отстъпки в посока към транслитерацията) означава да се познават и да се спазват голям брой конкретни правила, от които тук ще изложим по-важните с оглед на спецификата и задачите на този речник:

- 1. Руската гласна /ы/ (и подобните на нея в други славянски езици) се изговаря в собствени лични, географски и други имена при възприемането им в българския език като /и/ и се предава с буква **и**, напр. *Биков* (от рус. Быков), *Мишкин* (от Мышкин), *Крим* (от Крым) и др.
- 2. Руското _ се предава с **во**, напр.: *Фьодор* (от рус. Ф_дор), *Ерьомин* (от Ер_мин).)
- 3. Предните лабиализирани гласни от типа на немските _, и или френските еи, и близки по звучене до българските /йо, йу/ или /'î, 'ó/ се предават на български с йо, ьо или ю, напр.: Гьоте, Бьол (от нем. Goethe, B_ll), Кьолн (от нем. Koln); Мюнхен (от нем. Munchen); Бюфон (от фр. Buffon), Пастьор (от фр. Pasteur), Юманите, Йожен (от фр. L'Humanite, Eugene).
- 4. Носови гласни в чужди имена от езици като френски и полски се предават на български чрез комбинация от съответната българска гласна + /н/ (или /м/ в случаите, когато следва реално изговаряна съгласна /б/ или /п/), напр.: Венс|ан (от Vincent), Конт (от Comte), Ремб|о (от Rimbaud), Шатобриан (от Chateaubriand), Голомб (от Go?lab), Колонтай (от Kollataj).
- 5. Няма единство при предаване на звук /w/, който може да се определи като билабиална (двуустнена) съгласна /в/ или като консонантно /y/:
- 5.1. В имена от английски произход билабиалната (двуустнена) съгласна /w/, която на български по-рано се е предавала (в съответствие с принципите на транслитерацията, а и под руско влияние) със съгласна /в/, днес се пише и изговаря като /у/, поради което, например, някогашната форма на собственото име Георг Вашингтон (от George Washington) сега е заменена с Джордж Уошингтън (но се запазва старата форма на името на града Вашингтон). Срв. също: Суифт и по-стара форма Свифт (от Swift); Уудроу Уилсън (от Woodrow Wilson), но Холивуд (от Hollywood);
- 5.2. Френският дифтонг *oi* /wa/, съдържащ същия билабиален съгласен звук /в/, е прието да се предава под влияние на писмото, на графиката, т. е. с елементи на транслитерация чрез комбинацията от гласни /oa/, напр.: *Боало* (от Boileau), *Лавоазие* (от Lavoisier), *Франсоа* (от Francois).
- 5.3. Приблизително същият звук в украински и беларуски имена се предава на български с /в/, напр. Шевченко (от укр. Шевченко, изговаряно приблизително /шеуч|енко//), Бровка (от беларуски Бровка, изговаряно /бр|оука/).
- 6. Дългите гласни в чужди имена (от езици като например чешки) не се отразяват при транскрипцията им в български, напр. *Маха* (от Maha, в чешки произнасяно с дълга гласна /а/ в първата сричка), *Фолксваген* (от Volkswagen, с дълго /а/ в немски), *Винер, Фридрих* (от нем. Wiener, Friedrich, изговаряни с дълга гласна /и/) и т.н.
- 6.1. Като изключение от правилото дългата гласна /и/ в английски имена се предава на български (макар и не строго последователно, а според някои и

неоправдано) като /ий/ и се пише **ий**, напр.: Лонг Бийч (от Long Beach), Грийн (от Greene), Кийтс (от Keats), Лийдс (от Leeds), но също и Блумфилд (от Bloomfield), Гълфстрим и Гълфстрийм (от Gulf Stream), Абърдин (от Aberdeen).

- 6.2. Двойни букви за гласни звукове в чужди имена се предават в българския език по същия начин като двойни само когато реално се изговарят така в езика източник, напр.: Чаадаев (от рус. Чаадаев), Зееман (от Zeemann), Саарбрюкен (от Saarbrucken) и под.
- 7. Двойни букви за съгласни звукове в чужди имена се предават в български език опростено (дори когато в изходния език имат реален двоен изговор), напр. Ботичели (от Botticelli), Росини (от Rossini), Херман Хесе (от Hermann Hesse). По изключение двойните съгласни се предават и на български удвоено тогава, когато са словообразувателно мотивирани, т.е. ако се осъзнават като части от различни морфеми, напр. в хеттрик (от англ. hattrick), Зюддойче иайтиче. Йостеррайхише рундфунк гезелшафт.
- 8. Английският гласен звук /ae/ се идентифицира от езиковия усет на българина нееднозначно: като /a/, /e/ или /²à/. При предаването му на български език включително в собствени имена се забелязва твърде голямо разнообразие. Изговаря се и се пише напр. хеттрик (от hattrick), кеш (от cash), сп. "Фемили" (от англ. Family, макар че в езика си отдавна имаме дума фамилия); изговаряме и пишем Егню (от Agnew), но Андрю или Ендрю (от Andrew), Блакбърн "Блякбърн (от Blackburn), Блакпул или Блекпул (от Blackpool), Саутхатитьи, но и Челинджър (от Challenger), Джексън (от Jackson), Мадисън или Медисън (от Madison), Рамзи или Ремзи (от Ramsay), Чалънджър (и Чалинджър), но и Челинджър (от Challenger), Джек (Лондон), но Джак (Никълсън). Отстраняването на тези прояви на непоследователност може да се постигне чрез възприемане на първия от посочените варианти за предаване на английския звук /ae/ с българската гласна /a/, правописно а (което би било в съгласие и с принципите на транслитерацията).
- 9. При възприемане в българския език (от чешки или от сръбски и хърватски) на имена със сричкотворни съгласни /р, л/ в българската им форма се вмъква гласен звук /ь/, напр.: *Trnava Търнава, Trnka Трънка*. Мястото на гласната /ь/ по отношение на съгласните /р, л/ се определя от правилото за *подвиженото* ъ в българския език (вж. там).
- 10. Когато в краесловието на заети чужди имена (собствени и нарицателни) има група от шумова съгласна и сонорна съгласна /р/ или /л/, между тях в съответствие с българските фонетични закони се вмята гласна /ь/, напр.: Пьотър, Ярославъл (от рус. Петр, Ярославль); Лувър, Сартър (от фр. Louvre, Sartre). Вж. също вмятане; редуване [1.2].
- 10.1. Съществуващата тенденция този вид имена да се предават в българския език без вмятане на гласна /ъ/ (напр. Пьотр, Сартр, Хайдн, Ярославл) има своето основание и своите защитници и е възможно да се превърне в норма, но засега само "се допуска" с оглед на по-голяма адекватност при предаване на чуждите имена главно в официално-делови текстове.
- 10.2. Когато пред крайната сонорна съгласна /р, л/ има друга сонорна съгласна /л, м, н, р/, между двете сонорни съгласни не се вмята гласна /ъ/, напр.: Шарл, Карл, Пърл. Но: Кремъл.
- 11. Чуждите меки съгласни звукове се предават със съответните български букви в комбинация с *я, ю, ьо*, напр.: *Авиньон* (от фр. Avignon), *Ню Йорк* (от англ. New York).
- 11.1. Не е повече в сила доскорошната забрана за звуково и писмено предаване в чужди имена на чуждоезичните меки съгласни /ж, ч, ш/ със средствата на българския език, напр. Шьонберг (от Schenberg), Жюлиен (от фр. Julien) и под.
- 11.2. Въз основа на обстоятелството, че в българския език пред предните гласни /е, и/ всички съгласни са леко смекчени и в домашни думи не съществува противопоставяне между меки и твърди съгласни в тази позиция, в сила е правоговорно и правописно правило, според което в такива случаи не се отбелязва мекостта на съгласните и при предаването на чужди имена в българския език. Определят се като нормативни формите Bun|u (от фр. Vigny), Cesun|e (от фр. S|evign|e), Mev|ucnas, Unuv (от рус. Ильиv), а не Unuv (от Unuv (от Unuv (както се изговарят тези имена в изходния език и както понякога са се писали у нас по-рано) вж. също __[12.3]. Това правило обаче се подчинява на същата логика, върху която се основава отменената наскоро забрана да се отбелязва мекостта на съгласните /ж, ч, ш/ в имена от чужд произход (вж. __[11.1].
- 11.3. В имена от чужд произход не се отбелязва (със знак *b*) мекостта на крайните съгласни и на съгласни в средата на думата пред друга съгласна. Изговаря се и се пише напр. *Гогол* (а не Гоголь), *Колцов* (а не Кольцов).
- 12. Йотуваните гласни /а, у, о, ъ/ в чужди имена се предават съответно с я, ю, йо, йъ, напр.: Якобсен (от Jacobsen), Юнг (от нем. Jung) или Йънг (от англ. Young), Гийом (от фр. Guillaume), но Ва|ян (а не Вай|ан, от фр. Vaillant), Маями Бийч (а не Майами Бийч, от англ. Miami Beach). По силата на правилото за отразяване на редукцията (вж. и _ [13]) в неударена позиция трябва да се пише напр. Бр|аян, а не Бр|айън (от англ. Brian), Р|аян, а не Р|айън (от англ. Brian), Р|аян, а не Р|айън (от англ. Вгіаn), Р англ. Вгіаn), Г англ. Вгіаn, Г англ. В
- 12.1. Йотувано /e/ в началото на думата или след гласна в чужди имена се изговаря и на български с /йе/ и се пише **йе** тогава, когато йотацията е отбелязана със специален знак в чуждата графична форма на името, напр.: *Йедличка* (от чеш. Jedlicka), *Йейтс* (англ.
- Yeats), Йенсен(Jensen), Байер (Bayer), Йелоустоун (Yellowstone). Срв. също: Нойе дойче цайтунг (Neue deutsche Zeitung).
- Забел.: Не се предава на български език йотуваната гласна /е/ в руски имена: изговаря се и се пише Достоевски, Евгений Евтушенко (от Достоевский, Евгений Евтушенко, изговаряни съответно /достойевский, йевгений, йевтушенка/).
- 12.2. Не се предава йотацията пред гласна /и/, напр. чешкото име Jira?sek се пише и се изговаря Ирасек (а не Йирасек).
- 12.3. Несвойственото на българския език съчетание от съгласна + йотувана гласна се представя при предаване на чужди собствени имена на български или чрез съчетание от съгласна + + гласна, или със съгласна + + + гласна, или със съгласна + + + гласна, или със съгласна + + + гласна, или + + гласна, или + гласна + + гласна, или + гласна + + гласна + + гласна, или + гласна + + гласна + + гласна, или + гласна +
- 13. Редукцията на гласните в имена от чужд произход, когато е еднотипна с редукцията на съответните гласни в българския език (каквото е сближаването на /a/ с /ъ/ или на /o/ с /y/), не се отразява при писменото представяне на тези имена. Напр. имена като Dorian, Jonathan, Brian, които в английски език се изговарят /д|ориън, дж|онътън, бр|айън/, на български се пишат Дориан, Джонатан, Бр|аян и по законите на българския език се произнасят приблизително както в английски. Същото в известен смисъл важи за френските имена, при които дифтонг /wa/ се предава на български език с /oa/ (вж. [5.2]).
- 13.1. Чуждоезиковата редукция на гласни звукове (напр. преминаването на /e/ в /ъ/ или на /и/ в /ъ/), която няма достатъчно близко съответствие в българския език, се отразява и изговорно, и писмено при предаването на съответните имена, напр.: Абърдин (от Aberdeen), Роджърс (от Rojers), Ковънтри (от Coventry, в миналото предавано и като Ковентри), Бърнард (от Bernard, наред с по-старото Бернард), Р|ъдърфърд (от Rutherford, предавано по-рано и като Рутерфорд), Ч|алънджър или Ч|алинджър (от англ. Challenger). Вж. също: "Ню Сайънтист" (от англ. New Scientist). Но: Бирмингам (от англ. Вігтіпрат, изговаряно приблизително като Бърмингам или Бърмингам).
- 16. Букви в състава на чуждото име, които не се произнасят в езика източник, не се включват и в българската устна и писмена форма на името, напр.: Бернар (от фр. Bernard), Митеран (от фр. Mitterand), Монпели (от Монтреllier), Фокнър (от англ. Faulkner или Falkner).
- 16.1. Това правило не засяга звука /r/ и буквата r, които в българската форма на имената главно английски и немски се запазват, независимо дали в езика източник този звук в името се произнася или не, напр.: $\mathcal{A}$ дарби (или $\mathcal{A}$ дерби) от англ. Derby, $\mathcal{A}$ жордж (от George), $\mathcal{A}$ то Pearl), $\mathcal{A}$ новер (от нем. Hanover).
- 16.2. Съобразяването с писмената форма на името в езика източник дава предимство на по-малко редуцираната изговорна форма при предаването му на български, напр. E|ap6apa, а не E|ap6pa (от англ. Barbara).
- 17. Зъбните проходни съгласни в имена от гръцки и английски език (като ?Атина, Тезей, Медея, Smith, Sutherland, Rutherford, Galsworthy и под.) се предават с най-близките до тях български съгласни звукове /т/ или /д/: Атина, Тезей, Медея, Смит, Съдърланд, Ръдърфърд (писано и изговаряно по-рано и като Рутерфорд), Голсуърти.
- 18. При възприемането на чужди сложни и съставни собствени имена в българския език и представянето им със средствата на българското писмо се спазват следните правила и се проявяват следните особености:

- 18.1. Чуждите имена се пишат слято или разделно според формата им в съответния чужд език, напр.: *Монте Карло* (от Monte Carlo), но *Монтевидео* (от Montevideo); *Ню Йорк* (от New York), но *Нюкасъл* (от Newcastle), *Ла Коруня* (от исп. La Coru?a).
- 18.2. Отклоняват се от горното правило главно някои френски имена със съставка ла, които на български по традиция се пишат слято, напр. *Ламанш* (от фр. La Manche), *Лафонтен* (от La Fontaine), *Ларошфуко* (от La Rochefoucauld), *Елдорадо* (от исп. El Dorado).
- 18.3. Частите на съставни чужди имена не се съързват с дефис, независимо от формата им в езика източник, напр. *Cen Tpone* (а не Cen-Tpone, от фр. Saint-Tropez), *Порто пренс* (от Port-au-Prince), *Ле Бо де Прованс* (от Les Beux-de-Provence), *Гонгора и Аргора (от Gongora y Argote)*, *Ортора и Гас ет Сев Веих-де-Роменсе (от Gongora y Argote)*, *Ортора и Гас ет Сев Веих-де-Роменсе (от Gongora y Argote)*, *Корто е съставна част от името, се отделя с апостроф* (вж. там) от основната му част, започваща с гласна, напр. *Жана д'Арк* (от Jeanne d'Arc). С апостроф се отделя също началната гласна *о* (със значение 'ñôniúê на') в състава на някои ирландски имена, напр.: *О'Конър. О'Кейси*.
- 18.5. Втори и трети съставни части на чужди собствени имена се пишат с главна буква (както в изходния език) независимо от значението им, напр.: *Буенос Айрес* (от Buenos Aires), Лонг Айлънд (Long Island), *Рио Гранде* (от Rio Grande), *Солт Лейк Сити* (Salt Lake City) и под.
- 18.5.1. Когато съставни географски имена от този вид имат в състава си нарицателни съществителни имена и ако собствените имена като цяло не се транскрибират, а се побългаряват или се превеждат на български език, нарицателните имена в тях се пишат с малка буква, напр.: Скалистите планини (превод на Rocky Mountains), Панамски канал (побългарено от Panama Channal). Когато обаче руското географско название Царское Сел о се предава на български, то всъщност се транскрибира и главната буква във втората му част се запазва: Царское Сел о. Само с начална главна буква се отбелязва характера им на собствени имена при описателни названия от типа на Вестдойче алгемайне цайтунг, Йостеррайхише рундфунк гезелшафт и пр., макар че те само се транскрибират и по никакъв друг начин не се побългаряват.
- 18.5.2. Служебните думи предлози, съюзи, частици и др., когато не са в началото на името, се пишат с малка буква, напр.: Лудвиг ван Бетховен, Ги дьо Мопасан, Вернер фон Браун, Леонардо да Винчи, Едмондо де Амичис, Луис Родригес де Ередиа и Санта Крус, Лаго ди Комо. Но: Известно е, че Де Амичис е италиански писател от 19 век.
- 19. Не са обект на осъвременяване с оглед на по-адекватното им представяне в българския език и в съответствие с основните принципи на транскрипцията редица имена на големи градове, реки, държави и др., чиято отдавна утвърдена в езика форма е получена главно по пътя на транслитерацията (вж. там), като напр. В|ашингтон, Ганг, Д|елхи, Л|ондон, Не|апол, Пар|иж, Р|им (вместо по-точните от гледна точка на произношението им в езика източник У|ошингтон, Ганг|а, Д|ели, Л|андън или Л|ъндън, Н|аполи, Пар|и, Р|ома).
- 20. Неударената руска гласна *о* се предава на български главно по принципа на транслитерацията. Руските собствени, географски и др. имена, в които неударената руска гласна *о* се произнася като /a/ или /ь/, на български се изговарят и се пишат винаги с /o/, напр.: *Москва, Толстой, Гогол* (вм. Масква, Талстой, Гогаль).
- 21. В зависимост от наличието или липсата на близки, подобни на тях български форми, руските имена, завършващи на -(ск)ий (-ый) или на -ой, -(ск)ая, -ое, се предават в българския език или а) побългарени, с отпадане на крайното -й, -я, -е, напр. Бедни (от Бедный), Смоктуновски (от Смоктуновский), Грушницки (от Грушницкий), или б) се транскрибират, напр. Полевой (от Полевой), Трубецкой (от Трубецкой), Трубецкая (от Трубецкая). 21.1. Няма последователност в практиката при представяне в българския език на руски имена като Вревская, Крупская, Шушенское, които се предават ту по първия начин (Вревска, Крупска, Шушенско), то по втория (Вревская, Крупская, Шушенское). Официалното правило препоръчва имената от този вид
- да бъдат транскрибирани, а не побългарявани.
  21.2. Завършекът -ий в руски собствени лични имена се предава на български без съкращаване, напр. Анатолий, Генадий, Георгий, Инокентий.
  22. Мястото на ударението в чужди собствени имена не се променя при предаването им на български, напр.: Викт|ор Юг|о (с ударение върху последната сричка, както е във френски език), |Адам Мицк|евич (с ударение върху предпоследната сричка, както е в полски език), Л|айош К|ошут (с ударение върху първата сричка, както е в унгарски език), Влад|имир Ил|ич Л|енин (както се произнася в руски език). В редки случаи се допуска съществуването на две правилни акцентни форми на едно име − както напр. Пик|асо или Пикас|о (поради обстоятелството, че е френски художник от испански произход).
- Ш ш // ш двайсет и петата буква от българската *азбука*, именувана 'шъ' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). В буквени съкращения и под. се чете /ше/, напр. ШЗО /ше-зе-о/ Школа за запасни офицери. С буква ш в българското писмо се бележи беззвучният съгласен звук /ш/ и съответният мек беззвучен съгласен звук /ш'/ (само в чужди думи, главно собствени имена), напр. *шарен, шофьор,* Шьонберг, Шютерле. Чете се (изговаря се) и като съответната звучна съгласна /ж/ в позиция пред звучна съгласна освен /в/ (вж. уподобяване).
- **Шумови** са съгласните /б, б', в, в', г, г', д, д', ж, з, з', к, к', п, п', с, с', т, т', ф, ф', х, х', ц, ц', ч, ш, дж, дз, дз', чиято акустична характеристика се определя от обстоятелството, че са съставени само от шум или от шум и тонов компонент. Те се делят на звучни и беззвучни (вж. там). Важна изговорна особеност на шумовите съгласни е взаимното им уподобяване по звучност, по силата на което две съседни шумови съгласни са винаги еднакви по звучност, напр.: отвоварям /одговарям/, подкрепям/. Изключение прави звучната шумова съгласна /в/: беззвучните съгласни пред нея не се озвучават, но самата тя пред беззвучна съгласна се обеззвучава, срв. напр.: твой / твой / и втори /фтори/. Не е нормативно обеззвучаването на съгласната / в/ пред сонорните съгласни /л, м, н, р/ и изговорът на /ф/ вместо /в/ в такава позиция, напр. /флюбен/ вм. /влюбен/, фнимавам/ вм. /внимавам/, трябва да се избятва (вж. също уподобяване [Забел. 3].
- **Щ ш** $\mathcal{U}$ $\mathcal{U}$ $\mathcal{U}$ двайсет и шестата буква от българската *азбука*, именувана 'щъ' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). Означава двуфонемното съчетание /шт, шт'/, напр.: κ |ъ $\mathcal{U}$ $\mathcal{U}$ /ношт/, $\mathcal{U}$ /ношт/, $\mathcal{U}$ /нешта/, $\mathcal{U}$
- **Ъ** ъ *Ъ* ъ двайсет и седмата буква от българската *азбука*, именувана 'ъ' или 'ер-голям' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). Означава фонемата /ъ/.
- Забел.: 1. Фонемата /ь/ се означава също с буквите a и n (вж. там), което е важен правоговорен проблем и трябва да се има предвид при четене, напр.: пише се uem|a, но трябва да се изговаря /чет/ь/; пише се finalpha paper = finalpha pap
- 2. Гласната /ъ/ в състава на групите /ър/□/ръ/, /ъл/□/лъ/ се нарича подвижно ъ (вж. там).
- 3. За някои правоговорни и правописни особености, свързани с непостоянната гласна /ь/, вж. непостоянни гласни; вмятане; редуване.
- -ът, -а: За определителния член при съществителните имена от мъжки род по-подробно вж. при *определителен член*.
- ь *b* двайсет и осмата буква от българската *азбука*, именувана 'ер-малък' (за названията на буквите вж. *буква*). Няма собствена звукова стойност, означава мекост на съгласен звук пред гласна /о/, напр.: *Ганьо, гьол, монтьор, синьо, шофьор*. Не се употребява в началото на думите и затова няма вариант на главна буква. За отношението на този знак към сричкоразделянето и пренасянето на думите вж. *пренасяне* [3].
- Ю ю O но двайсет и деветата буква от българската *азбука*, именувана 'ю' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). С буква ю в българското писмо се бележат: а) двуфонемното съчетание /йу/ в началото на думата или след гласен звук, напр.: юни / йуни/, приют /прийут/; б) гласна /у/ след мека съгласна, напр.: лют /л'ут/, тюл /т'ул/, тютион /т'ут'ун/, дюля /д'ул'а/.
- Я я Я я последната (трийсета) буква в българската *азбука*, именувана 'я' (за названията на буквите и употребата им като съществителни имена от ср. род вж. *буква*). С буква я в българското писмо се бележат: а) двуфонемните съчетания /йа/ или /йъ/ в началото на думата или след гласен звук, напр.: ято / йато/, Мая /майа/, бия /бийъ/, сто |я /стой|ъ/; б) гласните /а/ или /ъ/ след мека съгласна, напр.: дял /д'ал/, доб|авям /добав'ам/, благодар|я /благодар'|ъ/, ден| ят /ден'ът/ и под.
- Забел.: С буква $\mathbf{g}$ се означава двуфонемното съчетание /йь/ или фонемата /ь/ след мека съгласна в окончанията за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. в сег. вр. на глаголите от $\mathbf{I}$ и $\mathbf{I}$ псрежение, напр.: $\delta \partial \mathbf{g}$, $\delta \partial \mathbf{g} m$ /бд'ь, бд'ът/; $\delta |\mathbf{u}\mathbf{g}|$, $\delta |\mathbf{u}\mathbf{g}|$, бий|ът/; $\partial \mathbf{g}|\mathbf{g}$, $\partial \mathbf{g}|\mathbf{g}$, $\partial \mathbf{g}|\mathbf{g}$, $\partial \mathbf{g}|\mathbf{g}$, $\partial \mathbf{g}$, $\partial \mathbf{g}$
- **-я, -ят:** Правописен вариант на определителния член /ъ, ът/ при част от съществителните имена от мъжки род и при всички форми за мъжки род на прилагателните имена, числителните редни имена и местоименията. По-подробно вж. при *определителен член*.
- **Ятова гласна** старобългарска гласна, отбелязвана с кирилската буква ?Ь, която се е изговаряла като широко *е* (средно между днешните български гласни /a/ и /e/. С развитието на езика старобългарската ятова гласна е променила характера си: при определени фонетични условия тя разширявала гласежа си в посока към гласна /a/ (с мекост на предходната съгласна), а при други се стеснявала в посока към /e/ (след предходна твърда съгласна).

Прието е формите с /'à/ (правописно n) да се смятат за основни, а формите с /e/ – за променени, развили се от основните. Поради което обикновено се говори за n преглас, за n преглас на n прег

Ятовият преглас е един от основните проблеми на българския правоговор. С този термин се означава редуването на гласна /а/ след мека съгласна (правописно *я*), по произход от старобългарската ятова гласна, с /e/. По-подробно за правоговорните и правописни особености във връзка с ятовия преглас вж. *променливо я*.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

Приложение 1 (Съобщение, Обява):

ОБЯВА

На 23 март 1997 г., неделя, от 14 ч. в голямото фоайе на училището ще се състои пролетно тържество. Ще има дискотека, томбола, викторина и много изненади. Подготвя се дарителска акция, събраните средства от която ще бъдат предоставени за операция на ученик от нашето училище.

От организаторите

Приложение 2 (Молба, Заявление):

До Директора на 105-то основно училище "Иван Вазов", Тук

Молба

от Иван Петров Стоянов, ул. "Ап. Карамитев" № 1, блок 12, вх. А, ап. 11, жк "Дианабад", София – 1172

Уважаема г-жо Директор,

Моля Ви синът ми Петър Иванов Петров, роден на 11 май 1991 година, да бъде приет за ученик в първи клас на ръководеното от Вас училище.

Прилагам: 1. Акт за раждане

2. Медицинско свидетелство

София,

София

22 август 1998 г.

С уважение: .....

До Директора на Фондация "Развитие на гражданското общество",

*

3 А Я В Л Е Н И Е от Кирил Петров Драганов жк "Дианабад", блок 18-Б, вход А, ап. 21, 1172 – София

Уважаеми господин Директор,

С настоящото заявявам желанието си за участие в обявения от Вас национален конкурс за набиране на експерти за оценка на проекти на неправителствени организации по програмите на Фондацията.

София, 12 септември 1997 г.

С уважение:		٠.				٠.				
(Кир	ИЛ	Д	p	a	Г	aı	1	O	в)	,

*

До Президента на Република България г-н Петър Стоянов

Уважаеми господин Президент,

В качеството си на Секретар на Речника на българския език се обръщам към Вас с молба за съдействие в осъществяването на тази основна задача на Института за български език, лелеяна мечта и цел на нашите просветители и будители, неотделима съставна част от културата и културното развитие на българския народ.

С пълна увереност, че Вие, господин Президент, не се нуждаете от убеждаване за високата национална значимост на тази българистична задача, прилагам описание на историята и перспективите за изработване и издаване на Речника.

Надявам се, че ще направите всичко, което зависи от Вас, за да бъде доведено до успешен завършек това уникално за родния ни език дело.

София, 11 май 1997 г.

С уважение:		
(н. с. Сабина Павлова, Секретар	на l	РБЕ)

Приложение 3 (Официална кореспонденция):
<u>РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ</u> АДМИНИСТРАЦИЯ НА ПРЕЗИДЕНТА
№София
До
Председателя на БАТ Копие: Сабина Любомирова Павлова. "Младост-2", бл. 208, вх. 3 1799 Софи.
Уважаеми господин Председател,
Предоставям на Вашето внимание писмото на н. с. Сабина Л. Павлова, адресирано до Президента на Републиката. Моля да уведомите г-жа Павлова за Вашето компетентно становище по поставения проблем, с копие до отдел "Приемна" на Президента на Републиката.
Приложение: 5 листа съгласно текста
Главен специалист в отдел "Приемна":
(подпис
Приложение 4 (Автобиография):
Промените в живота на обществото през последните години наложиха нов стил и в начина, по който се пише една автобиография – "кратко съчинение, в което човек описва собствения си живот". Това определение е точно по отношение на традиционния тип автобиография. Той не е престанал да бъде актуален, но в определени случаи се измества от един нов вид – подчертано делови и строго регламентиран по форма. В него човек представя данни за образованието си и за досегашния си професионален опит, главно при кандидатстване за (нова) работа. Двата вида автобиография могат да бъдат илюстрирани със следните образци:
АВТОБИОГРАФИЯ
на Виолета Петрова Николова
Родена съм на 11. 11. 1951 год. в гр. Петрич в семейството на учители. Средното си образование завърших в родния си град, а висше — в Софийския университет "Св. Климент Охридски" по специалността педагогика. Дипломирах се през 1972 год. и до 1975 год. работих като психолог в Лабораторията по физиология и психология на труда към ХЕИ — София-град. Работата ми беше свързана с провеждане на психофизиологични проучвания върху условията на труда и последиците от него при работещи в различни трудови среди. От 1976 до 1979 год. бях редовна аспирантка в Института по общи проблеми на възпитанието, гр. Москва. Защитих кандидатска дисертация на тема из областта на сексуалното възпитание на подрастващите. Проучвала съм социалните проблеми на младите хора, свързани със семейната среда и взаимоотношенията между тях в училището. Обект на изследването ми бяха възпитаниците на няколко трудово-възпитателни учреждения в нашата страна. През следващите две години преподавах в Института за усъвършенстване на учители и ръководни кадри и наред с пряката си преподавателска работа оказвах методическа помощ в работата с деца в домовете за деца и юноши, в социални центрове, в педагогически стаи към МВР и др. От 1983 год. работя като асистент в Катедрата по социална медицина към Медицинския университет. Чета лекции по "Медицинска етика" и участвам в курсовете за следдипломна педагогическа квалификация на преподаватели от медицинските институти в София и страната. Работя и по проект на програмата ФАР. Заинтересована съм от работа във Вашата фондация като експерт. Убедена съм, че притежавам необходимите за това академични познания и практическа подготовка в областта на образованието, здравеопазването, социалните грижи и под.
Подпис:
****
АВТОБИОГРАФИЯ
Име: Иван Петров Стоянов Адрес: София – 1113 ул. Галичица № 124 Телефон: дом. (02) 926 629 служ. 296 692 Дата на раждане: 10 април 1962 Националност: българин Семейно положение: неженен Образование и квалификация: 1975 – 1979 Природо-математическа гимназия, профил математика, с изучаване на английски език 1982 - 1987 ВМЕИ "Ленин" – София, Машиннотехнологичен факултет, Технология на машиностроенето 1988 - 1989 Висша школа за следдипломна квалификация по "Патентно дело" – София 1989 - 1992 Редовна аспирантура и работа по дисертация в областта на маркетинговата стратегия 1991 Курс по маркетинг и международен бизнее, организиран от СУ "Св. Климент Охридски" март - април 1992 Курс по Европейска патентна система май - юли 1992 Участие в Програма за развитие на консултантски умения в рамките на програма ФАР 1993 Следдипломен курс по Основи на европейската интеграция; курс за оценители на права върху интелектуална и индустриална собственост, организиран от Агеццията за приватизация; курс за обучение на патентни представители в областта на индустриалната собственост 1994 - 1997 Оценител на интелектуална собственост Езици: руски – отлично английски – добре френски – задоволително
София, септември 1997 год.

Подпис: .....

Приложение 5 (Индекс и употребата му в научни съчинения):

С цялостното си оформление и с богатото си съдържание това списание в продължение на повече от петнайсет години допринася да се създаде сред широките културни кръгове у нас обществено чувство за необходимост от висока езикова култура, която органично включва книжовното произношение, както и изобщо правоговора.*

По отношение на изясняването на явлението дублетност и определянето на дублетните форми специалистите са единодушни¹. Различията възникват, когато се наложи да се очертае кръгът на случаите, при които може да се говори за дублетност и дублетни форми.

Логико-граматичен характер има дефиницията на Л. Андрейчин: "Изречение наричаме съчетание от думи, което изразява известна мисъл." Тази дефиниция е традиционна. Недостатъкът ѝ се състои в това, че тя изключва еднословните изречения.

До началото на XIX в. езикът на новата българска литература е бил под силното влияние на така наречия черковнославянски език³. Така например езикът на Паисиевата история е своеобразна смесица от новобългарска народна реч (западно наречие) и черковнославянски елементи.

^{*} Списание "Родна реч" спира да излиза през войната (1943) заради бомбардировките над София.

¹ Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика. С., 1982; Речник на съвременния български книжовен език. С., 1955-1959.

 $^{^2}$ Л. Андрейчин. Основна българска граматика. С., 1944, с. 421.

³ Черковнославянският език е старобългарски език, изменен главно във фонетично отношение под влияние на руския език.